

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN
A. FRENKEN EN
DR. TH. GOOSSENS

DEEL XIX

1948—1949

INHOUD:

De voormalige Priorij van Hooidonk door A. M. Frenken, pr.	blz. 1
Carmelieten-pastors in het Bisdom 's-Hertogenbosch door G. Wuisman, Ord. Carm.	blz. 94
Caspar van Eijck, Staatsch hoogschout over de Meierij van 's-Hertogenbosch vóór 1629 door Dr. V. Beermann	blz. 103
Opvolging van Ant. v. Alphen door J. Kleyn-tjens S.J.	blz. 111

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f. 10.—.

Telkens bij het verschijnen van een eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Aministratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

INHOUD:

De voormalige Priorij van Hooidonk door A. M. Frenken, pr.	blz. 1
Carmelieten-pastors in het Bisdom 's-Hertogenbosch door G. Wuisman, Ord. Carm.	blz. 94
Caspar van Eijck, Staatsch hoogschout over de Meierij van 's-Hertogenbosch vóór 1629 door Dr. V. Beermann	blz. 103
Opvolging van Ant. v. Alphen door J. Kleyn-tjens S.J.	blz. 111
Het eerste optreden van Le Sage Ten Broek, door A. van Peer	blz. 113
Petrus Verbraken, priester te Helmond, kanunnik te Maastricht, door F. van Hoeck S.J. . . .	blz. 138
Antonius van Alphen, 1748—1831, door A. M. Frenken, pr.	blz. 142
Abdissenverkiezingen te Binderen bij Helmond, door Jac. J. M. Heeren	blz. 189
Een document over de „Hasseltse kapel” te Tilburg, door Dr. H. Boelaars, C.Ss.R.	blz. 205
Maas en Waal, door Pater Cunibertus Sloots O.F.M.	blz. 210
Afkoop van het onderhoud der kerken door het domein, door P. Noordeloos.	blz. 229
Register van Personen	blz. 328
Register van Plaatsnamen	blz. 336
Register van Zaken	blz. 342

De voormalige Priorij van Hooidonk

door

A. M. FRENKEN, pr.

Aan den rechteroever van de rivier de Dommel op het oude Ho- of Hoedonk¹⁾, welke benaming sinds lang verbasterd is in Hooidonk, een gehucht onder de tegenwoordige parochie Nederwetten (gemeente Nuenen c.a.), in de onmiddellijke nabijheid van den bekenden, eeuwenouden Hooidonkschen watermolen, stond weleer een priorij, die zeker tot de oudste der voormalige kloosters van het bisdom 's Bosch behoorde.

De plaats, waar zij stond, wordt goddeels omspoeld van de Dommél; thans ziet men er een drietal boerderijen; van het oude kloostergebouw is niets meer overgebleven dan een paar stukken van een gedeeltelijk boven den grond gelegen kelder, die door het nabijwonend geboert gebruikt worden als bergplaats.

Wij hebben ons moeite gegeven om het verleden dezer priorij na te sporen, doch kwamen al spoedig tot de teleurstellende bevinding, dat het oude kloosterarchief, de allervoornaamste bron, welke ons de meeste en beste diensten zou hebben kunnen bewijzen, schijnt verloren geraakt of vernietigd. Bij het beoordeelen der navolgende bladzijden gelieve men hiermede rekening te houden.

---

¹⁾ *Ho* of *hoe* = hoog; *donk* = een hooger gelegen terrein in een lage omgeving. In den naam *Ho(e)donk* zit dus een pleonasme.

De Stichting en Inrichting der Priorij en hare Geschiedenis tot omstreeks 1300.

Over haar stichting bestaan nog een viertal oude berichten; één daarvan wordt bewaard in het archief des Bisdoms 's Bosch¹⁾ en de drie andere worden medegedeeld respectievelijk door den schrijver der *Annales Rodenses*²⁾, door J. B. Gramaye³⁾ en door Aug. Wichmans⁴⁾; deze vier berichten zullen wij hierachter laten volgen als Bijlage I.

Uit de drie eerste blijkt, dat het klooster Hooidonk gesticht werd in 1146 door den priester-religieus Leo van de abdij der reguliere kanunniken of koorheeren van St. Augustinus te Kloosterrode, ook 's Hertogenrade of Rolduc geheeten⁵⁾. Toen genoemde Leo zijn voornemen om te Hooidonk een klooster te stichten bekend maakte, werd hem dit door zijne ordebroeders blijkbaar sterk ontraden. Toch wilde hij zijn plan ten uitvoer brengen en zijn abdij gaf hem, hoewel ongaarne, daartoe ook het noodige verlof, doch onder beding, dat alle kosten voor zijn eigen rekening zouden zijn, zoodat de abdij daarin niet het minste zou bijdragen.

De plaats Hooidonk kreeg hij van zijn familie. Hij vestigde zich daar in 1146, begon er een klooster te bouwen en stichtte daarbij in 1148 een houten kapel, welke nog in datzelfde jaar door den Bisschop van Osnabrück, Philips van Katzenellenbogen⁶⁾, gewijd werd.

¹⁾ Coll. *Hooidonk*.

²⁾ De *Annales Rodenses* tot het jaar 1157 zijn geschreven door een onbekende en uitgegeven door G. H. Pertz in *Monumenta Germaniae Historica* (Hannoverae MDCCCLVIII) XVI p. 688 v.v. Van af 1157 tot 1700 zijn ze vervolgd door Nic. Heyendal, Abt van Rolduc, 1712—'33; de *Annales* in hun geheel — het oudste gedeelte naar een afschrift — zijn uitgegeven door Lavalleye; deze uitgave is te vinden in S. P. Ernst, *Histoire du Limbourg VII* en zal door ons verder geciteerd worden als *Ann. Rod.*

³⁾ *Antiquitates Belgicae, Taxandria*, p. 21.

⁴⁾ *Brabantia Mariana*, p. 952, '53.

⁵⁾ Deze abdij werd gesticht in 1108.

⁶⁾ Geboren te St. Oedenrode; Schutjes V 309.

Na vervolgens nog drie jaren in zijne stichting te Hooidonk verbleven te hebben, geraakte hij er door gebrek aan voldoende inkomsten in zulke moeilijkheden, dat hij op zijn verzoek werd teruggeplaatst in de abdij van Kloosterrode, waar hij later ook gestorven is.

Niettegenstaande zijn geheele onderneming van den beginne af de abdij slecht had aangestaan en hij zijne stichting bovendien onder oeconomisch opzicht in zorgelijken toestand had achtergelaten, wist Leo na zijn terugkeer te Kloosterrode zijne medebroeders toch nog te bewegen, om het nieuwe convent van Hooidonk in hun abdij te incorporeeren.

Het laatste der door ons bedoelde vier berichten, dat van Aug. Wichmans, den schrijver van *Brabantia Mariana*, die te Mierlo (niet ver van Hooidonk) in 1630—'32 pastoor was, geeft een andere (daarom nog niet tegenstrijdige) lezing. Volgens hem leefde in zijnen tijd te Hooidonk nog een oude traditie voort, dat het klooster aldaar gesticht zou zijn door een edelman uit het geslacht van Stakenburg, die oudtijds nabij Hooidonk een burcht bezat en van wien drie dochters tot de eerste Hooidonksche kloosterlingen zouden behoord hebben.

Wichmans veronderstelt daarom, dat een lid der adellijke familie van Stakenburg als de eigenlijke stichter van Hooidonk beschouwd moet worden, maar dat deze den bovenvermelden Leo met de uitvoering zijner stichting belastte.

Aan het geslacht van Stakenburg, oudtijds ook wel de Roover genoemd¹⁾, behoorde inderdaad de burcht of het kasteel „Stakenburg”, dat gelegen was aan den rechteroever der Dommel op slechts 1 K.M. afstand van Hooidonk²⁾. Het is dus wel zeer waarschijnlijk, dat met de onmiddellijke

¹⁾ Zie o. a. A. Verkooren, *Invent. des Chartes et Cartul. des duchés de Brabant et de Limb. et des pays d'outre-Meuse* II No. 985bis en No. 1229bis.

²⁾ Ten tijde van Wichmans waren van het oud kasteel „Stakenburg” nog slechts enkele vage sporen over; de plaats, waar het kasteel eens stond (onder de parochie Breugel, een weinig ten zuiden van het Wilhelmina-Kanaal), behoorde in later tijd aan het klooster Hooidonk en wordt nog altijd „de Stakenburg” geheeten (Arch. Nuenen F. 8).

omgeving des burchts ook de plaats Hooidonk aan dat geslacht eenmaal toebehoorde ¹⁾).

Wij maken de veronderstelling van Wichmans dan ook tot de onze en meenen zelfs met Foppens ²⁾ te mogen veronderstellen, dat genoemde Leo zelf een lid der familie van Stakenburg was, daar de *Annales Rodenses* uitdrukkelijk vermelden, dat hij Hooidonk kreeg van zijne bloedverwanten („a fratribus suis carnalibus”). In deze meening worden wij nog versterkt door het wapen der Hooidonksche priorij ³⁾, dat behoudens den rechter schildhoek hetzelfde is als dat der familie van Stakenburg. Deze toch voerde drie molenijzers, terwijl Hooidonk tot wapen had twee molenijzers met een vrijkwartier in den rechter schildhoek, waarin een stappende haan ⁴⁾).

De schrijvers zijn het er over eens, dat de priorij van Hooidonk in lateren tijd tot aan haar ondergang een vrouwenklooster was; de gevoelens loopen echter uiteen wat betreft het vroegste tijdperk van haar bestaan.

Volgens Foppens zou Hooidonk van den aanvang af door zusters bewoond zijn geweest ⁵⁾. Hiertegen hebben Coppens en Schutjes ⁶⁾ ingebracht eene akte van 9 Sept. 1242 ⁷⁾, waarbij Marsilius, abt van 's Hertogenrade, Theodericus, prior, en het convent van Hooidonk (Marsilius, Dei gratia abbas Rodensis, Theodericus, prior, et conventus de Hodunc) zekere tienden en (een erfpacht van) twee Keulensche stuivers, die het convent van Hooidonk bezat in het dorp Someren, ver-

¹⁾ Genealogiën van de Roover vermelden in de 14e—16e eeuw minstens vier leden dier familie als nonnen te Hooidonk, nl. Theodora, Hillegonda, Margaretha en Elisabeth de Roover.

²⁾ *Historia Episcopatus Silvaeducensis* (1721) p. 288 v.v.; den voornaamsten inhoud van het daar voorkomende hoofdstuk over Hooidonk vindt men nagenoeg letterlijk terug in *Gallia Christiana* (1731) V, col. 409, '10.

³⁾ In het aangehaalde werk van Foppens en ook in de vertaling daarvan (door Steven van de Velde) *Oudheden en Gestichten v. d. Bissch. Stadt en Meyerye van 's Hertogenbosch* vindt men het wapen der priorij van Hooidonk verwisseld met dat der abdij van Bunderen onder Helmond.

⁴⁾ Waarschijnlijk bedoeld als een symbool der kloosterlijke waakzaamheid en als een herinnering aan den hanenkop van het helmteeken der van Stakenburgs.

⁵⁾ Foppens t. a. p.

⁶⁾ Coppens III: 1 blz. 116; Schutjes V blz. 157, '58.

⁷⁾ Een facsimile dezer akte vindt men in Welvaarts, *Zomeren*, blz. 86.

koop en aan het (Norbertijnsch) klooster van Postel¹⁾, bij welken verkoop mede aanwezig waren de priester Egidius en de zes fraters Arnoldus, Walterus, Gerardus, Gilbertus, Emundus en Renerus, conversen in Hooidonk. In deze akte zien bedoelde schrijvers een bewijs, dat Hooidonk toen nog een mannenklooster was. Eenè aanstonds nog te vermelden oorkonde van 1244 noemt Hooidonk evenwel een slotklooster van Augustinessen („in domo claustrali Dominarum Ordinis B. Augustini, quae dicitur Hodunck”).

Wij zijn geheel en al de meening van Foppens toegedaan, dat Hooidonk van den beginne af een vrouwenklooster was. Aan Foppens toch moet in deze groot gezag toegekend worden, daar hij zijne mededeelingen over Hooidonk ontvangen had van Nic. Heyendal, den continuator der *Annales Rodenses*, wien bovenvermelde akte van 9 Sept. 1242 niet onbekend was. Het gevoelen van Foppens wordt bovendien bevestigd door de traditie, dat drie dochters uit de familie van Stakenburg tot de eerste religieuzen behoorden.

Naar onze meening hebben Coppens en Schutjes zich geheel ten onrechte op die verkoopakte van 9 Sept. 1242 beroepen, als zou daarin het bewijs liggen, dat Hooidonk toentertijd een mannenklooster was. Dat bij dien verkoop de Abt van 's Hertogenrode en de Prior van Hooidonk optraden namens het geheel convent, ook al was dit een vrouwenklooster, spreekt immers haast van zelf. En dat daarbij een priester en zes conversen van Hooidonk aanwezig waren, behoeft ook geen bevreemding te wekken, daar toch aan zoovele andere Augustinessenkloosters in de Middeleeuwen naast den Prior een of méér andere priesters en ook enkele conversen verbonden

¹⁾ Andere tienden in Someren had Postel reeds vroeger gekregen van Henricus Kirse van Someren en diens vrouw Mabilla; zie Welwaarts *a. w.* blz. 10—12. De tienden, die het klooster Hooidonk tot 1242 in Someren bezat, had het waarschijnlijk gekregen van Willem van Stakenburg (zoon van Willem de Roover en Beatrix van Cuyck), heer van Someren, die in 1266 zijn molen te Someren aan Postel gaf. Hij was gehuwd met Margaretha van Boisschot en werd in 1307 te Postel begraven. Willem van Stakenburg, heer van Someren, geboren in 1292, was zijn zoon; Welwaarts, *Zomeren* p. 84, 85, 93, *A. Verkooren a. w.* II No. 985bis en No 1229bis; vgl. *Tax.* jg. 22 blz. 3 v.v.

waren. Veeleer zien wij in bedoelde akte een bewijs te meer, dat Hooidonk toen, als steeds, een vrouwenklooster was, want ware het een mannenklooster geweest, dan zou men in plaats van weinig meetellende conversen wel de gewone fraters (priesters) tot getuigen geroepen hebben.

De reden, waarom de Hooidonksche zusters hare tienden te Someren lieten verkoopen, wordt niet vermeld; wellicht moest de opbrengst geheel of gedeeltelijk dienen voor de nieuwe kapel, welke in plaats van de vroegere houten kapel omstreeks dien tijd gebouwd zal zijn, daar zij op Zondag 4 Sept. 1244 gewijd werd.

De wijding daarvan geschiedde op verzoek van den toenmaligen Bisschop van Luik door Bonifacius, gewezen Bisschop van Lausanne, die te dien tijde in de abdij Ter Kameren te Brussel verbleef ¹⁾. Het was bij gelegenheid van die wijding, dat Bonifacius, zich willende verzekeren van de echtheid van een H. Kruis-partikel, dat bij de zusters in Hooidonk bewaard werd, daaruit bloeddruppels zag vallen in het bijzijn van vele getuigen ²⁾. Hij herhaalde zijne proef 's Woensdags daarna en met hetzelfde gevolg, zooals Bonifacius zelf in een uitvoerige oorkonde over dit wonderbaar voorval heeft medegedeeld ³⁾.

Evenals de oude kapel, werd ook de nieuwe toegewijd aan O. L. Vrouw en St. Jan Evangelist. Hoewel het klooster St. Jan slechts als zijn patronus secundarius erkende, schijnt deze toch meer bijzonder als de beschermheilige van Hooidonk gevierd te zijn. Diens beeld prijkte boven de kloosterpoort ⁴⁾ en op het zegel van het convent ⁵⁾.

¹⁾ Bonifacius, bisschop van Lausanne, wordt in het aartsbisdom Mechelen als Heilige gevierd op 19 Februari; Dr. J. Laenen, *Kerkel. en godsdienstig Brabant I* (Brussel 1935) p. 186, '87.

²⁾ O. a. een Norbertijn uit Averbode, genaamd fr. Henricus, die magister te Sterksel was (*De Norbertijner-Abdij van Averbode* 1920 [door Th. v. de Plas] blz. 60, 61); een ander getuige was een edelman, genaamd Arnulphus van Stakenbroek; sommigen der familie van Stakenburg noemden zich van Stakenbroek, zie Welvaarts, *Zomeren* blz. 65.

³⁾ Deze oorkonde vindt men in Foppens *a. w.* blz. 292 e. v. Voor verdere bijzonderheden over de relikwie van het H. Kruis te Hooidonk verwijzen wij naar Schutjes V, blz. 165 en *Het Gildeboek* 1936, blz. 95, fig. 30.

⁴⁾ Wichmans *a. w.* p. 951, '52.

⁵⁾ Het zegel hangt nog aan een akte van 19 Maart 1618 (Arch. Bisd.);

Tegelijk met de kapel werden door Bonifacius op 4 Sept. 1244 twee altaren gewijd, het een waarschijnlijk van St. Augustinus en het ander van St. Elisabeth, terwijl het altaar van O. L. Vrouw en St. Jan, dat in de oude kapel had gestaan, ook in de nieuwe als hoofdaltaar zal hebben blijven dienen.

Toen de nieuwe steenen kapel werd ingewijd, waren er bijna honderd jaren sinds de grondvesting des kloosters verlopen; men mag dus wel veronderstellen, dat toen ook de overige kloostergebouwen naar den eisch voltogen waren. Voor zoover wij weten, bestaat er van het klooster geen enkele teekening of schildering, ook niet uit lateren tijd, zoodat wij het uitwendige des kloosters niet met zekerheid kunnen beoordeelen ¹⁾).

Beter worden we ingelicht over het inwendige des kloosters, meer bepaaldelijk over de wijze, waarop er het religieuze leven was ingericht.

De zusters waren reguliere kanunnikessen van den Regel van St. Augustinus. Van diezelfde orde waren nog een drietal andere vrouwenkloosters nl. Marienthal bij Saffenberg in het Aarthal aan de Aar (gesticht omstreeks 1135), het klooster te Scharnen bij Maastricht (gesticht in 1145) en dat te Sinnich in de gemeente Teuven bij Aubel; ook deze waren afhankelijk van de reguliere kanunniken der Augustijnerabdij van Rolduc, behoorden, evenals Hooidonk, tot het z.g. Kapittel van Rolduc ²⁾).

De tot dit Kapittel behorende kloosters waren, evenals de abdij van Rolduc zelf ³⁾, onderworpen aan den Bisschop

---

ook het zegel van den Prior van Hooidonk Theodericus (aan de hiervoren vermelde akte van 9 Sept. 1242) draagt de beeltenis van St. Jan; zie Welvaarts, *Zomeren*, blz. 86.

¹⁾ In de *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique* XIV 38 v.v. staat een beschrijving van het aanstonds te vermelden kloostergebouw te Sinnich, waarmede dat van Hooidonk waarschijnlijk groote overeenkomst had.

²⁾ Van de abdij van Rolduc waren ook enkele mannen- en vrouwenkloosters in Friesland afhankelijk, die echter in 1429 aan het Kapittel van Windesheim onderworpen werden. Ook bezat de abdij verschillende pastoraaten in het Hertogdom Limburg; zie Habets, *Gesch. v. h. Bisdom Roermond* III 659.

³⁾ *Ann. Rod.* p. 117.

van hun diocees en konden zich derhalve niet beroepen op exemptie.

Wat nu Hooidonk betreft, zagen wij reeds, dat het een slotklooster was. Met zekerheid kunnen wij zeggen, dat er in latere tijden nagenoeg geen andere dan adellijke jonkvrouwen als nonnen ingekleed werden ¹⁾). Hoogstwaarschijnlijk echter was het reeds van zijn aanvang af een adellijk nonnenklooster, evenals dat van Marienthal en dat van Sinnich ²⁾).

Elke zuster had een eigen, afzonderlijke woning, maar er was een gemeenschappelijke refter en een gemeenschappelijke slaapzaal.

Behalve de algemeene constituties, vervat in den z.g. regel van St. Augustinus, hadden de zusters ook eenige meer bijzondere statuten te onderhouden. De eerste statuten van Hooidonk zullen wel gelijkvormig geweest zijn met die der andere vrouwenkloosters van het Rolducsch kapittel. Maar zijn de vroegste statuten der Rolducsche vrouwenkloosters nog bekend? Wij gelooven van wel, want wij achten ze identiek met de voorschriften, welke door Adalbero, bisschop van Luik, 28 Aug. 1140 aan het klooster Marienthal gegeven werden, en door diens opvolger Henricus 23 Sept. 1151 aan dat van Sinnich ³⁾).

¹⁾ Gramaye in *Antiquitates Belgicae (Taxandria p. 21)* noemt de priorij „insignis nobilitate” en de zusters „claris plerumque natalibus ortae”; Philips van Leefdael (*Bijdr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br.* 1918 II, p. 57) schrijft, dat ze bij haar intrede geen kwartieren toonden „dan alleen naem en wapen aadelyck te sijn”; volgens J. v. Oudenhoven (*Beschr. van de Meyerge v. 's Hertogenb.* 1649 p. 55), die zijn mededeeling wellicht ontleende aan Gramaye, waren er in Hooidonk „vele edele maeghden” geweest, „doch wierden andere oock ontfangen”; zie ook *B. B.* IX 189.

²⁾ Mr. G. D. Franquinet, *Beredeneerde Inventaris der Oorkonden en Bescheiden van de Abdij Kloosterrade en van de adellijke vrouwenkloosters Marienthal en Sinnich* (1869); volgens diens voorwoord werden in Marienthal en Sinnich uitsluitend adellijke jonkvrouwen aangenomen. In de abdij van Rolduc werden tot aan het einde der 16e eeuw eveneens uitsluitend edellieden aangenomen.

³⁾ De bisschoppen noemen hun voorschriften een „certa et rationabilis linea”. Den brief van Adalbero, die voorschriften inhoudend, vindt men in Miraeus *Opera dipl.* IV 368, 369, dien van Henricus in Miraeus *Opera dipl.* III 710, 711. Blijkens laatst vermelden brief had Rutgerus, abt van Rolduc, het klooster van Sinnich doen bouwen en daarin overgeplaatst de zusters van Rolduc (die tot dan toe naast de mannenabdij aldaar gewoond hadden) en die van Scharnen. Dit moet dus geschied zijn in 1151. Als wij

Deze voorschriften zullen dus ook als de oudste statuten van Hooidonk gegolden hebben. Daarom laten wij ze hier in vertaling (slechts een weinig ingekort) volgen ¹⁾.

De zusters moeten algeheele gehoorzaamheid bewijzen aan den abt en de kerk van Rolduc ²⁾.

Zonder raad en verlof des abten zullen geen zusters mogen aangenomen worden en ook geen fraters om het klooster te besturen of te bedienen, behalve die, welke de abt bij rade der fraters zal toegestaan hebben.

Geen zuster zal evenwel moeten aangenomen worden, als de meerderheid van den raad der zusters er tegen is, opdat de arme zusters in niets bezwaard worden ³⁾.

De aangenomenen zullen op den tijd, die den abt goeddunkt, volgens de gewoonte der kerk godvruchtig haar professie doen en prompt en nederig gehoorzamen.

De overste der zusters zal aangesteld worden door den abt

echter de oorkonden in *Miraeus Opera dipl.* III 715, 716 lezen, besluiten wij, dat het klooster te Sinnich weer spoedig door zijn bewoonsters verlaten werd en dat in 1243, toen aldaar een nieuw klooster gebouwd was, de zusters van Rolduc en Scharnen opnieuw daarheen vertrokken zijn en toen voor goed. Weinig gegrond lijkt ons de veronderstelling van den schrijver der *Annales Rodensis*, dat in 1151 slechts een gedeelte der zusters van Rolduc en Scharnen zou zijn overgeplaatst naar Sinnich; zie *Ann. Rod.* p. 81, 82.

¹⁾ De voorschriften zijn in beide bisschoppelijke brieven volkomen eensluidend, maar na de begin-alinea volgt in den brief van Henricus betreffende het klooster van Sinnich een bepaling, die in den brief van Adalbero gemist wordt. Volgens die bepaling kwam het opperbeheer over de kloostergoederen van Sinnich toe aan den abt, die echter den gemeenschappelijken raad en de toestemming der fraters (van Rolduc) moest inwinnen. Deze bepaling kwam wel te pas voor Sinnich, dat zijn goederen van de abdij Rolduc in vruchtgebruik ontvangen had, maar niet voor Marienthal. Ook voor Hooidonk zal deze bepaling niet gegolden hebben. Wel moest Hooidonk bij belangrijke aangelegenheden, zooals bij het verkoopen van vaste goederen en het opnemen van gelden, de toestemming des abten verkrijgen.

²⁾ Met de kerk (*ecclesia*) van Rolduc is natuurlijk de abdij van Rolduc bedoeld. Waar echter verder-op in de voorschriften niet van de kerk van Rolduc gesproken wordt, maar van de kerk (*ecclesia*) zonder meer, wordt blijkbaar niet uitsluitend de abdij van Rolduc bedoeld, doch de Rolducsche kloostergemeente, het vrouwenklooster, waaraan de voorschriften gegeven werden, inbegrepen.

³⁾ De zusters worden hier „de arme zusters” (*pauperes sorores*) geheeten, waarschijnlijk alleen omdat zij persoonlijk geen eigendom mochten bezitten.

bij rade van de fraters en van die zusters, welke hij daartoe zal willen aanwijzen, en alle zusters zullen haar zonder tegenpraak hebben te gehoorzamen.

Deze overste mag geen officie of geen verplichting aan eenige zuster opleggen zonder toestemming van den abt en van haren prior. Ook mag zij zich niets zonderlings aanmatigen, maar zij moet haar best doen om zelf den regel te onderhouden en dien te doen onderhouden van de anderen door ze te vermanen, te onderrichten en te bestraffen.

Schiet zij ernstig te kort in haar taak, of wordt zij minder bekwaam bevonden, dan zal de abt in overleg met de oudste fraters der kerk, ze uit haar officie ontzetten, al mishage zulks aan de zusters, en een andere bekwame in hare plaats stellen.

De frater, die als prior na den abt in alles voor de kerk zal hebben zorg te dragen, wordt gekozen met raad van de fraters der congregatie, doch door den abt alleen aangesteld. Hij zal zoowel aan zijn abt als aan zijn kerk in alle nederigheid algeheele gehoorzaamheid betoonen en zich in alles opzichts de kerk hebben te houden als elke andere frater en zich geenszins anders gedragen. Bij gebreke hierin, of in geval hij niet bekwaam bevonden zal worden, zal hij naar zijn klooster teruggeroepen worden en zal een ander in zijne plaats door den abt bij rade der fraters aangesteld worden.

De zusters, die zich vrijwillig aan bovenstaande voorschriften onderwierpen, hadden het gewis al ver gebracht in de nederigheid.

In overeenstemming met die voorschriften werd aan het convent van Hooidonk een frater van het Rolducsch kapittel tot biechtvader aangesteld, die prior geheeten werd ¹⁾, doch die uitsluitend met de geestelijke zorg der zusters belast was en dus niet tot het eigenlijk bestuur des kloosters behoorde. Wel stond de prior vermoedelijk aan het hoofd der fraters-conversen,

---

¹⁾ Sinds het midden der 13e eeuw werd deze meermalen tevens met het pastoraat van Nederwetten belast; gewoonlijk werd hij dan pastoor (van Hooidonk of van Nederwetten) geheeten.

die oudtijds, gelijk we zagen, aan het klooster verbonden waren en landarbeid en andere zware werkzaamheden verricht zullen hebben, doch die in lateren tijd waarschijnlijk door wereldlijke dienstboden en arbeiders vervangen werden. Somtjids werd de prior in zijn geestelijke bediening door een ander priester bijgestaan. Waarschijnlijk had de prior zijne woning niet in, maar naast het klooster. Ook de fraters-conversen en de latere dienstboden zullen buiten het eigenlijke vrouwenconvent gewoond hebben.

Dat Hooidonk, evenals de andere van Rolduc afhankelijke kloosters, niet exempt, maar aan den Ordinarius van het diocees, den Bisschop van Luik, onderworpen was, zien wij bevestigd door het feit, dat Macharius de Busco, kanunnik van St. Lambrecht te Luik, van Theobaldus van Bar, bisschop van Luik, op 28 Mei 1309 de opdracht ontving, om naast de collegiale kerken van Cortessem, Diest, Hilvarenbeek, Oirschot, St. Oedenrode en Breda ook het klooster van Hooidonk te visiteeren ¹⁾).

Met den abt van Rolduc als geestelijk opperbestuurder bestond het kloosterbestuur uit een priorin, een suppriorin en een procuratrix ²⁾; de priorin noemde men vrouwe (domina),

---

¹⁾ *Anal. Gijsb. Coeverincx* I 82, 83. Op 30 Juni was Macharius te St. Oedenrode en op 5 Juli te Breda; van dáár waarschijnlijk ging hij naar Nieuwervaart (Klundert) om er een onderzoek in te stellen naar het mirakel van het H. Sacrament (*Taxandria* XXIV 121). Meester Macharius is dan ook een der personages, die optreden in het bekende „Spel van den Heiligen Sacramente van der Nyeuwervaart”. Zou hij in Hooidonk eveneens een onderzoek hebben ingesteld naar het mirakel van het H. Kruis? Nog verdient opmerking, dat in de copie van bovenbedoelden brief van bisschop Theobaldus het klooster Hooidonk vermeld staat als „monasterium de Hodonck *Ordinis Sancti Benedicti*”, terwijl het ongetwijfeld ten allen tijde een klooster was van den Regel van St. Augustinus. Al is deze Regel zeer verwant met dien van St. Benedictus (de eerste is nagenoeg geheel in de tweede opgenomen of verwerkt), toch meenen wij hier eenvoudig te moeten denken aan een vergissing, ofwel van den copïist, ofwel van den redacteur der akte, die wellicht niet nauwkeurig op de hoogte was van het ordensverband der Hooidonksche zusters.

²⁾ Ten onrechte hebben sommigen in later tijd de priorij wel eens abdijs en de priorin abdis genoemd, zooals de verslaggever over den toestand van het Bisdom 's Bosch in 1601 (*B. B. IX* 146), J. v. Oudenhoven a. w. blz. 55, Foppens a. w. blz. 288 v.v.

de andere zusters jonkvrouwen of juffrouwen (dominae of domicellae).

Met behulp van eenige stukken van later tijd (vooral de verslagen der kloostervisitatie's in 1571 en 1617) kunnen wij met groote waarschijnlijkheid vaststellen, dat oudtijds aan de zusters navolgende dagorde was voorgeschreven:

Om 4 uur opstaan; van de slaapplaats begaf men zich naar de kloosterkerk, waar men om 5 uur de metten en lauden begon te zingen; om 8¹/₂ uur achtereenvolgens priem, terts, sext, hoogmis en noon; om 11 uur maaltijd ¹⁾; om 3 uur vespers (op Zon- en Heiligdagen om 2 uur); iets vóór 6 uur completen; om 6 uur avondmaal; vóór 9 uur begaf men zich ter slaapzaal, die om 9 uur gesloten werd. Den tijd, die tus-schen de aangegeven uren overbleef, werd waarschijnlijk bijna geheel besteed tot het verrichten van handenarbeid en geestelijke oefeningen.

De voornaamste taak der zusters bestond in het onderhouden van den Dienst Gods door het dagelijksch koorgebed ²⁾. Doch behalve op gebed en andere geestelijke oefeningen, zooals het bijwonen van het kapittel, dat elken Vrijdag gehouden werd tot verbetering harer gebreken, legden zij zich ook op handenarbeid toe. Zoo blijkt b.v., dat er in het klooster gesponnen werd, waaruit men wel mag besluiten, dat er, evenals in zoovele andere Middeleeuwsche kloosters, de fijnere naald- en weefkunst beoefend werd. Dat men zich ook onledig hield met het afschrijven van boeken, valt eveneens te veronderstellen, daar dit in de vrouwenkloosters algemeen gebruikelijk was. Zoo ook, dat aan het klooster eene school verbonden was, ter opleiding vooral van toekomstige zusters. En dat deze, althans oudtijds, hare professie deden in het Latijn, wijst er op, dunkt ons, dat ze ook min of meer in de Latijnsche taal onderricht werden.

Bij haar professie deden de zusters de gelofte, in kuischheid,

¹⁾ Als het geen vastentijd voor haar was, kregen de zusters waarschijnlijk twee- of driemaal per week bij haar middagmaal vleesch.

²⁾ Zij hadden geen nachtkoor.

zonder eigendom en in gehoorzaamheid te zullen leven en, onder zekere restrictie, altijd in hetzelfde klooster te blijven. Eene copie van het formulier eener professie uit het jaar 1557 kan men vinden in G. v. d. Elsen-Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverincx* II, blz. 305 en 306¹⁾. Twee andere gelijkkluidende afschriften van datzelfde formulier vonden wij in het archief van het bisdom 's Bosch²⁾, waar wij ook drie formulieren van het jaar 1615 vonden, een in het Latijn, een ander in het Fransch en een derde in het Nederlandsch, waaruit blijkt, dat in dien tijd de professie, soms althans, niet in het Latijn werd uitgesproken. Duidelijker dan bedoelde oudere, behelzen deze latere drie gelijkkluidende formulieren de geloften van in kuischheid en zonder eigendom³⁾ te zullen leven. Het Fransch formulier, waaraan zuster Catharina Vervo (in 1615) hare professie deed, luidde als volgt:

Je me donne avecq ces oblations⁴⁾ pour servir ceste eglise et autel de Notre Dame et St. Jean Evangeliste et promets à Dieu Tout-puissant en la presence du clergé et du peuple, que je viveray dornéavant en ce lieu chastement selon la Religion des Chanoniesses de St. Augustin, sans propriété selon mon scavoir et pouvoir. Je promets aussy stabilité en ce lieu aussy longtems, que je potray avoir en aucune manière les necessités de l'ame et du corps, et ne changeray cest habit ou sortiray de ce cloistre pour aucune legiereté ou soubs pretext de quelque Religion plus estroicte. Je promets aussy obeysance à Monsieur l'Abbé et à tous Prelats de nostre dicte église, qui sera esleu canonicquement par la plus saine partie⁵⁾ de nostre Congregation, affin de recevoir de Nostre Seigneur Dieu le centuple et la vie eternele. Amen.

Naast de koorzusters waren in Hooidonk zeer waarschijnlijk ook conversen of werkHzusters, althans tot in de 13e eeuw, daar er toen immers ook enkele fraters-conversen waren en andere vrouwenkloosters van het Rolducsch Kapittel ook zusters-conversen hadden. In Hooidonk werden deze convers-

1) In plaats van „secundum posse et pro posse meo” moet daar gelezen worden: „secundum posse et pro nosse meo”. Het aangehaald werk zullen wij kortheidshalve voortaan vermelden als *Coev.*

2) *Coll. Hooidonk.*

3) Het Latijnsch formulier uit 1615 heeft: „sine proprietate pro nosse et posse meo”.

4) Blijkbaar schonk men bij de professie offers aan de kloosterkerk.

5) In het Nederlandsch formulier: „van den meestendeel”.

zusters in later tijd misschien vervangen door de vrouwelijke dienstboden, die er toen waren.

Het habijt der zusters (t. w. der koorzusters, want dat der conversen zal er wel eenigszins anders uitgezien hebben) was eenvoudig en zwart van kleur; zij droegen een zwart subtiel (het voornaamste ordekleed), een zwarten wiel en in het koor een zwarten bekraagden mantel, waarvan de bovenhelft was gevoerd met bont ¹⁾.

Aangaande den oecomischen toestand des kloosters gelooven wij, dat er tot omstreeks 1300 voortdurende armoede heerschte, al waren zijn bewoonsters ook adellijke jonkvrouwen. Van den zorgelijken toestand in de eerste jaren na zijn stichting gewaagden wij reeds. Dat het bijna een eeuw later, in 1242, zijn tienden onder Someren verkocht, gelijk we ook reeds vermeld hebben, wijst op geen welvaart. En ruim een halve eeuw daarna was het zóó met schulden belast, dat het Theobaldus, den abt van Rolduc, bij zijn visitatie van Hooidonk op 21 Juli 1301 blijkbaar om maatregelen vroeg ter verlichting. Theobaldus bevond alsdan — gelijk hij zelf officieel verklaarde — „dat het klooster met dusdanige schulden is belast en dat zoo'n groot aantal personen in het convent zijn aangenomen, dat de goederen of inkomsten des kloosters niet toereikend zijn tot hun noodzakelijk levensonderhoud". Hij ging daarom met de Priorin en het geheele convent onder eede de verbintenis aan, dat hij voortaan niemand meer in het klooster zou aannemen of toelaten, totdat het aantal personen op eenentwintig zou zijn teruggebracht ²⁾.

¹⁾ Zoo was het ten minste in latere tijden, want het is zeer goed mogelijk, dat het habijt oudtijds een andere kleur had. Zoo was het habijt der Augustinessen van het H. Graf (reguliere Kanunnikessen van den regel van, St. Augustinus) eerst rood, later zwart. Wat de kleur betrof, droegen de kloosters der reguliere Kanunnikessen van St. Augustinus, ja zelfs die van een en dezelfde congregatie soms nog verschillend habijt: zwart, wit, rood of paars; Dr. M. Heimbucher, *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche* II, 21, 82. Als het reliekschrijn, dat wij beschreven in *B. B.* XI, 289, van Hooidonk afkomstig is, zooals wij met reden veronderstellen, dan droegen (blijkens de daarop voorkomende schilderingen) de Hooidonksche koorzusters oudtijds waarschijnlijk witten sluijer en zwarten mantel over wit ordekleed en de converszusters witten sluijer, bruine pij en mantel.

²⁾ *Publ. de la Soc. Hist. et Archéol. dans le Duché de Limb.* XL, 236.

De oorzaken van dien onder oeconomisch opzicht weinig rooskleurigen toestand laten zich grootendeels gissen. De langzame uitbreiding of verbetering der kloostergebouwen, de vernieuwing der kapel, de droogmaking en ontginning der wildernissen en moerasgronden rondom het klooster, het stichten daarop van kleine hoeven, welke door de zusters in pacht werden uitgegeven, dat alles zal groote kosten veroorzaakt hebben ¹⁾.

Daar de zusters vervolgens nog een groot deel der ontgonnen landerijen in erfcijns gaven aan particulieren, die daarop dan zelf huizen bouwden, en uit de kloosterhoeven en die particuliere huizen allengs het dorp Nederwetten ontstond ²⁾, zag het klooster zich bovendien verplicht ter wille der dorpeelingen eene parochiekerk te doen bouwen ³⁾. Wel genoot de priorij zekere jaarlijksche inkomsten van hare hoevenaars en cijnsplichtigen, maar omdat de ontgonnen landerijen in den eersten tijd natuurlijkerwijze nog weinig productief waren, mocht men volgens het toenmalig algemeen en goed inzicht de gebruikers daarvan ook maar weinig laten opbrengen, wijl zij anders geen menschwaardig bestaan zouden hebben ⁴⁾.

Uit de armoede des kloosters gedurende het eerste tijdperk

¹⁾ In den allereersten tijd liet de priorij haar hoeven misschien bewerken door lijfeigenen, die dan door haar vóór of omstreeks het midden der 13e eeuw tot vrije pachters zullen zijn gemaakt onder voorwaarde wellicht, dat zij niet alleen een zekere jaarlijksche pacht zouden betalen, maar ook dat zij en hunne nakomelingen bij huwelijk of overlijden een zekeren hoofdcijns (census capitis, capitagium) aan de priorij zouden schuldig zijn.

²⁾ „Cette origine (du village de Nederwetten) est due aux petites fermes que les chanoinesses firent bâtir sur ces fonds marécageux, après qu'elles les eurent fait dessécher : elles mirent une grande partie de ces fonds en emphyteuse à des particuliers, qui y construisirent des maisons. C'est ce qu'on voit par les anciens registres de ce couvent qui furent apportés à l'abbaye de Rolduc, dont il dépendait, après qu'il eut été supprimé en 1650"; S. P. Ernst, *Histoire du Limbourg* II p. 353.

³⁾ De schrijver van het *Katholyk Meyerysch Memorieboek* (wiens bron geweest zal zijn Foppens a. w. blz. 289) zegt op blz. 431, dat de oude parochiekerk van Nederwetten door het klooster gesticht werd omstreeks 1250; de latere kerk (waarvan nu de zeer in verval zijnde toren nog bestaat) dateert van de 16e eeuw.

⁴⁾ Waarschijnlijk zullen de hoevenaars en cijnsplichtigen aan de priorij ook jaarlijks zekere diensten hebben moeten bewijzen, zooals b.v. bij het maaien en inhalen van den oogst der priorij.

van zijn bestaan mogen wij nog niet besluiten tot zijn rijkdom onder geestelijk opzicht. Maar zeker is toch, dat met de afwezigheid van stoffelijken rijkdom tevens afwezig was een der voornaamste hinderpalen, die aan waren geestelijken rijkdom plegen in den weg te staan. Over den religieuzen toestand des kloosters in dat eerste tijdperk kunnen wij dan ook niet anders dan gunstig oordeelen. Is het reeds niet veel gezegd, dat we niets hebben kunnen ontdekken, wat op eenigen misstand wijst, terwijl toch ook in de archiefstukken eens kloosters uitteraard veeleer het kwaad dan het goed wordt vermeld? Als een meer positief bewijs van een bloeiend religieus leven in Hooidonk, mag, dunkt ons, het feit aangehaald worden, dat volgens het getuigenis van genoemden abt Theobald zoo'n groot getal personen in Hooidonk het kloosterhabijt aannamen, en wel ondanks de daar heerschende armoede. Bovendien mogen we aannemen, dat het inwendig, geestelijk leven van Hooidonk een vrij-getrouwe afspiegeling zal geweest zijn van dat der moederabdij van Rolduc, voor welke het tijdperk, dat wij hier behandelen, vooral onder religieus opzicht, haar glorie-tijdperk was.

Geen twijfel, of het klooster Hooidonk heeft in dat tijdperk zoowel onder godsdienstig als maatschappelijk opzicht een zeer weldadigen invloed uitgeoefend, niet alleen op de kloosterlingen zelf, maar ook op hunne familiën en meer bijzonder nog op de bewoners der omgeving.

Hoewel de dingen van het bovennatuurlijke nu eenmaal niet te contrôleeren zijn, zullen de kloosterlingen door hun leven van boete en gebed ongetwijfeld Gods zegen hebben afgeroepen over de omgeving en de geheele gemeenschap. En zal het omwonend landvolk, dat dagelijks, reeds in den vroegen ochtend, de klok der kloosterkerk de conventualen ten Dienst Gods hoorde roepen, zich daardoor niet dikwijls eveneens tot boete en gebed hebben aangespoord gevoeld? Als de Middeleeuwsche kloosters in het algemeen zoo gerenommeerd zijn om hunne gastvrijheid en liefdadigheid, hebben wij geen reden ter veronderstelling, dat Hooidonk een uit-

zondering maakte. En als we hierbij dan nog bedenken, hoe ook Hooidonk, evenals andere kloosters, uitgestrekte landerijen heeft weten vruchtbaar te maken en daarop tal van gezinnen een behoorlijk bestaan verschafte, dan moeten wij besluiten, dat ook Hooidonk een haard van religieuzen en socialen zegen was.

Helaas, een minder gunstig oordeel moeten wij over het convent uitspreken in diens lateren tijd.

II.

De Priorij van omstreeks 1300 tot omstreeks 1525.

Zouden wij het eerste tijdperk van Hooidonk hebben kunnen kenschetsen met het woord: „gloria ejus ab intus”, op dit tweede tijdperk is van toepassing: „gloria ejus ab extra”.

Met het aanbreken der 14e eeuw begon voor de priorij een tijd van stoffelijke welvaart en rijkdom aan aardsche goederen. De toename harer bezittingen dankte zij ongetwijfeld voor een gedeelte aan godvruchtige legaten en schenkingen, hetzij van de eigen kloosterlingen persoonlijk, hetzij van hun familieleden of begunstigers. Toch was dit naar onze meening volstrekt niet de eenige en zelfs niet de voornaamste oorzaak van haar toenemenden rijkdom, want wat van de Middeleeuwsche kloosterlingen in het algemeen gezegd mag worden, meenen wij ook te mogen zeggen van die van Hooidonk: zij wisten te arbeiden en verstonden de kunst om hun arbeid productief te maken.

De ontginningen der priorij en de daarop gestichte hoeven strekten zich uit over het geheele dorp Nederwetten en zelfs gedeeltelijk nog over de omliggende dorpen Son, Breugel, Nuenen en Gerwen. Waarschijnlijk was zij ook al spoedig begonnen met het bouwen van twee watermolens op de rivier de Dommel, den eenen op Hooidonk „gelegen in het opcomen van ¹⁾ het clooster”, den anderen verder noordwaarts

¹⁾ Bij den opgang naar.

onder het dorp Son¹⁾). Haar ontgonnen landerijen kwamen allengs tot volle vruchtbaarheid, zoodat de pachters nu ook bekwamelijk tot hoogere opbrengsten in staat waren, terwijl zij vermoedelijk nog grooter profijt genoot van haar beide watermolens, wyl, zooals bekend, uit de watermolens over het algemeen zeer rijke inkomsten voortvloeiden voor hunne eigenaars²⁾).

Al nemen wij op goeden grond aan, dat het convent een aanmerkelijk deel zijner jaarlijksche inkomsten zal hebben besteed tot het geven van aalmoezen — in latere tijden van economisch verval hield het er nog altijd een aalmoezenboek op na³⁾ — toch gelooven wij, dat het zijn toenemende rijkdom voornamelijk aanwendde tot steeds grootere uitbreiding zijner rechten en bezittingen, niet alleen te Nederwetten, maar ook elders.

Een der belangrijkste bezittingen der priorij was ongetwijfeld de middelbare en lage heerlijkheid van Nederwetten, welke zij vermoedelijk hieraan dankte, dat zij naast de kerkelijke ook de burgerlijke organisatie van de aldaar onder haar wonende cijnsplichtigen en hoevenaars tot stand bracht. De rechten, aan het bezit dier heerlijkheid verbonden, vonden wij nergens omschreven, maar de voornaamste zullen geweest zijn het aanstellen der gemeentelijke regeering en der ambtenaren en het doen uitoefenen van het administratief bestuur en van de rechtspraak, uitgezonderd het berechten van zwaardere misdrijven, dat aan den bezitter der hooge heerlijkheid, den Hertog van Brabant, toekwam⁴⁾).

1) Volgens Dr. Deckers, *De Watertoestanden in N. Brab. binnen het Stroomgebied der Maas*, Bijlage I, dateert de Hooidonksche watermolen (onder Nederwetten en niet onder Son, gelijk daar staat) vermoedelijk uit de 12^e eeuw.

2) In 1571 brachten de beide molens samen 699 gl. 4 st. op; de Hooidonksche molen bracht aan pacht op in 1669 f 450, in 1681 f 315; de Sonsche in 1669 f 545, in 1681 f 445; *Prov. Gen. v. K. en W. in N. Br., hs. No. 225^e*.

3) Daarin werden de inkomsten genoteerd, welke aan de armen werden uitgedeeld.

4) Foppens t.a.p. zegt, dat het „dominium” van Nederwetten aan de kloosteroverste van Hooidonk toebehoorde. De oudste rekeningen der kwartierschouten van Peelland spreken niet van „een dingbanc” of „den scependomme” van Nederwetten, doch zeggen: „Nederwetten (de hooge heerlijk-

Behalve de twee vermelde watermolens, die beide waarschijnlijk banmolens waren, bezat de priorij het vischrecht op een gedeelte der Dommel onder Breugel, van af den Sonschen watermolen tot aan Wolfswinkel¹⁾.

Volgens het cijnsboek der priorij, dat in 1601 vernieuwd werd²⁾ behoorden haar de navolgende hoeven: vier onder Nederwetten, t.w. de *Schuytel-*, *Schuttel-*, of *Schoteldonksche hoeve* (op het gehucht Schoteldonk), *Ten Hout* (thans de *Bloemhoeve* geheeten)³⁾, de *Kerkhofsche hoeve* en *Ter Straten*⁴⁾. Onder Gerwen op het gehucht het Spekt de hoeve *Swinkel*, ook wel *Ganzenwinkel* geheeten; ook de *Heihoef* te Gerwen behoorde hoogstwaarschijnlijk aan de Hooidonksche priorij. Onder Nuenen de hoeve *Roy* nabij Zoeterbeek⁵⁾. Onder Breugel de hoeve *aen die Heyde*. Onder St. Oedenrode het

heid) al mijnen genedigen Heeren (den Hertog van Brabant) toebehoerende, ende dingen mit den gebueren ende gaen te hoede te St. Oedenrode ende alle kueren ende bruecken useren zij naar hueren bänckrecht". Ook hieruit besluiten wij, dat de priorij er de administratie en de dagelijksche rechtspraak deed uitoefenen door een laathof of cijnsbank. Eerst nadat Jhr. Rutger van Berkel omstreeks 1557 zoowel de hooge als middelbare en lage heerlijkheid van Nederwetten gekocht had, wordt er melding gemaakt van een schepenbank. Als meier of officier harer laat- of cijnsbank stelde de priorij vermoedelijk haren rentmeester aan, den hierna nog te vermelden „meester van Hooidonk”.

¹⁾ T.w. „van het Sonsche molenradt tot bij Joffr. Beelen busselen toe bij Wolffswinkel” of, gelijk in later tijd omschreven werd, van af de z.g. Baak tot aan de grensscheiding tusschen Breugel en St. Oedenrode. Bedoelde visscherij was in 1680 en '81 door het Land verpacht voor 15 st. (*Prov. Gen. v. K. en W. in N. Br., Hs-Verz. No. 224 en 225e*).

²⁾ Gem.-arch. v. Nuenen, F 8.

³⁾ In 1601 gold deze hoeve aan voorlijf 80 gl. en verder aan pacht 14 mud rogge, 7 mud gerst, 3 mud haver, 2 mud boekweit, 2 vat raapzaad, 2 steenen vlas, 50 pond boter, 8 pond suiker, 2 zakken, 8 vijmen dekstroo, 300 elzen poten en 13 wilgen poten.

⁴⁾ Waarschijnlijk had het klooster Hooidonk deze twee hoeven gekocht van het klooster Zoeterbeek omstreeks het midden der 16^e eeuw (niet omstreeks 1462, gelijk wij schreven in *B.B. XI 179*, noot 1). De vier bovengenoemde hoeven besloegen met de z.g. *Kerkhoeve* (gelegen bij de oude kerk en wellicht bij het bouwen dier kerk door Hooidonk aan het kerkbestuur afgestaan) zeker wel het grootste deel van Nederwetten's grondgebied. Volgens J. v. Oudenhoven. *Beschryvinge van de Meyerye van 's-Hertogenbosche* (1649) blz. 18 waren er te Nederwetten vier hoeven, „die wel de helft van alle de lasten plachten te moeten draghen”.

⁵⁾ Aan de westzijde van den tegenwoordigen keiweg van Nederwetten naar Zoeterbeek, thans de hoeve van P. Rooiackers (sectie D nr. 2205). In de eerste helft der 17^e eeuw had Engel, de weduwe van Lenard Aelbregts, haar in pacht.

Veehuis ¹⁾. Onder Son de twee hoeven *Royacker* en *Velderheuwel*. Onder Beek en Donk op Beek de hoeve genaamd *Ten Bleek* en op de Donk *Herent*. ²⁾ Onder het dorp Ell in 't land van Thorn de hoeve *Ghenen Ho(e)ve*. En verder nog in en om Nederwetten verschillende landerijen, welke bij perceelen verpacht werden.

Ook bezat de priorij verschillende jaarlijksche inkomsten wegens graanpachten en grondcijzen onder Nederwetten en elders. Vele dezer inkomsten waren echter bestemd om door de zusters, „die tot die aelmoessen te doen zijn gecommiteert” uitgedeeld te worden aan de armen. ³⁾

Bovendien waren er ook jaarlijksche graanpachten en cijzen gevestigd op de bezittingen der priorij. Volgens het aangehaald cijnsboek gold zij aan het convent van De Baseldonk te 's Bosch 10 mud rogge en 7 mud gerst; aan den Prelaat van St. Geertruide te Leuven 20 mud rogge ⁴⁾; aan het Lieve-Vrouwe-altaar te Geffen 8 mud rogge en 5 mud gerst; aan het Kapittel van St. Oedenrode 1 mud rogge; aan de schoolsterij aldaar 6 vat rogge en 6 vat gerst; aan de pastorie van Beek (Beek-en-Donk) 9 mud rogge en 9 mud gerst; uit haar hoeve te Ell bij Thorn aan de kapelannen van de Koningskapel der St. Servaas te Maastricht een cijns van 4 gl. 7 st. ⁵⁾ en aan de kapelannen van Thorn een pacht van 13 malder

¹⁾ In later tijd maakte deze hoeve één goed uit met het slot Lichtenborg te St. Oedenrode.

²⁾ Deze hoeve wordt vermeld in *B.B.* I blz. 120.

³⁾ Deze inkomsten werden genoteerd in „seecker Aelmisboeck”; meer- vermeld cijnsboek bevat een lange lijst van personen en corpora, waarvan het convent inkomsten genoot voor het doen van aalmoezen: daartoe ontving het jaarlijks o.a. uit 's Bosch: 2 gl. 9 st. van Nicolaes Janssen van Berckel aan den Hoogen Steenweg „in de Leerse”, 11 st. van de H. Geest- tafel, 7 st. van de Kerkmeesters, 3 st. 8 penn. van het Kapittel van St. Jan, enz.

⁴⁾ Verschuldigd wegens den Sonschen watertol (*Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br., Handschr.-verz.* N. 224). De abdij van St. Geertruide te Leuven was bewoond door adellijke Kanunniken of Koorheeren van dezelfde orde als die der abdij Rolduc.

⁵⁾ Ten behoeve van de Broederschap der kapelannen van St. Servaas, welke sedert 1484 haar zetel had in de koningskapel aan de St. Servaas- kerk, zoo genoemd, omdat een Fransch koning ze had laten bouwen (mede- deeling van wijlen den Z.Eerw. Heer J. Blondin, gemeente-archivaris van Maastricht).

en 2 vat rogge; tot reparatie der kerk van Beek (Beek-en-Donk) 40 gl.; tot reparatie der kerk van Zeelst 8 gl. 2 st.; aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden wegens recognitie-cijnzen 16 gl. 16 st. ¹⁾); aan den Heer van Helmond een cijns van 5 gl.; aan den Heer van Tongelre een cijns van 6 st.; aan het convent van Postel een cijns van 1 st. 1 oort. ²⁾)

Behalve de rechten, aan het bezit der heerlijkheid Nederwetten verbonden, genoot de priorij ook belangrijke geestelijke rechten, zoals het patronaatsrecht over de kerken van Nederwetten, Beek, Zeelst en Aalst, in welke plaatsen zij tevens het tiendrecht uitoefende, waartegen zij den plicht had, de kerken aldaar te onderhouden. ³⁾) Krachtens dat patronaat had zij het recht om bij het openstaan van het pastoraat in genoemde parochiën een priester harer keuze aan den Bisschop ter benoeming als pastoor voor te dragen. ⁴⁾) In de kerk van Beek bezat zij bovendien het begeevingsrecht van het beneficium van St. Jans Evangelisten-altaar ⁵⁾) en van het kostersambt. ⁶⁾)

Voorts bezat Hooidonk onder Lieshout zekere tienden, genaamd „in de Heicampen” en die van het gehucht „Ginderdoor”, welke laatste echter om het andere jaar door de abdij van Floreffe geheven werden (z.g. rijdende tienden), alsook zekere smaltieden onder datzelfde gehucht.

¹⁾ Volgens hetzelfde cijnsboek betaalde zij in de koningsbede 347 gl. 10 st. 2 oort en wegens de redemptie der gemeene middelen 162 gl. 10 st. In de beden der Staten van Brabant betaalde zij met de geestelijkheid.

²⁾ Sinds de oprichting van het seminarie in het bisdom 's Bosch in 1571 moest Hooidonk daaraan jaarlijks 12 gl. betalen.

³⁾ Waarschijnlijk deelde de Priorij haar patronaatsrecht over de kerk van Zeelst oudtijds met de Abdij van Bunderen te Helmond. In 1570 stemde de Priorij op verzoek van Bisschop Sonnius toe in een afscheiding harer tienden te Aalst (ten behoeve der vier parochiekerken in 's Bosch), doch met behoud van haar patronaat aldaar; *Coev.* I 255.

⁴⁾ Werd een pastoor van Nederwetten aangesteld, die tevens rector van Hooidonk zou zijn, wat zeer dikwijls, zoo niet altijd, het geval was, dan liet zij de voordracht waarschijnlijk altijd over aan den Abt van Rolduc.

⁵⁾ Toen na den dood van den Pastoor van Hooidonk en Nederwetten, Mr. Gerard Jacobs van Gemert, dit beneficium vacant was, droeg zij 22 Nov. 1606 Jacob Peters, priester te Beek, als rector van dat beneficium voor; *Arch. Bisd. Institutiones* fo. 68.

⁶⁾ Een drietal stukken rakende het patronaat van Hooidonk over de kerken van Beek en Zeelst volgen in Bijlage II.

Tot beheer harer uitgestrekte goederen had de priorij een rentmeester, „de meester van Hoodonk” genaamd, die waarschijnlijk een hoeve bewoonde, welke vlak bij het klooster stond en daaraan toebehoorde.¹⁾ Op hem rustte ook de leiding van het talrijk dienstpersioneel des kloosters, dat bij hem inwoonde.²⁾ Hij genoot (in 1571) een jaarsalaris van 60 Rijns gulden.³⁾

Met de zoeven omschreven rechten en bezittingen voor oogen begrijpen wij, dat de Priorij van Hoodonk bij de bewoners der haar omringende dorpen in hooge macht en aanzien stond; zij, de meesteres eener heerlijkheid, wier opgezetenen van hoog tot laag van haar afhankelijk waren en wier regenten en ambtenaren haar waarschijnlijk in handen van haren rentmeester den eed van trouw moesten zweren; zij, de bezitster van een uitgestrekt grondgebied, waarop men talrijke hoevenaars en pachters, dienstboden en arbeiders hun bestaan zag vinden; de woonstede van zoovele adellijke jonkvrouwen, die door bloedverwantschap of vriendschap verbonden waren met de kasteelheeren en de aanzienlijkste familiën uit den omtrek, wier voorname leden men zoo dikwijls te paard of in karos opwaarts zag rijden ten klooster of daarvan huiswaarts keeren.⁴⁾ Maar dan begrijpen wij tevens, dat ook door menigeen van die eenvoudige dorpelingen aan de poort der priorij zal zijn aangeklopt, niet alleen om in tijden van gebrek een aalmoes te ontvangen, maar ook om bij allerlei moeilijkheden bescherming te vinden.

De zorg der priorij voor de vermeerdering harer tijdelijke

¹⁾ Binnen het kloosterrein had de Priorij ook een huis met hof; het werd in 1601 bewoond door Michiel Wouters (mogelijk de pachter van den Hoodonkschen watermolen), die alsdan 15 gl. voor huishuur betaalde.

²⁾ Volgens de haardtelling van 1526 woonde „binnen den byvanck” des kloosters „een werlicke man mit zijnder huysvrouw”, geheeten „de meester van Hoodonck, hebbende VIII boden, zoo knapen, zoo mechden”.

³⁾ Als rentmeesters worden vermeld: Daniel Amelis omstreeks 1505; Philips van Nuenen, 1516; Walraven van Nuynhem, 1545; Jan van Goirle, 1571; Ghisbertus Gijben, 1577; Baltasar (Balthus) van Eijnatten, 1598—1607; Huibert van Buel, 1609; Goyaert Hermans van Oedenroy, 1615; Ludovicus de Hinesdael, 1618.

⁴⁾ Tot bedoelde kasteelheeren behoorde Jan van Cortenbach, heer van Helmond 1560—’78.

goederen en uitwendige glorie met alles wat daarmede samenhang, zooals het verkeer met de buitenwereld, het ontvangen van edellieden, enz., had intusschen het droevig gevolg, dat hare bewoonsters langzamerhand al meer en meer werden aangetast door den geest der wereld. Het voorbeeld van haar hoogvereerden vader St. Augustinus, van wien men leest, dat zoo dikwijls hij was bezig geweest met de verzorging van stoffelijke aangelegenheden, hij zich telkens terugtrok tot geestelijke dingen, ¹⁾ hebben ze blijkbaar niet nagevolgd.

De hoofdschuldige in de verslapping van het geestelijk leven op Hooidonk was evenwel de abdij van Rolduc. Met de aanvang der 14e eeuw was voor deze abdij een troosteloze periode van verval begonnen, welk eeuwenlang zou duren; haar geestelijke en tijdelijke belangen werden op schromelijke wijze door hare Abten en Koorheeren verwaarloosd. Het kan niet anders of in plaats van den goeden geest in de van haar afhankelijke vrouwenkloosters te bewaren en, zoo noodig, te herstellen, heeft zij door haar ergerniswekkend voorbeeld op die kloosters een noodlottigen invloed uitgeoefend. Wel hebben enkele goedwillende abten pogingen in 't werk gesteld om, zoowel in de moederabdij zelf als in de haar onderhoorige vrouwenkloosters, de noodzakelijke reformatie's tot stand te brengen, doch deze mislukten minstens grootendeels, omdat het kwaad reeds te diep zat ingeworteld. Bovendien wat Hooidonk aangaat, was de verre afstand van Rolduc een groot beletsel voor de doorvoering van reformatorische maatregelen.

Het binnendringen van een wereldschen geest in de priorij van Hooidonk openbaarde zich waarschijnlijk het eerst in de stichting van z.g. prebenden. Uit de steeds rijker vloeiende jaarlijksche inkomsten der priorij waren er immers allengs 26 prebenden gevormd, waarvan er 24 bestemd waren voor

---

¹⁾ *Vie de S. Augustin* par S. Possidius, voorafgaand aan *Les Confessions de S. Augustin* par L. Moreau p. XXXIV.

de jonkvrouwen zelf¹⁾, 1 voor den pastoor van Hooidonk-Nederwetten en 1 voor den pastoor van Beek (Beek- en Donk).

Uit de stichting dezer prebenden ontstonden langzamerhand, maar vermoedelijk al vrij spoedig, verschillende andere verkeerde toestanden of onregelmatigheden, zooals vooral de gedeeltelijke opheffing van het „vita communis” of gemeenschappelijk kloosterleven.

De jonkvrouwen, elk voor zich een eigen jaarlijksch inkomen genietend, zoowel in natura, rogge, gerst, zout enz. als in geld, begonnen nu immers ook afzonderlijk in haar eigen woning haar maaltijden te nemen,²⁾ zoodat de „mensa communis” of gemeenschappelijke tafel in den refter ophield; sommige van haar huurden een dienstbode³⁾, ja men begon zelfs in de eigen woning gasten te ontvangen.

De gevolgen, ook voor het zedelijk leven der jonkvrouwen, bleven niet uit. Reeds vóór het einde der 14e eeuw vernemen wij er van. Na medegedeeld te hebben, dat Joannes Berensberg bij zijn aanstelling tot abt van Rolduc in 1392 de abdij aldaar in treurigen toestand aantrof, en na dan de opmerking gemaakt te hebben, dat als het hoofd krank is, de ledenmaten nog méér zullen kwijnen, gaat de Rolducsche annalist letterlijk aldus verder⁴⁾:

Erat tunc proinde miserrimus status trium monasteriorum de Hodonck scilicet, de Sinnich et Mariae-vallis, adeo ut in libro hujus abbatiae legatur, unam ex Hodonck et alteram ex Mariae-valle fuisse ex fornicatione improegnatas⁵⁾, et tertiam ex mo-

¹⁾ Volgens de haardtelling van 1526 telde Hooidonk 24 geprofeeste jonkvrouwen (de Priorin inbegrepen); datzelfde aantal was waarschijnlijk ook aanwezig bij de haardtelling van 1496; volgens J. Cuvelier (*Les Dénombrements de Foyers en Brabant* p. 478) telde het in 1496 en 1526 in zijn geheel 36 personen.

²⁾ Soms tijds kocht de eene jonkvrouw zich bij de andere in den kost.

³⁾ Volgens de haardtelling van 1526 waren er „7 of 8 weerlicke dienstmaerten”.

⁴⁾ *Ann. Rod.* p. 93, 94.

⁵⁾ Bedoelde Hooidonksche non was waarschijnlijk Heilwig van Gagel-donk, bij wie Jan van Berlaer, heer van Helmond (1372-1425) een zoon verwekte. Diezelfde heer schijnt eenige jaren later ook een zoon verwekt te hebben bij een andere Hooidonksche, een nicht van hem, nl. Hillegonda de Roover, dochter van Edmond de Roover en Aleid van Vlokhoven; zie *Tax.* XLI 218, '21.

nasterio de Sinnich profugam matrimonium incoestum iniisse, idque circa eadem fere tempora.

Nu was Abt Heyendal, de continuator der Rolducsche annalen, een man van buitengewone begaafdheden, maar waar hij het heeft over de moraliteit der door hem behandelde kloosters, komen zijn oordeelvellingen ons over 't algemeen veel te rigoristisch voor. ¹⁾ Te spreken, gelijk hierboven, van een „miserrimus status” en dan ten bewijze voor elk klooster slechts één enkel voorval aan te halen, lijkt ons haast een toepassing van het leugenachtig woord „ab uno disce omnes”, al willen wij aannemen, dat de kloostertucht in Hoodonk en in de beide andere vermelde vrouwenkloosters in 1392 reeds min of meer aan 't inzinken was.

Na bovenstaande vermeld te hebben, schrijft de annalist als volgt:

Condidit ipse (Abbas Joannes Berensberg) praefatis monasteriis salubres quasdam leges, quae adhuc extant et multos correxit abusus, sed admodum parum profecit, quia radices malorum, proprietatem et vitam singularem, non sustulit. In monasterio de Sinnich jam dudum non fuerat mensa communis, sed bona monasterii dividebantur in praebendas, ut in collegiatis saecularibus, unde quaelibet in particulari sibi vivebat. Unaquaeque habebat annue quasi pro grossa certos modios frugum, certam mensuram salis, cerevisiae, lignorum; pecunia vero, quae ex redditibus proveniebat, inter sorores distuebatur. Itaque quaelibet habebat mensam singularem.

Dezelfde toestand bestond ook te Hoodonk, gelijk de schrijver onmiddellijk daarop aanteekent: „Idem servabatur in Hodonck”.

Uit de geheele daarop volgende 15e eeuw is geen enkel getuigenis aangaande den zedelijken toestand der Priorij tot

---

¹⁾ De kennelijke antipathie, waarmede abt Heyendal behept was ten opzichte van de Rolducsche vrouwenkloosters, vond haar oorzaak wellicht hierin, dat hij en zijn onmiddellijke voorgangers in hun tijd zeer veel last ondervonden van het toen nog bestaande klooster te Sinnich, dat de abdijs van Rolduc van Jansenisme beschuldigde en alles deed om zich aan het bestuur dier abdijs te onttrekken; zie J. Daris, *Notices Hist. sur les Eglises du Dioc. de Liège* XV 283 v.v. („l'Abbaye de Sinnich”).

ons gekomen. Het lijkt ons evenwel waarschijnlijk, dat het verval der discipline er bleef voortduren, al hebben we geen reden om in die eeuw reeds grove misstanden te veronderstellen. Wel bleven de prebenden voortbestaan en vermoedelijk langen tijd ook de „mensa communis”, maar wat de annalist aan zijn boven aangehaalde woorden nog toevoegt: „Mensa vero singularis in Hodonck perseveravit usque ad ejus monasterii extinctionem” is niet geheel waar, zooals reeds blijkt uit hetgeen hij zelf zegt in zijn annalen op blz. 123.

Waar dezelfde annalist spreekt over de regeering van den Abt van Rolduc, Joannes van Ghoer, 1485—1508, verhaalt hij, dat deze in 1488 de tucht herstelde in Marienthal en in 1497 in het klooster te Sinnich; in Marienthal met behulp der Windesheimsche Zusters van Engelthal bij Bonn, in Sinnich met behulp van kloostervrouwen uit Holtzem bij Neuss. ¹⁾ Over Hooidonk wordt alsdan met geen woord gerept. Zoo ook niet, waar hij over Leonard Dammerscheidt, Abt van Rolduc, 1522—'57, mededeelt, dat deze in 1525 van de Pauselijke Curie verlof ontving om zes religieuzen uit Windesheimsche of andere goed-gedisciplineerde kloosters de reformatie te Rolduc te doen invoeren. ²⁾ Toch zou het vreemd zijn, als die Abten omstreeks diezelfde jaren ook te Hooidonk de tucht niet hersteld zouden hebben, of althans naar herstel daarvan niet gestreefd zouden hebben, verondersteld, dat daar inderdaad grove misstanden bestonden.

III.

Toenemend Verval der Priorij ondanks Reformatiepogingen.

Het geestelijk verval der priorij, dat in het hiervoren besproken tijdvak was ingetreden, begon omstreeks 1525 toe te nemen. Tegelijkertijd geraakten toen ook haar finantiën al

¹⁾ *Ann. Rod.* p. 103, '04.

²⁾ *Ann. Rod.* p. 109.

meer en meer aan 't kwijnen, deels ter oorzaak van de aanhoudende oorlogen, deels ook ten gevolge eener al te weelderige levenswijze der zusters en eener slechte administratie der kloostergoederen.

Geen enkele bijzondere oorzaak van het toenemend gebrek aan tucht vinden wij vermeld. Zeker echter zal de ontstichtende levenswijze van velen onder den toenmaligen clerus daartoe hebben bijgedragen en als we letten op de tijdsomstandigheden, meenen wij ook de vraag te mogen stellen, of het optreden van Luther en van diens aanhangers op de ontaarding van den religieuzen geest in Hooidonk niet van invloed zal zijn geweest. 't Is immers bekend, dat de toenmale kerkhervormers door woord en voorbeeld den religieuzen staat fel bestreden en in wijde kringen, ook onder de religieuzen zelf, in discredit brachten. Zou deze propagandistische actie ook bij de jonkvrouwen van Hooidonk den eerbied voor haren ordesregel hebben doen afnemen?

Zeker is, dat zij zich omstreeks 1544 overgaven aan dusdanige ergelijke levenswijze — gelijk de annalist zich uitdrukt ¹⁾ — „ut perversae religiosarum vitae malus odor quaquaversum cum horrore audientium spargeretur”.

Ook al houdt men rekening met een al te rigoristische beoordeeling des annalisten, wijzen deze woorden toch ontegenzeggelijk op misstanden, welke een ingrijpende reformatie dringend noodzakelijk maakten.

Deze werd dan ook ondernomen. Karel Tseraerts, lid van den Raad van Brabant, zou als commissaris van Keizer Karel V met genoemden prelaat Dammerscheid de reformatie helpen tot stand brengen. Nadat beiden op last van de landvoogdes Maria van Hongarije zich van den toestand der priorij hadden op de hoogte gesteld, schreef de Prelaat aan de zusters een Verordening voor, welke door Karel Tseraerts werd onteekend en 30 Maart 1545 ²⁾ door de landvoogdes werd goedgekeurd.

¹⁾ *Ann. Rod.* p. 113.

²⁾ Volgens Schutjes V 161: 30 Maart 1544. wat onjuist is.

Ofschoon men deze Verordering elders in haar geheel geheel gepubliceerd vindt, ¹⁾ mogen wij haar inhoud hier toch niet onvermeld laten. Zij bestaat uit 14 Artikelen. ²⁾ Art. 1 en 2 hebben tot strekking een betere onderhouding der kloosterclausuur; art. 6 en 7 schrijven voor, dat de jonkvrouwen hare Statuten en den Dienst Gods goed moeten onderhouden en zich 's avonds naar hare slaapzaal moeten begeven 's winters om 7 en 's zomers om 9 uur; art. 9, dat een rentmeester tot beheer der kloostergoederen zal aangesteld worden en dat deze jaarlijks behoorlijk rekening en verantwoording zal doen; art. 11, dat de jonkvrouwen geen eigen afzonderlijke dienstmeiden mogen houden; art. 13, dat de Vrouwe (priorin) geen toekomstige zusters mag aannemen zonder toestemming van den Prelaat en het convent. De overige artikelen luiden als volgt:

Art. 3. Item die Vrouwe ende jouffrauwen sullen moeten draegen een simpele religieuse habijt, gelyck goede religieusen toebehoort, ende groote wylen, gelyck men in gereformeerde cloosteren doet, sonder uytwendich habijt te draeghen. ³⁾

Art. 4. Item niemant van de jouffrauwen en zal moghen uyt den clooster gaen sonder consent van de Vrouwe, behoudelyck dat de Prelaet sal moeghen metter Vrouwe ordineren, hoe deselve Vrouwe den oorloff zal gheven ende consenteren.

Art. 5. Item die Vrouwe ende alle die jouffrauwen sullen allen de goeden van den convente voertaen houden in 't gemeyn ende t' samen eten ende drincken in eenen refter ende niet apart, uyt wat saecken dattet sij, sonder consent van der Vrouwe. Ende zal den jouffrauwen, nu zijnde in 't convent geprofessyt, geordineert worden een competent jaerlicx onderhout voer hun habijt, als den Staet van den convent gemaect sal sijn, soe nae die faculteyt men sal in der redelickheyt bevyn den behoerende.

¹⁾ Coev. II p. 306 v.v.

²⁾ Arch. Bisd., coll. *Hooidonk*.

³⁾ Schutjes V 161 verstaat hieruit, dat de zusters in dien tijd wereldlijke kleeren droegen. Toch zou met „uytwendich habijt” ook een al te opgetooid habijt bedoeld kunnen zijn; zoo moesten b.v. de kleederen der begijnen van Eindhoven „sonder alle boortselen ende *uytwendicheijt*” zijn; Schutjes III 571.

Art. 8. Item aengaende de huysen, die de jouffrauwen nu ter tijt besitten, sullen die gebruyct wordden nae discretie van hunnen Prelaet ende Vrouwe.

Art. 10. Item aengaende hueren biechtvader oft prior ende den adjunct met hem, sullen dieselve gestelt ende geordineert wordden bij den voerscr. Prelaet ende die van der Oerdene, dewelcke anders gheen bewynt van den voerscr. convent hebben en zal, te helpen bewaeren, dat de voerscr. reformatie wel ende devotelijck sal wordden onderhouden ende de sielen van deselve jouffrauwen gaede te slaene zonder onderwynt te hebbene van den goeden des voers. convents; behoudelyck dat die voerscr. prior ende confesseur sal schuldich zijn der voerscr. Vrouwen raedt ende advijs te ghevene, als hij van derselver Vrouwen daertse versocht sal wordden. ¹⁾

Art. 12. Item aengaende deghene, hetsij alle t'samen oft eenighe van hen, die de voerscr. reformatie niet en sullen willen aenveerden, dat de commissarissen die sullen doen uyt den voerscr. convente gaen ende sullen andere gheestelycke persoonen gestelt wordden, die de reformatie ende regule sullen onderhouden, sonder den jonffrauwen, die uyten voerscr. convente sullen gaen, eenighe recompense van denselven convente te ghevene.

Art. 14. Item die jouffrauwen, die voertaen in 't voerscr. convent professie doen sullen, en sullen nyet moeghen uyten convente ghaen, oock met ²⁾ consent van denselven Prelaet ende Vrouwe voerscr., noch ennich ghelt jaerlicx hebben om haer clederen ende des hen behoeft te onderhoudene, maer sullen deselve jouffrauwen bij der voerscr. Vrouwe ende van den goeden desselffs convents versien worden van alles, wes hen van noode weesen sal, ende een habijt draeghen naer der religie Sinte Augustijns, soe dat bij haeren Prelaet geordineert sal worden.

Deze Verordeningen werden opgesteld naar een concept, dat door den Prelaat van Rolduc aan Karel Tseraerts was overgegeven. De artikelen van dit concept zijn dan ook in hoofdzaak gelijkkluidend met die der Verordeningen, doch in plaats van de hierboven aangehaalde artikelen 3, 4, 5, 8, 10, 12 en 14 leest men in het concept als volgt: ³⁾

¹⁾ In Coev. II 308 is de tekst van dit artikel niet goed in zijn geheel weergegeven.

²⁾ Tenzij eveneens met.

³⁾ Arch. Bisd.

Art. 3. Item die Vrouwe ende Joffrouwen sullen draegen een habijte van swarter verwen, betamelijck ende nyet uytwendich gemaect, 's winters te moegen voederen met swarten vellen ofte wullen laeken ende t'somers met swarter seyen ofte worsetten ¹⁾ ende die wielen te dragen breet-hangende, als zij nu doen; ende dit zall die Prelaet ordineren, hoe zij dat sullen doen.

Art. 4. Item nyemant van de Joffrouwen en sal moegen uyten cloester gaen anders dan ²⁾ die Joncfrouwen elcx zall alle jaer tweemaal, en elcken mael veerthien daegen nae gelegentheyte van der distantien van den plaetse, met oerloff van de Vrouwe, met haer andere haere vrienden moegen besøeken ende hen eerlycken te dragen, als goede religieusen toestaet, uytgenomen Kermisse ofte Feestdagen, welcken oerloff te gevene consenteert die Prelaet der voern. Vrouwe.

Art. 5. Item die Vrouwe ende alle die Joncfrouwen sullen alle die gueden van den convente voertaen houden in 't gemeyn, tsamen eeten ende drincken in een refftere ende nyet apart, uyt wat saecke dattet zij, zonder consente van der Vrouwe, behoudelycken dat de gecluede Joncfrouwen ende die nu proevenen hebbende ende nyet geprofesseyt sijnde, niet voerder en sellen worden gegraveert dan die andere geprofesside Joncfrouwen; ende sal daerop worden versien by den Prelaet ende Vrouwe; ende die crancke Joncfrouwen ende andere auwe Joncfrouwen, die te reffter nyet gecommen en connen, dat men dieselve besorgen sall van coste ende andere nootlycke dinghen inne heure huysen, die zij nu gebruyken; ende wanneer henne eerlycke vrienden hen coemen besøeken, dat sy daerby zullen moegen eeten ende drincken; ende dat men hen ordineren zal een competent jaerlick onderhout van eenen redelycken penninck van XX oft XXV Carolusgulden voer hen habyte jaerlick te betalen, zoe men nae de faculteyt van den gueden in der redelicheyt zal bevyn den behoerende; ende hieraff den Joncfrouwen met goeden bescede te versekeren, dat sy wel bewaert wesen sullen, verzekert alle jaer betaelt te wordene.

Art. 8. Item aengaende die huysen, die de Joncfrouwen nu gebruykende ende besittende syn, dat elck Joncfrouwe daerin zall moegen blyven haeren leven lanck; ende die gheenen huysen hebben, die sellen d'ander Joncfrouwen, huysen

¹⁾ Forset of f(o)urset was de naam van zekere kleedingstof.

²⁾ Behalve dat.

hebbende, plaetse geven ter discretiën van den Prelaet, Vrouwe ende convente.

Art. 10. Item men sall stellen eenen eerlycken discreten man tot eenen biechtvader, die hebben sall, noet zijnde, eenen adjunct om hem in nootlicken saken te succurreren, diewelcke anders egheen bewynde hebben en sall dan te helpen bewaren, dat de voers. reformatie well onderhouden zal woerden ende sall gehouwen zyn der voern. Priorinne metten convente raedt te geven van denghenen men aen hem versueken sall. Welcke biechtvader bequaeme sall wesen omme Sondachs ende Heyligedagen het Woerd Gods te preken.

Art. 12. Ofter yemant were, die totter ordinantiën ende reformatiën voerscr. nyet en were geneycht, die versoecket, dat men se sal verhoeren omme te moegen coemen tot ene gracielycke pensie nae exigentie van den gueden, want die conventualen edelmans kynderen syn, die vele gecost hebben in 't cloester te doene ende doer die religie van hennen patrimonie-gueden beroeft syn; ende welcke men sall verhoeren ende daeraff rapport doen omme by de Coninginne daerop versien te voerden, zo Haer gerade goetduncken sall. ¹⁾

Art. 14. Item die gecleede jonge dochteren en sullen niet voerder belast werden dan die geproffessyde ende wanneer sy geproffessyde wesen sellen, zo sullen sy metten anderen geproffessyden Joncfrouwen in alles gauderen.

Item die Priorinne en sal egheen regiment by haer selven hebben in de gueden, giften, beneficiën sonder consente van den gemeynen convente. Ende sall dieselve Vrouwe ofte Priorinne metten anderen conventualen moeten houwen eenen dormter, reefter, Getijden ende andere saken, daerinne die conventualen verbonden syn; ende sal in alles wesen een spiegel ende een voergangster van alle dueghlycken wercken, welcke Vrouwe men sall moegen eligeren in presentiën van den Prelaet by preëminentie ende conformatie van den Hoeve ende Hartoghe van Brabant.

Ende die Prelaet en sal egheen macht hebben omme 't convents gueden te regeren, belasten, alieneren, henne beneficie te confereren, maer alleen doen sal dat hem als een Oeverste Prelaet, Visitateur ende Vader-Abbas toebehoert.

Om de aangenomen reformatie goed te onderhouden, was het noodig het klooster „te beslyuten, bemueren ende andersins te repareren”, weshalve Keizer Karel V 7 Mei 1545

¹⁾ Art. 12 der verordeningen (zie hierboven) luidt heel wat strenger.

aan de religieuzen octroy verleende om hare kloostergoederen met eene schuld van 3000 gl. te bezwaren. ¹⁾

Ook werd, eveneens om de verordeningen van 30 Maart 1545 beter te doen uitvoeren, op 30 Mei d.a.v. een nieuwe Priorin aangesteld, met name Barbara van Choir. Van sommige nonnen ondervond deze nog al wat tegenwerking, zooals van Catharina van Eijck ²⁾, Josine van Gerwen en Clara Mombaerts, welke twee laatsten het convent schijnen verlaten te hebben ³⁾.

Niettegenstaande de reformatie blijkbaar met ernst werd aangepakt — waarschijnlijk werd ingevolge van Art. 5 de „mensa communis” hersteld en het persoonlijk bezit der prebenden afgeschaft — was ze toch niet van langen duur. Want nauwelijks tien jaar later, omstreeks 1554, was de levenswijze der jonkvrouwen wederom van dien aard, dat Karel V den Abt Dammerscheidt herhaaldelijk en ten dringendste gelastte, de excessen in Hooidonk weg te nemen en de verordeningen van 1545 met kracht door te voeren ⁴⁾. Daar omstreeks dien tijd de „mensa communis” opnieuw ingevoerd en het persoonlijk bezit der prebenden afgeschaft werd ⁵⁾, veronderstellen wij, dat de aanmaningen van Karel V niet vruchteloos bleven. ⁶⁾

Het goede ging weer teniet bij den ramp, die de Priorij

¹⁾ Zie Bijlage III.

²⁾ Een andere Catharina van Eijck verscheen 24 Oct. 1526 voor de schepensbank van Nuenen, om namens het convent van Hooidonk een mud rogge, dat drie jaren onbetaald was gebleven, op te vorderen; *Arch. Nuenen, Schepenprotocol 1522-1526*.

³⁾ Schutjes V blz. 161.

⁴⁾ Na de reformatie van 1545 vermeld te hebben, schrijft de annalist (p. 113): „Sed bona statuta male fuerunt observata, et abbate ad sua regresso, ipsae (religiosae) vias suas antiquas ambulare et scandala accumulare pergebant, adeo ut Carolus V litteris objurgatoriis Abbatem, jam ad finem vitae ferme provectum († 15 Oct. 1557), monere debuerit, ut ad hujusmodi scandala e medio tollenda, statuta quondam a se et Carolo Serrario confecta omnibus modis observari juberet”. Dat Karel V den Abt herhaaldelijk aanschreef, blijkt uit de *Ann. Rod.* p. 117, 118.

⁵⁾ Zie *Ann. Rod.* p. 123 en de verklaring van zuster Jacoba Spierinck in het hierachter (in Bijlage IV A) volgend verslag der visitatie van 1571.

⁶⁾ Wij veronderstellen dit nog te meer, omdat de Abt ingevolge de brieven van Karel V ook in Rolduc en Sinnich pogingen tot reformatie aanwendde. In 1554 verzocht hij immers aan het Kapittel van Windesheim om 6 of 8 kloosterlingen naar Rolduc te zenden om daar de tucht te herstellen,

trof op 21 Juli 1564, toen het geheele klooster door booswichten werd in brand gestoken ¹⁾, gelijk de schrijver der *Annales Rodenses* uit het Memoriaal van een Prior van Hooidonk heeft aangeteekend. ²⁾ Kerk, refter, getijdenboeken enz. werden door het vuur vernield; geregeld koorgebed, gemeenschappelijke tafel en zoo meer waren nu onmogelijk geworden. Waarschijnlijk was het bij diezelfde ramp en door diezelfde booswichten, dat ook de beide watermolens van het convent in asch werden gelegd, ³⁾ zoodat de stoffelijke schade enorm was.

Wel was men al spoedig in de weer, om wat verwoest was weder op te bouwen, want toen de Rolducsche Abt Joannes Wormbs in 1565 de kloosterlingen bezocht, was de heropbouw begonnen en in het daarop volgend jaar was de kerktoeren reeds gerestaureerd (waaraan genoemde Abt alstoen eene klok ten geschenke gaf), doch de oeconomische toestand van het convent liet blijkbaar niet toe om de vroegere gebouwen in hun geheel te herstellen. De refter en het gastenverblijf bleven geheel onopgebouwd. De kerk werd hersteld, doch slechts gedeeltelijk; eerst onder de Priorin Agnes van Pollaert, 1632—'50, werd zij voltooid. ⁴⁾

Teneinde de Hooidonksche religieuzen niet zwaarder te beschuldigen dan zij inderdaad verdienen, behooren wij na de vermelding van de ramp van 1564 ook iets te zeggen over

---

aan welk verzoek echter niet voldaan werd wegens de door Windesheim gestelde voorwaarde, dat Rolduc zich bij het Windesheimsch Kapittel zou aansluiten. In 1556 bracht de Abt blijkbaar met succes een reformatie van het klooster te Sinnich tot stand; *Ann. Rod.* p. 117, 118.

¹⁾ De brandstichting had plaats in een tijd, toen heel het land in hevige beroering stond en groote menigten van proletariërs werkeloos waren. De brandstichters werden vermoedelijk gedreven door plunderzucht en door haat tegen den religieuzen staat.

²⁾ *Ann. Rod.* p. 122.

³⁾ Zie de verklaring van den Abt Mathias Stralen in B.B. I 120.

⁴⁾ Dit blijkt uit het getuigenis van Aug. Wichmans, zie *Taxandria* jg. 11 blz. 28; vgl. *Brabantia Mariana* blz. 954. Omstreeks 1610 noemde J. B. Gramaye in zijn *Antiquitates Belgicae* (*Taxandria* p. 21) het kloostergebouw tamelijk schoon („aedem sic satis egregiam”); J. v. Oudenhoven (*Beschryvinge v. d. Meyerye v. 's Hertogenb.* ed. 1649 blz. 55) noemde het omstreeks 1649 „een fraey gebouw.”

de oorlogstroebelen, daar deze ongetwijfeld veel bijdroegen tot de wanordelijkheden, welke gedurende de 16e en 17e eeuw, zoowel op finantieel als moreel gebied, in de Priorij geheerscht hebben.

Wegens de Geldersch-Brabantsche oorlogen had Hooidonk reeds in 1515, volgens een verslag van dat jaar, méér dan 1280 gl. aan brandschatting en uittering moeten betalen.¹⁾ Ook later brachten diezelfde oorlogen „grootte commer ende lasten” over de priorij,²⁾ zoodat zij in 1545, gelijk wij reeds zagen, een hypotheek van 3.000 gl. op haar goederen moest vestigen.³⁾

Nauwelijks was het klooster na den brand van 1564 gedeeltelijk gerestaureerd, of de Tachtig-jarige oorlog brak uit. Van het ontzettend leed, dat deze medebracht, is geen stad of dorp, geen kerk of klooster, geen gehucht of huis in de Meierij van 's-Hertogenbosch gespaard gebleven, ook de Priorij van Hooidonk niet. Wij mogen dit gerust beweren, al is ons ook geen enkel feit uit dien oorlog met betrekking tot Hooidonk bekend geworden, behalve de vlucht der Priorin naar het kasteel van Helmond in de eerste dagen van Juli 1587 voor de Staatsche troepen van Graaf Philips van Hohenlohe, die na de verovering van Eindhoven oprukten naar Helmond en op 4 Juli deze stad in brand staken.⁴⁾

Als men nu verder nog bedenkt, dat de hoeven der Priorij

¹⁾ *Tax.* jg. 29 p. 30.

²⁾ De benden van Maarten van Rossum, die in 1543 heel dicht in de buurt kwamen, zullen de adellijke jonkvrouwen vermoedelijk wel niet met rust gelaten hebben.

³⁾ Op het finantieel verval der priorij wijst ook het feit, dat Jhr. Rutger van Berckel omstreeks 1557 door aankoop in het bezit kwam der hooge, middelbare en lage heerlijkheid van Nederwetten. Daar de priorij de middelbare en lage heerlijkheid nog bezat in 1525 (*Bijdrage v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br.* 1918 II p. 56), veronderstellen wij, dat genoemde R. v. Berckel tenzelfden tijde, dat hij de hooge heerlijkheid van Nederwetten kocht van den Hertog van Brabant, de middelbare en lage heerlijkheid gekocht zal hebben van de priorij, hoewel ook mogelijkis, dat deze tusschen 1525 en 1557 door den Hertog was ingelost en dat R. v. Berckel omstreeks 1557 de heerlijkheid in haar vollen omvang kocht van den Hertog.

⁴⁾ Houben, *Geschiedenis van Eindhoven* I 232 spreekt alleen van de vlucht der Priorin, maar waarschijnlijk zullen ook de andere Hooidonksche zusters (evenals die van het nabijgelegen Zoeterbeek) wel de vlucht genomen hebben.

in die lange oorlogsjaren haar natuurlijk veel minder aan huur opbrachten en haar zeer waarschijnlijk veel méér aan onderhoud kostten, dan is het geenszins te verwonderen, dat de Priorij in die rampzalige tijden, ook zelfs bij een zuinige levenswijs en een goed beheer (wat zoowel het een als het ander veelal ook nog ontbrak) onder oeconomisch opzicht in diep verval geraakte. De som van 3.000 gl., opgenomen in 1545, was in 1607 geklommen tot 4.500 gl. Het groot geldgebrek der zusters blijkt uit een akte, welke door haar zelf 12 Juni 1607 werd opgesteld. ¹⁾ Daarin toch verklaarden zij, dat zij „overmidts dese langduerige inlandsche oorlogen ende menichvuldiche schattinge, destructien ende beschadixthyden, daerdoor in onse goederen geleden” onmogelijk de verschuldigde renten konden blijven betalen en daarmede „nyettegenstaende ennige quitscheldinge” zelfs reeds sinds vele jaren ten achteren waren. Om hierin verbetering te brengen, besloten zij toen hare hoeve Herent te Beek-en-Donk publiek te verkoopen. ²⁾

Het kan niet anders, of de oorlogstroebelen zullen ook de ontaarding van het geestelijk leven in de Priorij bevorderd hebben, terwijl de toenmalige reisgevaren het den Prelaten van Rolduc veeltijds totaal onmogelijk maakten Hooidonk te bezoeken. ³⁾

¹⁾ Nl. door de Priorin Elisabeth van Steenhuys en de 9 religieuzen: Angela Pollardt, Johanna van Gerwen, Angela van Berckel, Geertruid van Ameyden, Christina van Gerven, Sophia van Eyck, Margrieta Oudart, Wilhelmina van Berckel alias Boshuysen en Johanna van Beers. Diezelfde priorin en religieuzen worden vermeld in een akte van 24 (Juli?) 1606 (Arch. Bisd. *Institutiones* f° 55), waarbij zij een nieuwen rector voor de kerk van Aalst voordragen. Aan deze akte hangt het kloosterzegel, voorstellend de beeltenis van St. Jan en daaronder het familiewapen van Elisabeth van Steenhuys (reeds in 1593 priorin), met als randschrift: ✠ S JOANNES ✠ H ✠ EVANGELISTA A° 1593. Over de familie van Steenhuys van Oploo zie *Sassen's Tijdschrift* I 61 v.v., 84.

²⁾ *B.B.* I 118 v.v.; men vindt daar ook de akte van 15 Juli 1607, waarbij de Abt van Rolduc, Mathias Stralen, het besluit tot dien verkoop goedkeurt; gewagend van de rampspoeden, welke de zusters in zulk een benarden toestand gebracht hadden, vermeldt hij o.a. „litra ex earum captivitate perpessa et persoluta”. Wij verstaan hieruit, dat de zusters ook gevangenschap ondergingen en daaruit vrijgekocht werden.

³⁾ Als men bovendien bedenkt, dat de Abdij van Rolduc driemaal (in

Bij dit alles kwam één groot geluk: de oprichting van het Bisdom 's-Hertogenbosch, waartoe ook de Priorij van Hooi-donk behoorde, die dat geluk echter volstrekt niet bleek te waardeeren, integendeel het Bestuur des nieuwen Bisdoms tamelijk onvriendelijk gezind scheen.

Wij kunnen dit eenigszins verklaren. Sinds lang immers waren de jonkvrouwen der Priorij aan een wereldsche, loszinnige levenswijze zoo gewoon en zelfs zoo gehecht geworden, dat sommigen niet meer van zin waren deze vaarwel te zeggen. Van het Bestuur van het oude Bisdom, zetelend in het ver afgelegene Luik, hadden ze weinig of geen stoornis in haar aangenomen gewoonten te duchten; een langdurige ondervinding had dit genoegzaam geleerd. Maar nu zij een nieuw Bisschoppelijk Bestuur te 's-Hertogenbosch, dus dicht in haar nabijheid, gekregen hadden, begrepen zij, dat daarvan ingrijpende maatregelen te vreezen waren. Tot dan toe hadden ze, om zoo te spreken, met geen enkele macht boven haar te doen gehad behalve met haren doorgaans zeer toegevendenden Vader Abbas van Rolduc; nu echter zouden vreemdelingen — want zóó zullen zij van haar standpunt de Bossche Bisschoppen beschouwd hebben — zich met haar aangelegenheden gaan bemoeien. Zouden haar oude privilegiën nu wel intact gelaten worden? Wij zagen reeds, dat de Priorij in 1570 op verzoek van Bisschop Sonnius toestemde in een afscheiding harer tienden te Aalst; ongetwijfeld was haar die toestemming afgedwongen. Zouden haar nog niet méér rechten of bezittingen worden afhandig gemaakt?

Het komt ons voor, dat dergelijke gesteldheid van geest en gemoed een deel der jonkvrouwen gedreven moet hebben tot de starre onhandelbaarheid, waarmede zij in 1571 en 1617 de reformatiepogingen van het Bestuur des Bisdoms

---

1568, '74 en '80) door de Staatsche troepen werd in brand gestoken en de Prelaat J. Wormbs in 1574 door hen werd gevangen genomen en moest vrijgekocht worden, dan begrijpt men, dat de Prelaten al genoeg met hun eigen abdij te stellen hadden.

tegemoet traden. Haar antipathie jegens dat Bestuur zal bovendien nog gestijfd zijn door de Abdij van Rolduc, die de inmenging der nieuwe Bisschoppen in de Hooidonksche affaires slechts met leede oogen aanzag. ¹⁾

't. Was waarschijnlijk op instigatie van Franciscus Sonnius of van diens opvolger op den Bisschopszetel van 's-Bosch, Laurentius Metsius, dat de Hertog van Alva 9 Juni 1571 navolgend bevelschrift aan de Priorin en de gezamenlijke jonkvrouwen van Hooidonk richtte. ²⁾

Erwerdige werdige gheistlicke, lieve andechtige.

Als wij geloefflick bericht syn wordden, allerley onmanierlick, onschik ende onordentlickheyt soe in uwen convent geschiet tegen uwe professie, geloeffte, orden ende reghel tot nyet geringe aenstotinghe aller mensschen, 't wellick der Coninck, onser Genedichster Her, te lyden gheenswegens gemeynt, maer dat ghy, als oock alle andere gheistlicke personen, leven in alle tucht ende vermoegens hoere professie, geloeffte, orden ende reghel, als oock sullicx by den Heyligen Concilium Generael van Trent verordent, — Soe hebben, in statt Syner Conincklicke Majesteit, wy den Bisschoppen van 's-Hertogebossche, onder wellicken ghy gelegen syt, ende den Abt van 's-Hertogenroede, als uwen ordinaris visitatori, oplecht ende bevolen, sich by u te vuegen, geboerlicke visitation aldaer te doen ende betere orden, reghel, discipline ende policie aldaer te stellen. Ende is daerop van wegen hoechstgedachter Conincklicker Majesteits onse ernste meyningh, dat ghy gemelten Bisschoppen ende Abten tot der visitation, voirschr. reformation ende instellinge goeder behoerlijcke manieren, tucht, ordre, regel, discipline ende policie toelaet, sullicx alles aennempt ende denselven allen voertaen gehoersaemlyck ende onverbreckelyck achtervolght, observeert ende naelefft. Oeck gemelten Bisschop overlevert die briefven der fondation met den staet ende registren der goederen van den convente, opdat hij te beter alle goede policie tot nut ende waelvaert desselven stellen mach. Ende in alle 't ghene voergeschreven is, en syt nyet ongehoersaem noch gebreckelyck, daermit van wegen Con. Majest. wy nyet ver-

¹⁾ De verkeerde mentaliteit der zusters vond zeker ook overvloedige voeding in het langdurig en ergerlijk verzet der naburige Kapittels (bijzonder der kanunniken van St. Jan te 's Bosch) tegen de nieuwe Bisschoppen.

²⁾ Arch. Bisd.

oersaeckt en worden andere wegen en middelen voer te nemen, die wy liever verhuedt sghen.

Gegeven tot Bruessele den IXden dach Junii XVCLXXI.

Dienzelfden dag zond Alva ook een bevelschrift aan Bisschop Metsius en een aan den Abt van Rolduc Jan Wormbs, hen gebiedende samen de noodzakelijke hervorming in Hooidonk tot stand te brengen. Het bevelschrift aan den Bisschop, waarmede dat aan den Abt mutatis mutandis ongeveer gelijkkluidend is, kan men elders in zijn geheel lezen. ¹⁾ Daarom zij er hier slechts op gewezen, dat Alva daarin over de weelderige levenswijze der jonkvrouwen zich nog krasser uitlaat dan in zijn schrijven aan de jonkvrouwen zelf. Hij verwijt haar immers, dat zij „seer onoordelyck, onmanierlyck, scandaloselyck sonder bchoorlycke discipline ende tegen haeren regel haer draeghen, houden ende leven, soedat edellyden ende alle andere leecken personen vrijelyck toeganck hebben tot haer om bancketeren, slempen en dempen, jae tot in haer caemeren, daeruyt dan niet cleyne oneer, scandale ende verquisting der goederen des voorscreven cloosters en volghen”, terwijl hij den Abt van Rolduc beschuldigt „seer negligent” te zijn om het klooster te visiteeren en „wenigher sorchfollich” om het te reformeeren.

Abt noch Priorij durfden zich natuurlijk tegen het bevel van Alva verzetten en op 25 Sept. 1571 bevonden zich Metsius en Wosmbs op Hooidonk ter visitatie. Het verslag daarvan deelen wij hierachter mede in Bijlage IV A. Behalve het trekken van persoonlijke inkomsten uit de prebenden en het gemis van een gemeenschappelijke tafel en van een afzonderlijk gastenlokaal, brengt het verslag nog enkele andere verkeerde toestanden aan het licht, zooals de onvolledigheid van het bestuur (er was immers noch suppriorin, noch procuratrix), het afleggen der professie op een te jeugdige leeftijd, ²⁾ het

¹⁾ Coev. II 309 v.v.

²⁾ De toen aanwezige zusters waren geprofest op een leeftijd van 9 tot 17 jaren, behalve misschien Jacoba Spierinck; deze was immers 40 jaren oud en 37 jaren geprofest, zoodat zij hare professie reeds op 3-jarigen leeftijd zou gedaan hebben. Vermoedelijk hebben wij hier echter te doen

al te druk ontvangen van bloedverwanten en vrienden en het verkoopen van wijn aan de gasten en zusters.¹⁾ Van één zuster blijkt, dat zij zich herhaaldelijk schuldig maakte aan ongehoorzaamheid door overtreding der clausuur en zelfs bedreiging, wat echter — ook dit verdient onze aandacht — volsteekt niet ongestraft was gebleven. Van een andere wordt gezegd, dat zij in 1566 het klooster verliet en met een chirurg uit Gestel of Eindhoven in 't huwelijk trad. Andere ergelijke feiten worden niet vermeld. Het wekelijksch kapittel, het dagelijksch koorgebed enz. werd blijkbaar nog altijd onderhouden en geen enkele zuster stond verdacht van ketterij.²⁾

Tegen de bestaande misbruiken werden door Metsius en Wormbs een reeks verordeningen opgesteld; o.a. werd de „mensa communis” weer voorgeschreven; het persoonlijk genot der prebenden werd verboden; ook werd het houden van eigen dienstboden verboden; niemand van buiten zou in 't convent toegelaten worden zonder uitdrukkelijk verlof der Priorin; voor het verblijf der gasten moesten aparte kamers aangewezen worden; geen der zusters zou nog wijn of bier mogen tappen of verkoopen, tenzij ze daartoe door den Abt en de Priorin zouden aangesteld worden „tot berieff ende prouffijt des convents”; om geprofest te mogen worden, moest men den leeftijd van 16 jaren bereikt en, gekleed in het geestelijk habijt, een geheel proefjaar doorgemaakt hebben; bovendien moest men tot de professie geëxamineerd en toegelaten worden door den Bisschop van 's Bosch; ten slotte zij nog ver-

---

met een schrijffout en was zij niet 37, doch 27 jaren geprofest, zooals wordt aangegeven door Schutjes V 162, die zijn mededeeling ontleende aan de aantekeningen van Coeverincx en in *Coev.* II 316 niet gecorrigeerd werd.

¹⁾ Volgens de verklaring der Priorin werd de wijn verkocht door een zuster, die onder het pretext eener zwakke gezondheid wijn in haar woning had; de winst hield ze voor zich. Het verwijt in het bevelschrift van Alva over het „slempen en dempen” der zusters vond wellicht zijn voornaamsten grond in dien wijnverkoop.

²⁾ Hetzelfde stuk, waarop het verslag der visitatie van 1571 voorkomt, bevat met betrekking tot de leer van Luther een spookachtig verhaaltje, dat waarschijnlijk door een der toenmalige Jonkvrouwen van Hooidonk mondeling aan de visitators werd medegedeeld. Curiositeitshalve laten wij het verhaaltje volgen in Bijlage IV B.

meld, dat het aantal Communiedagen per jaar van 6 op 13 werd gebracht.

Op den derden dag der visitatie (27 Sept.) werden de nieuwe verordeningen in het koor der kloosterkerk aan de gezamenlijke Jonkvrouwen afgekondigd. Men vindt ze in haar geheel gepubliceerd in *Coev.* II blz. 311 e.v. ¹⁾

De Jonkvrouwen echter naaiden haar eigen naad en trokken zich weinig van de nieuwe verordeningen aan; „morbi malignitas medicinam omnem reddidit inutilem”, zegt de schrijver der *Annales Rodenses*. ²⁾ Het eenige vrouwenklooster, waarover Metsius op het tweede Provinciaal Concilie van Mechelen in 1574 te klagen had, was . . . Hooidonk. ³⁾

IV.

Latere Reformatieopgingen.

Jan Wormbs werd als Abt van Rolduc opgevolgd door Mathias Stralen, 1600—'14. Over hem schrijft de *Annalist* met betrekking tot Hooidonk slechts dit weinige ⁴⁾:

„Fuit etiam eidem Abbati satagendum de miserabili monasterio de Hodonck, quod visitare et curare non praetermisit, praesertim recenti scandalo, a quadam Margaretha Oudaerts, istius coenobii religiosa ⁵⁾, dato, quae facta monasterii desertrix in Hollandia cum cuidam viro nobili de Eynatten nupserat ⁶⁾, facta exinde trium ex eo susceptorum filiorum mater.” ⁷⁾

¹⁾ Volgens het origineel moet daar vóór de laatste alinea het volgende ingelascht worden: „Bevelende desen selven ordinantiën gelesen te worden alle Quatertemperdagen ende tot allen tijden, als men die andere Ordinantiën lesen moet.”

²⁾ *Ann. Rod.* p. 123.

³⁾ De Ram, *Synodicon Belgicum* I 206.

⁴⁾ *Ann. Rod.* p. 129, '30.

⁵⁾ Zij was een dochter van Jacob Oudart, heer van Rixtel, Aarle, Beek en Stiphout, en van Maria van Hoingen genaamd Wassenberg; zij verbleef reeds te Hooidonk op 10 Juni 1594, toen haar vader haar een jaarlijkse lijfrente maakte van 20 gl., welke haar betaald zouden worden „ten tijde der betalinghe ter gemeynder burssen”, ten tijde dus der uitbetaling van de kloosterprebenden; Jhr. Mr. v. Sasse v. Ysselst *Oorkonden betreffende Rixtel* blz. 142.

⁶⁾ Balthasar van Eynatten. rentmeester van Hooidonk 1598—1607.

⁷⁾ Het huwelijk moet omstreeks 1610 aangegaan zijn; een daaruit geboren dochter, genaamd Maria, huwde met Jhr. Cesar Hendrick Otto van Vorst.

De Abt liet Hooidonk dus niet onbezocht of onverzorgd, maar over zijn visitatie's en hervormingspogingen vernemen wij verder niets. Ook is ons weinig bekend van het bezoek, aan de Priorij gebracht door den Bosschen Bisschop Gijsbertus Masius 1 October 1608; alleen vinden wij daarover opgeteekend, dat Masius in de Priorij, die toen 10 geprofeste religieuzen telde, aan meer dan honderd personen het H. Vormsel toediende. ¹⁾

In het jaar 1615 — waarschijnlijk in de maand Augustus — werd de Priorij gevisiteerd door den Bosschen Bisschop Nicolaas van Zoes. Op 1 Sept. 1615 schreef deze immers vanuit Leuven aan den Abt van Rolduc, Balduinus van Horpusch, dat hij bij zijne visitatie des bisdoms in het convent van Hooidonk enkele zaken had aangetroffen, welke hij weinig in overeenstemming achtte met den Regel van St. Augustinus en welke hij mondeling aan hem zou willen mededeelen. Daarom verzocht hij den Abt om in de eerstvolgende Quater-temperdagen bij hem te 's Hertogenbosch te gast te komen, waar hij alsdan de H. Orden zou toedienen. Zou de Abt verhinderd zijn, of deze dan een anderen tijd zou willen bepalen, maar nog vóórdat zekere novice hare professie zou doen. ²⁾

Van genoemden Abt Balduinus van Horpusch getuigt de schrijver der *Annales Rodenses* ³⁾: „Hic Abbas fuit vir gravis et severus et autoritatis abbatialis aemulator magnificus.” Van dit laatste vindt men al aanstonds een bewijs in den brief, dien de Abt aan Van Zoes ten antwoord schreef: ⁴⁾

Pax Christi.

Rev.^{me} Dne Episcopo, omni officiorum genere praevio.

Literas Rmae P^{ti}s Vae, de data 1^a Septembris currentis anni ad nos destinatas, 13^a ejusdem recepimus, quibus aliis negotiis impeditus citius rescribere non potuimus.

Monasterium in Hoydonck nostro monasterio Rodensi esse

¹⁾ Schutjes V 162, '63.

²⁾ Arch. Bisd., coll. *Hooidonk*.

³⁾ *Ann. Rod.* p. 131.

⁴⁾ Arch. Bisd., coll. *Hooidonk*.

subjectum, a multis seculis constat atque per Praelatum dicti monasterii Rodensis visitari et reformari — ubi opus fuerit — variis monumentis doceri potest, non excluso bono et maturo consilio aliorum proborum virorum. De habenda itaque conventionem ratione dicti monasterii Hoydonck — cujus mentionem Rma Ptas Va in literis suis facit — non rejicimus. Jura et privilegia dicti monasterii Hoydonck conservare nostri videtur esse muneris et officii, omnino confidens Rev.mam Ptem Vtram non contraventuram.

Videtur itaque nobis oportunum fore tempus festum Sti Michaelis ¹⁾, ubi personaliter, vel per alium cum plenaria potestate, in civitate Buscoducensi cum Ra Pte Va communicabimus, ut statuatur quod pro majore aedificatione dicti monasterii Hoydonck videbitur conveniens fore, absque tamen laesione jurium et privilegiorum nostri monasterii Rodensis et monasterii Hoydonck.

Hisce Rmam Ptem Vam divinae tutelae commendatam cupimus, cujus precibus nos commendatos cupimus. Raptim in nostro monasterio Rodensi 16 Septembris 1615.

Rmae Ptis Vae addictissimus

Bald. Hospusch, Abbas monasterii Closteradensis.

De Abt kwam eerst op 1 October te 's Bosch, waar hij den Bisschop niet thuis trof, daar deze na de wijdingsweek van 13—20 September terstond naar Brussel vertrokken was. ²⁾ Hij werd daarom ontvangen door den officiaal des bisdoms, Franciscus van Gestel, die hem niets anders kon mededeelen, dan dat de Hooidonksche zusters naar den wil des Bisschops hare drie geloften uitdrukkelijk met duidelijke stem en in haar eigen moedertaal behoorden uit te spreken, hetgeen de Abt goedkeurde.

Deze begaf zich daarop naar Hooidonk ter professie eener novice ³⁾ en tevens ter visitatie des kloosters. Betreffende zijn visitatie verneemt men alleen, dat hij den toenmaligen rector, Joannes Rhodius, belastte met het finantieel beheer

¹⁾ 29 September.

²⁾ Gezien de verdere handelwijze des Abten lijkt het niet onwaarschijnlijk, dat hij zijn reis naar den Bosch met opzet vertraagde om den Bisschop niet te ontmoeten.

³⁾ Catharina Vervo, zie hiervoren blz. 13

der Priorij en een der zusters aanstelde om hem daarbij behulpzaam te zijn, doch daar bleef het bij. Bisschop van Zoes was evenwel vast besloten een hervorming van meer ingrijpenden aard tot stand te brengen. Dat hij niet slaagde, lag voorzeker niet aan hem, maar aan den Abt, die uit verkeerd begrepen ijver voor zijn gezag niet wilde medewerken, evenmin als hij wilde medewerken met den Aartsbisschop van Keulen, die omstreeks dienzelfden tijd het klooster Marienthal trachtte te hervormen.

De stukken aangaande de visitatie van Hooidonk op 9 Mei 1617 bewijzen dit ¹⁾ en ook de schrijver der *Annales Rodenses* erkent het, waar hij over den toestand van Hooidonk en Marienthal omstreeks 1617 het volgende schrijft: ²⁾

Monasteria de Hodonck et de Marienthal magnopere indigebant reformatione, quam urgebant hinc episcopus Sylvaeducensis pro primo, inde archiepiscopus Coloniensis pro secundo; cumque viderent ab Abbate Rodensi, eorum ordinario, opus illud tam necessarium negligi, ipsimet ejus defectum supplere volentes, praedicta monasteria visitare et in eis corrigenda corrigere disponebant. Et quidem archiepiscopus ad hoc quendam dominum Weyers, doctorem Coloniensem, deputaverat, qui clausuram et vitam communem monasterio Mariae-Vallis restitui omnibus modis volebat, necessaria sane et salutaria puncta. Sed obstitit ejus intentioni Balduinus abbas noster, eo quod arbitraretur jurisdictioni et authoritati suae per haec derogatum iri, seque ipsum abusibus corrigendis sufficientem causatus est et correcturum adpromisit; ita archiepiscopi sollicitudo frustrata est, reformatio vero non est subsecuta. Restitit et episcopo Sylvaeducensi, nec tamen impedire potuit, quin eum una secum monasterium de Hodonck visitare pati deberet (9 Mei 1617), quia jussio regis urgebat. Sed ne sic quidem monasterium illud reformatum est, quidquid alioquin salubriter statuissent, nihil profuit, quia mensam singularem interim eis permittendam seu potius tolerandam, nescio quibus motivis inducti, communi consilio statuerunt.

Wat de annalist aldus in 't kort over de verwickelingen in die dagen tusschen Van Zoes, van Horpusch en de religieuzen

¹⁾ Al de door ons benutte archiefstukken aangaande de visitatie van 9 Mei 1617 zijn ontleend aan Arch. Bisd. coll. *Hooidonk*.

²⁾ *Ann. Rod.* p. 131.

van Hooidonk mededeelt, verdient, om de geestesgesteldheid der toenmalige Hooidonksche religieuzen te kunnen beoordeelen, een meer ampele bespreking.

De Nuntius van Paus Paulus V in België ¹⁾ zond vanuit Brussel aan Van Zoes en waarschijnlijk aan meer andere Bisschoppen in de Nederlanden een schrijven, dat in het algemeen handelde over de noodzakelijkheid van de onderhouding der clausuur in de vrouwenkloosters. ²⁾ Voor Van Zoes, die tot de bevinding was gekomen, dat hij met Van Horpusch in zake de reformatie van Hooidonk niet kon opschieten, moet dit een welkome gelegenheid geweest zijn om de hulp van den Nuntius in te roepen. Hij beantwoordde diens schrijven op 9 April 1616. Aangaande Hooidonk, dat toen slechts acht religieuzen telde, schreef hij: „Hic deprehendi magnos defectus. Inprimis contra Regulam, quam profitentur, et antiquum usum utuntur singule mensa particulari et peculiari famula, nec clausuram servant, ut videantur religiose periculoso esse statu.” ³⁾ Het eenig middel was volgens hem, dat de Nuntius en den Abt van Rolduc en hem zelf ernstig zou aanschrijven om het klooster te gaan visiteeren en dat verder een van hen beiden door den Nuntius zou aangewezen worden om er den regel te doen onderhouden. Over de andere vrouwenkloosters van zijn bisdom gaf de Bisschop voorts zijne tevredenheid te kennen en de moeilijkheid, welke Hooidonk opleverde, achtte hij nog wel weg te nemen („*tolli potest*”) ⁴⁾

De Nuntius schijnt naar den raad van Van Zoes gehandeld te hebben. Hij zond hem althans 13 Mei 1616 van uit Brussel een schrijven, waarin men na de gebruikelijke begroetenis leest:

Cum inter coeteras officii Legationis nostrae partes non minima ea sit, qua ut in monasteriis, praesertim sanctimonialium, Deo perfecte famuletur ac spiritualia et temporalia

¹⁾ Ascanio Gesualdo, tit. aartsb. van Bari, patr. van Constantinopel.

²⁾ Arch. Bisd. coll. *Nic. Zoes*.

³⁾ De grootste moeilijkheid in het onderhouden der clausuur werd volgens Van Zoes gevonden in die kloosters, „*quae sunt extra oppida et exusta fuerunt*

⁴⁾ Arch. Bisd., coll. *Nic. Zoes*. [durante bello”.

recte administrentur, monasticaque disciplina et clausura tantopere a praefato Sanctissimo Papa nostro commendata servetur, curam solitudinemque adhibere debemus atque ad notitiam nostram devenerit in dioecesi tua monasterium esse virginum, vulgo de Hoiendonck nuncupatum ordinis Canonissarum Regularium Sti. Augustini, in quo monastica disciplina admodum laxata est, et cum illud cuidam Abbati monasterii de Closterroy, ejusdem ordinis in diecesi Leodiensi ordinario visitatori, subesse dicatur, — Hinc est, quod Tibi harum serie Auctoritate Apostolica, qua in hac parte fungimur, committimus, ut simul cum dicto Abbate Visitatore, uti ante multos elapsos annos adhuc factum fuisse intelleximus, primò dictum monasterium ejusque singulares personas tam in capite quam in membris visitetis et reformetis, salubria statuta pro monasticae disciplinae et clausurae restitutione, sacris canonibus et sacri Concilii Tridentini decretis conformia, faciatis et observari stricte mandetis, contradictores et rebelles quoscumque per censuras et poenas ecclesiasticas aliasque oportuna remedia, appellatione postposita, compescendo; dantes et concedentes Vobis ad praemissa omnia et singula faciendum et exequendum plenam Auctoritate Apostolica potestatem et facultatem. Et si forte in his peragendis aliqua moveatur difficultas, de ea certiores fieri cupimus.

Meer dan eens — de laatste maal op 4 September 1616 — deed Van Zoes nu aan den Abt het voorstel om samen, in gevolge de lastgeving van den Pauselijken Nuntius, Hooidonk te gaan visiteeren, waarop de Abt, die de zaak blijkbaar op de lange baan wilde schuiven, eindelijk op 10 Sept. d.a.v. dit antwoord schreef:

Pax Christi.

Rev^{me} Domine.

Visis ac perlectis R. Pat^{is} Vestrae scriptis de data 4^a mensis currentis, quibus nobis de novo insinuat tempus visitationis monasterii in Hoydonck ex mandato Ill. ac Rev. Domini Nuntii Apost., non possumus intermittere quin paucis iisdem respondeamus.

Quoad statum dicti monasterii in Hoydonck putanus Rev. Patem Vestram factam esse certiore per nostram ultimam visitationem, in qua ibidem nil dissonum vel certe parvum invenimus. Verum ut scripto Apostolico satisfiat, perplacet ut fiat. Attamen pro hoc tempore haud possumus, statuto

die per Rev. Paterem Vestram, comparere ob negotia urgentia et in die occurrentia. Plecebit itaque differre in aliud commodum tempus, quod per certum nuncium Rev.Pati Vestrae insinuari curabimus. Tunc unanimiter quod statuendum erit communicabimus. Hisce perpaucis Rev. Patem Vestram divinae tutelae commendatam cupimus. Ex monasterio nostro Roedensi X^a Septembris 1616,

Rev. Vestrae Patris humilis

Balduinus ab Horpusch, Abbas in Closterode.

Nadat Van Zoes hem later waarschijnlijk nog herhaaldelijk had aangemaand, gaf de Abt 16 Jan. 1617 wederom eenzelfde soort antwoord, dat hij namelijk aan diens verzoek, om met hem het klooster te visiteeren, wegens drukte nog geen gevolg had kunnen geven, maar hoopte het zoo spoedig mogelijk te kunnen doen en dat hij hem dan van zijn komst zou verwittigen.

Dat getraineer moede wordend, wendde de Bisschop zich zich tot den Raad van Brabant.

Van het proces, dat toen volgde, is ons niet veel bekend geworden. Van Zoes wees er op, dat het klooster van Hooidonk „in seer quaede staet geweest is veele jaeren, soo in 't geestelick als werlick, ende dat bij faulte, dat den Heere Prelaet ende syn voersaeten geen debvoir gedaen en hebben om te doen onderhouden de Regle van St. Augustin en de Ordonnantie, het voers. cloester gegeven. soe ten tyde van de Coninginne van Hongerie ende by Haer geconfirmeert ¹⁾, als by wylen Heere Metsius zal. mem., in syn leven Bisschop van 's-Hertogenbosch, by last ende beveel van den Coninck van Spaiguen, Phillippus den Tweede. ²⁾”

De Abt beweerde echter, dat hij en zijn voorzaten „van vóór den jaere duysent dryehondert ende eene ³⁾ tot nu toe successivelycken syn gheweest in continuele peyselycke ende vredelycke possessie van als overste met exclusie ende seclusie van alle anderen te visiteeren het clooster van Hoydoncq”.

¹⁾ De Verordeningen van 30 Maart 1545.

²⁾ De Verordeningen van 27 Sept. 1571.

³⁾ Hij doelde op de hiervoren vermelde visitatie van Abt Theobaldus op 21 Juli 1301.

Ook beweerde hij dat de Priorij niet de middelen bezat om den refter, die „duerende den voorleden troublen” was afgebrand, op te bouwen en „een gemeyne tafele te onderhouden” en dat de religieuzen zonder den bijstand van haar vrienden toch al niet konden leven. Waartegen de Bisschop aanvoerde, dat hij wel middelen zou weten te vinden „om de religieuzen te onderhouden naer hunne staet, zonder dat het van node weezen zal hun vrienden moeielicken te vallen, soe de sobere middelen alleen commen door quade administratie.”

De Raad van Brabant stelde den abt in het ongelijk, want de uitspraak was van dien aard, (zooals we hiervoren reeds vernamen van den Rolducschen annalist), dat op bevel des Konings de visitatie van Hooidonk door den Abt en den Bisschop gezamenlijk geschieden moest.

Het conflict tusschen Abt en Bisschop had in Hooidonk zelf natuurlijk alle belangstelling. Van de acht religieuzen, die er toen nog slechts waren, trokken er vijf de partij van den Abt. De Priorin en de twee jongste religieuzen hielden zich meer onzijdig, hetgeen de vijf andere niet goed konden uitstaan, terwijl de toenmalige rector Johannes Rhodius, die niet tot het Kapittel van Rolduc behoorde en zich overtuigd hield van de noodzakelijkheid der kloosterreformatie, zich schaarde aan de zijde des Bisschops. Vandaar dat de vijf bedoelde Jonkvrouwen hem vijandig gezind waren en hem zoo fel mogelijk becritisceerden, om hem bij den Abt verdacht te kunnen maken. ¹⁾ Op 18 April 1617, toen zij vernomen hadden, dat de Bisschop het klooster weldra zou komen visiteren, richtten zij aan den Abt navolgend schrijven:

Eerwerdige Heere Prelaet

Nae onse oytmoedige gebiedenis aen Syn Eerwerden dient deesen dat alsoo wy vastelycke hebben verstaen, dat Onsen

¹⁾ In een akte van 10 Juni 1609 (waarbij hij werd voorgedragen als rector van het St. Augustinus-altaar in de kerk van Hooidonk) werd hij door de Priorin (Elisabeth van Steenhuys) en het geheele convent geprezen („de monasterio nostro imprimis benemeritum et nobis gratum”); Arch. Bisd. *Institutiones* fo. 101.

Eerwerdichsten Heere den Bisschop van 's-Hertogenbosch geresolveert is, ons clooster te coomen visiteeren 's Maendaechs voor het Hoochtijt van Sincxten naestcomende ¹⁾ met intentie van aldaer syne auctoriteyt te werck te stellen, oock — soo hy eenichsints schynt gesecht te hebben — in absentie van UweEerw., soo verre deselve UweEerw. alsdan noch niet gecoomen en waer, als daertoe opgemaakt synde van degheene, die 't hier all syn gouverneerende ende regeerende, die niet anders en studeeren, dan dat den voers. Heere Bisschop den voet in ons clooster soude mogen krijgen. Ende midtsdien 't selve geheelyck soude strecken tegens d'auctoriteyt van UweEerw., alsmede tegens onse privilegiën ende oude costuymen van doen, midtsdien wy ofte ons convent van egheen andere persoonen en is gevisiteert als by SynEerw. ende by de voorsaten van SynEerw. ofte by degheene, van deselve macht ofte commissie gehadt hebbende, — Soo heeft ons nootelyck gedocht, SynEerw. daarvan t'advertieren ende van deselve SyneEerw. in alder ootmoet raet te vereysschen, hoe wy in 'tgheene voirs. is ons sullen hebben te dragen, oft wy den voergenoemden Heere Bisschop tot deselve visitatie sullen admitteeren ofte niet. Te meer soo wy claerlyck sien, dat onsen Pastoer — midtsdien hy niet van onsen Orden is —, by dewelcken wy raet in gelycke saecken souden vereysschen ende dewelcke oock schuldich is geheelycken Uwe Eerw. auctoriteyt voor te staen ende te mainteneren, ganschelyck daertoe gesint is om ons onder d'auctoriteyt desselven Heeren Bisschops te helpen subjicieren ende dat onder het decxsel van reformatie, als daerdoor hoopende in te brengen eene gemeyne taeffel ende meer andere saecken, die geheelyck syn streckende tot ruine van ons clooster ende van allen den conventuaelen, gelyck Syne Eerw. tot synder compste alhier door lieden van qualiteyt ende van verstandt wel sal coomen te verstaen.

Ende want wy onse toevlucht tot egheene menschen en weten ofte en behooren te neemen dan tot Uw Eerw., weesende onser alder geestelycke vader, soo syn wy wel oetmoedelyck biddende, dat Syne Eerw. goede geliefte waer, eenige dagen vóór den boovengescreven Maendach hier te weesen, opdat Uwe Eerw. van allens goede informatie mocht nemen, eer men tot eenige reformatie procedeeere. Ofte soe 't selve Syn Eerw. niet gelegen en waer, dat de-

¹⁾ D. i. 8 Mei 1617.

selve dan gelieve ons door bringer deeses van synen goeden ende wysen raet t'adviseeren, opdat wy niet en mogen doen 't'gheene tegens die goede geliefte ende wil van Uwe Eerw. soude mogen weesen, dewelck wy niet gern 'en souden doen. Dat kenne Godt, dien wy altsamen bidden, Eerw. Heere Prelaet, UwEerw. geheele familie te neemen in syne goddelycke protectie.

Uwer Eerw. oytmoedige onderdanige geestelycke dochters
Uyt Hoydonck,
deesen 18 April 1617.

Joanna van Gerwen.
Gertruyt van der Ameyden.
Christijn van Gerwen.
Sophia van Eyck.
Wilhelma van Berckel.

(*In margine:*) Soo wy seeckerlyck den tyt van de compste van SynEerw. mochten weeten, soo souden eenige van onse bloetverwanten SynEerw. tegencoomen om desselve te verscappen.

Twee van het vijftal achtten hare verlangens en bezwaren in bovenstaand schrijven blijkbaar niet voldoende uitgedrukt. Zij stelden dus nog een ander schrijven op, dat waarschijnlijk tegelijk met het bovenstaand aan den Abt werd gezonden en als volgt luidde ¹⁾:

Myn Eerwerdige Heer Prelaet

Met recht syn de geestelycke kynderen veroorsaect ende bedwongen hun toevlucht te neemen tot hunnen vader ende geestelycken oversten, op hoepe duer vaderlycke affectie ende medelyden die desolate kynderen alle behoirlycke hulpe ende bystandt sullen genieten in haere verdruckinge ende afflictie, suppliceerende in alder oetmoedichheit UE. believe deese onse redelycke petitie t'accordeeren, opdat wy in ruste der conscientie onse siele-salichheit mogen wercken.

1e. In den Ien dat d'oversten in allen liefde ende discretien met ons handelen nae de leere van St. Jacob, daer hij seet, dat discretie die moeder is van alle duecht. Noch op een ander plaets: Deede ick myn cudde meer aerbeyden dan 't vermochte, het storff mogelyck al op éénen dach, opdat als men 't roest meynt aff te doen, dat men 't vat niet en breecke ²⁾.

¹⁾ Deze en vorige brief zijn in copie aanwezig.

²⁾ De laatste spreuk herinnert aan Prov. XXV 4; de teksten zijn ont-

2e. Wij begeeren in alder nerstichheit St. Augustinus' regel t'onderhouden, soo de Gereguleerde Canonicken ende ons usantie, soo wy 't hier vonden hebben ende ons beloften der professiën soo gedaen.

3e. Ons prebende te volle gebruycken niet tot eychdom, maer met oerlof tot onse nootdruft.

4e. Wij vinden onprofitelyck nae siele ende licham één taeffel te halden door den twist, haet ende nijt, die daerdoor onder ons is opgreesen. Want wy één taeffel souden halden, soo moesten wij ten mintsten ons nootdruft hebben, dagelicx gesooden ende gebraden ende Hoochtyts wyn ende een refenter, daer men goet geryff ende vier hadde. Item rente van 70 oft 80 gl. om ons mede te cleeden, ons huysen ende hoff tot onse recreatie ende soeticheyt, soo 't voormaels oock geweest is, van doctooen en medecynen in onse sieckte van alles wel versien; ende dat wy wel gedient worden, dat die vrienden lieffelyck ende vriendelyck ontfangen sullen worden met eerlyck tractament, oock in de huysen sullen slapen oft daer men hun van vier ende alle behoorlycke dienst versie, ¹⁾ gelyck dat vereyst.

5e. Dat men alle dingen soo discretelyck ende wysselyck ordineere, dat die sterck syn blyven ende die crancken niet en vlieden, opdat daer gheen erger door en coome.

6e. Begeeren wy een ordens-biechtvader om alle sinistre consequentie te beletten ende dat hy die salicheyt soeckt met discretie ende gheen parcialiteyt en halde; ende soo haest als men bevynt onbehoorlycke affectie oft familiariteyt, soo wel van biechtvaders als van de dienstbouden, dat men die terstont oerloff gheve ende verandere om opspraeck te schouwen.

7e. Is grootelyck van noode eenen rentmeester ende twee joffrouwen procuratricen, die 't contraboeck sullen hebben te halden om alle suspitiën neder te leggen.

8. Dat den rentmeester noch die procuratricen niet en sullen doen sonder weetenschap ende advys van de Eerw. Vrouwe ende alle die joffrouwen, soo dat altyt geweest is.

---

leend aan den Regel van St. Benedictus, hoofdstuk 64 „De ordinando Abbate”, waar men o.a. leest: „In ipsa correctione prudenter agat et ne quid nimis: ne dum nimis eradere cupit aeruginem, frangatur vas... Opera, quae injungit, discernat ac temperet, cogitans discretionem sancti Jacob dicentis: Si greges meas plus in ambulando fecero laborare, morientur cuncti una die (Gen. XXXIII 13). Haec ergo aliaque testimonia discretionis matris virtutis sumens, sic omnia temperet” etc.

¹⁾ voorziet.

Dat wy ons vol stemmen begeeren te hebben ende gheven in alle redelycke saecken. Oock en kan de Pastoer gheen rentmeester ende biechtvader tsamen gesyn, midts daer twist ende clapmerckt door compt. Oock seer onbequaem, want wy somtyds Sondaechs ons Misse hebben moeten ghaen soecken op die dorpen.

9e. Daer sal een Inventaris gemackt worden van alle registeren, rentbrieven, parceelen ende andere guederen des cloosters ende privilegiën, die bewaert sullen worden met den segel des cloosters in een cofferken met 4 diversche slueten ofte twee; den 1sten souden hebben die Eerw. Vrouw ende d'aelste joffrouwen ende het cofferken die twee aelste joffrouwen daernaest, soodat d'een sonder d'ander niet en soude konnen doen.

10e. Soo begheeren wy, want Uwe Eerw. ons noch niet versien en kan van eenen biechtvader, dat immers Jenneken syn maecht van hier ghaet, want door haer compt alle twist; ende dat den Pastoer syn huys buyten hebbe soo 't altyt geweest is. Oock dat ons Eerw. Vrouwe van den Pastoer, noch van syn maecht, noch van diegheen, die met hem aenhangen, niet veracht noch beroepen en moet weesen, soo 't volder straten gesciet is tot groote scandaal voor de werelt, ghevende die jongers voet om hun oversten ende alders ¹⁾ oock 'te verachten.

11e. Ten lesten dat men discrete correctie ordineere op alle abuysen ende over diegheenen, die den bandt der liefde breecken, ende dat in allen oetmoedicheyt ende charitate.

Verhoopende ende biddende in aller ootmoedigher onderdanicheyt Uwe Eerw. met ons arm weeskynderen soo discretelyck ende vaderlyck sal handelen, opdat wy met geruster conscientie Godt mogen dienen ende voortgaen in duechden, oft anders souwen wy bedwongen weesen om 't clooster te verlaten, dat nummermeer en moet gescieden door die hulpe Godts, dien wy daechelicx sullen bidden om salige welvaart van Uwe Eerw., samt der familie.

Blyvende altyt, Myn Eerw. Heer Prelaet, UEerw. ootmoedigh onderdanige geestelycke dochters

Gertruyt van der Ameyden
Sophia van Eyck.

De dag der visitatie kwam. Men kan zich voorstellen, dat beide visitators, de Bisschop en de Abt, toen zij daar binnen

¹⁾ ouders.

de muren der Priorij vis-à-vis tegenover elkander stonden, zich in een weinig-behagelijk positie gevoelden. Van hun woordenwisseling vernemen we niets, maar alvorens zij op 9 Mei overgingen tot het verhoor der zusters, schreef de Bisschop een verklaring om den Abt gerust te stellen, dat zijn rechten over Hooidonk onaangetast zouden blijven. Die verklaring en den uitslag van het verhoor der zusters vindt men in Bijlage V.

Het verhoor betrof alleen de vraag, of een gemeenschappelijke tafel kon ingevoerd worden. Volgens het algemeen gevoelen der zusters zou dit eerst kunnen geschieden, wanneer de refter zou zijn opgebouwd en de kloosterschulden zouden zijn afgelost. Ze hadden er evenwel niets op tegen, dat nieuwe zusters voortaan zouden aangenomen worden op de uitdrukkelijke voorwaarde, de „mensa communis” te zullen onderhouden. Waarschijnlijk besloot de Bisschop de afzonderlijke tafel voorloopig althans te dulden en stelde hij zich tevreden met eenige andere maatregelen aan de zusters voor te schrijven. Voorts schijnt de visitatie ordelijk en zonder eenigen wanklank te zijn verlopen.

Alleen had er een incident plaats tusschen den Abt en rector Rhodius. Deze laatste toch had de twee hiervoren medegedeelde zustersbrieven vermoedelijk onderschept, in ieder geval gelezen en wilde zich nu aangaande de daarin vervatte beschuldigingen tegenover den Abt verdedigen. De Abt toonde zich echter zeer boos op hem, verweet hem, dat hij een schender van het briefgeheim was, zeide nog, dat hij hem niet langer als pastoor wenschte te erkennen en wilde hem maar amper te woord staan.

Over dit optreden van den Abt niet weinig verbluft, zond de rector hem kort daarop navolgend verweerschrift:

Reverendo in Christo Patri, Abbati Rhodensi et Superiori monasterii monialium de Hoydonck.

Exponit debita reverentia Dom. Joannes Rhodius, pastor pretacti monasterii de Hoydonck et Nederwetten, Buscoducensis diocesis, quod curam pastoraalem ex canonica collatione

Rev.^{di} in Christo Patris Mathie Stralen, predecessoris Vestri, et institutione Rev.^{mi} Domini Episcopi Buscod. ab anno 1606 vigilanter — absque jactantia dictum — et sine omni justo obloquio administraverit et administret ac communem utilitatem in temporalibus quoque zelose promovere studuerit. Quae cū Rev. Vestra per informationem in generali visitatione dicti monasterii, anno 1615 facta, ex ipsarum monialium et aliorum fide dignorum fautorum ejusdem conventus didicisset atque multos abusus in temporalem destructionem ac omnimodam perditionem monasterii deprendisset et eisdem mature occurrere Rev.^{ae} Vestrae incumberet, placuit Paternitati Vestrae prelibato exponenti administrationem etiam in temporalibus committere cum adjunctione honestae ac professae domicellae Joannae van Be(e)rs, prout patet ex actis visitationis ejusdem. Quam commissionem egre et tandem ex pura obedientia acceptantes, bonum commune indefesso labore promoverunt, prout manifestum est ex eorum legali computu et aliis actis, Rev.^{ae} Vestrae non ita pridem traditis. Unde cū omnium monialium ac in primis Rev.^{ae} Vestrae amorem sibi conciliare debuissent, e contrario fere omnium subierunt invidiam atque calumnias, quas adeo impudenti audacia quaedam Domicellae professae evomuerunt, ut non modo verbis, sed etiam scriptis seditiose et calumniose, insciis ac invitis suis prepositis, in publicum protulerint, imo et Vestrae Pat^{ri}, execicante eas malitia, in scriptis exhibere non erubuerint.

Quas examinare et desuper informare cū Vestrae Patris officium esset, praesertim jam personaliter in monasterio de Hoydonck causa visitandi existens, nihil tamen minus prestitit; imo quamvis instanter ac humilibus precibus ipse exponens Revam Vestram requireret, ut de veritate perquireret, locum defensionis daret et culpabiles condigne puniret, neque hoc Reva Vestra placuit admittere, non obstante quod jus naturale dictet unicuique locum defensionis dandum et parte inaudita nihil esse definiendum, canones decernant. Nam defensionem quae ut juris naturalis est, ita eam nullus potest denegare vel tollere, ne quidem princeps ex absoluta potestate, quando agitur de interesse partis, uti in proposito negotio fama predicti exponentis notabiliter fuit lesa, quinimo atrocissima injuria jure censeretur debet pastorem proprium et receptorem, qui ex juramento, solemniter conventui prestitito, bonum ipsius, omni qua potest diligentia, tenetur procurare, illo in dispendium salutis animae et honoris turpiter neglecto sub specie reformationis. Haec enim ipsissima verba, quae in litteris ad

Rev. Vestram datis continentur: *Studere moniales dicti vestri monasterii de Hoydonck subjicere authoritati et jurisdictioni Rev^{mae} Domini Episcopi Buscod., communem inducere mensam, multaue alia moliri, quae omnino ad dicti monasterii omniumque conventualium ruinam tendunt.* ¹⁾ Ex quibus sequitur, dictum exponentem sub ovina pelle lupum agere, perjurum esse, infamem esse, omnibusque dignitatibus atque beneficiis atque ipso suo pastoratu privandum.

Quae cum atrocissimam dicto exponenti injuriam infligant, Rev^{ae} Vestrae partes fuissent diligenti facta inquisitione, matura deliberatione prehabita, reo pastori audito, excusatione ipsius examinata et discussa, partium confrontatione facta, tandem huic tam arduo negotio, quod, uti asserunt, ad totius monasterii ruinam tendit, finem imponere, pastoremque aut reum inventum et legitime probatum uti inutilem, infamen et indignum pastoratu officioque privatum ejicere, aut ipsius innocentia probata calumniatrices tales debite punire.

Nihil tamen horum factum est, sed via facti processit et secundum seditiosa scripta, calumniis in exponentem plena, processit, statuit, ordinavit, rejecta audientia partis. Imo adeo confirmavit calumniantium callumnias, ut ipsum exponentem tanquam predictorum omnium reum et convictum rejecerit.

Cum itaque exponenti fuerit negata defensio, dum Rev. Vestra coram adesset in monasterio de Hoydonck, sperat quod saltem absens ipsum audiet.

Ut igitur ad singula contra ipsius exponentis personam malitiose concepta et nimis acerba scripta respondeat — omittendo 1°, 2°, 3°, 4°, 5°, 7°, 9° et 11° articulis ¹⁾, tanquam ipsius personam non concernentes — ad 6um dicit, indiscrete ibidem nimis peti confessarium ordinis proprii, qui sollicitè animarum curam gerat, partesque nullas foveat, tacite insinuantes, proprium pastorem in alterutro istius vel forte utroque peccare, de quo expresse hic protestatur, nam illum fidelem semper subditarum curam gessisse, vitaeque honestate ac morum integritate, ita ut ne minimam quidem malae conversationis aut vitae alicui — uti sperat — suspicionem prebuerit, vel ipsa Rev^{ae} Vestrae visitatione clarum evadit. Quod autem talem exoptent, qui nullas foveat partes, jam propriam allegant turpitudinem. Clarissime enim ostendunt, conventuales non vinculo charitatis in conversatione uniri, sed distractio-

¹⁾ Beschuldigingen voorkomend in den eersten der hiervoren staande brieven der zusters.

¹⁾ Voorkomend in den tweeden brief der zusters.

nibus distrahi, rixisque atque discordiis in diversas rapi partes. Ad confessarium vero substituendum quod attinet, respondendo dicit, illas vel petere talem, qui aliquoties veniendo in anno illarum confessiones exaudiat juxta decreta Concilii Tridentini, sed talem nullo negotio, nullis sumptibus posse facilius mitti per Ordinarium, qui non nisi magnis sumptibus atque monasterii oneribus a tam longe dissito Superiore poterit suppeditari; vel petere talem, qui ibidem perpetuo resideat, quod non nisi ingenti ipsius monasterii onere atque proprii pastoris injuria fieri poterit, qui ex canonica collatione, institutione, repetitisque aliquoties juramentis proprius earum pastor est et confessarius perpetuus et non amovibilis, nisi per excessum, cessum vel decessum. Non enim beneficia dantur ad tempus, sed debent esse perpetua, quinimo eo casu non debent nisi rationabili ex causa et per Episcopum loci, qui institutionem authorisabilem in capellis monachorum, quae a secularibus reguntur, presbiteris habet destitui.

Principium 8ⁱ articuli graditur contra ordinationes et statuta per Rev. Vestram alias data. Quoniam vero non salubriter conveniebat exponenti agere confessarium et reddituarium. resignavit officium reddituarii ad manus Pat^{is} Vestrae, nec unquam id officium acceptasset, prout neque adjuncta illi domicella, nisi propter bonum commune et ex obedientia mandati Vestri compulsi fuissent. Sed gratias Deo, quod hoc officium ita sincere administrarunt; ut ne emulae quidem ausae fuerint aliquam calumniam in contrarium effingere. Quod autem allegent, se aliquando Missam debuisse in pagis audire, semel dumtaxat accidit, nimirum quando Rev. Vestra per expressum scribebat conventui, Rev^{mo} Domino Buscoducensi statim perferendum, quod nondum vacabat venire visitatum; quas litteras exponens in propria persona ad Episcopum detulit, ut brevior expeditio fieret, atque sic cum gravi suo incommodo a monasterio tunc aberat, unde laudem et gratum animum, non odium expectabat et detractionem.

Quibus omnibus et aliis multis, per discretionem Rev. Vestrae supplendis, consideratis, supplicat exponens, quatenus placeat Patⁱ Vestrae rem attente examinare, sese de veritate singulorum debite informare, mature discutere, exponenti locum et tempus plenioris defensionis dare ac deinde, prout aequitas et justitia dictabit, calumniatrices puniendo illis mandare, quatenus suas calumnias revocent, pastori animarum suarum nomen et famam restituant ac condignam penitentiam agant. Et si ipse exponens in aliquo culpabilis probetur, subjicit et

offert se ad omnem penam atque censuram canonicam arbitrio Vestro inflingendam. Quod si Patas Vestra — uti ante in monasterio existens — deneget aut differat, protestatur exponens de negatione ac dilatione officii Vestri, necnon justitiae et quod cogetur in suam defensionem ad manum altiore recurrere, prout jus et justitia ipsum interim docebunt. Quod faciendo etc.

De Abt — „vir gravis et severus et auctoritatis abbatialis aemulator magnificus” noemde hem de Rolducsche annalist immers — liet zich niet uit het veld slaan en schreef den rector op 3 Juni dit antwoord:

Venerabilis Domine Pastor.

Scripta tua satis atrociter exarata ad manus nostras devenerunt. Cum veritate dicendo: Miramur tuam impudentiam; aliud expectaveramus de te et pro alio discretiore homine te habuimus. Nobis existentibus ibidem oportuisset cum majori instantia exposuisse tua gravamina — si quae fuissent, prout nulla — potuissemus remedium oportunum quaesivisse; verum paucis verbis quaedam nobis proposita, iisdem pro modulo etiam respondimus. Et si dicta singula religiosarum personarum de vili negotio audienda, non esset finis laberinthi.

Quapropter tuis scriptis paucis respondendo, arbitramur nos officio nostro et ex parte votis tuis satisfacisse.

Unum — prout tunc temporis ipsimet tibi diximus — tibi imputandum vitium, quod litteras Prelato scriptas aperueris, quod contra commune proverbium est: Alienas litteras non inspicias, multo minus aperias. Quid talis mereatur? Juridice respondendo — prout tu in scriptis allegas — dextera principi seculari cecidit.

Hinc est quod hac vice admonitus, supersedeas tuis minis et seditionibus, quas videris moliri, et aliud tempus magis opportunum — quod speramus, aliis nostris magis urgentibus negotiis compositis — expecta quod aequitatis erit ordinaturi. Pacificae et secundum statum tuum in spiritualibus prebe te virum, in temporalibus vero, quibus negotium commissum, relinquo. Non est, quod ulterius tuis scriptis nos commoveas, aliis nobis invigilandum.

Satisfaciendo nostrae petitioni, pacifice et quiete vivendo, tibi et nobis feceris bene, quod speramus omnino te facturum; alias videndum, quid nostri officii et muneris erit.

Vale et vive feliciter!

Ex monasterio nostro Rodensi 3ª Junii 1617.

Tuus ex animo

Bald: ab Horpusch, Abbas in Closterodt.

De zaak der kloosterhervorming had Van Zoes intusschen in handen gesteld van den procurator zijner bisschoppelijke curie, Laurentius Hubrechts van Lommel.

Reeds vóór het einde der maand Mei richtte deze een supplek aan Van Zoes, waarin hij aangaande de Hooidonksche zusters te kennen gaf: „jam ab aliquot annis singule habeant suos proventus annuos et separatim ex propriis hujusmodi proventibus singule propria quadra cum familiaribus ancillis vivant, comedant et bibant et sine sociis foris vadant et in effectu sese gerant acsi non essent persone regulares, sed canonicè seculares tantum, quod et alique earum impudenter jactare presumant, conantes ex redditibus conventus facere prebendas seculares”. Verder schreef de procurator in zijn supplek, dat de Abt van Rolduc in gebreke bleef, de noodige hervormingen in te voeren en van hem ook geen ernstige reformatie te verwachten was. Om niet gemeenschappelijk behoeven te leven, zochten de zusters (aldus de procurator) een voorwendsel in den schuldenlast des kloosters, doch tevergeefs, daar gemeenschappelijk leven voordeelijker moest zijn, vooral als het aantal dienstmeiden zou worden ingekrompen.

Overeenkomstig het verzoek van zijn procurator liet Van Zoes 3 Juli 1617 door den clericus Hubertus Wilhelmi van der Schout aan de zusters insinueeren „ut infra sex septimanas communem mensam resumant et juxta regulam St. Augustini, quam professae sunt, tam domi quam foris vivant et religiosam aliquam ad hujusmodi communem mensam tenendam eligant ac Reverendissimo Domino presentent, sub poenis juris et aliis in Statutis Regine Hongarie contentis.”

De Jonkvrouwen toonden zich onwillig, aan het bevel des Bisschops te gehoorzamen. Nadat deze ze nog tweemaal tevergeefs had laten waarschuwen — zelfs onder bedreiging van haar het actief en passief stemrecht te ontnemen ¹⁾ —

¹⁾ De tweede maal liet de Bisschop ze waarschuwen door pastoor Rhodius.

verzocht zijn procurator hem omstreeks 5 Aug. 1617, om de bedreigde straf toe te passen.

De Abt van Horpusch begon nu echter een proces tegen den Bosschen Bisschop voor den Raad van Brabant.¹⁾

Een processtuk, door Van Zoes op 18 Aug. 1617 ingediend, doet ons diens meening over Hooidonk nog nader kennen. Hij schrijft daarin o.a., dat de Priorin onbekwaam is voor haar taak; dat de zusters apart leven met een chambrière; dat ze haar gelofte doen in de Latijnsche taal, welke ze niet verstaan, en tevoren niet onderricht worden over hetgeen haar Regel behelst en dat alleen de twee jongsten zich genegen toonen tot een goede reformatie. Het beste zal zijn, aan de zes oudsten hare gewone portie („leur portion ordinaire”) tot haar onderhoud te blijven toekennen, maar ze geen administratie te laten voeren, doch deze toe te vertrouwen aan zuster Joanna (van) Bers, 37 jaren oud en 17 jaren religieus, en deze ook te belasten met de opleiding van de toekomstige jonge zusters, terwijl ze daarbij, zoo noodig, geholpen zou kunnen worden door de superiorin van (het nabijgelegen klooster) Zoeterbeek.

Overigens is ons het verloop van het proces niet bekend, maar dat van de heilzame reformatie, welke de Bisschop zich had voorgenomen, tenslotte niets terecht kwam, was denkelijk mede aan dit proces te wijten.

Ook het besproken geschil tusschen rector Rhodius eeneren de zusters en den Abt anderzijds had nog eenigen nasleep. Een broeder van den rector, nl. Arnoldus Rhodius, die vermoedelijk verbonden was aan de Pauselijke nuntiatuur te Keulen²⁾, verzocht per brief van 5 Aug. 1617 aan Bisschop Van Zoes om zijn broeder, die niets anders verlangde dan dat de zusters haren kloosterregel zouden onderhouden, te beschermen tegen den laster der zusters, die zijn ontslag

¹⁾ Waarschijnlijk klaagde hij Van Zoes ook aan bij den Pauselijken nuntius te Brussel, den Bisschop beschuldigend, dat hij zijn eens genomen maatregelen (bij de visitatie van 9 Mei 1617) niet ten uitvoer had gebracht.

²⁾ Hij kwalificeerde zich zelf als „sec(ularis) et Abb(as)”. Schutjes V 154 noemt hem Abt van 's-Hertogenrade (Rolduc), wat zeker een vergissing is.

poogden te bewerken; zoo noodig — schreef hij er bij — zou hij den Nuntius te Brussel over de zaak inlichten.

Inderdaad, 30 Sept. 1617 presenteerde de Abt aan Van Zoes een religieus van Rolduc, met name Michaël Proisme, als biechtvader der Priorij van Hooidonk. Hoewel Van Zoes hem geen institutie wilde verleenen, nam Proisme toch omstreeks midden October als rector zijn intrek op Hooidonk, niet in de Priorswoning, die door Rhodius bewoond bleef, maar in het klooster zelf; een stout stuk èn van hem èn van de zusters, die hem opnamen, maar méér nog van den lastigen Abt, die hem gezonden had!

De toestand te Hooidonk werd op die manier onhoudbaar vooral voor de Priorin, die ten einde raad de hulp inriep van Jacobus Franssen van Lieshout, pastoor en landdeken van Eindhoven, en Goyaard Lucas de Pulser, pastoor van St. Oedenrode.¹⁾ Beiden begaven zich omstreeks 24 Oct. naar Hooidonk en op 7 November bracht eerstgenoemde van zijn bevinding verslag uit aan den Bisschop.²⁾

Deze nu, na overleg gepleegd te hebben met den Pauselijken nuntius, stelde 17 November een stuk op, dat hij drie dagen later door zijnen secretaris, Joannes Bardoul, aan Proisme deed voorlezen, „ut se illi conformet” en daarna overhandigen. De Bisschop schrijft hem daarin, dat op presentatie van den vorigen Abt van Rolduc de Hooidonksche kloosterlingen voorzien zijn van een biechtvader, die door Bisschop Masius geïnstitueerd werd, zoodat hij dezen niet zonder reden kan of mag verwijderen. Ook acht hij het weinig in overeenstemming met den regel van St. Augustinus en met de honestas, dat mannelijke en vrouwelijke religieuzen onder één dak samenwonen. Hij beveelt hem daarom zich zoo spoedig mogelijk naar

¹⁾ Deze laatste had namens de Jonkvrouwen van Hooidonk in 1612 de tweede Bossche synode bijgewoond.

²⁾ Van dat verslag verneemt men alleen, dat de „maerte” of dienstmeid der Priorin over Michael Proisme klaagde, „omdat sy al avont moest naer hem wachten tot XII uren in den nacht ende dat hij soe lanck bleeff by de Joffrouwen, nu d'een, nu d'andere.” Ook vertelde de landdeken, dat Proisme „hem vervordert te dispenseren nu met d'eene, nu met d'andere van de voers. Joffrouwen, om niet te slaepen op den dormitoir.”

Rolduc te begeven en niet meer naar Hooidonk terug te keeren, anders zal hij op hem de straf toepassen, waartoe de Pauselijke nuntius hem heeft gemachtigd. Vermoedelijk heeft de indringer daarop Hooidonk verlaten; althans niets wijst nog op zijn verder verblijf aldaar, terwijl Rhodius later nog meermaals als rector vermeld wordt.

De toestand der zusters bleef in de eerstvolgende jaren dezelfde, gelijk blijkt uit de verslagen over het bisdom 's Bosch, welke in dien tijd bij den H. Stoel te Rome werden ingediend. „Singulae enim — zoo schreef Van Zoes in 1619 naar Rome — vivunt privatim cum ancilla et praeter dormitorium et ecclesiam nihil videtur esse commune. Subsunt Abbati de Closteroi ejusdem Ordinis, qui a me frequenter monitus reformationem non induxit, neque eum cogere possum, cum sit alterius diocesis. Poterit Vestra Sanctitas illi incommodo paterne providere.”¹⁾ Hierop gaf de Congregatie van het Concilie 20 Jan. 1620 ten antwoord: „Pro reformatione hujus monasterii datum iri literas ad Abbatem de Closteroi Sacrae Congregationis nomine”²⁾ en 10 Maart d.a.v. zond zij den Abt een bevelschrift, dat hij er voor had te zorgen, op Hooidonk een algeheele reformatie in te voeren.³⁾ Van dit bevelschrift, dat ondertekend was door den Prefect der Congregatie, Kardinaal Horatius Lancelotte, liet Van Zoes 9 Mei d.a.v. door een notaris aan den Abt insinuatie doen⁴⁾, doch vruchteloos, want — zooals de bisschop in het verslag over zijn bisdom 23 Nov. 1622 berichtte —: „Nulla tamen omnino correctio secuta est.”⁵⁾

Vermoedelijk was dit, voor een deel althans, te wijten aan den hoogen leeftijd van de Priorin Engelberta (Engelberch of Angela) van Pollaert, die toen reeds ongeveer 75 jaren oud was. Zij werd opgevolgd door de hiervoren reeds

¹⁾ B.B. IX 160.

²⁾ B.B. IX 169.

³⁾ B.B. IX 171, '72.

⁴⁾ B.B. IX 175 en Arch. Bisd., coll. *Hooidonk*.

⁵⁾ Hij voegde er bij, dat er toen nog slechts 7 religieuzen waren; B.B. IX 175.

met lof vernoemde Johanna van Beers, die als overste in 1627 en '29 vermeld wordt. 1) 't Is geen gewaagde veronderstelling, dat onder haar bestuur de toestand reeds begon te verbeteren. De invoering eener ernstige reformatie geschiedde echter eerst onder hare opvolgster Agnes van Pollaert, die in 1630 tot Priorin gekozen werd²⁾, al kon deze wegens de opheffing der Priorij de ingevoerde reformatie niet geheel en al ten einde brengen. Naar het getuigenis van Aug. Wichmans³⁾ herstelde zij immers het „gemeyn cloosterlyck leven” in Hooidonk en zou ze dit zelfs „wederom gheheel gerepareert” hebben, ware zij niet met hare medezusters verjaagd geworden. 4).

Naar het schijnt, werd deze reformatie min of meer voltrokken naar het model der bekende kloosterhervorming, welke de H. Petrus Fourier omstreeks 1625 bij de Augustijnerorde in Lotharingen begon in te voeren. Althans in eene kroniek over het klooster Zoeterbeek, geschreven door Arnoldus Beckers, rector van dat klooster 1772—1810, staat aangegevend, dat de Augustinessen van Hooidonk, al droegen zij een zwart habijt, niettemin behoorden tot „diegeene, welke de H. Petrus Forerius in 't Landt van Franckerijck heeft ingestelt als Canonickersen Regulieren”⁵⁾

Wat hiervan zij, in geen geval kunnen wij instemmen met Abt Heyendal, den schrijver der *Annales Rodensis*, waar

1) Protocol van Nuenen-Gerwen No. 28 f° 93r, 137v.

2) Ophovius noemt haar in zijn Diarium 20 October 1630 „domina nova van Hooydonc”; zij was volgens hem eene „neptis” van den toenmaligen Heer van Nuenen, Floris van Eyck; zij zal eene dochter geweest zijn van Andries van Pollaert en Barbara (zuster van Floris) van Eyck, die beiden te Baexem begraven werden; *Bijdr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br. 1918* IV blz. 17.

3) *Taxandria* jg. 11 blz. 26 v.v.

4) Bij die verjaging (in 1650) waren er op Hooidonk 10 geproteste jonkvrouwen en 8, die zich ter professie voorbereidden, een teeken van den heropbloei van het religieuze leven.

5) De kroniek berust in het klooster „Nieuw Soeterbeek” te Deursen; de schrijver er van maakte bijzondere studie van de Nederlandsche kloosters der reguliere kanunniken van St. Augustinus (zie *B.B.* XI 196); bovenstaande mededeeling vernam hij waarschijnlijk uit den mond der Zoeterbeeksche zusters, in wier midden jaren lang twee Hooidonksche oud-religieuzen geleeft hadden (na Hooidonks suppressie in 1650).

deze, den ondergang van Hooidonk ten jare 1650 verhalend zich uitlaat in deze bewoording: „Multo magis lugenda esset sors hujus monasterii, si vel sub Catholico principe diutius subsistere potuisset. Nunc vero quaedam solatii species est, quod ab haereticis sui extinctionem patiendo, honestam saltem habuerit sepulturam, cui alioquin opprobrium sempiternum futurum fuisset, propria sua irregularitate extingui”¹⁾

Zelfs al ware er ten slotte geen reformatie tot stand gebracht, ook dan nog zouden wij de Priorij in plaats van dit pessimistisch oordeel liever het optimistisch woord der Wijsheid nageven: „Sanabiles fecit (Deus) nationes orbis terrarum”²⁾ met een krachtig *a fortiori* voor de *moniales Hodonkanae* er boven op.

V

De Ondergang der Priorij.

Ofschoon de vrouwenkloosters in de Meierij na 1648 mochten blijven voortbestaan, totdat de toen daarin aanwezige religieuzen zouden zijn uitgestorven, maakten de Staten-Generaal met de Priorij van Hooidonk (evenals ook met de Abdij van Binderen onder Helmond) een uitzondering met het oog op de aanzienlijke goederen, welke Hooidonk (evenals Binderen) bezat³⁾. De Priorij en al haar goederen werden in 1650 aangeslagen en onder toekenning van een jaarlijksch lijfpensioen werden de zusters buiten gezet. Volgens den

¹⁾ *Ann. Rod.* p. 143.

²⁾ *Sap.* I 14.

³⁾ Zie *B.B.* XI 46 en *Taxandria* jg. 23 blz. 84. Bij het einde van den Tachtigjarigen oorlog zal Hooidonk wel zware schuldenlasten en geldgebrek gehad hebben (zie wat wij schreven op blz. 34, 35), maar men zegge niet, dat het toen bijna tot armoede vervallen was, zooals Foppens a.w. blz. 291 en anderen na hem geschreven hebben. Volgens de „Repartitie over het incomen van de Cloosters ende Geestelyckheit van de Meyerye van 's-Hertogenbosch gemaect achtervolgens haer Ho. Mo. Resolutie van den XI Nov. 1634 van de 4200 gl., geordomeert tot onderhout van de predicanten ende schoolmeesters van de Meyerye voor den jaere 1634” (opge maakt door Pieter Schuyl te 's Bosch 7 Febr. 1635) werd het inkomen van Hooidonk en Binderen elk op 5000 gl. gesteld, waarvan door elk der beide kloosters 187 1/2 gl. betaald moest worden. Volgens een anderen staat van inkomsten van 30 Mei 1648 hadden de zusters van Hooidonk — elke zuster geschat op 350 gl. — een gezamenlijk inkomen van 2800 gl. en die van Binderen — waar iedere zuster werd geschat op 300 gl. — gezamenlijk 2400 gl. (*Handschriftenverz. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br. No. 225*).

schrijver van het *Katholyk Meyersch Memorieboek* (blz. 432) begaven zich de meeste zusters naar Lier ¹⁾.

Ook de archieven der Priorij moesten aan de Regeering des Lands worden overgeleverd. Alvorens dit geschiedde, liet de Rolducsche kanunnik Winandus Lamberti (die in datzelfde jaar Abt van Rolduc zou worden) van alle stukken authentieke afschriften maken en deze naar Rolduc overbrengen ²⁾, waar ze meerendeels in de Franschen tijd (1793—'97) spoorloos verdwenen zijn ³⁾.

Al aanstonds na zijn ontruiming op het einde des jaars 1650, schijnt het klooster met zijn roerende goederen en de nabijgelegen hoeve publiek door het Land verkocht te zijn ⁴⁾.

Het klooster werd gekocht voor ongeveer 1500 gl. door den toenmaligen kwartierschout van Peelland Jor Cornelis Proeningh van Deventer ⁵⁾. Deze was gehuwd met Anna, dochter van Peter Millinck van Gerwen (weduwe van Everd van Vlierden ⁶⁾) en betrok met zijn gezin de voormalige Priorij,

¹⁾ Vermoedelijk werden zij daar opgenomen in Vredenberg, evenals Hooidonk een klooster van Kanonikessen van St. Augustinus.

²⁾ *Ann. Rod.* p. 143.

³⁾ Op mijn informatie bij het Algemeen Rijksarchief te 's Hage werd mij medegedeeld, dat de origineele stukken niet in de Generaliteitsarchieven aanwezig zijn. Wel bleek, dat de Staten-Generaal bij resolutie van 3 Dec. 1650 aan hunne rentmeesters der geestelijke goederen opdroegen, voor ontruiming der kloosters van Binderen en Hooidonk zorg te dragen en tevens de registers dier kloosters over te nemen. Deze registers zijn toen ongetwijfeld onder de rentmeesters blijven berusten. Mr. Franquetin zegt in het Voorwoord van zijn *Beredeneerde Invent. der Oork. en Besch. v. d. Abdij Kloosterrade* enz., dat de origineele stukken na hnn uitlevering aan de toenmalige Regeering wellicht vernietigd zijn.

⁴⁾ Tot de roerende goederen, die op last der Gecommitteerden van den Raad van State verkocht werden, behoorde o.a. een brouwketel (Arch. Nuenen F. 8). De zusters in „Nieuw Soeterbeek“, te Deursen beweren, dat hare koorbanken van Hooidonk afkomstig zijn; waarschijnlijk zijn deze dus bij den bovenbedoelden verkoop door het klooster Zoeterbeek gekocht geworden. Meer gemakkelijk vervoerbare zaken zullen de Hooidonksche zusters wel vóór de ontruiming des kloosters zooveel mogelijk elders in veiligheid gebracht hebben.

⁵⁾ De hoeve bij het klooster werd door een ander gekocht; de verkoop van den Hooidonkschen watermolen werd opgehouden, omdat hij te weinig opbracht; zie *B.B.* VIII 107. Reeds in 1651 liet de Raad van State in de onmiddellijke omgeving des kloosters nog een nieuwe hoeve bijbouwen (F. 8).

⁶⁾ Bij haar huwelijk met Everard, zoon van Richard van Vlierden, in Juli 1628, wist deze vrouw op slinksche wijze kwijtschelding te verkrijgen

waar hij omstreeks 1658 als kwartierschout ontslagen werd en 1 Mei 1667 stierf. Na hem werd Hooidonk bewoond door zijn zoon Hendrik, die gehuwd was met Geertruid van Meurs. Een hunner zonen (nl. Cornelis, gehuwd met Catharina van Odijk, of wel Lambert, gehuwd met Catharina Ida Reyers) bewoonde het later tot in het jaar 1734¹⁾.

Naar verhaald wordt, rustte er geen zegen op het gekochte kloostergoed, daar zijn kooper Jhr. Cornelis Proeningh van Deventer weldra in groote armoede geraakte²⁾. De waarheid hiervan wordt bevestigd door den rentmeester der geestelijke goederen in Peelland Johan Donder, die over de aangeslagen goederen voor Hooidonk beheer voerde. In zijne rekening aangaande Hooidonk over het jaar 1680 noteerde hij, dat hij sinds drie jaren niets ontving van een stuk land, behoord hebbende aan Jhr. Cornelis Proeningh genaamd van Deventer, „wiens goederen voor schuld verkocht zijn, komende de particuliere pandcrediteuren met honderden daarbij te kort”³⁾. Zeker is ook, dat verschillende levensbijzonderheden zijner kinderen op decadentie wijzen⁴⁾ en dat het zijn hierboven bedoelden

---

van de verplichte juragelden wegens dispensatie in de drie kerkelijke roepen. Bij haar tweede huwelijk met den Protestant Cornelis Proeningh van Deventer in September 1629 werd zij het Katholiek geloof afvallig. Haar tweede man, die een aartsvijand van den Katholieken godsdienst was (waarom de bekende zegelbewaarder van het bisdom, Cornelius Pallas van der Sterre, hem kwalificeert als *haereticissimus*), werd in 1644 Kwartierschout van Peelland (Arch. Bisd. *Computus sigilliferi* 1626—'29, 1629—'35).

¹⁾ Ook Dirk Proeningh, vermeld in *B.B.* I 123, was een zoon van Hendrik Proeningh en Geertruid van Meurs; genealogische bijzonderheden betreffende de vermelde Proeningh's van Deventer vindt men in *Taxandria* jg. 17 blz. 165 v.v. en jg. 27 blz. 284; de daar aangegeven sterfjaren van Cornelis en Lambert bovengenoemd en van hun zuster Christina zijn onjuist.

²⁾ Zie Foppens a.w. blz. 291—'92 en (St. v. d. Velde) *Oudheden en Gestichten v. d. Bissch. Stadt en Meyerye van 's Hertogenbosch* (1749) blz. 601; deze laatste vermeldt als kooper van Hooidonk abusievelijk Jo^r. Jacob Proeningh, die een zoon was van Jo^r. Cornelis en dezen in het schoutambt van Peelland opvolgde.

³⁾ Deze rekening berust in afschrift in de handschriftenverzameling v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N.Br. No. 224.

⁴⁾ Zooals o.a. het feit, dat in 1663 vóór de deur der voormalige Priorij een kind werd te vondeling gelegd, waarvan de moeder enkele weken later verklaarde, dat Jo^r. Gerard Proeningh (zoon van Cornelis), die toen stadhouder was (van den schout) te Son en nog ongehuwd bij zijn ouders op Hooidonk woonde, er de vader van was.

kleinzoon (Cornelis of Lambert) eveneens slecht op Hooidonk verging. Immers 6 Maart 1734 werden huis, hof en aangelage te Hooidonk, toebehoorende aan Jhr. Proeningh van Deventer, door den vorster van Nederwetten bij executie verkocht tot verhaal eener verpondings- en bedeschuld van 6 gl. ¹⁾. Vermoedelijk werd Hooidonk alsdan gekocht door Gijsbertus Gualtery, die, secretaris zijnde van Son en Breugel, in 1717 was aangesteld tot stadhouders van den kwartierschout van Peelland Balthasar Repelaer. De heeren Matthias Jacobus en Antony Balthasar Gualtery te Son (zonen van genoemden Gijsbertus) waren in 1777 en '85 de eigenaren van het voormalig klooster ²⁾. Niet lang daarna werd het waarschijnlijk afgebroken, want in 1799 zag men ter plaatse nog slechts eenige ruïnen ³⁾.

De hoeven (behalve die bij het klooster, zie blz. 63) en de molens der voormalige Priorij werden door het Land verhuurd en eerst later publiek verkocht. De hoeve Ten Hout werd verkocht in 1658 of '59 en werd in later tijd naar haren eigenaar, den luitenant Hendrik Blom, de Blomhoeve geheeten. ⁴⁾ De hoeve Ter Straten werd door het Land verkocht in 1664 ⁵⁾ en kwam (toen of later) in eigendom aan het klooster Zoeterbeek, waaraan zij vermoedelijk ook oudtijds had toebehoord. ⁶⁾ De Kerkhofsche hoeve werd tiendvrij in 1664

¹⁾ Arch. Nuenen, G. 6.

²⁾ Arch. Nuenen, G. 11. Beiden waren kapitein bij het leger; Anth. Balt. Gualtery kocht in 1781 het Gulden Huis te Rixtel; *Tax.* jg. 46 p. 39, 40.

³⁾ *Reize door de Maiorij van 's Hertogenbosch in den jaare 1799* blz. 114.

⁴⁾ De hoeve met aangrenzende heerenhuizinge en vischvijver behoorde in 1777 en '85 aan Johannes Dominicus van Roosmalen, kapelaan te 's Bosch (achter den Boerenmouw) en later voor de helft aan diens broeder Martinus Jozefus van Roosmalen, pastoor te Veghel, die zijn recht in 1797 liet transporteeren op Theodorus Sopers te 's Bosch, die gehuwd was met Isabella Maria van Roosmalen en de hoeve in 1802 nog bezat. De heerenhuizinge van de Bloemhoeve liet hij 4 Mei 1798 transporteeren aan de R.K. Gemeente van Nederwetten, die haar vervolgens inrichtte tot woning voor haren pastoor.

⁵⁾ De aangehaalde rentmeestersrekening over 1680 vermeldt haar als een hoeve te Stratum(!).

⁶⁾ *B.B.* XI 209, waar wij abusievelijk schreven, dat de hoeve door het Land verkocht werd tusschen 1681 en 1725.

voor 13000 gl. verkocht aan Dirk Hoeufft, heer van Fontaine-Peureuse. ¹⁾ De hoeve Schoteldonk werd in 1668 door Izaak Battum, rentmeester der geestelijke goederen in Peelland, voor het Land verkocht aan een der voorzaten van Jeremias Storm van 's Gravensande; deze was schepenpresident te 's Bosch en bezat de hoeve in 1753 ²⁾. De hoeve Roy te Nuenen werd verkocht vóór het jaar 1679 ³⁾ en indien de Heihoeve te Gerwen aan Hooidonk toebehoorde — zooals wel waarschijnlijk is —, dan was ook deze reeds vóór 1679 verkocht geworden. ⁴⁾ Andere Hooidonksche hoeven werden door het Land eerst verkocht in den loop der 18e eeuw. De hoeve Swinkel of Ganswinkel te Gerwen kwam tusschen 1708 en '32 aan den heer Herman Cremers te 's Bosch ⁵⁾ en Velderheuvcl te Son werd in 1738 verkocht, opbrengende 1050 gl. ⁶⁾ De beide watermolens werden in 1727 aan Johan Karel de Jeger, heer van Eckart, uitgegeven in een eeuwige erfpacht van jaarlijks 400 gl., welke in 1768 werd afgelost ⁷⁾,

¹⁾ Na zijn dood kwam zij in 1722 aan Reinoud Gerard van Tuyll van Serooskerken, heer van Zuilen, gehuwd met Isabella Agneta Hoeufft; in 1730 aan hun zoon Jacob van Tuyll van Serooskerken, heer van Vleuten, die haar in 1778 voor 9500 gl. verkocht aan Vincent Maximiliaan van Tuyll van Serooskerken, majoor van een regiment cavalerie; zie *B.B.* VIII 105, '06, *Taxandria* XVI 9.

²⁾ Arch. Nuenen B. 5. Genoemde rentmeester Izaak Battum, wonende te St. Oedenrode, had omstreeks 1664 ook zelf goederen, afkomstig van het klooster Hooidonk, in koop gekregen. Bij zijn dood in 1669 bleef hij als rentmeester aan het Land 8000 gl. schuldig, welke zijn erfgenamen niet wilden betalen; *Taxandria* III 250.

³⁾ In 1708 had Heer Jan Aalberts haar in huur; in 1796 bezat Mathijs Rooyackers haar in eigendom; *A.N.* C 5 en 16.

⁴⁾ Zij behoorde in 1745 aan Adriaan Draeck, drossaard van Geldrop en erfsecretaris van Nuenen, Gerwen, Tongelre en Nederwetten. Van diens erfgenamen werd ze in 1751 gekocht door Jan Pieter van der Lith te Helmond, erfsecretaris van Nederwetten, wiens weduwe Elisabeth Walkart haar nog bezat in 1785; Arch. Nuenen C 7 en 20.

⁵⁾ Zijn kinderen bezaten haar nog in 1745; in 1761 behoorde zij aan Corstiaan Rombouts, in 1769 aan Hendrik Goorts de Greef, en in 1777—'85 aan diens weduwe (Arch. Nuenen C 7, 15, 16, 19, 20).

⁶⁾ *Coppens* III: 1 blz. 118. Verschillende landerijen onder Son, Breugel en Nuenen werden in de maanden Juni en Juli van het jaar 1751 door den rentmeester der geestelijke goederen H. de Kempenaer publiek verkocht.

⁷⁾ *Coppens* III: 1 blz. 119. Johan Karel de Jeger had o.a. twee dochters; Henriette Beatrix, die in 1742 huwde met Frederik Ernestus van Laer, heer van Blerick, en Joanna Clara, die in 1748 huwde met Josephus

terwijl het hiervoren vermelde vischrecht onder Breugel op de Dommel bij publieken verkoop in 1751 voor 50 gl. gekocht werd door Gijsbert Gualtery, stadhouders van den kwartierschout van Peelland te Son, die het tot dan toe van het Land gepacht had.¹⁾

Vroeger is in dit tijdschrift²⁾ de meening geuit, hoewel eenigszins weifelachtig, dat de goederen van Hooidonk geen voordeel aan de Staten-Generaal zouden hebben opgeleverd, wijl hun opbrengsten niet zouden hebben opgewogen tegen de jaarlijksche pensioenen der zusters. De ongegrondheid dier meening springt aanstonds in 't oog. Als men immers bedenkt' dat de Kerkhofsche hoeve kort na 1650 door het Land verhuurd werd voor ongeveer 500 gl. en bij haren verkoop in 1664 eene som van 13000 gl. opbracht, dan moet men toch aannemen, ook al waren verschillende andere Hooidonksche hoeven aanmerkelijk kleiner³⁾, dat het klooster met zijn twaalf hoeven, twee molens en losse landerijen (te Nuenen, Beek, Breugel en Lieshout) in dien tijd naar ruwe

---

von Bock (zoon van Karel Florentius Melchior von Bock von Patteren), zie *Taxandria* III 250 v.v., 288 v.v. De kinderen uit eerstvermeld huwelijk bezaten in 1777 den watermolen op Hooidonk voor de eene helft, die uit tweedensvermeld huwelijk voor de andere helft. Eene dochter uit dit huwelijk, met name Carolina von Bock von Patteren, douairière van Baron van Riet, wonende te Roermond, bezat hem in 1789 en verkocht hem in 1805 aan Godefridus van Stekelenburg (geboren te Mierlo); Arch. Nuenen G 7 en 11.

¹⁾ Bedoelde visscherij werd door Mathias Jacobus Gualtery in 1809 bij erfenis nagelaten aan I. Otto von Smidt auf Altenstadt te St. Oedenrode, aan wien zij tijdens het Fransch bewind ontnomen, maar in 1814 gerestitueerd werd. Een jaar later behoorde zij aan Johan Hendrik Adolf von Smidt auf Altenstadt, kolonel-directeur der Oost-Indische artillerie, wiens erfgenamen (o.a. Alida Johanna Clara von Schmidt auf Altenstadt, die gehuwd was met den beruchten Stephaan Hanewinckel, toen rustend predikant te Ravenstein) haar in 1842 voor 79 gl. verkochten aan Samuel van Hoven, burgemeester en notaris te Son. Later behoorde zij aan Frederik Arnold Holleman te Oisterwijk, van wien zij bij publieken verkoop in 1895 voor 10 gl. gekocht werd door het R.K. Kerkbestuur der parochie Breugel (Parochie-archief van Breugel).

²⁾ *B.B.* VIII 104.

³⁾ De Kerkhofsche hoeve was in 1664 groot ruim 218 lopensen, Swinkel in 1708 in „weecke” landerijen 61 l. en in groes 151 l.; Roy in 1708 ruim 126 l.; de hoeve Ten Hout (daarbij inbegrepen de heerenhuizinge met tuin, heesterbosch en boomgaard binnen de grachten en wallen) in 1777 ruim 140 l. (6 l. = 1 H.A.).

schatting een gezamenlijke waarde vertegenwoordigde van minstens 150.000 gl., welke tegen een rente van 5 0/0 een intrest van 7500 gl. afwierp.¹⁾ Hierbij moeten dan nog de inkomsten gerekend wegens de aan Hooidonk behorende tienden te Beek-en-Donk, Zeelst, Nederwetten en Lieshout, welke eveneens door het Land waren aangeslagen en waarvan de opbrengst slechts voor een zeer gering gedeelte besteed werd tot onderhoud van de kerken der drie eerstgenoemde plaatsen.²⁾ Daarentegen bedroegen de gezamenlijke jaarlijksche pensioengelden der zusters in 1651 niet méér dan 6450 gl., zoodat zelfs de eerste jaren na den aanslag, toen het aantal gepensioneerden en dus waarschijnlijk ook het bedrag der gezamenlijke pensioenen op z'n hoogst was, altijd nog een flink batig saldo voor het Land moeten hebben opgeleverd.³⁾ Hierbij kwam nog, dat het pensioen der zusters ophield, niet alleen, wanneer zij stierven, maar ook (volgens resolutie der Staten-Generaal van 3 December 1650) wanneer zij gingen wonen „buyten het district van de Generaliteit” of zich begaven „in andere conventen”.⁴⁾ Over het jaar 1669 be-

¹⁾ Door twee gecommiteerden uit den Raad van State werden op 16 en 17 Nov. 1679 voor zes jaren verpacht de hoeve „aen de Heide” te Breugel voor f 40, Velderheuvel te Son voor f 40, Ganswinkel te Gerwen voor f 200, Ter Bleek te Beek voor f 230 en Geen Hoeve te Ell voor f 175. De watermolen op Hooidonk werd omstreeks 1668 verpacht voor f 560, in 1679 voor f 315, terwijl die te Son zeker heel wat méér opbracht (in 1679 immers f 445, vgl. ook hiervoren blz. 18, noot 2); zie rentmeestersrekening over 1680.

²⁾ Volgens de rentmeestersrekening over 1680 bedroeg de opbrengst der Hooidonksche tienden te Beek-en-Donk, Lieshout, Zeelst en Nederwetten in dat jaar samen f 2572½ (welke som voor ver-uit het grootste gedeelte kwam van de tienden onder Beek en Donk); in Bijlage VI ziet men de tiendopbrengst in 1795 en 1800.

³⁾ In 1689 werd door den Raad van State aan Johannes Hanewinkel, predikant te Mierlo en Stiphout, en aan Godefridus de Ruyter, predikant te Nuenen, toegestaan om uit de pacht der (nog onverkochte) Hooidonksche hoeven gelden te ontvangen tot reparatie hunner pastorieën; ook het predikantenhuis te Son werd er uit onderhouden (Arch. Nuenen F 8). Tot verklaring hiervan dient, dat de plaatselijke regenten of, bij gebrek aan genoegzame dorpsinkomsten, de rentmeesters der geestelijke goederen met het onderhoud en de verbetering der pastoriehuizen belast waren. W. A. Bachiene, *Kerkelijke Geographie der Vereenigde Nederlanden* I (1768), le stuk, blz. 93.

⁴⁾ Rekening van den Rentmeester Johannes Donder over 1669 in de handschriften-verzameling v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Br. No 225^e.

droegen de gezamenlijke pensioengelden nog 5900 gl., over 1680 nog slechts 4000 gl. ¹⁾).

Lijst der gepensioneerde Jonkvrouwen met vermelding van het pensioen, dat zij over bepaalde jaren ontvingen, en met enkele bijzonderheden: ²⁾

De priorin Agnes van Pollaert 1100 gl. over 1651—'56 ³⁾); zij verbleef omstreeks 1655 te Lier, waar zij zeer godvruchtig leefde en volgens haar grafschrift 19 Maart 1663 stierf. ⁴⁾,
Johanna van Eyck 400 gl. over 1651—'54.

Catharina van Pollaert 400 gl. over 1651—'56, één of meer jaren later 550 gl., totdat zij zich naar het klooster Zoeterbeek begaf, waar zij stierf in hooge eer om haar groote milddadigheid. ⁵⁾

Agnes Catharina van Beeck 400 gl. over 1651—'56, 550 gl. over 1680, leefde nog in 1686; waarschijnlijk was zij in 1631 geprofest. ⁶⁾

Heilwig van Eyck 400 gl. over 1651—'56, één of meer jaren later 550 gl., leefde nog in 1680 ⁷⁾).

¹⁾ Rentmeestersrekeningen, over 1669 en 1680. De rentmeester had uit de goederen van Hooidonk aan ontvangsten:

Over 1669 4488 gl. 14 st. 10 p. 22 mieten, uitgaven 6856 gl. 7 st. 12 p.

Over 1680 4936 gl. 13 st. 14 deniers, uitgaven 5624 gl. 18 st. 8 deniers.

Over 1716 4605 gl. 5 st. 14 p., uitgaven 2702 gl. 12 st. 13 p.

Over 1717 4869 gl. 13 st. 10 p., uitgaven 4179 gl. 14 st. 12 p.

De ontvangsten en uitgaven over 1795 zie Bijlage VI.

²⁾ De lijst is samengesteld met behulp der rentmeestersrekeningen over 1669 en 1680 en Arch. Nuenen F 8.

³⁾ Volgens het lijstje in *B.B.* VIII 104 werd haar in 1651 slechts 900 gl. toegekend; wij vonden betreffende de pensioenregeling behalve de resolutie van 3 Dec. 1650 nog een tweede van 18 Febr. 1651 vermeld; mogelijk werd bij deze laatste het pensioen der priorin van 900 gl. op 1100 gl. gebracht. Het lijstje in *B.B.* t.a.p. is overigens niet geheel nauwkeurig, daar het gezamenlijk bedrag (6250 gl.) niet klopt met de afzonderlijke bedragen.

⁴⁾ Coppens III: 1 blz. 119; volgens het daar medegedeelde grafschrift bereikte zij den leeftijd van 55 jaren; dit moet zijn 57 jaren, als ze ten minste in haar 25ste jaar priorin werd, gelijk in *Taxandria* XI blz. 26v.v. vermeld staat.

⁵⁾ *B.B.* XI 209; in 1645 was zij kosteres te Hooidonk.

⁶⁾ Op 11 Oct. 1631 teekende Bisschop Ophovius te Geldrop in zijn *Diarium* aan: „Venit Domina in Hoydonck et presentavit novitiam van der Beeck ad professionem en venit cum Domino van Nuenen. Examinata a me et Domino Officiali et admissa”.

⁷⁾ Zij was een dochter van Jor. Goyard van Eyck, heer van Blaerthem; 26 Oct. 1627 had Ophovius haar een plaats in 't klooster gegund „alsoo

Ida Charlotte van Vladeracken 400 gl. over 1651—'56.

Catharina Maria van de Pol 400 gl. over 1651—'56, stierf 19 Febr. 1677.

Anna Vaeck 400 gl. over 1651—'69, één of meer jaren later 550 gl., begaf zich in het klooster Zoeterbeek, waar zij 9 Nov. 1680 stierf.¹⁾

Ida (elders Magdalena) Franchoise van Vlierden 400 gl. over 1651—'56; op haar verzoek „om augmentatie van 300 gl. tot hare alimentatie” werd haar door de Staten-Generaal 9 April 1664 „om de ongelegentheyte van de suppliante... uyt consideratie toegevoeght eens de somma van 200 gl.”²⁾; later kreeg zij 550 gl. jaarlijks. Zij verbleef in 1651—'56 blijkbaar te Boxtel en leefde nog in 1686.³⁾

Adriana Maria van Raveschot, ook Waesbeeck geheeten, 400 gl. over 1651—'56, 550 gl. over 1669, stierf in Aug. 1672.

De nu volgende waren niet geprotest geweest:

Anna Maria van Gerwen 250 gl. over 1651—'55, één of meer jaren later 400 gl., leefde nog in 1680.

Teresa Alexandra Tay 250 gl. over 1651—'56, 400 gl. over 1669, stierf 22 Nov. 1676.

Johanna Sophia van Eyck 250 gl. over 1651—'56, één of meer jaren later 400 gl., woonde in 1702 en '03 te Aarle op het kasteeltje van Strijp en was in 1703 oud 74 jaren.⁴⁾

Ons als Bisschop van 's Hertogenbossche de gifte van een plaetse in 't voors. convent eens in onsen leven is competerende” (Arch. Bisd. coll. *Hoidonk*).

¹⁾ Vgl. *B.B.* XI 209, waar wij onjuist veronderstelden, dat ze nog omstreeks 1716 in leven was. Zij en bovengenoemde Agnes Catharina van Beeck waren in 1656 mede-erfgenamen van Maria van Beeck, eigenares van het slotje te Ostate onder Asten, die in 1633 te St. Oedenrode met Godert van der Voort gehuwd was; *Taxandria* XXXIII 3v.v.

²⁾ *Maandbl. v. d. Nederl. Leeuw*, XXII 91.

³⁾ In 1685 was zij 60 jaren oud (Aug. Sassen, *De Protocollen der Helmondsche Notarissen* No 26). Agnes Cath. v. Beeck en Magdalena Francis v. Vlierden „canonikessen des convents ende cloosters van Hoydonck” gaven 4 Maart 1686 aan Karel v. Vlierden, heer van Eckart, volmacht tot het ontvangen der goederen onder Someren, toebehoord hebbende aan Joffr. Pollaert, Joffr. Vaeck en Joffr. Heilwig van Eyck (*Taxandria* XVIII blz. 44).

⁴⁾ Ook zij heette toen nog kannunikes van Hoidonk (Aug. Sassen a.w. No 202, '05). Haar ouders waren Everard van Eyck, heer van het huis Op

Aan de drie volgende was in 1646 en aan de twee laatste in 1647 „plaetse toegeseyd”, hetgeen beteekenen zal, dat zij toen met een kloosterprebende begiftigd werden:

Anna Sophia van Pollaert 200 gl. over 1651—'56, één of meer jaren later 400 gl., leefde nog in 1680.

Anna Elisabeth van Keversberch 200 gl. over 1651—'69, één of meer jaren later 400 gl., leefde nog in 1680.

Petronella van der Voort 200 gl. over 1651—'69. stierf 14 April 1677.

Sophia Johanna (elders Sophia Juliana) van Leefdael, dochter van den Heer van Waalwijk, 200 gl. over 1651—'80.

Antonette van Doerne 200 gl. over 1651—'56; in de rekening over 1669 wordt zij niet meer vermeld.

De meeste der ons bekende Jonkvrouwen, die Hooidonk in den loop der tijden bewoond hebben, hebben wij vermeld; die, welke wij nog niet vermeld hebben, alsmede de ons bekende rectoren en altaristen, zullen wij nog laten volgen in Bijlage VII.

Alvorens te eindigen, moeten wij nog even gewagen van de hoop, welke in 1672 te Rolduc opblonk om de opgeheven Priorij te herstellen. „Cum Galli circa annum 1672 totam ferme Hollandiam occupassent, spes aliqua affulsit recuperandi monasterium de Hodonck, quem in finem abbas Petrus (Melchioris van der Steghen, 1667—'82) jam omnia parata habebat; sed Gallis post modicum tempus Hollandia excedentibus, res infecta permansit.”¹⁾

Zoo werd de hoop op herstel, helaas, voor immer verijdeld.

BIJLAGEN

I

De Stichting der Priorij van Hooidonk

¹⁰ Een aanteekening, in duplo aanwezig tusschen stukken

Strijp te Aarle, en Josina van Grevenbroeck (*Bijdr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Br.* 1918 IV 12, 13).

¹⁾ *Ann. Rod.* p. 162.

betreffende kerkelijke visitatie's van Hoodonk in de 16e eeuw ¹⁾, luidt als volgt:

In 't jaer Ons Heeren M^C ende XLVI es dat clooster van Hoedonck by Eyndoven beghonnen te tymmeren ghe worden by eenen religieus van 's Hertogenrode, geheyt Leo, ende in 't jaer van XLVIII die capelle by denselven Leo gefondeert, ende gewyt by den Eerweerdighen Heere, geheyt Philips van Hosenbreycken ²⁾, in 't jaer Ons Heeren van deser fundaciën M^C ende XLVIII. Van welcken plaetsen van Hodonck dese selve Leo weder gegaen is in syn convent 's Hertogenrode ende daer zijn leven gheyndt, waeruut Hoedonck, denselven Leo voers. gegeven by syne broeders, bleven is ende blyfft onder 's Hertogenrode.

2° In de *Annales Rodenses* ³⁾ leest men, waar de Annalist met zijn chronologisch verhaal gekomen is aan het jaar 1146, als volgt:

His diebus egressus est hinc sacerdos Leo nuncupatus, impetrata sibi licentia, eo videlicet tenore, quasi per se coenobium informare posset et construere absque materia pecuniae. Unde optento a fratribus suis carnalibus loco Hodunc nuncupato, in Tessandria sito, cum avertere eum nullus posset a tali progressione, coepit in eo, liber hinc dimissus, habitare. Et constructa inibi capella ex lignorum materia, est etiam consecrata a Philippo Hosenbreichensi episcopo, anno constructionis tertio, id est Dominicae Incarnationis 1148. Ubi postea peractis tribus annis idem sacerdos, rerum tenuitate aggravatus, cum supplicatione regressus est huc et relocatus, a quo etiam locus (Hodunc) ecclesiae (Rodensi) est subjectus, quasi victus ibi sufficeret ipsis inhabitantibus, cum semper ibi rerum fuisset defectus. Omnis enim iste actus nec gratus conventui fuit, nec acceptus.

3° J. B. Gramaye, schrijvend over de heerlijkheid van Nuenen en Nederwetten ⁴⁾, vervolgt aldus:

1) Arch. bisd., coll. *Hoodonk*.

2) Philips Graaf van Katzenellenbogen, Bisschop van Osnabrück (Hosenbreichen), geboren te St. Oedenrode; Schutjes V 309.

3) *Monumenta Germaniae Historica* XVI p. 719; vgl. S. P. Ernst, *Histoire du Limbourg* VII p. 59, 60.

4) *Antiquitates Belgicae, Taxandria*, p. 21.

Intra ejus limites insignis nobilitate Prioratus Foenicollae ¹⁾, coeptus erigi 1146 a Leone, coenobita Rodae-Ducis in tractu Limburgano, qui ecclesiolam, biennio post a se extractam, a Phillippo Hozebergano Episcopo dedicari curavit. Virgines nunc sunt et subsunt Abbae Rodano Ordinis Canonicorum Regularium incoluntque aedem sic satis egregiam, sive structuras, sive dotem, sive alia consideres, claris plerumque natalibus ortae.

4° Na bovenstaande van Gramaye over de stichting van Hooionk aangehaald te hebben, gaat Aug. Wichmans ²⁾ aldus verder:

Antiqua autem virginum harum traditio habet, coenobium hoc primitus fundatum a viro nobili et praepotenti e familia gentilitia *de Statenborgh*, qui in vicinia arcis suae — — hujus vestigia, licet obscura, etiamnum extantia mihi monstrata sunt — — tribus suis filiabus uni Deo et Deiparae deservituris coenobium hoc erexerit in loco, qui „Hooghe donck” quasi „Palus elevatior” dictus sit, licet alii a palude et foeno nominatum velint ³⁾...; potuit et Stakenborchius verus fuisse fundator et cura seu regimen fundandi coenobii praefato Leoni Rodano ab eo commissum....

II

1577 Oct. 16. Het convent van Hooionk presenteert (aan den Bosschen Bisschop Laur. Metsius), na afstand van Mr. Egidius Dreijcors, als matricularius (koster) in de kerk van Beek den clericus Renier Gerards Aerts van Stiphout ⁴⁾.

Notum sit universis et singulis, quod a Nativitate Domini millesimo quingentesimo septuagesimo septimo, mensis Octobris die decima sexta, comparuerunt coram me, notario, ac testibus infra scriptis honesta domicella Albana Mommers, priorinna conventus de Hooijdonc, domicella Johanna Authuesden, domicella Catharina Eyck, domicellae Margrieta et Catherina sorores van Haetert, domicella Beatrix Kessel, domicella Elisabeth Steenhuys, domicella Engelberta Pollarts

¹⁾ Hooionk.

²⁾ *Brabantia Mariana* p. 952, '53.

³⁾ Wichmans vertaalt „donck” verkeerd met „palus” (moeras).

⁴⁾ Arch. Bisd., coll. *Beek-en-Donk* (origineel).

et domicella Anna Wiel cum ceteris capitulariter congregatae, asserentes habere collationem matriculariae in ecclesia villae de Beeck prope Aerlen, jam vacantis per liberam resignationem mag^{ri} Egidii Dreijcors, ultimi canonici rectoris. Quam matriculariam predictam contulerunt unanimiter Reynero filio Gerardi Aerts de Stiphout, clerico Buscoducensis diocesis tamquam habili et idoneo, dando ei omne jus eorum in quantum in ipsis est quoad matriculariam predictam obtinendam. Quapropter prefatum Reynerum tamquam habilem et idoneum ad predictam matriculariam habendam et possidendam presentandum duximus, prout tenore presentium in Dei nomine presentamus. Cum ea nichilominus supplicatione, quatenus eundem admittere et rectorem ejusdem matriculariae instituere velit et dignemini, adhibitis solempnitatibus, in his adhiberi consuetis.

Actum in Hoijsdonck anno, die et mense quibus supra, presentibus ibidem discretis viris D^o Gerardo Jacobi, pastore in Beeck, et Ghiberto Gijben, receptore conventus de Hoydonck, testibus fide dignis.

Et me Arnoldo Theoderici Comitis, presbytero notario publico et admissio ¹⁾).

1585 Juni 14. Het convent presenteert aan den Bosschen aartsdiaken, Gijsb. Coeverincx, voor het pastoraat van Beek, vacant bij den dood van Henricus van Rooij, den priester Adrianus Lucassen ²⁾).

In nomine Domini. Amen. Anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo quinto, mense Junii, die decima quarta, indictione decima tertia, Pontificatu sanctissimi domini Domini Gregorii papae, anno suo pontificatus decimo tercio ³⁾, personaliter coram me, notario publico, testibusque infra scriptis constitutae, scilicet domicella Margreta de Haetert, domicella Beatrix de Kessel, domicella Elisabeth Steenhuis et domicella Angela Pollart cum ceteris — — mortua Priorissa — — conventuales de Hoijsdonck Buscoducensis diocesis, asserentes se habere collationem seu jus presentandi rectorem idoneum ad curam ecclesiae de Beeck, dum vacat seu rectore carere dinoscitur, et quia predicta cura ad presens per mortem Dⁱ

¹⁾ Onder het stuk staat: Institutus est 31 Octob. '77.

²⁾ Arch. bisd., coll. *Beek-en-Donk* (origineel).

³⁾ Dat Gregorius XIII reeds twee maanden dood was († 10 April 1585), schijnt de ondergeschreven notaris niet geweten te hebben.

Henrici de Roeda, ejus ultimi rectoris ac canonici possessoris, vacaverit, omnibus melioribus modo jure causa et forma, quibus melius et efficacius potuerunt et debuerunt, pure atque simpliciter et mere propter Deum contulerunt unaminiter honesto et discreto domino D^o Adriano, filio Lucae, presbytero tamquam habili et idoneo Buscoducensis diocesis. Quare praefatum D^{um} Adrianum presbyterum tamquam habilem et idoneum ad prenominatam ecclesiam regendam et obtinendam reverendo viro domino ac magistro Gisberto Coeverinx, Sacrae Theol. Licent. et in cathedrali ecclesia Buscoducensi Archidiacono, sive illi aut illis, ad quem vel ad quos hujus admissio, institutio, destitutio seu quaevis alia dispositio spectant et pertinent, in Dei nomine humiliter presentaverunt et per presentes presentant cum ea supplicatione, quatenus ejus reverentia prenominatam D^{um} Adrianum ad predictam curam admittere et rectorem in eadem cum suis fructibus, juribus et pertinentiis universis instituere dignetur, adhibitis solemnitatibus in talibus adhiberi consuetis atque solitis. Super quibus etc. Acta sunt hec in Helmont anno, mense et die quibus supra, presentibus ibidem honestis et discretis viris D^o Henrico de Roda presbytero et Ghijsberto Johannis, testibus ejusdem diocesis fide dignis et specialiter ad premissa testificanda vocatis.

Et me, Arnoldo Theoderici de Aggere¹⁾, presbytero, publico et admissio notario, ita testante meo manuali signo, ad premissa requisito²⁾.

1618 Maart 19. Bij het openstaan van het pastoraat te Zeelst worden door het convent de deken van Eindhoven en de pastoor van St. Oedenrode als examinatoren afgevaardigd voor het door den Bisschop uitgeschreven candidaatsexamen³⁾.

Nos Engelberta van Pollart, Priorissa monasterii de Hoydonck, cum conventualibus omnibus presentes visuris salutem.

Notum facimus quod debite et legitime constituerimus et constituimus per presentes honorabiles viros dominum et magistrum Jacobum van Lishoudt, pastorem oppidi Eindhoviensis et ejusdem districtus archipresbyterum, et dominum ac magis-

¹⁾ De akte is met dezelfde hand geschreven als de voorafgaande, zoodat Arnoldus Theoderici zich zoowel Comitibus (van den Graaf) als de Aggere (van Dijk) genoemd zal hebben.

²⁾ Onder: Institutus est die 16 Julii a^o 1585.

³⁾ Arch. bisd., coll. *Hooidonk* (origineel).

trum Godefridum Pulser, pastorem et canonicum Rodensem, dantes ipsis et eorum cuilibet specialem commissionem ac singulare mandatum, quatenus vigesima octava die hujus mensis compareant nomine nostro in aula Episcopali Buscoducensi, ac ibidem intersint et audiant examinandos sacerdotes, per publicum edictum a Reverendissimo Domino Nostro Episcopo Buscoducensi vigore Concilii Tridentini Cap. 18 sess. 24 de Reform. ad diem praefatum convocatos, ut ecclesiae parochiali de Zeelst Buscoducensis diocoesis ad nostram presentationem de idoneo rectore, dum vacat et jam vacare noscatur spectanti, per concursum provideatur atque eum quem nos ad praefatam ecclesiam de Zeelst regendam canonice tamquam idoneum presentamus vigore ejusdem Concilii ut supra nostro nomine, si idoneus repereatur, sin minus alium de examinatis plena auctoritate eligant, quem ad regendam praetactam ecclesiam idoneum judicabunt, ac aliter generaliter et specialiter, in hoc negotio agant, quod nos ubique presentes agere possemus pro hac vice solum et non ulterius; promittentes nos constituentes semper ratum, firmum et gratum habituras quidquid nostri prenominati Commissarii aut illorum aliquis in causa premissa fecerint et executi fuerint, etiamsi specialius mandatum res postularet quam premittitur ac eosdem indemnes conservaturas. In quorum fidem et robur has per nostrum redituarium scribi et sigillo nostri conventus, quo in talibus utimur, muniri mandamus hac decima nona Martii anno XVI° decimo octavo.

De mandato praedictae Dominae Priorissae et conventus nostri praefati.

Ludovicus de Hinnisdael

III

1545 Mei 7. Octroy van Keizer Karel aan de religieuzen van Hooidonk, om haar kloostergoed te bezwaren met een som van 3000 gl., ten einde daarmede de werkzaamheden te bekostigen, welke noodig zijn tot invoering der voorgeschreven reformatie van haar convent¹⁾.

Copie.

Kaerle byder gratien Goids Roomsche Keyser, altyt ver-

---

¹⁾ *Rijksarch. Brussel, Cour féodale de Brabant, reg. de recette des droits de relief N° 356 fo 493v—495r.*

meerder tsrycx, coninck van Germanien, van Castillien, van Leon, van Arragon, van Navarre, van Grenade, van Napels, van Sicillien, van Majorque, van Sardanie, van den eylanden van Yndien, vander vaster eerder, vander zee oceane, eerts-hertoge van Oistryck, hertoge van Bourgoignen, van Lothrick, van Brabant, van Limborch, van Luxemborch, van Gelre, grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgoingnen, palsgrave ende van Henegouwe, van Hollandt, van Zeelandt, van Ferette, van Phirt, van Haguenauw, van Namen, prince van Zwave, marcgrave des Heylichs Ryckx, heere van Vrieslandt, van Salins, van Mechelen, vander stadt, steden ende lande van Utrecht, van Overysse, van Groeningen ende dominateur in Asien ende Affricken, allen denghenen, die dese onse brieve sullen sien oft hoiren lesen, saluyt.

Van weghen onser beminde in Gode der vrouwe ende andere vander convente des goidshuys van Hoodonck in 't quartier van Tshertogenbossche is ons verthoont ende te kennen gegeven, hoe dat nu onlanx 'tvoirs. goidshuys ende convent van Hoodonck tot onser ordinantien is by den eerweerdighen vader in Gode, den Abdt van Tshertogenrode, hueren oversten, ende by onsen commissaris, dairtoe geordineert, gereformiert, welcke reformatie de voirs supplianten hebben aenveerdt ende syn in meyninghen hen voirtaene dairnae te regulerene. Om welcke reformatie te onderhoudene, den voirs supplianten van noode is groote ende excessive costen te doene om huere voirs. convent ende clooster te beslytene, bemueren ende anderssins te repareren. Welcke costen den voirs. supplianten nyet moegelyck en is te vervallene overmits den grooten schulden ende tachterheyden, dair zy hen tegewoirdelyck inne vinden duer de groote commeren ende lasten, die zy binnen cortte jaeren herwaerts, soe uyt saken van den voirdeden orloghen, groote beden ende anderssins hebben moeten supporteren ende draghen, ten ware by belastinge van hueren goeden tot sekere merckelycke somme van drye oft vier duysent carolusgulden eens. Is oycck wairachtich, dat Walraven van Nuynhem, meester van den voirs. goidshuys van Hoodonck, heeft den voirs. supplianten ende hueren convente in de maent van Aprille lestleden t'erve uytgegeven zekeren synen watermoelen, gelegen te Sonnen opte Dommele by de moelens ende goeden der voirs. supplianten, voir XXIII carolusgulden tsjairs te quytene met IIIIC carolusgulden eens, welcken watermoelen de voirs. Walraven van Nuynhem van ons als Hertoge van Brabant

te leene houdende is, welcke erfgevinge opte voirs. condicie tusschen de voirs. supplianten ende den voirs. Walraven is geconvenieert, indien ons geliefde de voirs. erfgevinge te bekennene ende onze consent dairtoe te dragene. Dairom ende oyck om huere voirs. goeden totter voirs. sommen ten fine ende ter causen voirscreven te mogen belasten, de voirs. supplianten ons oitmoedelyck hebben gebeden ende hen hierop te doen expedieren onse oepenen brieven van octroy ende consent in sulcken saken behoirende.

Doen te wetende, dat wy van tgene des voirs. is genoech geïnformeert wesende, geneycht wesende ter beden ende supplicatien der voirs. supplianten, ende opdat de voirs. reformatie te bat geffectueert ende hueren voirtganck hebben mach, denselven supplianten hebben geoctroyeert geoirloift ende geconsenteert, octroyeren, oirloven ende consenteren uyt sunderlinger gratien by desen onsen brieve, zoe verre als 't in ons is, dat zy huere goeden sullen moegen belasten by vercoopinge van losrententotter sommen van drye duysent carolusgulden eens, sonder meer, om deselve penningen te employeren ende bekeeren in de reparatie, beslutinge ende bemueren van den voirs. cloostere ende convente ende anderssins in betalinge van hueren voirs. schulden ende tachterheyden. Dat zy oyck den watermoelen van den voirs. Walraven van Nuynhem sullen moegen t'erve nemen naevolgende der voirweerden ende conventien, dairaf tusschen hen gemaict, ende denselven watermoelen met hueren anderen moelens ende goeden, dairby ende aen gelegen, hebben, bezitten ende gebruycken als huere propre goeden. Behoudelyck dat deselve supplianten gehouden sullen zyn, zoelange den voirs. watermoelen in hueren handen sal blyven, op onsen leenboeck te doen stellen eenen sterffelycken leenman, die denselven moelen van ons te leene ontfangen sal, hulde ende manschap dairaf doen. Ende dat denselven molen anderssins sal staen tot alle alsulcke diensten, lasten als denselven alsnu staende is, sonder denselven watermoelen oft leen eenichssins te denatureren. Ontbieden dairom ende bevelen onsen lieven ende getrouwen den cancellier ende luden van onsen Rade, onsen stadthoudere ende mannen van leene ons Hoofs van Brabant ende allen anderen onsen ende onser vasallen oft der smaelre heeren, rechteren, justicieren ende officieren desselfss ons lants van Brabant, dat zy de voirs. supplianten van deser onser gratien, oirlove, octroye ende consent inder vuegen ende manieren boven vercleert, mitgaders van den voirs. watermolen, peyselyck ende vredelyck

doen ende laten genyeten ende ghebruycken ende deselve supplianten, oft hueren sterffelicken leenman in hueren naeme, in onse hulde ende manschap ontfangen, sonder hen daerinne te doene oft te laeten geschieden, nu oft in toecomende tyden, ennich hinder, stoot oft letssel ter contrariën, want ons alsoe gelieft. Ende des t'orconden hebben wy onsen zegele hieeraen doen hangen. Gegeven in onse stadt van Bruessele zeven dage in Meye in 't jair ons Heeren duysent vijfhondert vyf ende veertich van onsen Keyserrycke 't XXVIe ende van onsen rycken van Castillien ende anderen 't XXXe.

Aldus gescreven opte reploye van denselven brieve: *By den Keyzer in synen Rade*. Ende ondergeteekent by den secretarys; *A. Boudewyns*.

Gecollationeert mitten originaelen brieven van octroye ende dairmede dese bevonden accorderende by my Middelborch.

IV A

1571 Sept. 25. Verslag der Kloostervisitatie ¹⁾.

Anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo, mensis Septembris die vigesima quinta, facta est visitatio in monasterio monialium de Hoehdonck per Rev^{mum} in Christo Patrem Dom. Laurentium Metsium, Episcopum Buscoducensem, et Rev. Patrem Dom. Johannem Woerms, Abbatem Rodensem.

1° Albana Mommers de Veen, Priorissa monasterii, 72 annorum, professa 63 annis.

Rogata de statu monasterii dicit, in ingressu monasterii se invenisse eum talem, quantum ad habitum, qualis modo est.

Rogata de votis substantialibus dicit, quod jam utrumque servantur; dicit quod jam commune sit dormitorium, in quo omnes Dominae pernoctant, et clauditur semper hora nona; cognata ejus (Jacoba) Spierinck habet claves dormitorii et claudit hora nona, eo quod ipsa propter senium non possit ascendere, et recluditur tempore Matutinarum, quae jam leguntur inter quintam et sextam. Solent autem cantari, sicut etiam jam cantant solemnioribus diebus; quod autem minus nunc contentent, ex eo est, quod libri sunt exusti.

Rogata de refectorio dicit, quod non nisi 12 annis illud habuerunt, incipiendo anno 47 aut circiter, idque etiam tunc factum est auctoritate Reginae Marie; sed postea refectorium

¹⁾ Arch. btsd., coll, *Hooidonk*.

fuit combustum, nec ab eo tempore refectorium commune habuerunt¹⁾.

Rogata de competentia unice dicit, quod singulae habeant suas prebendas, videlicet duodecim modios Pelandinos siliginis cum dimidio et septem modios hordei, medium saccum salis, quatuor Renenses cum dimidio pro presentiis in quibusdam anniversariis. Priorissa habet supra ceteras ratione presidentiae et officii viginti Renenses. Ex primo tempore fuerunt 24 prebendae pro Dominabus et aliae duae: una pro Pastore in Nederwetten et altera pro Pastore in Arlen-Beeck; et ab immemorabili tempore fuit talis divisio. Residuum bonorum administrat reddituarius et reddit singulis annis computum coram Rev. Dom. Abbate, Priorissa et conventu et applicatur ad fabricam et alia onera monasterii pro intertenenda hospitalitate. Valor bonorum est incertus eo quod receptio sit in granis; recipiuntur singulis annis in toto quadringenti modii siliginis et ducenti modii hordei; in pecunia circiter...²⁾.

Rogata de hospitibus dicit, quod excipiuntur in domibus propriis, eo quod non habeant cubiculum hospitum, et etiam quia ex proprio vivunt; et unaquaeque excipit suos hospites; dicit quod cum gravamine monasterii veniant officii Regiae Majestatis ad domum Priorissae et ibi sustentantur ex residuo bonorum. Dominae, quae adfuerunt hospitibus, recedunt ad dormitorium hora nona.

Dominae habent singulis annis duas profectiones lusivas, in quibus licet singulis vicibus abesse 14 diebus: quibusdam duabus dies extenduntur et sepe solae proficiscuntur ob paucitatem personarum³⁾.

Una Dominarum vendit pro advenientibus hospitibus et religiosis vinum et lucrum sibi servat; quae est valetudinaria et ob adversam valetudinem sub illo pretextu ipsa habet vinum domi suae.

Nulla est Dominarum, quae sit suspecta de heresi. Dicit, quod sint obedientes in disciplina subeunda.

Singulae Dominae habent domos proprias, aut si eas non

¹⁾ Met de juistheid der jaartallen, die bij deze en dergelijke visitatie's naar gissing werden opgegeven, moet men 't niet al te nauw nemen. De tijd, waarin de „mensa communis” onderhouden werd, valt niet tusschen de jaren ± 1547 en ± 1559, gelijk uit bovenstaande opgave zou volgen, doch tusschen ± 1554 en 1564; zie hiervoren blz. 32.

²⁾ Het bedrag werd niet ingevuld.

³⁾ Omdat ze anders te weinig zusters in het klooster overhielden. Ter zijde staat aangeteekend: P. Abbas putat ordinandum, ut Domina Priorissa non habeat potestatem dandi facultatem exeundi.

habeant, emunt apud alias expensas et quidquid supererogant sibi servant.

Domina Priorissa fuit 9 annis in officio in festo Lamberti proxime elapso.

Magdalena de Gerwen¹⁾ reliquit monasterium a 5 annis et habitat in Uden et nupta est cuidam magistro Arnolde, chirurgo, ex Gestel aut Endovia oriundo.

Capitula servantur singulis feriis sextis, nisi sit festum.

Dominae confitentur 4 festivitibus anni, in festo Assumptionis Mariae et prima Dominica Quadragesimae et tunc etiam communicant, nec ibi deficiunt.

2° Sophia de Eyndhoudts annorum fere 70, professa annis 59 vel circiter.

Interrogata de habitu dicit, quod talis invenerit qualis nunc est; etiam solent holoserica apponere vicibus²⁾.

Divinum Officium solet cantari; nunc autem legitur, ex eo quod sunt libri combusti. Dies Communium servantur. Capitula servantur et causis exigentibus disciplina excercetur, nec vidit rebellionem adversus Priorissam. Quaelibet manducat domi suae. Hospites pernoctant in edibus Dominarum, sed Dominae accedunt dormitorium, differtur³⁾ tamen clausura domitorii ad quartam horam aut circiter.

Solae profisciscuntur ob personarum paucitatem, ut Horae commode servantur.

3° Jodoca de Outhuesden 67 annorum, professa annis 56. Ipse vidit simul 22 velatas Dominas.

4° Catharina de Eyck annorum 50, professa 38 annis.

Esset contenta quod ordinaretur, quod duae simul exirent. Sex sunt dies Communium. Nulla est procuratrix modo, sed deponens fuit procuratrix, quando servabatur communis mensa⁴⁾.

Professio fit verbis Latinis. Nulla est certa magistra deputata instructioni juniorum. Docentur juniores canere et legere.

Nulla sunt nisi Statuta, quae porrecta sunt Reverendissimo; nullam sciunt se habere regulam aliam. Dicit quod servant antiquam consuetudinem.

5° Margareta Hatert 40 annorum et ultra, professa ab annis 30.

Dicit quod sex sint dies Communium. Servat capitula

1) Eerst werd geschreven Magdalena Kessel.

2) Bij afwisseling.

3) Blijft duren.

4) In het stuk staat *missa* in plaats van *mensa*.

feriis 6^{is}. Officiati Regiae Majestatis excipiuntur apud Priorissam. Est commune dormitorium, quod clauditur hora nona; recluditur ostium versus ecclesiam hora quinta. Domicella Spierinck claudit et visitat dormitorium. Ancillae dormiunt in domibus privatis. Duae aut tres Domicellae unà habitant et habent simul unam ancillam. Prebendae singulae sunt 19 modii cum medio, partim in siligine et hordeo; in pecunia nunc habent singulae VI Renenses.

Contenta est, ut duae Domicellae simul egrediantur. Non videretur ei consultum, ut esset commune refectorium et dicit, esse unam personam, quae si amota esset, contenta esset habere commune refectorium; ista Jodoca (de Out-huesden) fuit quater aut quinque incarcerata et sepius exit sine venia Priorissae et quaerit sepe dissidium; nulla aliarum exit sine venia. Habitat (Jodoca de Outhuesden) Bruxellis apud Sanctam Magdalenam; comminatur incendium, si quando bene moneatur.

6° Elsbena (Elisabetha) de Eyck 40 annorum, professa 27 annis.

Horae bene leguntur. Sex sunt dies Communionum; propter indulgentiam non cupit plures dies Communionum; tamen parata est, si plures dies Communionum ordinentur. Ab incendio contingit quandoque, sorores solas egredi. Tantum jam sunt 13 Domicellae, ex quibus 3 aut 4 non possunt frequentare et observare chorum. Commune dormitorium clauditur hora nona. Spierinck jussu Priorissae habet curam dormitorii. Ipsa Elisabetha, deponens, est custos; ab antiquo tempore lampas dormitorii et Venerabilis Sacramenti incenditur per custodem. Tantum est unus calix, quem donavit Drossardus Brabantiae. Ecclesia incensa fuit in monasterio a 7 annis ipso St. Albani.

7° Jacoba Spierinck agit annum 40, professa ab annis 37.

Dormitorium clauditur hora 9^a, nec ibi est defectus, ut dicit. Dicit quod commune refectorium, si ordinetur, sit suscipienda et quod eo tempore, quo erat ordinatum refectorium, tunc Domicellae non accipiebant illos modios siliginis, sed tantum 5 Renenses ex Vigiliis et 20 Renenses pro vestitu. Quae jam emunt expensas tribuunt Domicellae, cui cohabitant, mediam prebendam. Parata est suscipere plures dies Communionum, si ¹⁾ antiquiores suscipiant. Non cupit jam multos hospites accedere conventum. Potest fieri quod ante annos decem tripudiatum sit, sed nescit, quod ab eo tempore sit factum ²⁾. Jodoca

¹⁾ Er staat *sic*.

²⁾ Ook in het nabijgelegen klooster Zoeterbeek werd wel eens gedanst, doch alleen bij de inkleeding en professie der zusters.

de Oudheusden exit frequenter sine venia; sepe minata est, quod incenderet monasterium.

8° Catalijn Hatert 33 annorum, professa 18 annis. Fate-tur, extraneos hospites post incendium sepius accessisse quam voluerint Dominae. Dormitorium clauditur ut supra; et dicit se habitare cum sua sorore in domo Priorissae defunctae. Non judicat expedire, ut sit commune refectorium.

9° Beatrix de Kessel 37 annorum, professa ab annis 20.

Non esset parata ad suscipiendum commune refectorium.

10° Elisabeth Steenhuisen 31 annorum, professa 14 annis. Emit expensas apud materteram. Nulla est sup-priorissa. Confessio fit retro altare.

11° Angela Pollart 24 annorum, professa 8 annis. Co-habitat Priorissae. Accepit prebendam a Robberto de Bergis¹⁾. Cum intraret dedit scyphum argenteum et 28 Renenses ad usum fabricae pro ornamentis ecclesiae.

12° Johanna Pollarts 23 annorum, professa 8 annis.

Ante professionem non habent nisi medias prebendas. Con-dormit sorori suae.

13° Margriet van Eyndhouts fere 70 annorum, professa fere 60 annis²⁾.

Refectorium commune et locus pro hospitibus, si ordinentur a Prelato, paratam se debet exhibere, sed nescit, an com-munis mensa sit futura utilis.

Hubertus Arnoldi, pastor in Hodonck, annorum 30, resedit quatuor annis, cum dimidio.

Ex defectu librorum sorores legunt Horas Majores, cantant tamen semper parvas; celeriter nimis legunt suas Horas; et primum signum datur hora quinta; putat Dominas ad horam sextam convenire ad Horas decantandas tempore hyemali.

Amici frequentius accedunt, etiam cum eis, qui non sunt consanguinei Dominarum. Si non venderetur vinum, forte extranei non tam sepe accederent.

Non molestatur a Domicellis, ut sepius earum audiat con-fessionem quam diebus constitutis, hoc est sexies in anno. Putat quod per communem mensam possent tolli occasiones peccandi. Judicat quoque expedire, ut hospites non reciperentur

¹⁾ Bisschop van Luik 1557—'64.

²⁾ Zij wordt in het stuk eerst vermeld achter het relaas over den pastoor Hubertus Arnoldi, dat volgt. Omstreeks het midden der 16^e eeuw leefden te Hoodonck de twee religieuzen Elisabeth van Eyndhouts en Mechteld van Eyndhouts; *Tax.* XI 231.

in domibus virginum, sed alio in loco, qui ad hoc deputari posset.

Dominus Prelatus expedire putaret, pastorem specialem exhortationem facere ad virgines pro obedientia, humilitate, castitate.

Ex ore receptoris ¹⁾:

De rog, incommende in 't convent tot Hoedonck, omtrent III^C mud rogge, in gerste II^CXIII mudde.

Die twee moelens VII^C (gl.) min sestien stuvers.

't Voerlyff van de hoeven II^CXXVIII gl.; daerteghen reparatie afgegaen XXXV gl.

't Schijnsboeck brengt uut XXXVII gl. XVIII^{1/2} st.

Receptor habet pro merende sexaginta Renenses.

Etlycke thiendens, met gelt verpacht, XXXIX gl. XI st.

Die weye XLVIII gl.

't Gelt beloept omtrent duysent gl. vrij gelts.

Het convent is omtrent 't achter vijffhondert gl.

Daer is gelicht nae den brant XIII^C gl.; daer te voeren syn geleent III^M gld.

XX mudden totten Baselers; de Abt van St. Gertruyen XXII mudden — — alles in rog — —; Schilderen ²⁾ X mudden; 't Capittel van Roy... ³⁾; de pastoer van Beeck XVIII mudden.

Suyver rog ende gelt: III^C mud rogge, II^C mud gerst ende in gelde X^C gl.

B.

1571, Sept. 27. Spookachtig verhaaltje, waarschijnlijk door een Hooidonksche religieuse verteld bij gelegenheid der visitatie van 25 Sept. 1571 ⁴⁾.

Ante annos circiter 46 aut 47 Lambertus Pels, sororis avi nostri filius, erat in edibus magistri Joannis de Broegel et incoepit disputare aut referre de controversiis in religione. Inter cetera autem dicebat, ut putat Aleydis matertera mea, quod sicut Christus contemptus et reiectus fuerit, ita etiam

¹⁾ De rentmeester Jan van Goirle.

²⁾ Vermoedelijk is hiermede bedoeld het Schilders-gasthuis te 's Bosch (Schutjes IV blz. 531), of wel het arm Fraterhuis (der Broeders van het Gemeene Leven) aldaar, welks gebouwen stonden in de Schilderstraat (Schutjes IV blz. 408), waarom de Fraters mogelijk „de Schilderen” genoemd werden.

³⁾ Bleef oningevuld.

⁴⁾ Arch. bisd., coll. *Hooidonck*.

accedat Luthero, qui etiam postea esset exaltandus. Et ei magister Joannes de Brogel contradixit, imponendo ei silentium: „Laetet hecken aen den auwen post hangen!” Statim accidit miraculum, nimirum quod vespertiliones innumerabiles, ut apparebat, persequebantur Lambertum prefatum, Wilhelmus Simonis famulus accepit scopus ad fugandos vespertiliones, quos putabat se prostravisse in terra, sed nihil ibidem invenire potuit, quos tamen prostratos putaverat. Eosdem vespertiliones vidit Aleidis matertera mea, quod insequerentur Lambertum, etiam dum se sub mensa absconderet, et praeteribant reliquos omnes et avus noster ipsum sua tunica tegebat. Johanna, amita nostra, dicebat: „Dat syn al Luyter-Engelen!”

Haec retulit mihi Aleidis, magistri Joannis de Brogel filia, matertera mea.

Anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo feria 5^a ante Michaelis — — ante penultima die Septembris — — 27 Sept.

V.

1617, Mei 9. Verhoor der Zusters aangaande de vraag, of een gemeenschappelijke tafel zou kunnen ingevoerd worden ¹⁾).

Nos, Nicolaus, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Buscoducensis, tenore presentium declaramus, monasterium Canonicarum Regularium Ord. Sti Augustini in Hoeidonck nostrae diocesis esse sub ordinaria cura Rev. Dom. Abbatis de Cloesterrode Leodiensis diocesis, sed requisivimus Rev., Dom. Balduinum ab Horpusch, Abbatem dicti loci, ut simul dictum conventum de Hoeidonck accederemus ad examinandas religiosas ejusdem de modo restituendi mensam communem, sine qua non videtur posse consistere regularis disciplina, in quo consentit idem Dom. Praelatus, protestando nihilominus, quod non velit hac re sibi praejudicare vel successoribus suis; et cum ea protestatione processimus hac nona Maii anno 1617.

Engelberta Pollart, Domina hujus conventus, annis nata circiter 69 et professa circiter 54 annis, interrogata de modo restituendi mensam communem, dicit sibi non videre posse fieri ante reaedificationem ecclesiae et structuram dictam ²⁾; contracta debita propter miseriam temporis praeteriti. Fatetur

¹⁾ Arch. bisd., coll. *Hooidonk*. (origineel).

²⁾ Hiermede zal de refter bedoeld zijn.

tamen, quod tempore quo ingressa monasterium, habebatur mensa communis; illud ad parvum tempus servabatur; non improbat tamen, ut deinceps in receptione novarum religiosarum Rev. Dom. Praelatus recipiat cum expressione et conditione servandi regulam et mensem communem.

Johanna (van) Gerwen, conventualis hujus conventus, nata 57 annis et professa circiter 40¹⁾, interrogata de modo restituendi mensam communem, dicit non invenisse mensam communem, sed antea fuisse et non diu durasse ob tempora periculosa. Presentat tamen servare communem [mensam], reaedificatione ecclesiae facta et debitis solutis, et non improbat, ut quae recipiuntur de novo, ea conditione servandi mensam communem et regulam recipiantur.

Gertrudis à Meyden (van der Ameyden), conventualis hujus conventus, nata 48 annis et professa 31²⁾, interrogata de modo restituendi mensam communem, dicit mensam communem se non invenisse et reaedificata ecclesia et debitis solutis posse fieri.

Christina (van) Gerwen, conventualis hujus conventus, nata 47 annis et professa 29³⁾, interrogata de modo restituendi mensam communem, dicit se non invenisse mensam communem et dicit non expedire ob sumptus; parcius nunc vivunt apud se, quam si mensa communis servaretur; de coetero ad discretionem R. D. Praelati reliqua committit.

Sophia (van) Eijck, conventualis hujus conventus, nata circiter 55 annis, professa 29, interrogata de modo restituendi mensem communem, dicit ut superiores.

Wilhelma (van) Berckel, conventualis hujus conventus, nata 37 annis et professa 21, interrogata de restitutione mensae communis, dicit ut superiores.

Johanna (van) Be(e)rs, conventualis hujus conventus, nata 37 annis et professa 17, interrogata de restitutione mensae communis, dicit se referre omnia ad discretionem sui R. P. Praelati.

Catharina Vervo, conventualis hujus conventus, nata 27 annis et professa 2, interrogata de restitutione mensae communis, dicit se referre omnia ad discretionem R. P. Praelati,

¹⁾ In 1632 was zij kosteres (Protokol v. Nuenen-Gerwen N° 28 f° 93r); zij was een dochter van Willem van Gerwen (*Tax.* jg. 38 blz. 229).

²⁾ Zij was 7 Jan. 1587 door Bisschop Crabeels ter plaatsing aanbevolen (Arch. bisd., coll. *Hooidonk*).

³⁾ In 1632 was zij procuratrix (Protokol v. Nuenen-Gerwen N° 28 f° 93r).

dicitque se esse convictualem Dominae (van) Gerwen, mediamque prebendam pro expensis se dare et reliquum pro vestibus reservare,

Nicolaus, Episcopus Buscoducensis
Balduinus ab Horpusch, Praelatus in Closterodt.

VI

Het kantoor der geestelijke goederen in Peelland had nog over het jaar 1795 navolgende ontvangsten en uitgaven (eerste, tweede en derde cijfer respectievelijk guldens, stuivers en penningen) wegens de goederen der voormalige Priorij van Hooidonk, welke in dat jaar nog door het Rijk bezeten werden ¹⁾.

ONVANGSTEN:

De tienden (mede daaronder begrepen de spurrie — en hoptienden) over 1795, aan de municipaliteiten aangeschreven	4446 ²⁾
De landerijen . . .	64—5
De cijzen . . .	51—8—6
De geldrenten . .	160—9—12

UITGAVEN:

<i>De reëele lasten over 1795:</i>	
De tienden te Beek . . .	148—10—10
De landerijen te Beek . .	1—7—6
De rijdende tienden te Lieshout	6—13—8
De tienden te Zeelst . . .	6—7—3
„ „ „ Nederwetten	11—14—6
<i>Reëele lasten</i>	174—13—1
<i>De reparatië over 1795:</i>	
Het $\frac{4}{6}$ gedeelte van 't jaarlijksch onderhoud van de kerk te Beek ³⁾	
	44
van de kerk te Zeelst . . .	44
van de kerk te Nederwetten	25
<i>Reparatiën</i>	113

¹⁾ Volgens een gespecificeerde rekening des rentmeesters van de geestelijke goederen in Peelland over het jaar 1795, berustend in Arch. bisd. 's Bosch.

²⁾ Blijkens Coppens III: 1 blz. 118 brachten de aan Hooidonk toebehoorende tienden in 1800 eene som op van 8023 gl. 5 st.

³⁾ De twee overige zesde deelen waren waarschijnlijk ten laste van anderen.

Voor het onderhoud van het Oostkoor (Priesterkoor) der kerk van Zeelst . . .	10	<i>Allerhande zaken over 1795:</i> Aan de abdij van St. Geertrui te Leuven 240 vaten rogge, Peelsche maat à 1—6—10 't vat	319—10
<i>Summa grossa</i> . . .	4732—3—2	Aan de armen van Nederwetten 6 vaten rogge à 1—6—10	7—19—12
		Porten van brieven . . .	3
		<i>Allerhande Zaken</i>	330— 9—12
		<i>Reparatiën</i>	113
		<i>Reële lasten</i>	174—13— 1
		<i>Summa grossa</i>	618— 2—13

VII

Religieuzen van Hooidonk, hiervoren niet vermeld;

Elisabeth Dicbier, dochter van Hendrik, heer van Mierlo, non in 1315 ¹⁾).

Margriet van der Doeseldonc, die als non van Hooidonk voorkomt 20 Jan. 1419. Zij was een dochter van Peter van der Doeseldonc, Marcellis' zoon, en van diens eerste vrouw Kathelijne. Haar vader maakt haar op genoemden datum voor schepenen van Helmond een lijfrente van 10 Arnheemsche gulden, ingaande na zijn dood, o.a. onder deze voorwaarde, dat Margriet van de lijfrente beroofd zal worden, ingeval zij „eenige saken dede, die hoerre ordre ende cloester ontemelic were" ²⁾).

Margaretha, dochter van Willem van Eyck, 15^e eeuw ³⁾).

Margriet van Gerwen, 1498 ⁴⁾).

Theoderica de Rover, waarschijnlijk 1^e helft der 16^e eeuw ⁵⁾).

Johanna van Oploe, aalmoezenierster, 1505 ⁶⁾).

¹⁾ *Sassen's Jaarb.* 1891 blz. 467, 468; Schutjes V 320.

²⁾ Protocol v. Helmond nr. 215.

³⁾ *Tax.* jg. 38 blz. 151, 229.

⁴⁾ Schutjes V 160.

⁵⁾ *Tax.* jg. 38 blz. 229.

⁶⁾ Schutjes V 160.

Elisabeth Eynthouts 1521 ¹⁾.

Johanna Bacx, priorin, 1^e helft 16^e eeuw ²⁾.

Maria van Veen, priorin, waarschijnlijk omstreeks 1540 ³⁾.

Sophia van Nuenhem. 1548; zij was een natuurlijke dochter van Walraven van Nuenhem (Nuynhem), rentmeester van Hooidonk, die waarschijnlijk afkomstig was van 's Hertogenhuis te St. Oedenrode ⁴⁾.

Theoderica van Kessel, waarschijnlijk 2^e helft der 16^e eeuw ⁵⁾.

Margaretha van (der) Ameyden wordt als non op Hooidonk vermeld 8 Juni 1595. De priorin Elisabeth van Steenhuys en zij lieten alsdan in het huis van Jacob van Coudenhove, heer van Tongelre, een acte opmaken tot voordracht van een rector der kerk van Zeelst ⁶⁾.

B.

Pastors of Rectoren van Hooidonk.

Schutjes geeft geen lijst van pastors of rectoren van Hooidonk, maar wel een van pastors van Nederwetten. Nu was het pastoraat van Nederwetten en dat van Hooi-

¹⁾ Arch. bisd. Mechelen, L 4 f° 270v.

²⁾ Tax. jg. 43 blz. 302.

³⁾ Tax. jg. 7 blz. 199.

⁴⁾ De broeders Walraven en Jan v. Nuynhem werden met den Coevering-schen molen (te St. Oedenrode) beleend 8 Nov. 1535 „bij doode heurs vaders“, Walraven 9 April 1548 „bij doode sijns broeders“ en Sophia v. Nuynhem 18 Juli 1576 „bij doode heurs vaders“ (Mr. Mommers, *St. Oedenrode van oude tijden tot heden* p. 138, 139). Jan vermaakte aan Sophia in 1548 een som van 50 karolusgulden en een albasten beeldje. Hij woonde in Helmond en was een man in bonis; aan Jhr. Dirk Dobbelsteen, heer van Nederharen, vermaakte hij „een steenken, genampt chrysolidus, dwelck hy dachgelicx met een swart bandeken heeft hangende aen zijnen hals“; aan de Vrouwe van Helmond „een ges[creven?] bert, hangende voer in de camer boven die cueckenduer“; aan Johanna Henskens „een berdeke, waerime die figuer staet van Onsen Heer mitter dorren croen“; tot aflossing eener twijfel-achtige schuld van 50 karolusgulden „een roeze van rubynnen mit drie perlen daeraen hangende ende noch een temptet mit gesteenten boven mit taeffen van diamanten, rubynnen ende orientale perlen“; *Protok. v. Helmond* N° 235. acte 30 Mei 1548.

⁵⁾ Tax. jg. 38 blz. 229.

⁶⁾ Arch. bisd., *Institutiones* f° 28.

donk zeker meestal, doch misschien niet altijd in een en denzelfden persoon vereenigd. In volgende lijst zullen wij daarom achter de persoonsnamen te kennen geven, in welke betrekking wij ze vermeld vonden, in Hoodonk of in Nederwetten, of in beiden plaatsen te samen.

Theodericus, prior van Hoodonk, 1242 ¹⁾).

Godefridus, investitus van Nederwetten, omstreeks 1381 ²⁾).

Godaert de Molner, waarschijnlijk niet resideerend pastoor van Hoodonk en deken van het concilie (dekenaat) van Woensel, 1405 en 1415.

In een acte van 1415 ³⁾ wordt gezegd, dat heer Aert de Molner „deken van Hoedonck”, 60 gld. heeft geleend van den heer van Helmond en bij de huwelijksvoorwaarden tusschen Jan van Grevenbroeck en Elsvena Dickbier van 10 Mei 1405 ⁴⁾ komt de priester Godaert Hoedonck, „deecken van Woensel”, als getuige voor.

Godefridus de Campo, deken van het concilie van Woensel in 1422 en 1423, wordt in 1427 als resideerend pastoor van Nederwetten vermeld. Godefridus de Ponte was in dat jaar zijn coadjutor ⁵⁾).

Henricus Sanders, pastoor van Nederwetten, 1436—±1469.

Hij was afwezig en had in 1436 en 1438 Theodericus van Eckerbroeck tot zijn deservitor. Na den dood van Sanders werd het deservitorschap van Nederwetten van 5—24 Sept. 1469 aan Wilhelmus van Nederven opgedragen ⁶⁾).

Laurentius Fabri (Smits), pastoor van Nederwetten en Hoodonk, 1513—1523 ⁷⁾).

Guilielmus Daniëls, een pater Dominicaan, rector van

¹⁾ Welvaarts, *Zomeren* p. 86.

²⁾ Huisarch. v. Helmond nr. 126 (cijsboek aangelegd in 1381).

³⁾ Protocol v. Helmond nr. 215.

⁴⁾ Cartularium v. Mierlo f° 47.

⁵⁾ Arch. bisd. Luik, aartsdiakenaal register v. Kempenland, nr. 126; Schutjes III 7.

⁶⁾ Aartsd. reg. nr. 126—134, 139 f° 33.

⁷⁾ Schutjes V 153; als pastoor van Hoodonk komt hij voor in arch. Nuenen F 8.

Hooidonk, omstreeks het midden der 16^e eeuw ¹⁾).

In dien tijd was de abdij van Rolduc tengevolge van de pest bijna uitgestorven ²⁾). Op advies van Tilman van Geysbach, generaal van het Kapittel van Venlo, trachtte het St. Agnetenklooster te Maeseyck in 1550 een pater, die op Hooidonk woonde, tot rector te verkrijgen, hetgeen echter mislukte ³⁾). Die pater was wellicht genoemde Daniëls ⁴⁾).

Andreas Abeelen wordt in 1551 en 1553 als niet aanwezig pastoor van Nederwetten vermeld. In 1551 had hij Marcellus van Cranendonck sinds 20 jaren tot deservitor gehad, maar in 1553 was mr. Rodolphus Nicolai al een jaar lang zijn deservitor ⁵⁾).

Jan Elsraeck, prior van Hooidonk, stierf 10 Jan. 1559 ⁶⁾).

Hubertus Arents (Arnoldi), geboren in 1541, pastoor van Hooidonk en Nederwetten in 1567 en 1571, stierf 14 Aug. 1577 ⁷⁾).

Mr. Gerard Jacobs van Gemert, pastoor van Hooidonk en Nederwetten, 1588—1606, toen hij stierf ⁸⁾). Waarschijnlijk was hij reeds aangesteld omstreeks 1571, daar zijn opvolger in 1617 verklaarde, dat vóór hem een seculier priester 35 jaren lang pastoor van Hooidonk en Nederwetten was.

Jan van Roy junior (Rhodius), een priester van het Fraterhuis te 's Bosch, werd na in zijn geboorteplaats Helmond vice-pastor en mede-schoolmeester geweest te zijn ⁹⁾),

¹⁾ Volgens een termijnlijst uit 1564 hielden de Dominicanen van 's Bosch jaarlijks op Hooidonk statie; G. A. Meyer, *De Predikheeren te 's-Hertogenbosch* p. 248.

²⁾ *Ann. Rod.* p. 117.

³⁾ *Publ. de la Soc. Hist. et Arch. de Limb.* VI 425.

⁴⁾ Gramaye, *Antiquitates Belgicae, Taxandria*, p. 21 noemt Daniëls „moderator” van Hooidonk en zegt, dat hij bekend stond om zijn bewonderenswaardige predikaties.

⁵⁾ *Arch. bisd. Mechelen, L 10 d en L 18.*

⁶⁾ Mededeeling van den Maeseyckschen kruisheer Rod. Schippers omstreeks 1884 in een brief aan douairière Mathilde Smits v. Eckart te Tongelre.

⁷⁾ Schutjes V 153, 154; zijn sterfdag staat vermeld in een brief van R. Schippers.

⁸⁾ Protocol v. Helmond nr. 241, 246; arch. bisd. 's Bosch, *Institutiones* f° 68.

⁹⁾ *B.B.* IX 230.

op verzoek der priorin Elisabeth van Steenhuis door den abt van Rolduc, Mathias Straelen, 29 Dec. 1606 tot pastoor van Nederwetten en Hooidonk aangesteld. Tegelijk stelde de abt hem aan als biechtvader der Hooidonksche kloosterlingen „pro hac vice propter haec turbulenta tempora et pericula, quia Status Hollandicorum civitatem Graeff occupant”¹⁾, waarna bisschop Masius hem als pastoor institueerde.

Uit de kerkrekeningen van Helmond²⁾, en ook uit die van Nuenen, blijkt, dat hij op Hooidonk een bakkerij van misbrood had. De daartoe noodige vakkennis zal hij opgedaan hebben bij de Bossche Fraters, die er ook een hostiebakkerij op na hielden³⁾.

Als pastoor van Hooidonk wordt hij nog vermeld in 1619.

Jan Janssen van Roy wordt als pastoor van Hooidonk en Nederwetten voor het eerst aangetroffen in 1625; hij bleef dit tot zijn dood in 1645.

Hij legateerde o.a. 40 pattacons (120 gl.) voor het maken eener schilderij op het altaar van St. Augustijn in de kloosterkerk van Hooidonk. De executeurs van zijn testament betaalden aan het klooster een gouden sonneram (21 gl. 16 st.) voor een kasuifel en albe, welke bij zijn begrafenis gediend hadden (als doodsgewaad waarschijnlijk). Een der executeurs was Mr. Gerrit Verdonk, pastoor te Someren⁴⁾. Deze werd ook zijn opvolger.

Mr. Gerardus Verdonk, zoeven vermeld, die sinds 1636 pastoor van Someren en deken van het dekenaat Helmond was, komt in de jaren 1646—1648 herhaaldelijk voor als pastoor van Hooidonk⁵⁾. Door den vicaris-generaal Judocus Houbraken, die het Bossche vicariaat bestuurde,

¹⁾ Abt. van Horpusch beweerde in 1617 (maar volgens Rhodius geheel ten onrechte), dat vóór Rhodius altijd biechtvaders uit Rolduc te Hooidonk waren aangesteld; Arch. bisd., coll. *Hooidonk*.

²⁾ *B.B.* VIII 100.

³⁾ *Schutjes* IV 405.

⁴⁾ Protocol v. Helmond nr. 269, acte 11 April 1645.

⁵⁾ In de kerkregisters van Nuenen en Gerwen. Op 22 Mei 1646 wordt hij nog als pastoor van Someren vermeld, maar 25 October d.a.v. als pastoor van Hooidonk.

wordt hij in 1661 „vir meritis plenus” geheeten ¹⁾. In 1663 was hij nog altijd deken van Helmond.

C.

Beneficianten van Hooidonk.

Behalve het hoofdaltaar van O. L. Vrouw en St. Jan Evangelist, bestonden in de kerk van Hooidonk reeds in 1244 twee andere altaren, nl. van St. Augustinus en van St. Elisabeth ²⁾. Bij de kloostervisitatie van 1571 werd bepaald, dat de beneficië dezer beide altaren geunieerd en voortaan uitsluitend begeben zouden worden aan eenen „gequalificeerden vice-cureyt” der kloosterkerk ³⁾.

Jan van Roy senior, pastoor van Stiphout, was in 1598—1609 rector van het St. Augustijnaltaar, maar mr. Gerard Jacobs, pastoor van Hooidonk, was tot 1606 de „bediender” (deservitor) ⁴⁾. Genoemde J. van Roy deed als rector in 1609 afstand.

Jan van Roy junior, pastoor van Hooidonk en Nederwetten, volgde hem als rector op ⁵⁾.

Van het beneficië op het St. Elisabethsaltaar deed mr. Johan Janschens (alias Hanskens), ook wel Jan Janssens(s) van Aerle geheeten (de bekende scholaster van het kapittel van St. Oedenrode), in 1619 vrijwillig afstand. Op verzoek der priorin Angela van Pollaert werd in zijn plaats alsdan de klerk Mr. Gerard Aertssen van Mierlo door den Bisschop van 's Bosch aangesteld ⁶⁾.

De inkomsten van de kloosterkerk en haar altaren werden in 1650 door de Staten-Generaal aangeslagen ⁷⁾.

¹⁾ B.B. XI 35.

²⁾ Zie hiervoren blz. 7.

³⁾ Coev. II 313.

⁴⁾ De inkomsten des altaars werden daarom door v. Roy aan Jacobs afgestaan; *Protok. v. Helmond* N° 244, 246.

⁵⁾ Arch. bisd. *Institutiones* f° 101.

⁶⁾ Arch. bisd., coll. *Hooidonk*.

⁷⁾ De inkomsten der kerk van Hooidonk bedroegen over het jaar 1680 nog aan graan- en geld-renten 50 gl. 1 st. 6 deniers, terwijl de altaarbeneficiën van de H. Maagd, van St. Augustinus en St. Elisabeth samen ongeveer 175 gl. aan het Land opbrachten (vermelde rentmeestersrekening over 1680).

Carmelieten-Pastors in het Bisdom 's-Hertogenbosch

door

G. WUISMAN, Ord. Carm.

Bronnen. Voor dit artikel zijn behalve enkele losse archiefstukken, welke op hun plaats vermeld worden, voornamelijk gebruikt:

Het geschreven Necrologium hangend in het kloosterpand te Boxmeer, hetwelk vanaf het stichtingsjaar 1652 tot op heden is bijgehouden. Bij aanhaling zal dit worden aangeduid eenvoudig door „Necrol”.

Het gedrukt Necrologium van het Carmelietenklooster te Antwerpen, hetwelk in het archief van het klooster Boxmeer bewaard wordt en loopt vanaf het stichtingsjaar 1493 tot het jaar 1762. Dit zal worden aangehaald met „Necrol. Antv.”.

Het gedrukt Necrologium sive Catalogus ffr. Carmelitarum defunctorum in Provincia Belgica ab ultimo Capitulo celebrato Gandavi 23 Aprilis 1649. Dit Necrologium werd bij elk Provinciaal Kapittel aangevuld en loopt tot 1781 en wordt eveneens in het archief bewaard. Als „Necrol. Prov.” zal hiernaar worden verwezen.

Verder zijn ter vergelijking gebruikt:

Katholijk Meijereijch Memorieboek, 's Bosch, J. J. Arkesteijn 1819. J. A. Coppens. Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch, J. F. Demelinne 1843.

L. H. C. Schutjes. Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch, Doofstommen-Instituut, St. Michiels-Gestel 1876.

In de 17de eeuw en begin der 18de eeuw was het aantal saeculiere priesters zeer schaarsch, zoodat bij het openvallen eener parochieele bediening deze meermalen niet aangevuld kon worden. Zulke plaatsen werden dan bezocht door patermissionarissen, die overal rondtrokken en zooveel mogelijk in den geestelijken nood trachtten te voorzien, ofwel zulke opengevallen plaatsen werden tijdelijk bezet door reguliere Pastoors, tot dat de hoogere Geestelijkheid weer in staat was met saeculiere geestelijken het tekort aan te vullen.

Gelijk alle andere Orden heeft de Orde van Carmel een werkzaam aandeel genomen in dezen moeilijken, maar zegenrijken arbeid. Jammer dat zoo weinig aangaande dien arbeid staat opgeteekend, maar wat de bestaande Necrologia ons nog bewaard hebben, doet ons toch zien, dat de Paters zich moeite noch offers spaarden om te werken aan het behoud des geloofs en aan het heil der zielen.

Van Pater Franciscus Bonae Spei, van 1670—1673 voor de tweede maal Provinciaal der Vlaamsch-Belgische Provincie der Orde van Carmel, wordt in het archief te Boxmeer ¹⁾ de copie van een brief bewaard, welke aan den Paus gericht was en waarin hij vroeg om in Holland missies te mogen hebben en te deelen in de privileges, welke Z.H. aan de Mendicantes had verleend, wjl meermalen onze Paters in Holland gevraagd werden om de devotie, die het volk voor het scapulier had.

Met die privileges toegerust trokken de Paters uit het klooster te Antwerpen naar het Westen en Noordwesten van ons land en treffen wij Carmelieten aan in 's-Gravenhage, Amsterdam, Amersfoort, Gorkum, Rukphen, Zevenbergen, Hontenisse, Ossenissee, Hengstdijk, Hulst, Aardenburg, enz., terwijl van uit het klooster te Boxmeer het land van Cuyk en Oost-Noord-Brabant werd bediend.

¹⁾ Archief van het Carmelietenklooster te Boxmeer, envel. 1678.

In een brief, waarin Bisschop Andreas Crusius de vereeniging van kerk en klooster te Boxmeer goedkeurde, wees hij op het voordeel en de noodzakelijkheid daarvan, ¹⁾ De plaats, luidt het verder, is ingesloten door landen, waar de hervormden de uitoefening van den waren godsdienst beletten. Zoo kwamen van heinde en ver naar de kerk van Boxmeer en omgekeerd trokken de paters naar de naburige plaatsen, om er geestelijke hulp te verleen. Pater Daniel a Virgine Maria schrijft in zijn *Vinea Carmeli* ²⁾ „in heel onze Provincie is geen huis, waar met overvloediger vrucht gewerkt wordt.”

Ten zeerste te betreuren is het, dat van dien gestadigen en noesten arbeid niets staat opgeteekend, doch men mag gerust zeggen, dat het hedendaagsche godsdienstig leven in het land van Cuyk voor een groot deel te danken is aan dien stillen en verborgen arbeid.

Wijl Schutjes meerendeels de Carmelieten-Pastors in de verschillende plaatsen aangeeft, zullen wij te werk gaan naar zijn alphabetische rangschikking en uit de *Necrologia* zooveel mogelijk bijvoegen, wat ontbreekt.

Balgooy.

1693—1703. Bij Schutjes lezen wij: „Florentius a S. Joanne Baptista, pater Carmeliet uit het klooster Boxmeer, was na de godsdienstvervolging de eerste Pastoor, die van 1693—1706 de 'parochie Balgooy en Keent en tevens een gedeelte van Nederasselt, dat aan den Pastoor van Balgooy onderhoorig is gebleven, bediend heeft.” Het jaar 1706 moet hier foutief zijn, want én in het *Necrol.* én in het *Necrol. Prov.* staat ten jare 1703: „Ballegoi prope Graviam in Hollandia 19 Aprilis R. P. Florentinus a S. Joanne Baptista, alias Spapen, ex Poedele, ejusdem loci Pastor, aet. suae 49, prof. 31, sac. 26.”

Zijn opvolger Pater Eustachius Snel, Capucijn, moet dus reeds in 1703 benoemd zijn geworden of wel heeft gedurende

¹⁾ Archief v. h. Carmelietenklooster Boxmeer.

²⁾ Daniel a Virgine Maria, *Vinea Carmeli seu .Historia Eliani Ordinis B. V: Maria de Monte Carmelo. Antverpiae, 1662. blz. 274.*

drie jaar deservitor deze parochie waargenomen. Dit kon ik niet achterhalen.

Beugen.

Het Diarium van het klooster te Boxmeer noteert anno 1663: „Hoc anno inceperunt patres nostri defuncto R. D. Matthaeo Alberti, Pastore in Beugen, incolis dicti pagi omnia exhibere pastoralia muneris obsequia.”

1663—1670. Als eerste Carmeliet-Pastoor treedt dan op Pater Fulgentius Werken, die evenwel in 1670 afstand deed, om gezondheidsredenen, naar het schijnt. Hij stierf eerst in 1695 in Italië blijkens het Necrol. Prov.: „1695 in Italia 13 Februarii in Conventu Velitiensi P. Fulgentius a S. Purificatione B. M. V., alias Werken, confessor et concionator, Provinciae Flandro-Belgiae alumnus, aet. suae 72, prof. 50, sac. 47.”

1670—1679. Hij werd opgevolgd door Pater Guilielmus Elshout, die in 1679 stierf en te Boxmeer werd begraven. Het Necrol. memoreert hem als volgt: „1679 22 Julii obiit in Beugen R. P. Guilielmus a Cruce, alias van Heusden, dictus Elshout, ibidem 9 annis Pastor, aet. suae 54, prof. 36, sac. 30.” Schutjes geeft als sterfdag op 13 November.

1679—1722. Zijn medebroeder Maternus van Baell, niet Antonius van Baerll, nam nu het pastoraat van Beugen waar tot 1722. In dat jaar staat in het Necrol. aangeteekend: „15 Aprilis in Beugen R. P. Maternus a S. Maria Magdalena, alias van Baell, Stralensis, ibidem Pastor, aet. suae 76, prof. 55, sac. 51, jub. 5.”

1722—1735. Gedurende deze jaren nam Pater Maternus Nielens de pastoreele bediening in Beugen waar, van wien het Necrol. in 1735 schrijft: „10 Octob. obiit in Beugen R. P. Maternus a S. Godefrido, alias Nielens, ex Oeffel, ibidem Pastor, aet. suae 58, prof. 37, sac. 33.”

Wijl krachtens besluit der Staten van 1731 de religieuzen geen pastoreele bediening meer mochten waarnemen, kwam het Pastoraat weer in handen der saeculiere geestelijkheid met Pastoor Oswald Albertus Braber.

Grootlinden.

1698—1715. In Grootlinden stierf in 1715 Pater Joannes Baptista Verstraelen, die aldaar in 1698 Guilielmus Dolmans als Pastoor was opgevolgd. Het Necrol. Prov. meldt: „1715 in Linden in Missione Hollandica 23 Maji P. Joannes Baptista a S. Elisabeth, alias Verstraelen, ex Turnhout, confessor et concionator et actualis ibidem Pastor, aet. suae 52, prof. 24, sac. 21.”

Haps.

1691—1719. In het Necrol. Prov. lezen wij ten jare 1719: „In Vellep prope Graviam obiit 30 Septembris R. P. Godefridus a S. Joanne Baptista, alias Blommaert, Graviensis, actualis Pastor et Missionarius in Aeps, aet. suae 67, prof. 39, sac. 38.”

Hieruit blijkt, dat Pater Godefridus in Velp zijn woon had gevestigd en van daaruit Haps bediende. Eerst in 1719 was onder zijn opvolger een nieuwe kerk en pastorie gereed.

1719—1731. Deze was Pater Elzearius Capiet, die in 1728 Deken-Officiaal van het land van Cuyk werd. Hij stierf in 1731, in welk jaar het Necrol. Prov. vermeldt: „obiit Haps prope Boxmeram 21 Januarii R. A. P. Elzearius a Vulneribus Christi, alias Capiet, Gelriensis, praedictae parochiae Pastor, Archipresbyter et Officialis Districtus Kuycensis, Dioecesis Ruremundensis, aet. suae 70, prof. 51, sac. 46, jub. 2, sepultus Boxmerae.”

Heumen.

Vanaf 1615—1706 moesten de inwoners van Heumen ter kerke gaan in Mook of in Grootlinden. Nadat in 1706 een kerkshuur en een pastoreele woning was gebouwd, kwamen de Paters Carmelieten van Boxmeer de pastoreele bediening waarnemen.

1706—1732. De eerste Pastoor-Carmeliet was Pater Angelus Formentraux; Schutjes schrijft Fommestrais, terwijl het Necrol. Prov. de naam Formentrou schrijft. Van hem wordt in het kloosterarchief bewaard een brief gedateerd 12 Jan. 1722, welke gericht was aan zijn Provinciaal en een inventarisatie

zijner goederen en bezittingen bevat. Hij stierf in het jaar 1732. Het Necrol. noteert: „26 Novembris obiit in Heumen R. P. Angelus a Jesu, Maria, alias Formentraux, Antverpiensis, Pastor ibidem, aet. suae 65, prof. 48, sac. 37.”

1732—1775. Niettegenstaande het besluit der Staten van 1731, dat geen religieuzen de parochieele bedieningen meer mochten waarnemen, volgde toch zijn medebroeder Pater Columbanus van Boeckholt (bij Schutjes Bocholt) op, die in 1775 stierf blijkens het Necrol. Prov.: „1775 in Heumen 13 Septembris R. P. Columbanus a S. Arnolfo, alias van Boeckholt, Graviensis, extrema unctione munitus, ibidem per 43 annos pastor, aet. suae 79, prof. 60, sac. 55, jub. 11.”

1775—1782. Reeds in 1771 had Pater Columbanus als assistent bij zich Pater Marianus a S. Josepho, alias van den Heull, uit Thielt, die in het pastoraat opvolgde. Na zijn dood op 10 Juni 1782 kwam de parochie Heumen weer in handen der saeculiere geestelijkheid.

Hilvarenbeek.

1674—1679. Volgens Schutjes staat Telephorus Coene reeds 17 Juli 1669, doch slechts eens, in het trouwregister van Hilvarenbeek vermeld en teekent zich van 23 October 1674 tot 15 Augustus 1679 Pastoor van Beek. En voegt Schutjes er verder bij „noch Coene noch zijn opvolgers waren patermissionarissen, wijl het woord „pater” niet bij hen, maar wel bij vele andere aanwezige priesters staat uitgedrukt.

Toch was Telesphorus Coene een Pater-Carmeliet, wat blijkt uit het Necrol. Prov.: „1679 in Hilvarenbeek 3 Septembris R. P. Telesphorus a S. Stephano, alias Coene, ejusdem Pagi Pastor, aet. suae 48, prof. 25, sac. 23.”

Mill.

1661—1663. Pater Andreas a Matre Jesu uit het klooster van Boxmeer had in 1659—1661 de pastoreele bediening van Mill op zich genomen. Van hem vinden wij in geen der Necrologia melding gemaakt. Het Necrol. Prov. bespreekt wel in 1663 zijn opvolger: „in Mill, patria Cukensi loco missionis suae 3 Januarii P. Angelus a Matre Dolorosa, alias

Schepers, qui postquam supprioris, procuratoris ac in variis locis Terminarii officio sedulo functus fuisset, administrando et visitando pauperes infirmos, animam ut bonus Pastor pro ovibus suis posuit, aet. suae 52, prof. 34, sac. 28".

Schutjes noemt verder in 1663 frater Albertus als assistent deservitor, doch ook van dezen pater melden de *Necrologia* niets.

Sambeek.

Anno 1654 lezen wij in het *Diarium* van het klooster te Boxmeer: „eodem anno inceperunt Patres nostri defuncto R. D. Guilielmo van Rijssen, Pastore in Sambeek, incolis dicti pagi pastoralia omnia administrare”.

1654—1670. De eerste Carmeliet-Pastoor van Sambeek was Pater Bonaventura a S. Lino, alias Coghen, die in 1663 tot Prior van Boxmeer gekozen toch de pastoreele bediening bleef waarnemen, tot hij in 1670 tot Prior van het klooster te Thienen werd gekozen. Hij stierf in 1681 te Brugge blijkens het *Necrol. Prov.*: „Brugis 26 Aprilis R. P. Bonaventura a S. Lino, alias Coghen, quondam Prior Thenis et Boxmerae, actualis Vicarius Neoportanus, aet. suae 54, prof. 33, sac. 30”.

Gedurende ruim een jaar moet voor Sambeek een deservitor zijn aangesteld geweest, want Pater Christianus van Water ontving eerst in 1672 zijn aanstelling als Pastoor van Sambeek.

1672—1710. Deze pater was de eerste prefect van het gymnasium te Boxmeer en overleed 1710. In welk jaar het *Necrol.* vermeldt: „30 Aprilis in Sambeek R. P. Christianus a S. Barbara, alias van Water, Alostanus, quondam primus hujus Gymnasii praefectus, Procurator ac ibidem Pastor, aet. suae 78, prof. 59, sac. 53”.

Van 1710—1723 was een Pater Capucijn, Carolus d'Espinosa, door tusschenkomst van barones Steenhuijs-van der Noot benoemd tot Pastoor van Sambeek.

1723—1760. Na hem werd de parochie Sambeek weer bediend door een Pater Carmeliet, Theodorus Kerstjens, tot 1760. Van hem teekent het *Necrol.* aan: „19 Julii in Sambeek R. P. Theodorus a S. Jacobo, alias Kerstjens, confessor et

conionator, ibidemque per 37 annos Pastor, aet. suae 81, prof. 62, sac. 57, jub. 12."

Pastoor Kerstjens was de laatste reguliere Pastoor in Sambeek, na hem ging met Pastoor Jacobus Verstraten de parochie over in handen der saeculiere geestelijkheid.

Tongerle.

1167—1670. Volgens Schutjes moesten Pastoor Reinerus Lucas en zijn twee opvolgers voorzichtig en ter sluiks de parochie Tongerle bedienen, vandaar dan ook, dat die twee opvolgers niet als Carmeliet geboekt staan. Bovengenoemd geschiedschrijver plaatst anno 1667 Philippus (eigenlijk Ildefonsus) Schroider en anno 1679 Pius de Wilde zonder meer als pastor van Tongerle, terwijl Coppens met Pastoor de Wilde in 1670 te plaatsen de juiste tijdsorde aangeeft. Dat beide pastoor-Carmelieten waren, blijkt eerstens uit het Nercol. Prov., dat anno 1670 luidt: „In Majeria Pastorem agens R. P. Ildephonsus a S. Philippo, alias Schroiders, quondam Ipris Prior, Philosophiae ac Theologiae lector, aet. suae 42, prof. 24, sac. 15." Het Necrol. vult deze woorden aan met „Tongeren propre Endoviam enz."

1670—1683. In 1670 volgde Pius de Wilde als Pastoor, van wien het bovengenoemd manuscript te Rome getuigt, dat hij in 1675 Pastoor van Tongeren was. Dit ambt heeft hij waargenomen tot 1683, toen Pastoor Paulus Sleenwens hem opvolgde. Blijkens het Necrol. Antv. stierf Pater Pius de Wilde eerst in 1707 te Antwerpen: „Eodem anno 14 Martii P. Pius a S. Silvestro, alias de Wilde, Brusselensis, confessor et concionator, aet. anno 65, prof. 45, sac. 41."

Vierlingsbeek.

1681—1704. Onder de Pastoors van Vierlingsbeek tellen we twee Paters Carmelieten. De eerste, Paters Livinus van de Vichten, volgde in 1681 Pastoor Mattheus Arnoldi op. Van hem vinden wij in zijn sterfjaar 1704 aangeteekend in het Necrol.: „3 Junii in Vierlincskbeek R. P. Livinus a S. Bavone, alias van de Vichten; Gandensis, ibidem Pastor, aet. suae 55, prof. 36, sac. 31."

1704—1712. Zijn medebroeder, Pater Damasus van Lovendael, nam daarna de pastoreele bediening van Vierlingsbeek waar tot 1712, in welk jaar hij stierf. Hetzelfde Necrol. schrijft van hem: „30 Octobris in Vierlingsbeek R. P. Damasus a S. Arnoldo, alias Lovendael, ex Groeningen, quondam Philosophiae ac S. Theologiae lector et 8 annos praefati loci Pastor, aet. suae 46, prof. 21, sac. 19.”

Met Pastoor Matthias van den Broek kwam de parochie Vierlingsbeek weer in handen der saeculiere geestelijkheid.

De Necrologia blijven een koude opsomming van personen en van officies, welke zij hebben vervuld op de verschillende plaatsen. Desniettemin mogen wij veronderstellen, vooral wanneer we ook in de Necrologia lezen van tal van missionarissen, die hun krachten hebben gewijd aan het heil der zielen, dat trots groote moeilijkheden somtijds de Paters de hun toevertrouwde kudde hebben bewaard voor afval van het geloof of wel voor schromelijke dwalingen. Het bloeiend godsdienstig leven in Braband en het land van Cuyk wijst er op, dat het zaad door hen uitgestrooid honderdvoudige vrucht heeft gedragen. Eerst op den dag der vergelding zal het blijken, wat stillen arbeid zij hebben verricht, hoe weldadig zij hebben gewerkt, hoeveel dwalenden zij hebben teruggeleid naar den waren schaaftal.

Caspar van Eijck, Staatsch hoogschout over de Meierij van 's-Hertogenbosch vóór 1629

door

Dr. V. BEERMANN

Hetgeen in de laatste jaren over het z.g. retorsietijdperk is gepubliceerd, wettigt de veronderstelling, dat wie zich interesseert voor de geschiedenis van Noord-Brabant in den Staatschen tijd, met den ongelukkigen strijd, waarvan vooral de Meierij van 's-Hertogenbosch in de eerste helft der 17e eeuw het slachtoffer was, niet geheel en al onbekend zal zijn. Toch neemt die strijd bij nader onderzoek telkens andere en wijdere aspecten aan, zoodat men ten laatste eenigszins huiverig wordt, om definitief over een bepaalde periode of een of andere gebeurtenis een oordeel te vellen.

Dit is ook het geval met de functie van hoogschout over de Meierij van 's-Hertogenbosch. Tot voor kort verkeerden wij in de overtuiging, dat Willem van der Rijt, die vlak na den val van 's-Hertogenbosch in 1629 door de Staten-Generaal tot hoogschout over de Meierij werd benoemd, de eerste was, die deze eer, tenminste van Staatsche zijde, te beurt viel. Wie schetst nu onze verbazing, toen wij in archiefstukken uit de jaren 1627 en 1628 reeds een Staatschen hoogschout over dit gebied ontmoetten! Deze functionaris was ons onbekend; zoodat de lust tot onderzoek door deze plotselinge verschijning ten zeerste geprikkeld werd. Het navolgende resultaat onzer nasporingen bieden wij den lezer aan.

Na het afloopen van het Twaalfjarig Bestand ontstond er in de grensgebieden een serie twisten tusschen de regeering te Brussel en de Staten-Generaal. De oneenigheid liep voornamelijk over vermeende rechten op goederen, in de wederzijdsche gebieden gelegen. Volgens de gebruiken van den tijd werd natuurlijk zonder aarzeling naar het retorsiewapen gegrepen: van beide kanten maakte men zich van elkaars goederen meester of legde men daar zware lasten op.

Speciaal goederen, die gelegen waren onder het kleine Werkendam, in het Land van Altena, waren aanleiding tot hevige botsingen. De bekende Spaansche generaal graaf Hendrik van den Bergh maakte als eigenaar van het kasteel van Hedel aanspraak op die goederen. Allerlei strubbelingen, waarbij ook de abdij Berne betrokken werd, ontstonden daardoor. Na een aanvankelijk compromis hervatte de graaf in 1625, vermoedelijk in verband met de inname van Breda in dat jaar, waardoor de Spaansche positie in het Noord-Westen van Brabant aanmerkelijk werd versterkt, zijn actie. In 1626 dook er een nieuwe gegadigde naar de Werkendamsche bezittingen op in den persoon van jhr. Hendrik van Eck, heer van Werkendam en kapitein van het Bredasche garnizoen. Ook deze wilde zijn rechten op de in de omgeving van zijn eigen heerlijkheid gelegen goederen, welke in het bezit van de Staten van Holland waren, doen gelden. Volgens Van Eck waren niet deze Staten, doch de koning van Spanje te zamen met hem zelf de rechtmatige eigenaars. Evenals Van den Bergh liet hij de pachters dier goederen arresteeren en in Breda achter slot en grendel zetten.

Jan Moors, abt van Berne, moest in opdracht van de Staten van Holland er voor zorgen, dat deze „executiën” ophielden. Dit kostte den Norbertijn wel veel moeite, maar hij slaagde er toch in, Van den Bergh en kapitein Van Eck te bewegen van hun gewelddadige maatregelen af te zien. De abt en zijn kloosterlingen werden als gevolg daarvan bevrijd van den druk, dien de Republiek op hen legde. ¹⁾

---

¹⁾ Voor dit alles, zie: *Bossche Bijdragen*, Dl. 17 (1940). blz. 35 vlg.

De rust in het grensgebied tusschen Holland en Brabant was echter van korten duur. Al spoedig kwam in Den Haag bericht binnen, dat Van Eck zich niet meer en niet minder dan den titel van baljuw van Zuid-Holland had aangematigd. Aan den secretaris van zijn eigen heerlijkheid Werkendam, gelegen in Zuid-Holland, had hij geschreven, dat hij daar voortaan de jurisdictie uitoefende. De Staten-Generaal namen daar echter geen genoegen mee. De ontvanger Hamel, die belast was met de inning der door de Meierij van 's-Hertogenbosch op te brengen contributie en die te Heusden woonde, kreeg last, aan de regeering van Den Bosch mede te deelen, dat, wanneer deze Van Eck zijn ambt niet binnen drie weken neerlegde, men van Staatschen kant een baljuw over de Meierij zou aanstellen (November 1626). ¹⁾ Hamel bracht deze boodschap naar Den Bosch over, doch de commandeur van deze stad gaf via de regeering van Workum te kennen, dat in geval de Staten een hoogschout over de Meierij gingen aanstellen, Spanje een „hoftofficier” over het Land van Altena zou benoemen. De Raad van State ²⁾ gaf daarop aan Hamel bevel, op de gepaste plaats mede te deelen, dat de Republiek door geheel Brabant en mede in alle andere kwartieren „hoft-officieren” zou aanstellen, wanneer de vijand binnen den termijn van wederom drie weken van zijn onredelijke voornemens geen afstand deed. Duidelijk bleek uit dit nieuwe bevel, hoezeer het de Staatsche instanties ernst was met deze aangelegenheid.

Spanje wist echter, zooals immer in retorsie-kwesties, van geen wijken. Op last van gouverneur Schetz van Grobbendonck richtte mr. Maarten van Wermont, auditeur van het Bossche garnizoen, een aanschrijving tot de regeeringen in stad en rijk van Nijmegen en tot den ambtman van Zalt-Bommel, Tiel Tielerwaard aangaande het benoemen van een Spaanschen hoofdambtenaar in genoemde functies, indien de Staten volgens de boodschap van Hamel een hoogschout over de Meierij in

¹⁾ Res. St. G. 27 Nov. 1626; Res. R. v. St. 30 Nov. 1626 (A.R.A. 's-Gravenhage).

²⁾ Res. R. v. St. 17 Dec. 1626.

functie zouden doen treden. Het Hof van Gelderland nam tegenmaatregelen en beval de desbetreffende ambtenaren, tegen deze Spaanse dreiging op te treden. Vervolgens werd met goedkeuring van den Raad van State besloten, bij onverzettelikheden van den Spanjaard in vijandelijke functies Staatsche ambtenaren aan te stellen. ¹⁾

Jhr. van Eck bleef inmiddels doorgaan, vanuit Breda, nu en later een centrum der retorsie-actie, zijn ambt uit te oefenen. Zoo riep hij de schouten en andere ambtenaren van Zuid-Holland op, om een eed van trouw aan hem te komen afleggen (Januari 1627). Dit staaltje deed in Den Haag de maat overloopen. Langer talmen was thans uitermate ongewenscht en zonder uitstel werd het vroeger geuite dreigement in daden omgezet, doordat de Staten-Generaal overgingen tot de benoeming van een eigen hoogschout over de Meierij. De nieuwe hoogschout moest de schouten van zijn gebied aanschrijven en de jurisdictie in het district uitoefenen, die Van Eck in Zuid-Holland voor zich opeischte ²⁾.

Jhr. Caspar van Eyck werd tot dit nieuwe ambt geroepen. Hij was een zoon van Goyart van Eyck, ambtenaar in Spaanschen dienst en te 's-Hertogenbosch woonachtig. De zoon diende als luitenant bij de Staatsche ruitery en was sinds 1625 kastelein, dijkgraaf en drossaard van Stad en Land van Heusden ³⁾. Juist omtrent den tijd van deze nieuwe benoeming probeerde Van Eyck Jr. door bemiddeling van abt Moors paspoort voor het platteland te verkrijgen van de regeering te Brussel. Terwijl andere te Heusden verblijvende ambtenaren wel in het bezit van Spaansche sauvegardes gesteld werden, mocht het den drossaard niet gelukken, er een te verwerven. Misschien hield de weigering hiervan verband met zijn tamelijk felle optreden tegen de katholieken in het Land van Heusden. ⁴⁾ Bovendien zou het van Brussel zeer ontactisch

¹⁾ *ibid.* 2 Jan. 1627.

²⁾ Res. St. G. 6 Jan. 1627; Res. R. v. S. 6, 7 Jan. 1627.

³⁾ Zie: „*Bijdragen van het Prov. Gen. van K. en W. in N.Br.*“, Dl IV (1918), blz. 41.

⁴⁾ *Bossche Bijdragen*, Dl 17 (1940), blz. 38—39.

geweest zijn, om aan een ambtenaar, die expresselijk met de bedoeling de Spaansche belangen te bestrijden, tot hoogschout over de Meierij benoemd was, vrijgeleide te verschaffen.

De taak van den nieuwen hoogschout is den lezer reeds in groote lijnen bekend. Op zijn verzoek om nadere inlichtingen antwoordde de Raad van State in het begin van Februari 1627 ¹⁾, dat hij een rechtbank met schepenen en een secretaris in Heusden moest oprichten, met als ambtsgebied natuurlijk de Meierij. De Heusdensche schepenen werden verzocht, om de beurt „op de rolle te sitten”, als iemand voor die bank „in rechte sal mogen getrocken worden.” De secretaris van het grensstadje zou het griffierschap van de rechtbank moeten waarnemen.

Nu kon Van Eyck zijn functie aanvaarden. Vol ijver toog hij aan het werk. Alle schouten van Brabant (bedoeld zal zijn: de Meierij) schreef hij tot driemaal toe aan, om den eed van trouw te komen afleggen en de „stocken der rechtboeten” over te brengen. Doch tevergeefs! Niemand reageerde op de uitgezonden brieven en men liet den nieuwbakken hoogschout rustig bevelen uitvoerdigen, zonder deze na te komen. De Meierijenaars hielden zich kalm aan hun eigen (Spaanschen) hoogschout, Philips van Brecht. In tegenstelling met Van Eyck had zijn Bredasche collega en bijna-naamgenoot, Van Eck, wel eenig succes. Eenige schouten van Zuid-Hollandsche dorpen legden den eed aan hem af en betoonden hem gehoorzaamheid. De Roovre, Staatsch baljuw van Zuid-Holland, kreeg daarom last, 'genoemde afvallige schouten — o.m. van Capelle en 's-Gravenmoer, niet ver van Breda gelegen — tot afzwering van hun eed te brengen ²⁾.

In den zomer van 1627 kwam er werk voor den Heusdensche hoogschout aan den winkel, doch wij zullen zien, hoe weinig belangrijke zaken hij kreeg op te knappen. Begin Juni schreef hij naar Den Haag, dat hij den zoon van den schout van Drunen, Thijs Goossens, had gearresteerd, omdat deze

¹⁾ Res. R. v. St. 2 Febr. 1627.

²⁾ *ibid.* 27 Mei 1627,

een ingezetene van dat dorp moedwillig in tegenwoordigheid „van de wet” had gekwetst. Er werd echter aangevoerd, dat Drunen als heerlijkheid niet aan den hoogschout onderworpen was, waarop de hoogschout een uitspraak van den Raad van State verzocht. Dit college gaf hem ten antwoord, ¹⁾ dat hij moest trachten te weten te komen, hoe zijn collega Van Brecht in dergelijke gevallen handelde en dat hij zich daarnaar moest richten. Noch Van Eyck noch de Heusdensche schepenen waren met dit antwoord tevreden gesteld en wenschten derhalve een nadere verklaring. De Raad voerde toen aan ²⁾, dat de Staatsche hoogschout over de Meierij aangesteld was bij wijze van retorsie tegen den door Spanje over Zuid-Holland benoemden baljuw. Deze laatste ambtenaar heeft last, alles te doen, was de Staatsche baljuw over dat gebied verricht, Ergo moet Van Eyck de werkzaamheden van Van Brecht vervullen en daarbij van dezelfde macht en jurisdictie gebruik maken als de Bossche hoogschout.

Dit bescheid was afdoende. Toch bracht de Heusdensche schout het niet verder dan tot daden als inbeslagname op de Maas van een hoeveelheid hop, eigendom o.m. van inwoners van Den Dungen ³⁾, en het voor de schepenbank dagen van een Vlijmensche weduwe, in welke laatste aangelegenheid hij wederom Haagsch advies behoefde. Thans kreeg hij ten antwoord, dat hij moest informeeren, of de vijand nog jurisdictie bleef uitoefenen over Zuid-Holland, óf dat hij door de retorsie gedwongen daarvan afstand begon te doen. ⁴⁾

Na ingewonnen informaties deelde Van Eyck mede, dat de Spaansche baljuw nog steeds jurisdictie bleef usurpeeren over de Zuid-Hollandsche dorpen, die in de Langstraat zijn gelegen. Over de groote rivieren reikte Van Eck's arm blijkbaar niet, maar ook de Staatsche hoogschout praesteerde in het beneden 's-Hertogenbosch gelegen gebied niets en zal

---

¹⁾ *ibid.*, 14 Juni 1627.

²⁾ *ibid.*, 25 Juni 1627.

³⁾ *ibid.*, 12 Aug. 1627.

⁴⁾ *ibid.*, 27 Aug. 1627.

daar, bij gebrek aan vrijgeleide, wel nooit geweest zijn. De Raad van State besliste daarop, dat zoolang de heer van Werkendam zijn actie niet staakte, Van Eyck als hoogschout zou gehandhaafd blijven; alle voorvallende zaken kon hij dus alleen regelen. ¹⁾

Wij wagen het te betwijfelen, of Van Eyck werkelijk ook veel geregeld heeft. In ieder geval heeft zijn actie in de geschiedenis van de Meierijsche dorpen geen spoor achtergelaten. Slechts eenige notities uit het volgende jaar, 1628, belichten nog eenigermate zijn optreden als hoogschout, doch ook deze aantekeningen spreken meer van onderlinge oneënigheden dan van grootsche retorsieactie naar buiten, gelijk wij die in de dertiger jaren van deze eeuw gewend zijn.

Geheel duidelijk is ons het geschil, dat in het begin van 1628 tusschen Van Eyck en de schepenen van Heusden ontstond, niet. Het schijnt gegaan te zijn, om de juiste verdeling hunner retorsie-werkzaamheden. Daar de door Van Eck inmiddels in Den Bosch opgerichte vierschaar over Zuid-Holland hare werkzaamheden had gestaakt, wilde de drossaard van Heusden, om „de retorsie recht te doen,” ook de jurisdictie van de Heusdensche schepenen over de Meierij doen ophouden en hem alléén doen toekomen. Tusschen de Staten van Holland, den [Raad van State en de Staten-Generaal ontstond nu verschil van meening over de kwestie, wie in deze retorsie-aangelegenheid feitelijk het laatste woord had. De provincie Holland beweerde, dat alléén zij hierin te beslissen had, omdat 's vijand optreden tegen het Land van Heusden en Zuid-Holland gebied, alléén haar aanging. Deze opvatting ontmoette verzet en tenslotte stelden de Staten-Generaal Holland in het ongelijk: Raad van State en Staten-Generaal behooren in deze kwestie uiteindelijk te beslissen, omdat deze retorsie niet één geweest, doch de Generaliteit aanging. Het eind van het liedje was, dat de Heusdensche schepenen hun functie van rechtsprekende ambtenaren in

---

¹⁾ *ibid.*, 17 Sept. 1627.

zaken, de Meierij betreffende, behielden, en dat zij dit zoo lang moesten doen, tot Spanje zijn optreden in de Staatsche gebieden staakte ¹⁾).

Op het einde van dit jaar ondervond Van Eyck opnieuw moeilijkheden met de schepenen, die er ditmaal bezwaar tegen maakten, zich te laten gebruiken in de retorsiezaken, wijl daardoor hun gewone jurisdictie kwam te vervallen. De Raad van State ontsloeg hen echter van de taak niet, omdat anders de retorsie-actie verlamd zou worden. ²⁾ Wellicht zouden de Heusdensche schepenprotocollen over de werkzaamheid der schepenen in dit opzicht meer kunnen verhalen.

Na dit laatste voorval valt er een absoluut stilzwijgen zoowel over Van Eyck als over Van Eck. Vermoedelijk zullen beiden hun retorsionnaire activiteit in het begin van 1629 wel gestaakt hebben. Na de capitulatie van Den Bosch in September 1629 werd Willem van der Rijt en na hem Hendrik de Bergaigne officieel Staatsch hoogschout en moest Van Eyck, als hij zich tenminste tot dien tijd heeft weten te handhaven, dus zeker het veld ruimen. Als wij hem dan ook in een audientie, die de Raad van State hem in November 1629 verleende, hooren klagen over de moeilijkheden, die in den weg gelegd zijn aan den predikant, die te Drunen (Meierij van 's-Hertogenbosch) zou gaan prediken ³⁾, dan doet hij dit niet als hoogschout, doch hoogstens als drossaard van het naburige Land van Heusden. Als hoogschout over de Meierij heeft hij slechts weinig gepraesteerd, doch hij had daar ook niet veel kans toe. Zijn optreden vormt een heel bescheiden voorspel op hetgeen de Meierij na 1629 te wachten stond.

---

¹⁾ Res. St. v. H. 3, 7, 17 Maart 1628; Res. R. v. St. 7 Maart 1628.

²⁾ Res. R. v. St. 13 Nov. 1628.

³⁾ *ibid.*, 23 Nov. 1629.

Opvolging van Ant. v. Alphen

door

J. KLEYNTJENS S.J.

Brief (d.d. 1831 April 27) van den Ap. Vic. Antonius van Alphen te Schijndel aan de kardinalen van de Propaganda Fide, waarbij hij Franciscus Antonius de Wijs tot zijn opvolger benoemt, met verzoek aan de Propaganda om die benoeming te bekrachtigen.¹⁾

Eminentissimi Patres!

Vicarius Apost. Buscoducensis, cum anno 1810 in exilium a Napoleone ejiciebatur, delegaverat R. Dominum De Wys ad omnes functiones Vicarii Apostolici, et quidem in Successorem provisorie, si contingeret, ut ipse in exilio moreretur. A tempore reditus ejusdem Vicarii Apost. idem R. Dnus de Wys Vicario Apostolico frequenter adfuit consilio et opera, ad omnia obsequia eidem praestanda semper paratissimus.

Eumdem R. Dominum de Wys, nunc Decanum Ruralem, in delegatione eadem continuavit ad morbum hunc ultimum, quo nunc periculorissimè decumbit; ita ut iste R. Dominus de Wijs provisorie, donec S. Sedi aliter placuerit, futurus sit successor ejusdem Vicarii.

R. Dominus de Wys vir est moderatissimus, multae scientiae,

¹⁾ Dit is het door Philippus v. d. Ven, professor aan het Seminarie te St. Michiels Gestel, opgesteld en door Van Alphen enkele dagen vóór zijn dood ondertekende schrijven, waarover uitvoeriger in de beide artikelen in *Bossche Bijdragen*, III (1919/20), 267 en 270 e.v. — Over de Wijs, zie: *Bossche Bijdragen*, I, p. 89.

et in summa aestimatione apud clerum et populum, quotquot eum cominus noverunt, pacisque studiosissimus: dicitur quidem Gubernio non placere; at hoc ideo, quia non satis eidem notus est, et quia Gubernio odiosum est nomen ejus Fratrum, qui in muniis civilibus constituti jura Ecclesiae semper defendere et propugnare studuerunt.

Quinimo nemo alius Gubernio placeret, et tamquam Vicarius Apostolicus ab eodem agnosceretur, nisi ad placetationem (l'Agréation) à Gubernio Civili, eoque acatholico peteret, ut patet ex exemplo Rdissimi Domini Van Nooy, dum constitutus fuit Superior Missionum Hollandiae.

Propter has rationes praefatus Vicarius Apostolicus humiliter supplicat (f. 272. v.) Eminentissimis Vestris, quatenus eidem R. Domino de Wys tamquam Vicario Apostolico continuare dignentur jurisdictionem.

Profundissima cum veneratione et submissione signor

Eminentissimi Patres!

Schijndel 27 Aprilis 1831

Eminentiarum Vestrarum

Devotissimus Famulus

Ant. Van Alphen Vicar. Apostolicus Vic. Gen^{lis}

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN
A. FRENKEN EN
DR. TH. GOOSSENS

DEEL XIX
AFLEVERING 2
MEI 1948

INHOUD:

Het eerste optreden van Le Sage Ten Broek, door A. van Peer	blz. 113
Petrus Verbraken, priester te Helmond, kanunnik te Maastricht, door F. van Hoeck S.J.	blz. 138
Antonius van Alphen, 1748—1831, door A. M. Frenken, pr.	blz. 142
Abdissenverkiezingen te Binderen bij Helmond, door Jac. J. M. Heeren	blz. 189
Een document over de „Hasseltse kapel” te Tilburg, door Dr. H. Boelaars, C.Ss.R.	blz. 205
Maas en Waal, door Pater Cunibertus Sloots O.F.M.	blz. 210

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f. 10.—.

Telkens bij het verschijnen van een eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Het eerste optreden van Le Sage Ten Broek

Het Katholiek Reveil en de Katholieke Maatschappij¹⁾

door

A. VAN PEER

„Le Sage, de Multatuli van het Roomsche recht, die befaamd zou zijn, indien hij voor welk ander recht dan ook gevochten had.”

Anton van Duinkerken

(Dichters der Emancipatie blz. 75).

Toen in Januari van het jaar 1822 de Pauselijke aflatbrief aan Le Sage, den Secretaris der Maatschappij, was overhandigd, verheugde deze zich daarover bovenmate. In zijn vreugde toonde hij het Pauselijk schrijven aan verscheidene hem bekende Haagse families. Het blijkt nu, dat er onder deze families enige „weldenkende katholieken” werden gevonden, want de agenten van Minister Van Maanen, brachten het nieuws spoedig op het Departement.

Weinig dagen later verscheen ook het Pauselijk besluit in de Catholieke Courant en enige Belgische bladen. Nu achtte Minister Van Maanen de tijd gekomen om den Koning over deze kwestie in te lichten.

9 Maart 1822 bericht de Minister aan den Koning:

„Ik achte mij verpligt ter kennis van Uwe Majesteit te brengen zeker artikel, hetwelk in onderscheidene Belgische dagbladen gevonden wordt, en onder anderen is overgenomen

¹⁾ Voor dit artikel zijn gebruikt: Bijlagen bij het Koninklijk besluit van 21 Augustus 1823. Algem. Rijks Archief: Het Kabinet des Konings.

in de *Courrier de Gand et des deux Flandres*, van den 4e dezer, no. 63. Dat artikel luidt aldus:

„Notre Saint père Pie VII, par un rescrit du 9 Decembre dernier, a reconnu et aprouvé la société Catholique erigée, et siegant à Utrecht, et accorde à chacun des membres y inscrits, une indulgence plenièere, même applicable aux âmes retenues en purgatoire, à ganger le premier Jeudi de chaque mois”.

„Uit deze aankondiging schijnt te blijken in de eerste plaats, dat er eene vereeniging, buiten verlot van het Gouvernement is opgericht, welke zich met religieuse onderwerpen bezig houdt²⁾; ten andere dat dit genootschap de erkenning en een goedkeuring van een uitheemsche magt heeft verzocht, en ten derde, dat de Pauselijke stoel deze aangaande een rescript heeft uitgevaardigd, hetgeen door de nieuws-papieren is openbaar gemaakt, zonder dat daarop het placet van den Souverein is gevraagd, veel min verkregen; althans voor zoo verre mij bekend is.”

Tevens maakt hij den Koning attent op een andere kwestie welke betrekking heeft op de verkoop der Domeinen. Bij de revolutie van 1795 waren vele kerkelijke goederen geconfisceerd en tot Domeingoederen verklaard. Daar de geestelijkheid het kopen van deze Domeingoederen verbood, was dit voor de schatkist zeer nadelig. In de Tweede Kamer der Staten-Generaal was nu een wetsvoorstel aanhangig gemaakt om door middel van een loterij tot de gewenste opbrengst te komen. In de Roomsche-Catholijke Courant van 20 Februari 1822 no. 15 komt een ingezonden stuk voor uit Den Boemelerwaard, dat tot strekking heeft aan deze loterij niet deel te nemen. De inzender betoogt o.a.: „Ik moet UEd. hieromtrent doen opmerken, dat in deze gemeente de veilingen altijd zeer voordeelig voor den Lande zijn afgelopen, en dat de Domeinen zoo duur, zoo niet duurder dan de patrimonieele

²⁾ Over de houding van het gouvernement jegens de Religieuse Instellingen zie Dr. S. Stokman: „De Religieusen en de Onderwijs Politiek der Regering” (proefschrift).

goederen zijn verkocht geworden, en dat wel om deze redenen omdat de Baronie Hedel in vroegere dagen, evenals het Marquisaat van Bergen op Zoom van eene fransche gravin door den lande is aangekocht en dus die geene geestelijke maar wereldlijke goederen zijn; doch in het naburige dorp Alem, waar de goederen van eene Abdij tijdens de Revolutie ontnomen en bij de Domeinen gevoegd zijn, zijn dezelve voor een spotprijs verkocht, ja te Gemert en andere plaatsen in Noord Brabant (alwaar die goederen van de Priesters der Duitsche orde en andere kloosters en Abdijen ontnomen zijn) heeft men de schoonste goederen niet kwijt kunnen worden. Om dus de Domeinen, welke meerendeels geestelijke goederen en door geene R.C. mogen gekocht of bezeten worden, aan den man te brengen, heeft men eene Loterij uitgevonden, en zodoende zullen de R.C., welke een geestelijk goed tot prijs bekomen in het ongelukkige standpunt gebracht zijn, of van dien prijs afstand te doen, of tegen den wil der geestelijkheid deze goederen te behouden en alzo hun consciëntie te bezwaren" enz.

Een der redacteuren of medewerkers, de minister meent te weten, dat het Le Sage was, knoopt hier een beschouwing aan vast, waarin hij o.a. zegt: „Wat zou men zeggen, als het Gouvernement de bewoners van de Coloniën, door de Maatschappij van Weldadigheid vóór enige jaren gevormd, uit elkaar dreef, en zich de reeds verkregene eigendommen dier Maatschappij, onder den titel van Domeingoederen toe-eigende, dezelve eenigen tijd beheeren en vervolgens verkopen liet? Zou men niet zeggen, dat het eene ongehoorde onregtmatigheid was? Zou men het niet, vooral in onze dagen zeggen, waarin men de verrigtingen der Gouvernemen ten openlijk en dikwerf hoogst onbescheiden gispt en hekelt? Welnu, wat hebben de Gouvernemen ten bij het vernietigen der kloosters, bij het Domein verklaren en verkopen van Abdijen en goederen anders gedaan?" Vervolgens betoogt hij, dat het voor de wet strafbaar is gestolen goed te kopen, dat de Kerk het verbiedt als een zonde en dat geen goed

katholiek deze goederen zal kopen al was het uit de honderdste hand.

„Daarom levert de verkoop der geestelijke, zogenaamde Domeingoederen weinig op en voldoet nergens aan de verwachting der liberale vijanden van het kloosterleven, die het welzijn van de staat in de mond, doch de haat tegen religieuse stichtingen in hun hart hebben.”

De Minister meent, dat deze zaken de aandacht van den Koning overwaard zijn en verzoekt om zijn rapport door te sturen aan den Directeur-Generaal voor de zaken van de R. C. Eeredienst tot nader onderzoek over de Katholieke Maatschappij en de Pauselijke Bulle dienaangaande en om hem te machtigen den Procureur-Generaal aan te schrijven om drukker en uitgever van de Roomsche Catholieke Courant te vervolgen. ¹⁾

Den Minister worden beide verzoeken toegestaan en reeds de volgende dag ontvangt de Procureur-Generaal te 's-Gravenhage de opdracht een procedure te doen voeren ter zake no. 15 en 25 van de Roomsche-Catholieke Courant.

Hoe het proces verlopen is, kan niet worden nagegaan, wijl uit dien tijd slechts bewaard zijn de correctionele Rollen van de Rechtbank van eerste aanleg te 's-Gravenhage, waarop slechts vermeld staat: J. Weppelman en J. G. Le Sage ten Broek wegens geschriften.

¹⁾ Uitgever van de Roomsche-Catholieke Courant was Joannes Weppelman boekhandelaar in de Pooten te 's-Gravenhage. (Zie over hem Historisch Tijdschrift Mei 1941 blz. 22.)

Evenmin als met zijn vroegere uitgaven had hij succes met de Catholieke Courant. Na enkele jaren van bestaan werd zij opgeheven.

Andere uitgaven van J. Weppelman zijn:

Aanmerkingen over de gewigtigheid der Staatsomwenteling in Noord Amerika 1785. Zie Enschedé'sches van drukkers en uitgevers.

Lofzangen en geestelijke liederen der Vereenigde Evan. Broedergemeente. Amsterdam 1787 (Zie Enschedé enz.)

De Weg der zaligheid voorgesteld en aangedrongen. Amst. 1798 (zie v. d. Aa), *Zestien gemeenzame brieven over de geboorte, het lijden, den dood, de begrafenis, opstanding en hemelvaart van Jezus* (zie v. d. Aa).

Godsdienstige berigten en mengelwerk, verzameld en uitgegeven door Joannes Weppelman 1801-1804, idem 1814-1815.

Bewegredenen, die Joannes Weppelman hebben genoopt om van de hervormde tot de R.C. Kerk over te gaan etc. 1816.

Wel heeft Le Sage in deze dagen steun gezocht bij den hem bekenden katholieken advocaat van der Horst.²⁾ Doch deze weigerde hem te verdedigen en verwees hem naar een protestantsen collega. Het proces blijkt een gunstig verloop te hebben gehad, want Le Sage behoefde zich niet van een advocaat te laten bedienen.

Ook Goubau, de Directeur-Generaal voor de zaken van de R. C. Eeredienst, ontving namens den Koning opdracht om een onderzoek in te stellen naar: 1e. De Katholieke Maatschappij. 2e. De Pauselijke Bulle. en werd hem tevens om advies gevraagd nopens de maatregelen, welke dienden genomen te worden „tot handhaving van de hooge magt en tot wering van alle schending van en inbreuk op derzelve regten.”

Goubau vraagt onverwijld inlichtingen aan den Gouverneur van de provincie Utrecht. Kort en zakelijk deelt deze hem de inrichting der Maatschappij, haar doel en de namen der bestuurders mee. Over de Pauselijke Bulle wist de gouverneur niets te vertellen. Goubau besloot daarom een onderzoek ter plaatse in te stellen. Hij begaf zich naar Utrecht, waar hij den Aarts priester bij zich ontbood voor een onderhoud. Bij dit onderhoud trachtte hij den Aarts priester te overtuigen, dat deze in strijd met de wet had gehandeld. Een vereniging zoals de Katholieke Maatschappij, die zich met godsdienstige aangelegenheden bezig hield, viel te rekenen onder de religieuse orden en deze mochten zonder toestemming van den koning niet worden opgericht. En tevens verzekerde hij den Aarts priester dat een Koninklijke goedkeuring nooit gegeven zou worden, zolang er mensen van de stempel van Le Sage ten Broek in het bestuur zaten.

Om nu de slechte indruk, welke de eigenmachtige en willekeurige oprichting van de Maatschappij bij het Gouvernement had teweeg gebracht, weg te nemen, stelde Goubau voor om de Maatschappij, zoals deze nu was opgericht, op

---

²⁾ Zie Godsdienstvriend 1828 (pag. 93).

te heffen, vervolgens een nieuwe op te richten, daaraan een andere leiding te geven, nieuwe statuten te ontwerpen, waarin het doel en de werkzaamheden der Maatschappij worden vermeld en deze Statuten aan den Koning voor te leggen om daarop de goedkeuring te verkrijgen.

Zeer ernstig vond Goubau het feit, dat de Maatschappij in verbinding stond met het Hof van Rome, en dat de Aarts-priester aan een buitenlandse vorst de erkenning van de Maatschappij had gevraagd en gekregen. Hij hield hem voor ogen, dat dit feit een gerechtelijk onderzoek te zijnen huize had kunnen veroorzaken.

Wat dit punt betrof kon de Aarts-priester Goubau gerust stellen. Hij had zich niet tot het Hof van Rome gewend, doch tot de „penitencerie”. Ter gelegener tijde zou hij hem een afschrift van het Pauselijk schrijven doen geworden.

Ter verkrijging van de afaat had men als doel van de Maatschappij opgegeven de verspreiding van godsdienstige boeken en apologetische boekjes, waarin dwalingen, die in boeken van niet-katholieken voorkomen, zouden worden weerlegd.

Zes weken later stuurde de Aarts-priester een afschrift van het pauselijk schrijven, zonder echter te reppen over het voornemen om de Maatschappij te hervormen.

Nadat Goubau het pauselijk schrijven had gelezen, was hij zeer vertoornd op den Aarts-priester. Zijns inziens had deze hem bedrogen. Te Utrecht had men van de Maatschappij gezegd: „dat hare enigste strekking ware om den min beschaafden stand der R. C. Ingezetenen, welke over het algemeen zoo weinig kennis van de gronden der Roomsche Godsdienst en der zedeleer heeft, stichtelijke boeken voor weinig geld te bezorgen en denzelven alzoo tot meerdere godsvrucht, zedelijkheid en inzicht in de waarheden des geloofs op te leiden. Dat men niet de minste oogmerken had om werken uit te geven; waarin de gevoelens van andere gezindten zouden worden aangerand, maar integendeel men zou zorg dragen, dat zulks niet geschiede; terwijl thans het tegendeel blijkt,

uit gemeld rescript, dat voornoemde Maatschappij eenig en alleen is opgericht: om de dwalingen ¹⁾ in de boeken der ketters voorkomende uitteroeijen, die in Holland worden verspreid". Goubau betoogt verder, dat het nut van de Maatschappij hem al bedenkelijk was voorgekomen, doch nu meent hij redenen te hebben te vrezen: „dat tegen voornoemd gezelschap strenge maatregelen zullen worden gebezigd, die voor U.H.E. als oprigter ²⁾ immer zeer onaangename gevolgen, welke ik zoo gaarne van U wenschte af te weren, zoude kunnen hebben." De Aartspriester zal toch wel gelieve te beseffen, dat: „daar toch Z.M. alle godsdienstige gezindheden gelijkelijk moettende beschermen met geen onverschillige oogen kan aanzien, dat er in het Rijk zonder Hoogstderzelve daarin te kennen, een genootschap wordt opgericht, hetgeen zich ten doel stelt, om de onderdanen, welke niet R.C. zijn, uit hoofde hunner geloofsbelijdenis aan te randen of te vervolgen, en dus uit dergelijke instelling niet anders kan voortvloeijen, dan dat de Koning zich noodgedrongen ziet, Hoogstdezelfs ontevredenheid over dergelijke handelwijze, die door een Nederlandsche Kerkvoogd bestuurd wordt, in de eerste plaats te doen gevoelen, door de gunsten in te houden, die Hoogstderzelve in zulk eene ruime mate aan de R.C. uitdeelt, en dan wijders de leden van het bestuur en der Maatschappij aan de geregelde Justitie over te leveren, als door hunne handelingen de gemoederen verbitterende en daardoor de openlijke rust stoorende". Nogmaals dringt hij er bij den Aartspriester op aan de Maatschappij te hervormen. Tevens wijst hij op uitgaven van de „R.C. Godsdienstvriend" en de R.C. Bibliotheek. „De verbittering, welke daardoor tusschen de Roomsche-Catholijken en de Protestanten is ontstaan, heeft den Koning diep getroffen, daar zij een verwijdering tusschen de ingezetenen des Rijks heeft veroorzaakt, die in hare gevolgen onberekenbaar moet zijn."

¹⁾ ad refellendos errores in hereticorum libris qui per Hollandiam circumferentur, desseminatos.

²⁾ In werkelijkheid was Le Sage de oprichter, de Aartspriester de voorzitter.

Hij kan niet ontkennen, dat in het Tijdschrift „De Protestant” genaamd, de Hervormde schrijvers zich even liefde-loos en onverdraagzaam uitlaten. Doch het moest hem van het hart, dat de eerste oorzaak tot de thans bestaande haat en onverdraagzaamheid moet geweten worden aan het geschrijf van Le Sage ten Broek. Wanneer de Aartspriester al zijn invloed zou willen aanwenden om Le Sage de mond te snoeren, dan zouden de Protestanten van Gouvernementswege tot zwijgen worden gebracht.

Drie weken later antwoordt de Aartspriester. In dit schrijven spreekt deze zo moedig van zich af, dat baron Goubau twijfelt, of deze brief wel van den Aartspriester is. Zo krachtig en zelfbewust had deze zich nog nimmer uitgelaten. En na enig bedenken stelt hij vast: „daar zit Le Sage achter.” In het rapport aan den Koning meldt hij dan ook: „Uit den geheelen geest en stijl van zijnen brief vermeen ik te moeten opmaken, dat de Kerkvoogd zich door den Notaris Le Sage ten Broek heeft laten opruijen en deze de steller van de brief is”.

In deze brief ontkent o.a. de Aartspriester, dat hij nimmer den Directeur-Generaal om den tuin heeft willen leiden omtrent het doel van de Maatschappij. Hij was toch aanstonds bereid om het gevraagde Pauselijk schrijven ter inzage te zenden, en zodoende had hij niet het minste belang in verduistering of verzwijging. Hij hoopt niet, dat het in vertrouwen meegedeelde Pauselijk schrijven een wapen in de hand zou kunnen worden tegen de Maatschappij. Wat het tweedracht zaaien onder de ingezetenen betreft: deze mening kan toch kwalijk worden volgehouden, als men de uitgaven van de Maatschappij beziet. Aangaande de R.C. Godsdienstvriend en de R.C. Bibliotheek moet hij opmerken dat deze niets met de Maatschappij hebben uit te staan en geheel ter rekening van derzelver schrijvers komen. Hoe gaarne hij ook prijs stelt op de welmenende raad van den Directeur ten opzichte van de Maatschappij, in dit geval kan hij deze niet opvolgen, omdat hij de Maatschappij in geen enkel opzicht lakenswaardig vindt en ook niet omdat een Maatschappij haar

vaste regels en verordeningen heeft, waarvan door het bestuur niet kan worden afgeweken.

Goubau beantwoordt dit schrijven spoedig en aan den Koning rapporteert hij: „Ik heb den Aartspriester laten voelen, dat hij anderen belast voor hem brieven te laten schrijven”.

In zijn schrijven aan den Aartspriester, blaast hij hoog van den toren en neemt het dwaze standpunt in dat het er niet om gaat of de Maatschappij kwaad sticht, *maar alleen of zij in het vervolg kwaad stichten kan*. Naar bewijzen of de Maatschappij door haar uitgaven kwaad sticht, onrust zaait of verdeeldheid brengt, naar *bewijzen* wil hij zelfs niet zoeken. „ik heb tijd nog lust om mij met de lezing van boekskens bezig te houden, die uit handen komen van dergelijke menschen, die door de Maatschappij met derzelfer uitgaven belast zijn.”

Goubau besluit zijn schrijven met de verzekering, dat hij den Aartspriester slechts heeft willen helpen om de ontevredenheid, die bij het Gouvernement bestaat ten opzichte van enige R.C. onderdanen, weg te nemen.

„Ik ben immer van gevoelen geweest, en zal dit steeds blijven, dat wanneer men zoo vele weldaden geniet als onder het Vaderlijk bestuur des Konings door de Catholijken genoten worden, men dan ook wederkeerig jegens denzelfden, al die beleefde inschikkelijkheid moet bezigen, die Hij regt heeft van ons te vorderen, en dat men dit niet doende (waar het geweten en de pligt dit toelaten) zich aan de grootste ondankbaarheid, die men kan bedenken schuldig en zich onwaardig maakt, om enige gunsten, die de Souverein naar goeddunken kan uitdelen of inhouden te ontvangen.”

In zijn wederwoord, waarin duidelijk de hand van Le Sage is te herkennen, ontkent de Aartspriester niet, dat een ander de opsteller van de brief is geweest, doch dat hij door zijn handtekening de hele verantwoordelijkheid voor de brief op zich neemt. Vervolgens zet hij nogmaals duidelijk uiteen, dat het hem onmogelijk is de Maatschappij te hervormen.

Goubau, die nu inziet, dat de Aartspriester voet bij stuk

houdt en volstrekt niet van plan is de gegeven raad op te volgen, rapporteerde nu aan den Koning, dat het zeer moeilijk zal zijn om langs de weg van rechten een actie tegen de Maatschappij te ondernemen, „dat welke maatregelen daartegen ook mogen worden genomen, de uitvoering daarvan vele zwarigheden zal opleveren.” Er blijft zijns inziens geen ander middel over; „dan bij Koninklijk Besluit te verklaren, dat de R.C. Maatschappij niet door den Staat erkend is en dat ze eene strekking heeft, die de openlijke orde en veiligheid zou kunnen storen, mitsgaders oneenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid of wantrouwen tusschen de ingezetenen te veroorzaken.” Vervolgens adviseert hij nog om de uitgangborden tot opschrift dragende „Depôt der R.C. Maatschappij” van de boekverkopers-winkels of andere huizen weg te nemen.

Het rapport van Goubau werd vanwege den Koning aan Minister Van Maanen doorgestuurd om advies en consideratie. Op het Departement van Justitie was men spoedig gereed met een concept-rapport. Dit rapport werd den Minister voorgelegd en circuleerde bij de ambtenaren te Brussel en Den Haag. Het concept-rapport is niet meer aanwezig, doch wel de begeleidende nota's. In deze wordt o.a. gezegd: „Het is den Minister en ook mij voorgekomen, dat de ontbinding van die schandelijke sociëteit bij eenen politieke maatregel, het eenigste doelmatige middel is, om de zaak te redden, en het is mij voorgekomen, dat die sociëteit blijkens den titel, welke zij zich geeft, als een religieus lichaam zoude kunnen worden aangemerkt, wiens statuten niet door den Koning zijn goedgekeurd en evenals de Jezuitenorde en andere orden kunnen worden ontbonden.”

Er kwam in het concept-rapport een bepaling voor om de koninklijke goedkeuring voor alle sociëteiten verplichtend te stellen. Doch Minister Van Maanen wenste dit niet: „Eene algemeene beschikking van dien aard, zoude vooral in de Noordelijke gewesten, niet zeer welkom zijn, omdat men de beperking van vrijheid om sociëteiten op te rigten steeds met

ongenoegen heeft opgenomen; en alleen de hoge noodzakelijkheid gebiedt, om tegen schadelijke godsdienstige vereenigen te waken. Zoo zal dan ook in het rapport moeten worden achterwege gelaten, al hetgeen tot den algemeenen maatregel betrekkelijk is".

Toen eindelijk na veel knippen en plooiën het rapport gereed lag, was het een lijvig stuk geworden, vol beweringen, vermoedens, grote termen en serie's wetsartikelen vermoeiend om te lezen.

In het kort komen de bezwaren van Van Maanen tegen de Maatschappij hierop neer:

Ad 1um dat de Maatschappij reeds in de eerste ogenblikken van haar bestaan door scheuringen en onenigheden is verdeeld en dat zij gestrekt heeft om de vrede en de rust van de kerk te verstoren o.a. door het aanplakken van het rescript van Rome door de Robiano. Zij zal ook de vrede en de rust van de Staat bedreigen door, onder schijn van ijver voor de Godsdienst, de daden van het Gouvernement aan te randen, getuige het artikel in de R.C. courant van 20 Febr. l.l. over de *Geestelijke goederen* van de hand van Le Sage ten Broek.

Ad 2um Zij is een godsdienstige vereniging, wier oprichting is geschied zonder voorkennis van het openbaar gezag.

Ook had de Minister vernomen, dat de Maatschappij een strekking had „à ressusciter", gelijk men dat noemde, „*d'anciennes doctrines, dont parlent les seules bulles, qui n'ont jamais été admises dans ce pays*" en een bevestiging daarvoor vond hij in het prospectus der Belgische Maatschappij waarin de geloofsbelijdenis van Pius IV, het formulier van Alexander en de bulle Unigenitus worden onderschreven. Deze zaken hebben blijkbaar een vervolging van de Jansenisten ten doel.

In de aflatbrief van Rome wordt gesproken van het wederleggen van dwalingen in de boeken van andersdenkenden.

In een staat waarin volkomen vrijheid van godsdienst heerst, is het onduldbaar, dat leden ener Godsdienstige gezindheid zich tot een genootschap vereenigen en zich opwerpen tot

beoordelaars van geschriften van andersdenkenden, die zij voor ketters willen uitgekreten hebben.

In Frankrijk mag op plaatsen, waar kerkgebouwen van andersdenkenden zich bevinden, geen plechtigheden buiten het kerkgebouw gehouden worden, om alzo aan andere gezindheden alle ergernis en aanstoot te besparen. Hoe zal dan kunnen gewettigd worden het aanwezen van een Maatschappij, welker enig doel is om de godsdienstige begrippen van andersgezindheden als ketterijen ten toon te stellen en om een algemene opstand tegen de leer van andersdenkenden te organiseren?

Mogen de geestelijken zich bij hun Godsdienstig onderricht generhande beschuldigingen tegen de ander godsdienstige gezindheden, die in den Staat geduld moeten worden veroorloven, hoe zal dan het aanwezen ener Maatschappij gerechtvaardigd worden, welke zich eeniglijk heeft voorgesteld om tegen andere gezindheden in het strijdperk te treden? welke gelijk de Maatschappij te Brussel tot leuze aanneemt overoude Pauselijke voorschriften, die al in vroeger tijd tot de aanstoking van het godsdienstig twistvuur gestrekt hebben?

Hoe nu de Maatschappij op te heffen. Er zijn twee middelen: langs de weg van rechten of door een maatregel van hoog gezag. Voor het eerste bestaat geen mogelijkheid. Het komt hier niet zo zeer aan op de toepassing der straffen bij art. 291 en volgende van het wetboek van strafrecht bedreigd, maar op de geheele ontbinding van de hier bedoelde maatschappij, waaromtrent het oordeel, uit de aard der zaak en ook volgens de inhoud dier artikelen, niet aan den rechter, maar aan het Gouvernement toebehoort.

Tot een politieke maatregel, een Koninklijk Besluit, zal de toevlucht behoren genomen te worden. De Minister biedt den Koning een ontwerpbesluit aan en vervolgt: „dit besluit afgekondigd in het staatsblad zal door de „Nieuwspapieren” bekend worden gemaakt en zo zal niemand in de waan kunnen blijven verkeren, dat de rescripten van den Paus hier te

lande hunne uitvoering zouden erlangen, zonder dat Uwe Majesteit daaromtrent gekend wierde”.

Van deze werkzaamheden op het Departement blijkt iets naar buiten te zijn uitgelekt, want in de Godsdienstvriend ¹⁾ reageert Le Sage op de hem bereikte berichten. „Men had sedert eenige tijd op onderscheidene plaatsen het onrustwekkende berigt in omloop gebracht, dat de Catholijke Maatschappij in Nederland op *hoog bevel* stond vernietigd te worden. In eenen brief door de Noord Nederlandsche Courant van den 15 Febr. 1823 wordt dit gerucht tegengesproken. De brieftschrijver meent de aanleidende oorzaak tot hetzelfde in de Protestantsche Maandwerken te vinden, wier twist en tweedragtstokende strekking maar al te zeer bekend is, die dit balletje al eens meer opgeworpen hebben en de Catholijke schrijvers zelfs met opsluiting enz. durven dreigen, die hierdoor de grondwet openlijk schenden en het Gouvernement bij de Catholijken verdacht maken, alsof hetzelfde te hunnen koste de protestanten begunstigen wilde. Weet men dan niet, dat de Koning bij Zijne Proclamatie van 18 July 1815 aan de Katholijke Kerk *hare staat en hare vrijheid verzekerd heeft*. Weet men dan niet, dat onze Koning, rechtvaardig en, als *Koning der Nederlanden*, niet protestantsch is, ofschoon Hoogstderzelven *in zijn privê de leer van het protestantisme belijdt*.”

De rapporten van den Directeur Generaal van de R. C. Eeredienst en van den Minister van Justitie werden, voor bekrachtiging van het Koninklijk besluit doorgezonden naar de Raad van State.

Doch hier deed zich nu het merkwaardig geval voor, dat de Raad met overgrote meerderheid een rapport samenstelde, waarin stuk voor stuk de rapporten van van Maanen en Goubau werden bestreden.

Slecht vier leden, waaronder de Vice-President van de Raad, waren het gevoelen van Van Maanen en Goubau toegedaan

---

¹⁾ Deel X blz. 118 (1823).

en dienovereenkomstig dienden zij een afzonderlijk rapport in.

De bezwaren dezer heren kwamen in het kort hierop neer: De Maatschappij is over heel het Koninkrijk uitgestrekt, zij heeft in alle provincies hare administrateurs en correspondenten, heeft een afzonderlijke drukkerij onder haar bewind en op verschillende plaatsen haar stapelen van boeken, door deze groote uitgebreidheid kan het een lichaam worden in de staat. Ondanks den Aartsbisschop van Mechelen en tegen de wil van de pastoors te Brussel is deze Maatschappij opgericht.

De overgrote meerderheid van de Raad van State bericht den Koning: „de onderscheidene rapporten en stukken betrekkelijk deze zoo belangrijke als tedere zaak met den meesten aandacht onderzocht hebbende, zijn er bij hem gewigtige bedenkingen tegen het door den Minister van Justitie en den Directeur Generaal van den Roomsch-Catholijken Eeredienst geadopteerd gevoelen, mitsgaders tegen het aangeboden concept-besluit gerezen.”

Vervolgens bespreekt de Raad uitvoerig de volgende drie punten. 1. Het wezen doel en strekking der Maatschappij. 2. of hij onwettig of tegen het verbod van enige wetten is opgericht. 3. of hare strekking nadelig of gevaarlijk zou kunnen zijn voor de openbare rust.

Ad 1m. Hoewel zij door het Hof van Rome is begunstigd en indulgentiën heeft ontvangen kan zij niet worden aangemerkt als verboden godsdienstige vereeniging of gemeenschap, daar tussen de leden en de Directie geen andere band bestaat dan de jaarlijkse contributie en het Prospectus. Wat het aannemen van de geloofsbelijdenis van Pius IV betreft, dit was onder de katholieken reeds voor den jare 1795 verplichtend voor alle geestelijken, advocaten, schoolmeesters enz. en in dit land niet verboden. Het ondertekenen van de twee andere stukken wil aan de katholieken slecht de waarborg geven, dat onder de bestuurders geen enkele gevonden wordt, die met de zogenaamde Utrechtse Kerk in enige gemeenschap staat.

Ad 2m. Daar de maatschappij dus geen godsdienstige vereniging is, is op haar niet van toepassing de verschillende wetsartikelen tegen deze uitgevaardigd. Ook kan tegen haar niet het zesde artikel der Grondwet in aanmerking komen, omdat dit de ongestoorde uitoefening van den Eeredienst waarborgt en dan pas in werking treedt, wanneer een godsdienstige gezindte door andersdenkenden in die uitoefening zoude worden bedreigd of gestoord. Daar het een ieder geoorloofd is zijn gedachten en gevoelens door de drukpers, behoudens zijn verantwoordelijkheid, te openbaren, zou men kunnen vragen of dit voorrecht niet even zo wel door meerdere personen verenigd, als door ieder persoon in het bijzonder kan worden uitgeoefend. De Raad wijst op het aantal letterkundige genootschappen zonder verlof opgericht, die in vereniging boeken verspreiden en besluit dat de Roomsche Catholijke Maatschappij met een letterkundige onderneming kan worden gelijkgesteld.

Ad 3m. In ons land waar een volkomene vrijheid van geloofsbegrippen grondwettelijk bestaat, kan het gevaarlijk worden godsdienstige Leerstukken te vergelijken en af te keuren. Doch dit gevaar vloeit voort uit het wezen van de vrijheid van drukpers. Het schrijven over staatkundige onderwerpen is niet minder gevaarlijk, omdat daardoor wantrouwen, misnoegen en afkeer kan worden gestookt. Niemand kan echter strafloos de rechten der Maatschappij en bijzondere personen beledigen, want de verantwoordelijkheid van den schrijver gaat hand aan hand met de verleende vrijheid.

„De strekking van de Catholijke Maatschappij kan dan a priori als nadelig en gevaarlijk worden beschouwd, om het misbruik van dezelve in de keuze der boeken en geschriften zou kunnen worden gemaakt, maar vraagt men nu, of die gevaarlijke strekking bereids in de daden der Maatschappij is gebleken, dan moet de Raad rondborstig verklaren, dat hem tot dusverre geen zodanige daden zijn voorgekomen.” De Minister van Justitie heeft getracht in een uittreksel van de Roomsche Catholijke Courant de gevaarlijke strekking der

Maatschappij aan te tonen, doch de Maatschappij staat los van de R. C. Courant, deze heeft een aparte drukkerij en een bepaalden bekenden uitgever.

Wanneer de Maatschappij zou worden opgeheven, dan blijft de R. C. Courant voortbestaan en zouden de schrijvers niet langs andere weg hun doel kunnen bereiken en toch de werken blijven verspreiden?

„De Raad hadde gaarne gewenst, dat zich de Roomsche Catholijke Maatschappij niet hadde voorgedaan, hij had gaarne aan Uwe Majesteit het ongenoegen gespaard gezien om van eene zoo netelige zaak te moeten kennis nemen, hij moet betreuren, dat door de oprigting van zoo eene societeit het strijdperk over godsdienstige Leerstukken meer en meer wordt geopend, maar hoedanig deze Maatschappij ook beschouwd worde, vindt zich de Raad echter bezwaard, de ontbinding dezer maatschappij nu reeds aan Uwe Majesteit aan te raden. Buiten en behalve de bedenking welke tegen zodanige ontbinding uit de bovenstaande consideratiën zouden kunnen worden ontleend, kan het niet missen, dat daardoor een diepe en ongunstige indruk op eene groote meenigte van Uwer Majesteits onderdanen zal gemaakt worden. Zal dan nog in allen geval het doel der ontbinding kunnen worden bereikt? Zal de ontbonden Maatschappij niet trachten in eene andere gedaante op te rijzen? Zullen niet de bijzondere schrijvers en uitgevers van tijdschriften in beweging gesteld worden, en is het niet te vreezen, dat het hulpmiddel erger dan het kwaad worden zal? De ondervinding heeft meermalen geleerd, dat door te veel belang te hechten aan eene zaak, welke het niet wel mogelijk is geheel te bedwingen, daardoor nog meerdere gehechtheid aan en zucht tot het verbodene wordt opgewekt, dit zou welligt het geval kunnen worden, wanneer de Roomsche Catholijke Maatschappij door eenen maatregel van hoog gezag werd vernietigd.

De Raad beducht voor den indruk en de gevolgen, die de ontbinding der Maatschappij zou kunnen veroorzaken, wil daardoor niet te kennen geven, dat het Gouvernement des-

zelfs waakzaamheid over den gang dier Maatschappij geheel zou kunnen aftrekken, hij wil Uwer Majesteit alleen meer bijzonder doen opmerken, dat de Roomsch Catholijke Maatschappij immers nog niet in die mate de openbare rust of veiligheid van den Staat hebbe bedreigd, om tegen derzelve het openbaar gezag bij uitsluiting te doen werken. Twee leden van den Raad hebben de ontbinding van de Maatschappij noodzakelijk geacht, omdat zij in derzelve strekking een dreigend gevaar voor de openbare rust hebben gezien, maar zij hebben gedacht, dat ook andere soortgelijke inrigtingen of societeiten minder of meerder gevaarlijk worden kunnen, en uit dien hoofde was het hun toegeschenen, dat de maatregel van suppressie niet bij uitzondering op de R. C. Maatschappij, maar algemeene maatregelen op alle andere soortgelijke instellingen zouden behooren te worden toegepast. Hoe wenschelijk het den Raad ook voorkome, dat er maatregelen te nemen waren tegen vereenigingen, genootschappen of tijdschriften, welke bepaaldelijk tot het behandelen van Godsdienstige leerstukken en beginselen zijn gerigt, is echter eene algemeene maatregel van suppressie als een overdreven en onuitvoerlijk hulpmiddel te beschouwen, en daaruit kan dan ook tevens worden afgeleid, dat vermits sedert langen tijd in vele der tijdschriften over en weder niet zonder zekere bitschheid over godsdienstige Leerstellingen en wat daarmede in verband staat, wordt gestreden, het als eene hoogst bedenkelijke onderneming zou moeten worden aangezien, de Roomsch Catholijke maatschappij bij uitzondering te vernietigen.

De Raad van State heeft in deze korte aanmerkinge de bedenkingen zamengetrokken, welke hem hebben terughouden om zich met het gevoelen van den Minister van Justitie en den Dirécteur Generaal te kunnen vereenigen, en hij is derhalve eerbiedig van advies, dat Uwe Majesteit immers voor alsnog aan het voorstel van den Minister van Justitie geen gevolg zoude behooren te geven, doch dat gemelde Minister niettemin zou kunnen worden aangeschreven om met een voortdurend en verdubbeld toezigt de daden van den

Roomsche-Catholijken Maatschappij als van den derzelver Directie te doen bewaken en in het algemeen eenen bijzonderen aandacht op de handelingen van alle andere genootschappen, vereenigingen of tijdschriften met betrekking tot het schrijven over Godsdienstige leerstellingen gevestigd te houden, teneinde wanneer daarvoor termen zijn, de overtreders der wetten zonder eenige versooning in regten worden vervolgd en zoodanige verdere maatregelen zouden kunnen worden genomen, als Uwe Majesteit dienstig en noodzakelijk zou oordelen."

Wat een troost zou het voor Le Sage en zijn medestrijders zijn geweest, als zij hadden geweten, hoe deze mannen, uit een der hoogste staatcollege's dachten over hun werk en hoe zij uit louter rechtvaardigheidszin de katholieken verdedigden tegen laster en verdachtmaking.

In hun rapport aan den Koning schreven zij toch: „maar vraagt men nu, of die gevaarlijke strekking bereids in de daden der Maatschappij is gebleken, dan moet de raad rondborstig verklaren, dat hem tot dusverre geene zoodanige daden zijn voorgekomen."

Zonder deze wetenschap moest Le Sage en de zijnen wel bij de regering slechts vijanden zien.

Daar nu de Raad van State zijn medewerking had geweigerd aan het Koninklijk Besluit, waren Van Maanen en Goubau in een pijnlijke situatie geraakt. Toch was er voor hen in deze donkerte nog een lichtpuntje. In den Secretaris van Staat, tevens Vice President van den Raad van State hadden zij een medestander gevonden. En deze drie heren: Van Maanen, Goubau en Mollerus staken nu de hoofden bijelkaar en beraadslaagden wat te doen.

Het resultaat van deze beraadslagingen was, dat zij den Koning voorstelden een Besogne in de stellen, om de zaak der Katholieke Maatschappij nogmaals in behandeling te nemen. Zeer bevreemdend is deze vorm. Een Besogne was toch in ons toenmalig staatsbestel een college, dat gewichtige buitenlandse zaken, die zich niet leenden voor openbare bespreking in den Staten Generaal, behandelde. Men sprak dan ook van een „geheim Besogne."

Hoe wel de Katholieke Maatschappij zich nimmer tot de Pauselijke Staatssecretarie had gewend, doch slechts tot de penitencerie, iets wat in ons land wettelijk geoorloofd was, hield Van Maanen, tegen beter weten, vol, dat de Maatschappij onder erkenning en goedkeuring stond van een „uitheemsche magt”.

De Koning willigde het verzoek der heren in en benoemde tot voorzitter van het Besogne de Minister van Buitenlandse Zaken, baron von Nagell en tot leden de Minister van het Publieke Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën A. R. Falck en vervolgens Van Maanen, Goubau en Mollerus.

Na enkele besprekingen ontstond er in de vergadering van het Besogne verschil van mening. De Ministers von Nagell en Falck bleken het gevoelen van de Raad van State geheel te zijn toegedaan en konden niets strafbaars vinden in de daden van de Maatschappij.

Een nieuwe teleurstelling voor Van Maanen en zijn medestanders. Doch Goubau vernieuwde nu zijn activiteit om de Maatschappij verdacht te maken. Zijn eerste werk was om een verklaring van den Bisschop van Mechelen uit te lokken tegen de Maatschappij. Hij belastte daarom, tegen de eerste Donderdag van de Maand Juli, den Referendaris Van Ghert in de Brusselse kerken te gaan zien, of aan de deuren of in portalen aankondigingen nopens den aflat waren geplakt.

In de St. Gudula's kerk vond hij er een, welke hij afscheurde. De pastoor over deze zaak onderhouden, deelde Van Ghert mee, dat hij van niets wist.

Men had hem niets gevraagd, ofschoon het wel meer gebeurd was, dat er dergelijke briefjes waren aangeplakt. Van Gerht wees den pastoor op de uitspraak van den Bisschop van Mechelen, dat zonder toestemming van den pastoor geen briefjes mochten worden aangeplakt. De pastoor zou er den bisschop over spreken. Goubau deelde het voorgevallene den bisschop ook mee. Het verhoopte gevolg bleef niet uit. Nogmaals sprak de bisschop zich krachtig uit tegen de Maatschappij. En op de eerstvolgende maandelijksche bijeenkomst

van de Brusselse pastoors werd besloten om dergelijke aanplakkingen te verbieden, die niet van hun visa waren voorzien.

Dit alles berichtte Goubau den Koning. „Ik heb gemeend”, schrijft hij, „dat het Uwe Majesteit niet onwelgevallig zoude wezen met de toedragt dezer zaak bekend te worden gemaakt”.

Nog op een andere wijze trachtte Goubau de Maatschappij bij den Koning in een hatelijk daglicht te stellen.

Bij K.B. van 21 April 1823 had de Koning een jaarlijkse bezoldiging en andere voordelen vastgesteld ten behoeve van R.K. Geestelijken, die genegen zouden zijn om naar West-Indië te vertrekken.

In deze dagen was er een kapelaan J. Willemse uit 's Heerenberg, die als missionaris naar W.-I. wilde gaan. Daartoe wendde hij zich tot den Minister van Koloniën om een paspoort en gaf ook kennis van zijn vertrek aan het Departement van Eeredienst. Bij deze gelegenheid werd hem attent gemaakt op de gunstige bepaling van het K.B. van April j.l. Doch de missionaris antwoordde, dat zijn geestelijke overheid reeds voor alles gezorgd had en dat zij er niet voor scheen te zijn om van het Gouvernement een bezoldiging te ontvangen. Uit zijn gesprekken, zegt Goubau, was op te maken, dat hij echter door de R.K. Maatschappij was overgehaald om naar Suriname te vertrekken. Hij zou de zaak zo gelaten hebben, als hij niet bij toeval ontdekt had, dat deze kapelaan met den voorzitter van den Belgische Maatschappij De Robiano, in Brussel geld had opgehaald voor zijn reis en bestemming in Suriname, o.a. was hij bij den Bisschop van Roermond geweest.

„Het is meer dan waarschijnlijk, dat deze priester ook in de Noordelijke provinciën dergelijke liefdegiften aan R.C. huizen heeft gaan rondhalen, en dus een daad van bedelarij gepleegd, die niet alleen beneden het karakter van een geestelijke, maar zelfs bij 's lands wetten verboden is, terwijl dezelve mij nog strafwaardiger toeschijnt, doordien zij, een vuig bedrog en misleiding ten grondslag moet hebben, vermits men voor de ingezetenen zekerlijk verheimelijk heeft,

dat Uwe Majesteit op eene zoo gunstige en voordeelige wijze in het bestaan der zendelingen heeft voorzien". Hij raadt den Koning aan om het desbetreffende K.B. in alle kranten te laten plaatsen, opdat men voor zulke personen gewaarschuwd zou zijn.

Dit rapport wordt vanwege den Koning doorgezonden naar den Minister van Koloniën Falck. Deze tracht in zijn antwoord Goubau te kalmeren door nuchter en zakelijk de feiten voor te stellen. Ironisch klinkt hier en daar zijn toon.

Hij vindt het een overdreven voorzorg om voor één exemplaar maatregelen te nemen, dat vanwege den Koning het K.B. in de nieuwspapieren wordt geplaatst. De missionaris is toch alleen maar bij den Bisschop van Roermond geweest, dat hij ook in de Noordelijke Provinciën giften heeft opgehaald, is toch slechts een vermoeden.

Het deed den Minister werkelijk leed, dat de Directeur-Generaal niet op zijn Departement was geweest, toen de missionaris zich bij hem vervoegde. „Hij zou anders zonder twijfel evenveel redenen gevonden hebben als ik om over deszelfs beschaafde voorkomen en verstandige wijze van spreken te vreden te zijn en zich deszelfs werkzaamheden bij den Roomsche Katholijken in Suriname betere vruchten te beloven dan van zendelingen van den gewonen stempel kunnen verwacht worden”.

In de weigering van de regeeringssubsidie, ziet de Minister niets bijzonders. Alles voor zijn nieuwe bestemming was reeds geregeld voor de afkondiging van het K.B. en hij wilde nu liever onverwijd verrekken. „Zijne vrijwillige aanmelding trouwens strekte tot bewijs, dat hier aan geen slinksche oogmerken gedacht moesten worden”.

Doch Goubau houdt vol, hij is niet te overreden. Hij antwoordt met een zeer lijvig rapport, waarin hij het schandelijk blijft vinden, wat de missionaris Willemse heeft gedaan en hij geeft de Katholieke Maatschappij de schuld „De klagten toch over het gebrek aan geestelijken in de West-Indiën, zijn oorspronkelijk uit den boezem der Maatschappij aangeheven

en in den Godsdienstvriend door Le Sage ten Broek, secretaris van gemeld genootschap en in die hoedanigheid ambtgenoot van de Robiano geplaatst geworden". Hij verwijst naar een brief van kapelaan Willemse in het zesde nummer van de Godsdienstvriend 1823, waarin gesproken wordt om over te komen naar Amsterdam. En Goubau fantaseert: „Hij zal daar natuurlijk een bezoek moeten afleggen bij den Heer Mosch, penningmeester van de R.C. Maatschappij en bij den Heer van Wijckersloot, lid van de Maatschappij en Professor in het klein Seminarium te Velzen”.

Hij gelooft gaarne, dat die kapelaan een beschaafd voorkomen heeft en verstandig spreekt, maar juist deze meerdere beschaving en oordeel hadden hem van deze schandelijke en ontorende stap moeten afhouden.

Vervolgens verzocht hij den Koning om dit rapport door te sturen naar het Besogne.

Doch al de moeite, welke Baron Goubau zich had getroost was vergeefs. In de boezem van het Besogne bleef verdeeldheid. De tiende Augustus zond de voorzitter van het Besogne een ontwerprapport aan den Koning bij alle leden rond, doch de achttiende kreeg hij zijn rapport reeds terug begeleid van een ander, opgesteld door Van Maanen, Goubau en Mollerus. Van Maanen verzocht den voorzitter dit rapport te willen tekenen en vervolgens aan de leden rond te zenden.

Doch de Ministers von Nagell en Falck hielden voet bij stuk en wensten het hun aangeboden rapport niet te tekenen.

Tenslotte kwam men overeen de beide rapporten aan den Koning aan te bieden met een begeleidend schrijven: „De gezamenlijke leden van het Besogne hadden gaarne gezien, dat zij in staat geweest waren, een overeenstemmend advys bij Uwe Majesteit uit te brengen over dit belangrijk onderwerp, doch daar dit niet mogelijk geweest is, hebben zij begrepen de zaak aan Uwer Majesteits meer verlicht en welwikkend oordeel ter beslissing te moeten overgeven”.

En de Koning koos de zijde van de meerderheid van het Besogne (Van Maanen had zelf voor de samenstelling gezorgd)

zodat het meer verlichte en welwikkend oordeel moest luiden, dat per 21 Augustus 1823 de Katholieke Maatschappij te Utrecht en te Brussel werd opgeheven, daar zij de rust onder de ingezetenen verstoorde. Nadat 1 September het betreffende K.B. in het Staatsblad was afgekondigd, bleek Van Maanen nog niet geheel gerust te zijn.

17 September zond hij aan „alle de Procureurs-Generaal” het volgend schrijven; „Ik heb de eer bij dezen aan Uw H. Ed. G. te doen toezenden een afschrift van s' Konings besluit van 21 Augs j.l. betrekkelijk de ontbinding van de R.C. Maatschappij te Utrecht en van de Societé Catholique te Brussel en bij welk besluit aan alle openbare magten wordt aanbevolen om zorg te dragen, dat gemelde Maatschappijen haar werkzaamheden staken en alle merkteekenen van derzelve aanwezig worden weggenomen, mitsgaders, dat geene contributiën meer betaald of geheven worden, terwijl den H.H. Procureurs-Generaal en Officieren van Justitie nog meer bijzonder zijn gelast om straf te vorderen tegen den genen, welke deel aan genoemd genootschap zou mogen blijven nemen.

Ik verzoeke mitsdien Uw H. Ed. Gestr. om door stipte naleving van de hier voren gemelde bepalingen te willen zorg dragen en Hare ondergeschikten daartoe met ernst en nadruk te willen aanmanen, terwijl ik gaarne van U.H.E.G. bericht zal ontvangen van de resultaten, die dit besluit in Haar ressort zal hebben gehad.”

Dit K.B. was voor Le Sage een harde slag. Daar stond hij publiek gebrandmerkt als een onruststoker, die de Godsdienstvrijheid, bij de wet gewaarborgd, schond, een staatsgevaarlijke rebel.

Naar aanleiding van de opheffing der Maatschappij schreef hij in de Godsdienstvriend¹⁾: „Wat zou het dan zijn, wat aanleiding tot rustverstoring geven kon? Zou het zijn, dat men niet verdragen kan, dat er onder het legio Maatschappijen en genootschappen, waarvan Nederland wemelt, eene enkele zuiver Catholieke Maatschappij besta?”

¹⁾ De Godsdienstvriend 1823, blz. 216.

Hij betoogt verder, dat de vredelievende Protestanten niet ongerust behoeven te worden: „slechts de vrienden van rusteloosheid en woelzoek liberalismus zouden kunnen ongerust worden, bij het verspreiden en algemeen maken van geschriften, waarin alle opstand gedoemd, elke ongehoorzaamheid aan overheden en wetten als opstand tegen God voorgedragen worden. Het is om die reden, dat wij ons eerbiedig onderwerpen aan het Koninklijk Besluit, waarbij de Catholijke Maatschappij ontbonden wordt, slechts tegen de aangevoerde beweegredenen meenen wij eenige bedenkingen te moeten aanvoeren en ons vrijmoedig te mogen verdedigen, en het is derhalve geen klagt tegen 's Konings Besluit, welke wij willen doen hooren, maar het is weleer een gerustellende verzekering, die wij zoo gaarne geven aan alle, die ons de grievende gedachte zou kunnen koesteren, dat de gesupprimeerde Catholijke Maatschappij aanleiding tot rustverstoring zou hebben kunnen geven, zooals men bij Z. M. heeft voorgewend?" Na dit waardig protest vraagt Le Sage zich af, of nu de verspreiding van het goede boek onder de Katholieken moet worden gestaakt. Volstrekt niet, meent hij. Het doel der Maatschappij zal blijven worden nagestreefd, doch nu onder een andere vorm. En onverslagen kondigt hij aan, dat de reeds aangekondigde werken der opgeheven Maatschappij alle zullen verschijnen. Hij zelf en alleen hij wordt nu de aansprakelijke persoon en de serie werken, die bij de boekverkopers van Langenhuyzen te 's-Gravenhage zal verschijnen, zal tot titel dragen:

GODSDIENSTIGE EN ZEDEKUNDIGE MENGELINGEN
BIJEENGEZAMELD

DOOR

J. G. LE SAGE TEN BROEK.

Er wordt nog bijvermeld, dat de intekening kan geschieden bij de uitgevers en een veertigtal correspondenten, waarschijnlijk de vroegere depôthouders van de gesupprimeerde Maatschappij. Later is Le Sage bij dit werk geholpen door den advocaat Mr. B. Berends, die door Le Sage de weg tot de

Kerk had gevonden. Het doel der Maatschappij, het verspreiden van goede boeken, kon blijven worden nagestreefd, vijf jaren lang, tot 1828, het jaar waarin Le Sage geheel blind werd. In dat jaar werd de uitgave gestaakt. Doch het andere grote doel, de vereniging der Nederlandse Katholieken, die door de loop der eeuwen van elkaar waren vervreemd, is door de tegenwerking van het Gouvernement geheel mislukt.

De ontbinding van de Maatschappij is voor Le Sage een zeer grote tegenslag geweest. Twintig jaar later schrijft hij in de *Godsdienstvriend* nog met grote weemoed over de Maatschappij, die z. i. in haar kort bestaan groot nut had gesticht.

In 1825 vermeldt hij in de *Godsdienstvriend*, dat te Parijs een Maatschappij ter verspreiding van goede boeken met duizenden leden is opgericht en vervolgt: „De Catholieke Maatschappij, welke in Nederland bestaan heeft, schijnt aanleiding tot het oprigten der fransche te zijn geweest en wij verheugen ons, dat deze inrigting in Frankrijk niet alleen grooten bijval vindt, maar ook bereids veel nut gestigt heeft.”

Doch in Frankrijk ondervond de Maatschappij eenzelfde tegenwerking van de Liberalen als in ons land.

In 1826 klaagt de Lamennais ¹⁾: „Wij hebben de vereniging tot verspreiding van goede lectuur, de enige die de verspreiding en de voortwoekering van de goddeloosheid tegengaat en aan zulk een vereniging worden allerlei hinderpalen in de weg gelegd. Het is een hemeltergende misdaad.” Dat er overigens enig verband is geweest tussen de Hollandse en de Franse Maatschappij, is niet waarschijnlijk. ²⁾

¹⁾ De Lamennais door J. B. v. Dijk blz. 104, zonder bronvermelding.

²⁾ Deze bijdrage is een vervolg op een artikel in „Historisch Tijdschrift” Mei 1941.

Petrus Verbraken, priester te Helmond, kanunnik te Maastricht ¹⁾

door

F. VAN HOECK S. J.

Op de lijst der priesters van de Helmondse Lambertuskerk (Schutjes IV, blz. 123 en 129) komt Verbraken niet voor. Het Kanunnikaat te Maastricht was vacant geworden door de afzetting van den apostaat Joannes Beier. Bij decreet van 13 Januari 1583 benoemde Paus Gregorius XIII Verbraken tot diens opvolger; het is echter meer dan waarschijnlijk dat hij dit ambt niet heeft kunnen aanvaarden. De zeer verwarde toestanden van dien tijd zullen daar wel de oorzaak van geweest zijn. In het decreet valt het al aanstonds op, dat de bisschop van Haarlem, en nog wel als „vicinior Ordinarius” belast wordt met de uitvoering, daar Helmond toch tot het diocees van den Bosch behoorde. Maar deze zetel stond open sinds Laurentius Mets in 1577 was uitgeweken. Hij overleed 18 September 1580 te Namen. Zijn opvolger, Clemens Craeels, werd pas in 1584 benoemd.

In Haarlem was de toestand ongeveer hetzelfde. De bisschop, Godfried van Mierlo, had zijn residentie moeten verlaten en stierf, tijdens zijn ballingschap, te Deventer den 28^e Juli 1587. Sinds 1582 was hij wijbisschop van Münster, en zo is het misschien te verklaren, dat Verbraken hem vicinior Ordinarius noemt. Onder zulke omstandigheden was het dus feitelijk

---

1) Archief Nederl. Provincie S. J. Den Haag.

onmogelijk om het besluit van den paus tot uitvoering te brengen.

Verbraken had aan koning Philips mededeling gedaan van het pauselijk decreet om het „placet” van den vorst te verkrijgen. Hij had slechts een copie kunnen opzenden „à cause des grands dangers des chemins”. Den 21 Mei 1586 werd de koninklijke goedkeuring gegeven. Hoe het intusschen Verbraken vergaan is weten we alleen uit zijn grafschrift te Rome. Na de pauselijke benoeming heeft hij nog slechts vier jaren geleefd, is kanunnik geweest te Münster, daarna kapelaan in de S. Maria dell' Anima te Rome, stierf er 5 Februari 1587 en werd begraven in het graf van den te Helmond geboren priester Joannes Mervortius, die pastoor geweest was te Breda. Zijn naam komt niet voor op de pastoorlijst van Breda. (Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda*, III, blz. 202).

Bul van den Paus.

Gregorius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri episcopo Harlemensi, salutem et apostolicam benedictionem.

Vitae ac morum honestus aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, supra quibus dilectus filius Petrus Verbraken, presbyter, perpetuus beneficiatus in parochiali ecclesia S^{ti} Lamberti oppidi Helmont, Buscoducensis dioeceseos, apud nos fide digno commendatur testimonio, nos inducunt ut sibi reddamur ad gratiam liberales. Ad audientiam siquidem nostram, praedicto Petro referente pervenit quod alius dilectus filius, Joannes Beierus, canonicus Trajectensis, suorum salutis et status immemor, Deique timore postposito, in haeresim lapsus, matrimonium cum quadam muliere juxta nefarium haeticorum ritum contraxit in divinae majestatis offensum et animae suae detrimentum perniciosumque exemplum et scandalum plurimorum. Nos igitur, attendentes quod veris existentibus relatis praemissis, praedictus Joannes canonicatum et praebenda ecclesiae Trajectensis, quas obtinet merito reddidit se indignum, ac volentes eodem Petro, quia dilectis filiis examinadoribus in Urbe deputatis examinatus et idoneus repertus fuit, asserenti se perpetuum simplex et personalem residentiam non requirere beneficium ecclesiasticum in primo dicta ecclesia, cujus

fructus, reditus et proventus novem ducatorum auri de Camera, secundum communem existimationem valorem annum non excedunt, obtinere ac ex dicta dioecesi oriundum existere, nec non theologiae studio apud dilectos filios Societatis Jesu in dicta urbe incumbere, praemissorum meritorum suorum intuitu, gratiam facere specialem. Ipsumque Petrum a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis, a jure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innotatus existit, ad effectum praesentium dumtaxat consequendum harum seriem absolventes et absolutum fore censentes, fraternitati Tuae, cum dicta ecclesia Trajectensis ad praesens pastore careat, tuque, ut idem Petrus asserit vicinior Ordinarius existas, per Apostolica scripta mandamus quatenus si dictus Petrus eundem Joannem super relatis hujusmodi coram Te accusare, seque in forma juris inscribere voluerit postquam illum accusaverit, seque inscripserit ut praefertur, vocatis dicto Joanne et aliis qui fuerint evocandi, super iisdem relatis inquiras auctoritate nostra diligentius veritatem. Et si per inquisitionem eandem repereris relata veritate subniti, dictum Joannem canonicatu et praebenda praedictis eadem auctoritate sententialiter prives et amoveas realiter ab eisdem prout de jure fuit faciendum. (Volgen verder uitvoerig de kanonieke bepalingen over de aanvaarding van het kanonnikaat).

Datum Romae apud S. Marcum anno incarnationis dominicae millesimo quingentesimo octogesimo tertio, idibus Januarii, Pontificatus nostri anno duodecimo.

L. Mandosius.

Franciscus Bellotus, pro Magistris.

Verzoekschrift aan de Koning.

Remonstre très humblement Sr Pierre Verbraken, prestre beneficié perpetuel en l'église parochiale de St Lambert de la ville de Helmont, diocèse de Bois le Duc, comme il avoit impetré de nostre S. Père le Pape la chanoinie et prebende que souloit tenir en la ville de Maestricht, Pierre (sic) Beierus, à présent vacant par son mariage accomply selon la forme des hérétiques des quelles il ne vouldroit comme il ne pourroit prendre la possession, ny mettre en execution les bulles dont il est joint icy copie auctentique, qu'à cause des grands dangers des chemins il supplie humblement estre excusé d'envoyer de Coloigne les originales, où il les a communiqué au Sieur conseiller Muysenbrouck, sans les lettres de placet de

Vostre Majesté à ce accoustumées et nécessaires. Quoy considéré et que le conseiller de V. Majesté Muysenbrouck a fait foy à V. Majesté par lettres escriptes à Monseigneur le Chief President de Vostre Conseil privé d'avoir veu icelles Bulles originelles, il supplie très humblement qu'il plaise à Icelle luy accorder lettres de placet en forme. Quoy faisant etc.

Apostille. Fiant lettres de placet sur la bulle dont icy est exhibée copie en consideration des excuses icy requises.

Faict à Bruxelles le 21 de May 1586.

Grafschrift te Rome.

D. JO. MERVORTIO, HELMONDANO,

S. THEOL. BACC^{EO}, PASTORI IN BREDA VIGILANTISSIMO.

ET

PETRO VERBRAK, PASTORI QUONDAM IN HELMONDA MERITISS.

POSTEA CANCO MONASTERIEN, HUIUS ECCLESIAE CAPP.

CONFRES POSS.

OBIERUNT ALTER AN. SAL. MDLXXXI XX SEPT.

ALTER AN. SAL. MDLXXXVII V FEBR.

Antonius van Alphen, 1748—1831

door

A. M. FRENKEN, pr.

Dr. P. C. Boeren heeft den man, wiens naam wij hierboven schreven, den grootsten der Bossche kerkvoogden genoemd.¹⁾ Wij wenschen deze uitspraak niet te beamen, noch te ontkennen, daar ons de vraag, wie onder onze Bossche kerkvoogden de grootste was, van weinig nut toeschijnt. Wel echter zouden wij aan Antonius van Alphen in de rij dier kerkvoogden naast een Sonnius en Ophovius (n'en déplaise Rogier²⁾), die Masius en Zoësius „de twee grootste bisschoppen van de Spaansche decennia” noemt) een eereplaats willen toekennen. De wensch van Dr. Boeren is daarom ook de onze, dat nog eens een degelijke biografie van Van Alphen moge geschreven worden.

Wij stellen ons voor, in een reeks artikelen de voornaamste bouwstoffen ten behoeve van den toekomstigen biograaf bij te dragen. Daartoe hebben wij vooral eenige archiefverzamelingen benut, welke berusten in het archief van het Bossche bisdom en grootendeels bestaan uit een massa brieven, welke Van Alphen heeft nagelaten. Deze brieven leverden niet

---

¹⁾ *De Tijd* van 6 Maart 1940. avondblad blz. 2.

²⁾ *Geschiedenis v. h. Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw II* 552.

alleen de meeste, maar tevens ook de beste stof voor onze artikelenreeks.

Van Alphen's werk en persoon leert men immers het best kennen uit zijn brieven. Zich beroepend op Baronius: „*Epistolarum historia nulla fidelior, neque tutior*”, schrijft Kleyntjens, dat kennis der gevoerde briefwisseling een der beste middelen blijft om door te dringen tot de geschiedenis van feiten en personen. ¹⁾ Een groot aantal brieven van Van Alphen, nochtans uitsluitend de voornaamste, zullen wij in onze achtereenvolgende artikelen opnemen. Met bovenstaande uitspraak van Baronius voor oogen, achten wij de publicatie daarvan ten volle verantwoord.

De bedoelde archiefverzamelingen zijn:

I. Stukken en correspondenties tijdens het bestuur van Vic. Apost. Ant. van Alphen (8 dossiers, n. 1—8).

II. Antonius van Alphen. 1790—1831.

III. Antonius v. Alphen: I Varia; II Van 1800 tot 1810; III Acta tempore captivitatis; IV Van 1814—1831 (4 dossiers nr. I—IV).

IV. Het Apostolisch Vicariaat onder Van Alphen; — varia.

Deze vier collecties zullen wij aanhalen als *Coll. I, II, III, IV* (de dossiers met hunne nummers). Als *Coll. V* citeeren wij een collectie met drie dossiers; a. *Stukken betreffende de benoeming van een Apostolischen Vicaris 1742—1744*; b. *stukken betreffende de benoeming van een Apostolischen Vicaris 1756—1763*; c. *Het Apostolische Vicariaat onder Aerts, benoeming van Van Alphen als coadjutor.*

Een verzameling *Brieven en Circulaires van de Vic. Apost. Aerts en van Alphen* zullen wij vermelden met de afkorting: *Br. en Circ.*

Verder gebruikten wij nog drie handschriften, berustend in het Groot Seminarie te Haaren: *Ephemerides* van den Seminarie-president Ant. van Gils en diens *correspondentie-*

---

¹⁾ J. Kleyntjens S.J., *Brieven van Mgr. L. Ciamberlani* I 8.

boek (beide in één register), respectievelijk geciteerd als *Ephem. en Corresp.*, en het *dagboek van prof. G. Moser*.

De voornaamste der door ons geraadpleegde boekwerken zijn:

Allard = H. J. Allard S. J., *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd* (1875).

Albers = P. Albers S. J., *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden* (2 dln. 1904).

Terlinden = Ch. Terlinden, *Guillaume I et l'Eglise Catholique en Belgique* (2 dln. 1906).

Dr. v. d. Heyden = Dr. M. J. M. van der Heyden, *De Dageraad van de Emancipatie der Katholieken* (1947).

Kleyntjens = J. Kleyntjens S. J., *Brieven van Mgr. L. Ciamberlani* (1946).

Deze afkortingen gelden ook voor onze later volgende bijdragen over Van Alphen.

* * *

Omstreeks 1700 leefde te Woensel het echtpaar Dirk van Alphen en Maria van der Schoot. Zij hadden minstens zes kinderen. Hun zoon Wilhelmus trad in 1742 in het huwelijk met Maria van den Biggelaar te Boxtel, waar hij zich alsdan metterwoon ook vestigde. Uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren. Één daarvan was Antonius van Alphen, de latere apostolische vicaris van 's Hertogenbosch, geboren te Boxtel 16 Mei 1748. ¹⁾

Aan welke school Antonius van Alphen zijn eerste opleiding ontving, is niet met zekerheid te zeggen, maar vermoedelijk is hij van de dorpsschool te Boxtel naar de Latijnsche school te Turnhout overgegaan. Na de voltooiing der humaniora begaf hij zich naar de hoogeschool te Leuven ter studie van filosofie en theologie.

Als student solliciteerde hij naar een studiebeurs, gesticht door

¹⁾ Aangaande zijn naaste bloedverwanten zie het genealogisch schema in bijlage I.

Heer Willem Sanders van Breugel ¹⁾, aan wien hij door zijn grootmoeder, genoemde Maria van der Schoot, in den bloede verwant was. ²⁾ Van Alphen moet goed student geweest zijn, want bij de vergelijkende examens der philosophie op 18 Aug. 1767 nam hij de achtste plaats in onder 140 mededingers. Priester gewijd in 1773, behaalde hij op 17 Aug. 1774 het licentiaat in de godgeleerdheid ³⁾ en werd onmiddellijk daarop tot lector in het college van Driutius te Leuven aangesteld. ⁴⁾

Naar zijn vaderland in 1777 teruggekeerd, ontving hij in December van dat jaar van den apostolischen vicaris Andreas Aerts zijn aanstelling tot kapelaan in zijn geboorteplaats Boxtel. Daar genoemde vicaris tevens pastoor was van de parochie Schijndel, grenzend aan die van Boxtel, had hij volop gelegenheid om den jongen kapelaan Van Alphen te leeren kennen, hetgeen tot gevolg had, dat hij hem in 1782 aanstelde tot zijn coadjutor met het recht hem als vicarius apostolicus later op te volgen.

Voor de aanstelling van een coadjutor had Aerts een heel bijzondere reden. Bij de benoeming van hem zelf en van zijn voorgangers in het bestuur van het Bossche vicariaat had Rome telkens groote en langdurige moeilijkheden ondervonden van den kant der Staten-Generaal, omdat deze zich zelf, als zijnde de opvolgers van de vroegere Hertogen van Brabant, het nominatierecht voor het Bossche vicariaat aanmatigden. ⁵⁾

¹⁾ Zie Schutjes II 258.

²⁾ Philips van der Schoot huwde N.N. en had tot kinderen: 1° Dymphna Philipsen v. d. Sch., die de derde vrouw werd van Huibert Willem Sanders*), uit wier huwelijk Heer Willem Sanders, de beurzenstichter, geboren werd. 2° Philips Philipsen v. d. Sch., die huwde met N.N. en bij haar een zoon had, eveneens Philips Philipsen v. d. Sch. genaamd. Een zoon van dezen, met name Dirk v. d. Sch. huwde Wilhelmin Nijssen van Ennetten, wier dochter Maria v. d. Schoot huwde met Dirk van Alphen, den grootvader van Antonius v. Alphen (Stamboom in *Br. en Circ.*).

³⁾ Zie het diploma in bijlage II.

⁴⁾ Dr. C. F. X. Smits in *Nieuw Ned. Biogr. Wdb. I 81.*

⁵⁾ Zie Dr. Giezenaar, *De strijd tusschen Kerk en Staat over de benoemingen der Apostolische Vicarissen van 's Hertogenbosch in de 18de eeuw* (1938).

*) Zijn eerste vrouw was Elis. Daniëls, zijn tweede Elis. Adriaens blijkens zijn testament van 14 Sept. 1605.

Om nu na den dood van Aerts de gewone moeilijkheden te voorkomen, had de Brusselsche internuntius hem reeds in 1778 voorgesteld, hem een coadjutor met recht van opvolging te geven. Aerts stemde hierin toe en beval M. J. van Roosmalen, pastoor van Veghel, voor het coadjutorschap aan. Bij breve van 25 Febr. 1779 werd Van Roosmalen door Rome benoemd. Deze achtte zich echter onbekwaam voor het ambt en kreeg ontheffing daarvan, zoodat naar een anderen candidaat moest uitgezien worden. Eindelijk wist Aerts het zoover te brengen, dat de hoofdschout der stad en meierij van 's Bosch op 7 Jan. 1782 aan de Staten-Generaal de namen voorlegde van vier geschikte candidaten voor het ambt van adjunct-vicaris, nl. J. F. Potters, deken van 's Bosch, N. F. du Messie, pastoor te Boxtel, G. de Cort, pastoor te 's Bosch en A. van Alphen, kapelaan te Boxtel. Gold het een vicarisbenoeming — zoo luidde het advies van den hoofdschout —, dan zou hij niet weten, aan wien van deze vier candidaten de voorkeur te geven. Nu het echter de benoeming van een adjunct-vicaris betreft, meent hij, dat de leeftijd ook een factor is, waarmede rekening moet worden gehouden. Hij stelt daarom voor Van Alphen als den jongsten candidaat te benoemen. ¹⁾ Overeenkomstig dit advies verleenden de Staten-Generaal bij resolutie van 6 Maart 1782 aan Antonius van Alphen, „actueel kapelaan te Boxtel” bij conniventie verlof „om als adjunct-vicarius in de Stad en Meierij van 's Bosch te fungeeren.” Dit verlof werd gegeven op dezelfde condities, waarop mutatis muntandis ook Aerts en de vorige vicarissen hunne admissie hadden ontvangen. Wij laten die condities hier volgen als een blijk van de waakzame zorg, welke de Staten-Generaal in dien tijd opzichtens de Katholieke Bossche Meierij nog steeds bleven noodig achten. ²⁾

¹⁾ dat hij geen anderen titul gedurende het leeven off de functie van den tegenwoordigen vicarius Andreas Aerts sal

¹⁾ Giezenaar, p. 130 v.v.

²⁾ Coll. V, doss. c.

mogen voeren, dan alleen die van adjunct-vicarius en nae desselfs overlijden van vicarius in het bisdom van 's Bosch;

2° dat hij geduurende het leeven van den voorsz. vicarius Aerts geene deelen van het voors. vicariaet sal mogen waernemen dan met sijn volkomen kennis en goedvinden, en dat hij alleen gedoogd sal worden bij provisie, soo in qualiteyt van adjunct als naderhand van vicaris selve, soo lange hij sig wel sal gedraegen, en tot Haer Hoogmogende kennelijk wederseggen toe;

3° dat hij sijn vaste domicilium en verblijff sal moeten houden binnen de Stad off Mijerije van 's Bosch;

4° dat tot vervulling van open vallende statiën hij sal moeten aenstellen personen van een goed leeven en vreedsaem gedrag, sijnde onderdanen van den Staat, en geen monniken daertoe sal mogen employeeren, en dat alle sendingen, die van buyten 's lands gedaan souden mogen worden, sal tegen gaen en weeren, alsmede dat sooveel hem doenlijk sal zijn, sal beletten, dat geen monniken off andere geordende priesters off geestelijken dienst komen te doen off sacramenten komen te administreeren op plaetsen, daer pastoren zijn:

5° dat ten opsigte van de geschillen, onder de Roomschesinden in swang, hij alle mogelijke bescheydenheyd sal gebuyken om sooveel mogelijk te beletten, dat de een den andere door onbehoorlijke vervolgingen off andersints niet komen te verongelijken, nog te beledigen;

6° dat niets sal doen, nog toelaten, dat met sijn kennis ietwes gedaen werde, dat tot nadeel van den Staet off van de Regeering van dien directelijk off indirectelijk soude mogen strekken, sonder te reverendeeren eenige beveelen, die daer tegen souden mogen aenloopen;

7° dat in het bijzonder regard sal neemen op de nakoming van Haer Hoogmogende resolutiën van den 19^{en} Juli 1730 en 12^{en} Maart 1731, alsmede van de placaten, bij de eerst gemelde ter observantie voorgeschreven en aangewezen ¹⁾);

8° dat ook niet sal toelaeten, dat ymand buyten den vicaris Andreas Aerts, aan wien hij word gadjungeert, off buyten hem eenige functiën kome te exerceeren, die inderdaad en in volle uytgestrektheyd tot het vicariaet behooren, als daer sijn het verleenen van dispensatiën in cas van huwelijken in

¹⁾ Over de resolutiën van 19 Juli 1730 en 12 Maart 1731 zie A. Frenken, *Helmond in het Verleden* II 160—163; op blz. 154—156 aldaar vindt men bovenbedoelde „placaten” welke aan eerstvermelde resolutie verbonden waren.

graden van bloedverwantschap, sooveel die bij de Roomsche kerke verder verboden sijn dan naer de wetten deser landen, het eeten van vleesch in de vasten en diergelijken, als strekkende zijn admissie, van 's lands ingesetenen door een inboorling binnen 's lands onder Haer Hoogmogende souverainiteyt en gehoorsaemheyd in een rustige kerkelijke discipline te dirigeeren en voor te komen, dat het gelt den ingesetenen niet worden ten lande uytgevoerd op soogenaemde religieuse praetexten.

Bij schrijven van 26 Maart 1782 vroeg de internuntius te Brussel aan de Congregatie der Propaganda de benoemingsbreve voor Van Alphen aan.¹⁾ De benoeming volgde 27 September d.a.v., zie bijlage III.

Niettegenstaande deze benoeming bleef Van Alphen nog tot 9 April 1785 de kapelanie van Boxtel bedienen.²⁾ Dan plaatste Aerts hem als kapelaan over naar zijn eigen parochie Schijndel. Aerts had toen een leeftijd van 70 jaren bereikt. Al een jaar of vijf vroeger had hij (in een rekest aan de Staten-Generaal) geklaagd over zijn ouderdomskwalen en toenemende zwakheden.³⁾ Sinds zijn kapelaan-coadjutor met hem samenwoonde liet hij dezen het bestuur van het vicariaat nagenoeg geheel over. In 1787 stelde hij hem bovendien in zijn eigen plaats tot pastoor van Schijndel aan. Aerts stierf aan een beroerte op de pastorie van Schijndel 13 Aug. 1790⁴⁾; alsdan volgde Van Alphen hem op als vicaris, zonder daarbij van regeeringswege eenige moeilijkheid te ondervinden.⁵⁾

Geen enkele kerkvoogd heeft zoolang aan het hoofd van het

¹⁾ Giezenaar, blz. 136.

²⁾ Zie Schutjes II 159; in tegenspraak hiermede vermeldt Schutjes V 648 op gezag van Ant. v. Gils, dat v. Alphen reeds in 1782 kapelaan van Schijndel werd. v. Gils vergiste zich echter.

³⁾ Giezenaar, blz. 132.

⁴⁾ Van Alphen schreef van hem, dat hij „wat al te goed was en moeilikheden vlugte”: 31 Aug. 1790 communiceerde hij diens dood aan de Congregatie der Propaganda te Rome, zie bijlage IV.

⁵⁾ De Schijndelsche pastorie, welke van Alphen tot aan zijn dood bleef bewonen, was een zeer eenvoudig huis, staande aan den Heikant (waar thans het klooster der Schijndelsche Zusters staat) en verbonden aan de Schijndelsche schuurkerk; *Nieuw Ned. Biogr. Wdb.* I 81.

Bossche bisdom of vicariaat gestaan als Antonius van Alphen; 8 jaren was hij coadjutor en 41 jaren vicaris, zoodat zijn bestuur zich over bijna een halve eeuw (1782—1831) uitstrekte. 't Was een tijdperk vol groote gebeurtenissen en omwentelingen, zoowel op sociaal als politiek gebied: eerst de patriottische woelingen, dan de Fransche revolutie met haar nasleep van binnenlandsche beroerten, bijzonder in Brabant, en daarna nog de opeenvolgende regeeringen van Koning Lodewijk, Keizer Napoleon en Koning Willem I met de door hen op velerlei gebied ondernomen hervormingen.

Hoe de verschillende regeeringen elkaar ook afwisselden, altijd bleef Van Alphen beginselvast tegenover iederen regeeringsvorm het standpunt innemen, dat men elke wettige regeering had te erkennen en eerbiedigen en haar geboden en verordeningen had te gehoorzamen, mits deze niet strijdig waren met de geboden of verordeningen van God of de H. Kerk¹⁾. Ondervond men onrecht van den kant der civiele overheid, dan moest men langs legalen weg tot herstel daarvan zien te komen²⁾. Ging dat niet, dat kon hij somtijds wel lijdelijk, doch nooit gewelddadig verzet goedkeuren.

De eerste jaren van zijn bestuur (1782—1795) vielen in het laatste tijdperk van de Republiek der Vereenigde Provinciën. Met de toenmalige Staten-Generaal kon hij goed overweg; meermalen liet hij zich waardeerd over hen uit³⁾. Wel bleef onder hun bewind de Katholieke godsdienst in

¹⁾ In zijn correspondentie met de vorsten des lands of regeeringspersonen wees hij er voortdurend op, dat de Katholieken krachtens hun godsdienst aan de burgerlijke overheid liefde, eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd zijn. „De liefde en hoogagting, de gehoorsaamheid en onderdanigheid, welke wij aan onsen geëerbiedigden souverain, den Koning, schuldig zijn, is gegraveert in onse harten. Konden wij die voor een moment vergeten, onse religie, zolang wij dezelve getrouw zullen blijven, zal ons spoedig tot onsen plicht wederbrengen.” Brief van 11 Juli 1815 aan J. D. Janssen, commissaris voor de kerkelijke zaken (in doss. over v. Alphen en de competentien der geestelijkheid, *arch. bisd. 's Bosch.*).

²⁾ Heel zijn vicariaatschap door gaf hij zelf hiervan tallooze malen het voorbeeld; toen hij nog coadjutor was (omstreeks 1785), schreef hij al de „Memorie wegens de recognitiën”, welke men vindt in Schutjes II 273, '74.

³⁾ O.a. in een brief van 5 Juni 1790, aangehaald door Dr. v. d. Heyden p. 8.

Staats-Brabant nog altijd door velerlei oude plakكاتen belemmerd, maar iets beter dan 'in vroegere jaren de onbillijkheid daarvan begrijpend, in gevolgē de steeds meer en meer veldwinnende idee van tolerantie en burgerlijke pariteit, en mede ook bevreesd, dat de bevolking van genoemd gewest zich hoe langer hoe meer bij de patriottische beweging zou aansluiten, begonnen Hunne Hoogmogenden wat meer toegevend te worden. Zoo namen zij achtereenvolgens verschillende resoluties, om speciaal aan de bezwaren van de inwoners der Meierij van 's Hertogenbosch tegemoet te komen ¹⁾. Een der voornaamste resoluties was die van 8 Jan. 1787 ²⁾. Daarin verklaren de Hoogmogenden zich bereid, om boven het aantal dienstdoende priesters, die zij in het Bossche vicariaat hadden toegelaten, nog aan een achttal jonge seculiere priesters (inboorlingen van den Staat) admmissie te verleenen. Ook staan zij den Roomschen in de Meierij o.a. toe „alle noodige reparatiën en onderhoud van de kerk-schuren te mogen doen . . . , gaande daarin te werk met alle behoorlijke overleg en menage, opdat de gemeentens door geen groote en onnoodige onkosten bezwaard worden, waartrent de Vicaris Generaal van het zoogenaamde Bisdóm van 's Bosch bij deze wordt aanbevolen, een wakend oog te houden” ³⁾. Aangaande „een geheele vernieuwing of vergrooting der Roomsche Kerk-schuren” bepaalt diezelfde resolutie, dat daartoe nog een adres aan de Hoogmogenden noodig is, maar om ook hierin „een vasten voet te hebben”, moet men zich verstaan met den hoogschout der Stad en Meierij van 's Bosch en zal men goed doen met daarbij vooral acht te geven „op het getal der ledematen tot dezelfde kerk behoorende, zoodanig dat naar mate van dien

¹⁾ Frenken, *Helmond in het Verleden* II 181—183.

²⁾ *B.B.* VI 24, 25.

³⁾ 20 Sept. 1791 vernieuwde Van Alphen de ordonnantie van zijn voorganger, gegeven 3 Maart 1787 (*B.B.* VI 25), dat n.l. de kerkbesturen geen merkelijke reparatiën aan kerk-huizen of -schuren zouden doen, zonder hem van te voren (door de respectieve dekens), onder overlegging van een onkostenbegrooting, daarvan mededeeling gedaan te hebben.

eens voor altijd bepaald werde, hoe hoog, breed en lang de muuren, vengsters, deuren etc. mogen worden gebouwd en geconstrueerd" ¹⁾). Erkentelijk voor deze en dergelijke gunstige beschikkingen, greep Van Alphen van harte gaarne elke geschikte gelegenheid aan, om het souverain gezag der Hoogmogenden onder de geloovigen van het vicariaat hoog te houden. De brieven, welke tijdens de patriottische woelingen in de jaren 1785—1787 in alle kerken van het vicariaat werden voorgelezen, om de geloovigen tot gehoorzaamheid aan de Staten-Generaal aan te manen, stonden weliswaar op naam van vicaris Aerts, maar hadden diens coadjutor toch hoogstwaarschijnlijk tot auteur ²⁾).

Over het bestuur der toenmalige Staten-Generaal was Van Alphen inderdaad best tevreden en hij was het volstrekt niet eens met sommige heethoofden in het vicariaat, die van elke verandering van regeeringsvorm verbetering verwacht-

---

¹⁾ Naar aanleiding van een schrijven van den stadhouder van den hoogschout der Stad en Meierij van 's Bosch maakte Van Alphen in 1791 van bovenstaande bepaling gebruik, om aan den landmeter Hendrik Verhees te Bostel te verzoeken een algemeen plan te ontwerpen, volgens hetwelk van elke schuurkerk in de Meierij de grootte zou vastgesteld worden, om voldoende plaatsruimte te bieden overeenkomstig het aantal parochianen. Verhees ontwierp het plan en na het met zijn eigen „consideratiën" aangevuld te hebben, zond Van Alphen het aan den stadhouder, zie bijlage V. Genoemde landmeter Verhees heeft een uitgebreid handschrift nagelaten, behelzende een groot aantal schetsen van kerken in Noord-Brabant en Noord-N Zuid-Holland; dit handschrift is beschreven door P. Gerlach, O.Cap., in *B.B. XVI 266 v.v.*

²⁾ Zie over die brieven Dr. v. d. Heyden blz. 69, 70, 75, 76, 85—87. Op blz. 87 en 88 bespreekt hij den brief, afgelezen Zondag 2 Dec. 1785 en volgens aanteekening van v. Alphen „door de Heeren van Den Bosch opgesteld, sonder kennis van sijn Hoogw." (Aerts). Dr. v. d. Heijden veronderstelt, dat met de woorden „door de Heeren van den Bosch" de papenhater H. J. v. Adrichem, stadhouder van den advocaat fiscaal van Brabant, bedoeld zou zijn. Een niet alleen zonderlinge, maar ook geheel onjuiste veronderstelling. Wat voor zin zouden de woorden „sonder kennis van sijn Hoogw." hebben, indien v. Adrichem den brief inderdaad had opgesteld? Ook zou v. Alphen dan wel uitdrukkelijk den naam van v. Adrichem geschreven hebben inplaats van de „de Heeren van Den Bosch". Bovendien zou Aerts. en zeker v. Alphen, dergelijke laïcale inmenging in kerkelijke aangelegenheden onder geen beding geduld hebben. De brief werd dan ook niet door v. Adrichem opgesteld, doch door de geestelijkheid der stad 's Bosch. Als v. Alphen van „de Heeren van Den Bosch" spreekt, bedoelt hij trouwens altijd den Bosschen clerus.

ten. Van een gewelddadige revolutie was hij natuurlijk heelemaal afkeerig.

Toen de Fransch-republikeinsche soldaten, vergezeld van de uitgeweken patriotten, in de eerste helft van Februari 1793 het vicariaat waren binnengevallen onder het uitgalmen van allerlei snorkende frazen over de vernietiging van alle tirannie en het aanbreken van den gouden vrijheidsdag en onder hun bedrijf ook in het volk van het vicariaat al meer en meer den revolutionnairen geest wakker riepen, richtte hij als vicaris navolgend schrijven aan zijn onderhoorige dekens. ¹⁾

Incidimus, proh dolor! in tempora illa periculosa, de quibus Spiritus veritatis non semel per apostolos suos nos praemonuit. Subintroeunt „homines seipsos amantes”, „murmuratores querulosi, quorum os loquitur superba, quique personas mirantur quaestus causa” ²⁾. Dominationem omnemque tam ecclesiasticam quam civilem potestatem contemnunt, necessariam pro omni regimine subordinationem spernunt, Ecclesiam omniaque imperia, si fieri possit, funditus subvertere nitentes. In hos palam invehi non sinit prudentia; contra dulces eorum sermones oves, vobis et nobis concreditas, non praemunire, non permittit conscientia.

Hij verzocht dan, dat de pastoors de geloovigen zouden aansporen om zoowel aan de kerkelijke als aan de burgerlijke macht de verschuldigde gehoorzaamheid te bewijzen, en dat zij alle middelen zouden aanwenden om vrede en eendracht te bewaren.

Hoewel dit schrijven uit zijn aard een zeer vertrouwelijk karakter droeg, lekte er toch iets van uit, gelijk blijkt uit een brief, welken kapelaan G. Beijssens te Deurne op 23 Febr. 1793 in haast naar M. J. van Roosmalen, pastoor van Veghel en deken van Helmond, zond. Een Fransch militair — zoo schreef hij — vroeg hem, of het waar was, dat de Vicaris een brief had gezonden, de pastoors gelastend hun parochianen in te prenten, dat de Franschen de Kerk en alle Rijken zoeken ten

¹⁾ *Br. en Circ.*

²⁾ II Tim. III 2, Jud. v. 4, 16.

onder te brengen, dat het lieden zijn zonder religie, die veracht en versmaad en van iedereen geschuwd dienen te worden. Ik antwoordde — schreef hij verder —, dat zulks gelogen was, dat de Vicaris had aangespoord tot gehoorzaamheid aan de overheid, zoo geestelijke als wereldlijke, dat de naam der Franschen in den geheelen brief zelfs niet genoemd was. Waarop de Franschman zeide: „Indien de zaak soo is, heeft hij (de Vicaris) niet te vreesen, dog dit is zeker, dat degeenen, die het volk tegen ons, die niet anders betragten als het welweesen van heel Europa te bewerken, ophitsen, niet ongestraft zullen blijven.”

De kapelaan verzocht den deken dezen brief geheim te houden, want indien den Franschen daarvan iets ter oore kwam, „soude ik voor eenen verrader aengesien worden.”¹⁾

De tot den aftocht gedwongen Franschen werden in het begin van den zomer 1794 terugverwacht. Antonius Oomen, secretaris van Corn. Fr. Nelis, bisschop van Antwerpen, zond 13 Juli een waarschuwend schrijven aan Van Alphen. De bisschop — zoo berichtte hij — had Antwerpen al verlaten, na op 28 Juni verschillende vicarissen-generaal aangesteld te hebben, die tijdens zijn afwezigheid het bisdom Antwerpen zouden besturen. Deze vicarissen hadden een cordaten brief aan de dekenen in hun bisdom gezonden, waarin zij verklaarden, eenparig besloten te hebben op hun post te zullen blijven tot zoolang hun aanwezigheid onverhoopt nutteloos of schadelijk mocht blijken, welke verklaring de geheele geestelijkheid des bisdoms had doen besluiten insgelijks tot het uiterste op haar post te blijven. Oomen zond tegelijk een afschrift van bedoelden brief aan Van Alphen en schreef verder veel vertrouwen te hebben, dat het Bossche vicariaat van den oorlogsgeesel bevrijd zou blijven, maar hij voegde er onmiddellijk achter: „*Francorum exercitus non sine tremore appropinquantemur; brevi, hac etiam hebdomada, eosdem intra menia nostra expectamus. Ego interim in aedibus episcopalibus, undequa-*

¹⁾ Hij had zelfs aan zijn eigen pastoor niets durven zeggen, „uyt vrees, of het hem onbedagt uyt den mond viel”; *Br. en Circ.*

que vacuis, permanere statui..., multum confisus, Deum non abfuturum eis, qui ob solam Ejus gloriam — — qualè enim aliud motivum habemus, omnes hoc tempore Christi Ecclesiae deservientes? — — Eidem deserviunt." 1)

Van Alphen moest dus in ieder geval op zijn hoede zijn. Hij richtte daarom op 29 Juli een circulaire aan de dekens van zijn vicariaat, waarin hij den Belgischen clerus ten voorbeeld stelt „ut his provocati et roborati exemplis, constantes simus in fide et imitatores Majorum nostrorum, qui a duobus fere saeculis in simili calamitate fideliter vigilantes super grege, sibi credito, depositum fideliter custodierunt nobisque tradiderunt, ad posteros nostros pariter a nobis fideliter transmittendum." Hij hoopt, dat zijn vicariaat van den oorlog bevrijd zal blijven, maar wijl Gods rechtvaardige oordeelen hem verborgen zijn en de plaats van zijn verblijf mogelijk wel eens (wat God mocht verhoeden) onzeker of onbekend (incertus aut ignotus) zou kunnen worden, verleent hij den dekens wegens de tijdsomstandigheden verschillende faculteiten, welke dan verder door hem omschreven worden 2).

In het Bossche vicariaat waren er niet weinigen, die veel meer heil van de Franschen dan van de Staten-Generaal en hun bondgenooten verwachtten. Onder de velen echter, die er anders over dachten, behoorde wel op de eerste plaats Van Alphen. Hij verordende, dat Zondag 17 Aug. 1794 in zijn vicariaat een bededag zou gehouden worden, om Gods zegen af te smeeken over de wapens van den Staat en der bondgenooten 3). Zeker deed hij dit uit getrouwheid aan het gezag der Hoogmogenden, die dien bededag hadden uitgeschreven, maar zonder twijfel heeft hij zelf dien dag tot bedoelde intentie van harte mede gebeden 4).

1) *Coll. II.*

2) *Coll. II.*

3) *Br. en Circ.*

4) 29 Oct. 1794 werd hij tot een bijeenkomst uitgenoodigd door generaal Daendels, die zich van zijn medewerking en invloed wilde verzekeren ter verwezenlijking van het „allerheilzaamst oogmerk", zooals dat in de proclamaties der Franschen was uiteengezet. 't Is niet bekend, hoe de vicaris daarop gereageerd heeft. Dr. v. d. Heyden blz. 145, 146.

Toch zal hij zich, toen de storm der revolutie eenmaal was uitgeraasd, oprecht verheugd hebben over het goede, dat er onder het vele kwaad uit was voortgekomen. Bovenal over de vrijwording van den Katholieken godsdienst hier te lande en over den val der eeuwenlang overheerscht hebbende staatskerk. Hij bleef echter vreezen, en niet ten onrechte, dat de Protestanten er naar zouden streven, hun vroegere positie van bevoorrechting te heroveren en den Katholieken hun verkregen vrijheden weer te ontnemen. Hij wilde daarom zooveel mogelijk alles vermijden, wat de Protestanten tegenover de Katholieken zou kunnen verbitteren. Vandaar b.v. zijn remmend optreden tegenover zijn al te vurige onderdanen bij het naasten van tal van groote kerken, zooals wij later nog zien zullen. Vandaar ook zijn bemoeienis in 1802 met de eerste vicarisbenoeming in het Bredasche, toen hij vernam, dat Petrus Simons van Eupen, de bekende kanunnik en penitentiaris van Antwerpen, die toentertijd als banneling te Jutfaas verbleef, waarschijnlijk als vicaris van Breda zou aangesteld worden. Deze was erg gehaat bij het staatsbewind en nu vreesde Van Alphen, dat de bewindvoerders die benoeming zouden aangrijpen om de vrijheid, die de Katholieken hier te lande genoten, weer te beknotten of te vernietigen. Om Van Eupen's benoeming deswege te voorkomen, richtte hij een schrijven aan de Congregatie der Propaganda te Rome. Zie bijlage VI.

Al hadden de gebeurtenissen op politiek gebied in den lande Van Alphens volle aandacht, toch bemoeide hij zich niet met regeeringszaken, tenzij kerkelijke of godsdienstige belangen dit noodzakelijk maakten, hetgeen helaas, bijna voortdurend het geval was. De elkaar afwisselende politieke gebeurtenissen en de handelingen der opeenvolgende gouvernementen plaatsten hem aanhoudend voor moeilijkheden en kwesties van kerkelijken of godsdienstigen aard. En die moeilijkheden en kwesties bleven soms jaren duren en deden zich niet de een na de andere voor, maar dikwijls tegelijkertijd, zoodat hij er mede overstelpt was. Wij denken b.v.

aan de kwestie van de rijksbezoldiging der geestelijken, aan de eeden, welke door de verschillende gouvernementen afgevoerd werden, aan den strijd om de opleiding der toekomstige priesters (seminaries en collegium philosophicum), aan het plan der Napoleontische kerkorganisatie, de geschillen aangaande de St. Janskerk van 's Hertogenbosch en de parochiën-indeeling aldaar enz.

De gecompliceerde bestuursactiviteit van Van Alphen volledig in chronologische orde te behandelen, zou slechts verwarring stichten. Liever willen wij aan zijn persoon en houding ten aanzien van de voornaamste moeilijkheden en problemen, waarvoor hij zich tijdens zijn bestuur gesteld zag, achtereenvolgens in dit tijdschrift eenige afzonderlijke artikelen wijden.

Wat ons daarbij telkens zal treffen, is de onverzettelijke standvastigheid, waarmede hij de onafhankelijkheid der Kerk beschermde en verdedigde. Terecht werd van hem geschreven: „Meer dan 40 jaren heeft Van Alphen het vicariaat bestuurd op eene wijze, die boven allen lof verheven is en onder omstandigheden, welke hem vele moeilijkheden baarden, doch die hij met eenen onovertrefbaren moed en zeldzame standvastigheid het hoofd heeft geboden”.¹⁾

Die moed en standvastigheid openbaarden zich vooral tijdens de troebelen van het Napoleontisch Keizerrijk. „Domine, salva nos, perimus!” was de uitroep van den seminarie-president Antonius van Gils, toen de Fransche troepen 3 Febr. 1810 Den Bosch binnenrukten.²⁾ Maar de opperstuurman op het scheepje van het Bossche vicariaat bewaarde zijn kalmte, „saevis tranquillus in undis”. Een Antwerpsch vrijbouter (M. F. van Camp) trachtte hem het stuur uit handen te wringen, doch al zijn pogen stuitte af op Van Alphen's beslist: „Non possumus”. Dit kostte hem een vierjarige ballingschap, maar al had het hem zijn leven gekost, dan nog zou hij geweigerd hebben, want wat hij als zijn gewetensplicht had erkend, dat

¹⁾ *Handb. v. d. R.K. Eeredienst* jg. 3 (1849) blz. 283.

²⁾ *Ephem.*, 3 Febr. 1810.

volbracht hij, wie of wat hem ook mocht tegenstaan, *in fide fortissimus*, gelijk zijn grafschrift getuigt, en steeds vertrouwend op Gods Voorzienigheid: „homo proponit, sed Deus disponit” was zijn meermaals herhaalde spreuk.

Om zijn karaktervastheid en ook, gelijk wij uitdrukkelijk vermeld vinden, om zijn doorzicht en ondervinding, zijn bezadigdheid en voorzichtigheid werd hij algemeen geëerd en hooggeacht en had hij grooten invloed onder zijn katholieke land- en tijdgenooten. „Het algemeen gevoelen van UHoogw^s bezadigde en voorzigtige handelwijs is genoegzaam om de vermetelen zelfs de tong te snoeren”, zoo schreef hem de bekende vicaris van het bisdom Antwerpen, Adrianus Oomen (schuilnaam van der Aa) in een brief van 11 Mei 1798 en in een brief van 13 Sept. 1829 noemde Mgr. Corn. van Bommel, kort voordien tot bisschop van Luik benoemd, hem een man, „quem plus meritis quam annis gravem suspicimus veneramurque” ¹⁾. Zelfs de zoo graag kwaadsprekende Ds. Steph. Hanewinkel wist nog iets goed van hem te schrijven, want hij noemde hem „een braaf en verdraagzaam man”. ²⁾

Al gelooven wij niet, dat Van Alphen, wat zijn temperament betrof, tot de cholerischen behoorde, toch kon hij soms zeer driftig worden, zooals 4 Mei 1809, toen hij aan Van Gils vertelde, dat de landdrost P. E. de la Court (onder pressie van koning Lodewijk) den Pastoor der parochie Mierlo bevolen had om ten spoedigste de oude parochiekerk aldaar in gebruik te nemen. „Narrat Reverendissimus — zoo teeken'de Van Gils dien dag in zijn *Ephemerides* aan — de jussu Landdrosti super occupanda ecclesia Mierlo; ardescit in Landdrostum et vehementius agere constituit, sed lenivi quantum potui”. Toch protesteerde hij tegen het gegeven bevel in een

¹⁾ Coll. II.

²⁾ Deze laatste lofbetuiging deelen wij slechts mede omwille der curiositeit en niet omdat wij er waarde aan hechten. Hanewinkel prees hem alleen, omdat hij zich verzette tegen de al te groote voortvarendheid van velen zijner onderhoorigen bij het naasten der vroegere parochiekerken, zie *Tax.* jg. 19 blz. 143.

brief aan den landdrost, wyl het te kort deed aan het kerkelijk gezag. ¹⁾

Uit de artikelen, welke wij over onzen Bosschen vicaris later nog hopen te publiceeren, zal blijken, dat hij een leven leidde van rusteloozen strijd en arbeid. Uitteraard zal daarbij zijn gewoon dagwerk, dat hij niet als vicaris, maar als pastoor van Schijndel verrichtte, buiten beschouwing blijven. Toch zal ook dit niet gering geweest zijn, daar Schijndel een zeer uitgestrekte parochie was, welke omstreeks 1816 ongeveer 2200 communicanten telde. Wel had hij twee kapelaans, maar een secretaris hield hij er niet op na; de uitgebreide correspondentie, welke hij als vicaris te voeren had, werkte hij zelf af. ²⁾

Tot op bijna 83-jarigen leeftijd heeft hij het bestuur van het vicariaat en de herderlijke zorg over de pastorie Schijndel gedragen. Dit vermeldend, denkt men onwillekeurig aan het woord: *Mens sana in corpore sano*. Uit het dagboek van A. van Gils blijkt, dat hij in de week van 24 Nov. 1799 ziek was ³⁾ en in 1817 klaagde hij eens over arthritis of jicht in de beenen, maar, behalve op het einde zijns levens, wordt overigens van geenerlei ziekte vernomen. Hij schijnt dus wel een goede gezondheid genoten te hebben.

Toch had hij reeds in 1819 gezorgd, dat het vicariaat, in geval hij onbekwaam zou worden of onvoorziens zou sterven,

¹⁾ J. Hoogaerts, de onsympathieke plebaan-deken van 's Bosch, legde in een brutalen brief van 24 Aug. 1815 den vicaris een reeks van krenkende zelfverwijten in de mond, o.a.: „Ego non sum mitis et humilis corde, ego non precedo oves meas spiritu lenitatis et in omni patientia et doctrina, sed vado post illas cum baculo bubulci” etc. (*Corresp.* p. 125), doch aan het oordeel van een man als Hoogaerts, die zich herhaaldelijk, en steeds ten onrechte, door den vicaris miskend achtte en daarom zeer tegen hem was ingenomen, is geen waarde te hechten.

²⁾ In zijn correspondentie gebruikte hij bij voorkeur de Latijnsche taal, welke hij goed en gemakkelijk schreef. Zijn Nederlandsch maakt, wat taalgebruik en spelling betreft, op den tegenwoordigen lezer een erbarmelijken indruk wegens het gemis van eenheid, een algemeen euvel van den tijd, waarin v. Alphen leefde. Men stelde en spelde slechts naar eigen goeddunken. Zooals men weet, werden pas in het begin der 19e eeuw door Weiland en Siegenbeek de eerste pogingen tot een vaste regeling van taal- en spellinggebruik ondernomen.

³⁾ *B.B.* XII 315, 316.

voorloopig bestuurd zou worden door een vicaris ad interim, met name F. A. de Wijs, pastoor te Boxtel, later tevens deken van het dekenaat Orthen. ¹⁾ In 1825 wenschte hij iemand aan koning Willem I voor te dragen, om hem als coadjutor behulpzaam te zijn en hem ad interim op te volgen, totdat op wettige wijze in zijn opvolging zou voorzien worden. Het concept eener missive, om dienaangaande het gevoelen in te winnen van een der toenmalige Ministers (vermoedelijk Baron van Coninck, minister van Binnenlandsche Zaken), volgt hier. ²⁾

Doordien mijne dagen dagelijks toenemen en mijne jaren al seer gevordert zijn, zijnde mijn 78ste jaer reets ingetreden, gevoele ik, dat ik ondersteuning in mijne werkzaamheden en medewerking in de mij toevertrouwde functiën begin noodig te krijgen.

Dit heeft mij doen bedacht zijn, om mij vertrouwelijk tot UHEG. ³⁾ te wenden en desselfs doorzicht en welmeenenden raad in te winnen.

Zoals UHEG. niet onbekend kan zijn, behoort het tot mijne verplichting om te sorgen, dat wanneer ik mogte komen te overlijden, of buyten staat te geraken, mijne werkzaamheden door mijn zelven te kunnen verrichten, er imand provisioneel gecommitteert zij om mijne functiën als vicarius generaal apostoliek waar te nemen, totdat op eene wettige wijze in mijne opvolging sal zijn voorsien; en het is in dit geval, dat de alzoo door mij gecommitteerde zoude verplicht zijn, sich tot Zijne Majesteyt te wenden ten eynden als soodanig provisioneel erkent te worden. ⁴⁾

¹⁾ De brief, waarbij hij De Wijs tot vicaris ad interim aanstelde, was gedateerd 1 Juli 1819; *St. Jansklokken* No. 890; vgl. *B.B.* III 273, 274.

²⁾ *Coll. III, doss. II*; in dorso van het eigenhandig door v. Alphen geschreven concept; „concept-missive van voornemen om een opvolger ad interim door mij aan te stellen.”

³⁾ Van Alphen zond zijn concept ter beoordeeling aan pres. v. Gils, die hem per brief van 1 Juni 1825 (*Coll. III, doss. IV*) antwoordde, dat hij de missive „zeer wel opgesteld” achtte; hij had slechts een paar aanmerkingen; een dezer was: „Zo ik meen, gebruikt men schrijvende aan den Minister, den titel-stijl van *Zijne Excellentie, Uw Exc.* etc.”

⁴⁾ Een tweede aanmerking van v. Gils was, dat hij inplaats van uitdrukkingen als *erkennen of goedkeuren* liever meer algemeene termen zou bezigen. Daarom zou hij liever schrijven: „En het is in dit geval, dat de alzoo door mij gecommitteerde niet zoude nalaten van zich tot Zijne Maj. te wenden, om daarin hoogsteszelfs welbehagen te erlangen.”

Doch daar mijne poogingen altijd gestrekt hebben om den verschuldigten eerbied en onderdanighejd aan onsen Koning te betoonen en de eendragt, rust en orde in mijn diocese te bewaren, so durf ik UHEG. vertrouweljk versoecken, mij met UHEG. meerder doorzicht en raad te willen inlichten, of het niet verkieselijker zoude wesen, dat ik, in plaats van in stilte mij imand te assumeren, ik mij direkt tot Sijne Majesteyt wende en onder te-kennen-geving van mijnen hogen ouderdom een persoon ter sijner hooge goedkeuring voordroeg, die door sijne bekwaamhejd¹⁾ en geschikthejd mij behulpzaam konde weesen, die het vertrouwen van Sijne Majesteyt allersins waardig is en de algemeene achting in dit diocese wegdraagt, ten einden gedurende mijn leven selfs, bij onvoorsiene toevallen, mij in voorkomende zaken zoude kunnen behulpzaam sijn, desnoods vervangen en provisioneel opvolgen, totdat op een wettige wijze daarin eventueel zoude sijn voorsien.

Wanneer UHEG. van gevoelen mogte wesen, dat ik mij dadelijk aan Sijne Majesteyt ten desen behoore te wenden, soude ik voornemens sijn aan UHEG., in confidentie gezegd, den Eerw. Heer . . . .²⁾, die ik vertrouwe, dat aan Sijne Majesteyt niet onaangenaam kan wesen, ten dien eynde voor te dragen.

Aangenaam sal het mij weesen met eenig antwoord van UHEG. vereert te mogen worden en tevens te worden ingelicht, of en op welke wijze ik mij aan Sijne Maj. zoude behooren te adresseren.

Wij weten niet, of hij de missive in werkelijkheid den Minister heeft toegezonden. En was het enkel wegens zijn ouderdom, of wellicht ook om na zijn dood bij het aanstellen van een nieuwen vicaris moeilijkheden met de regeering te voorkomen, dat hij een coadjutor wenschte? Hoe dit zij, zijn wensch bleef onvoldaan.

Intusschen voelde hij den last van het vicariaatsbestuur steeds zwaarder op zijn schouders drukken en bij het sluiten van het concordaat in 1827 hoopte hij vurig, dat het Bossche

¹⁾ Van Gils stelde voor hier te lezen: „en onder te-kennen-geving van mijnen hogen ouderdom aan Hoogstdezelve eenen persoon voordroeg, die door zijne bekwaamheid” enz.

²⁾ Niet ingevuld. Als zijn toekomstigen coadjutor had hij Henricus den Dubbelden, pastoor te Gemert, op het oog.

vicariaat spoedig tot bisdom zou verheven worden, om dan zijn vicarisambt te kunnen nederleggen. Doch ook die hoop bleef onvervuld, daar de regeering het concordaat zoo goed als onuitgevoerd liet. Daardoor diep teleurgesteld, schreef hij omstreeks 1828 aan de Congregatie der Propaganda:

Per octo annos praedecessoris mei coadjutor fui, per triginta et octo annos solus vicariatus onus portavi; dies mei plerique mali fuerunt; ¹⁾ octogesimum jam annum compleo; per concordatum conclusum me ab omni onere liberatum iri sperabam, eventus fefellit spem meam. Si adhuc Ecclesiae Dei utilis esse possum, non recuso laborem. ²⁾

In October 1830 trof hem een beroerte, de voorbode van zijn naderenden dood. Aangaande zijn laatste ziekte heeft de seminarie-regent J. H. Smits enkele bijzonderheden opgeteekend ³⁾. Naar den zieke ontboden, was Smits, gelijk hij schrijft, er aanstonds op bedacht „om voor alle stukken, papieren en gelden van het vicariaat te zorgen”. Nog steeds immers had de vicaris het beheer blijven voeren, althans gedeeltelijk, over verschillende geldfondsen, zooals het vicariaatfonds, het pastoorsfonds en het fonds voor het seminarie. ⁴⁾ De regent bemerkte, dat de administratie dezer fondsen volstrekt niet in orde was

¹⁾ Deze klacht, verwant aan die des aartsvaders in *Genesis Cap. 47 v. 9*, mocht hij inderdaad uiten, zooals onze vervolgartikelen zullen aantoonen.

²⁾ *Coll. III, doss. IV.*

³⁾ *B.B. III 270—273.*

⁴⁾ Onder het bestuur van vicaris Aarts was een fonds gevormd ten behoeve der armen van het vicariaat en bijzonder der behoeftige priesters, die wegens ziekte of ouderdom hun ontslag hadden genomen. Ook bovengenoemd vicariaatfonds vond zijn ontstaan tijdens het bestuur van vic. Aarts, maar was onder v. Alphen aanzienlijk geaccresseerd. Dit fonds had geen vaste bestemming; de vicaris kon naar eigen goeddunken de gelden besteden tot allerlei godsdienstige of liefdadige doeleinden, zoo noodig ook tot zijn eigen onderhoud. Het vicariaatfonds werd grootendeels beheerd door deken Hoogaerts. Een derde fonds, het z.g. pastoorsfonds, was een stichting van v. Alphen; over oorsprong en doel van dit fonds spreken wij in een volgend artikel, dat zal handelen over v. Alphen en de rijksbezoldiging der geestelijkheid. Ook het pastoorsfonds werd hoofdzakelijk beheerd door deken Hoogaerts. Het fonds voor het seminarie, eveneens door v. Alphen gesticht, bestond voornamelijk uit de opbrengst der collecten, welke ten bate van het seminarie in de kerken van het vicariaat gehouden werden.

en trof in overleg met den vicaris dienaangaande de noodige maatregelen ¹⁾

Toen de toestand van de zieke verergerde, werden hem de H. Sacramenten der stervenden toegediend. Toch bleef hij nog geruimen tijd in leven. Smits schrijft: „Hoogwaardig Heer behield al zijn geestvermogens tot het laatst toe, behalve de memorie, die werkelijk verminderde. Op mijne vraag, hoe het met zijne *facultates apostolicae quinquennales* stond, ging hij zijn boekske halen, waar hij gewoon was in te schrijven en riep met verbazing uit, dat hij vergeten had die te vragen, daar zij reeds meer dan een jaar geëxpireerd waren”. Iets later bleek echter, dat de zieke zich vergist had, wijl zijn faculteiten nog voor den duur van twee jaren geldig waren.

Een dag of acht vóór zijn dood bracht Ph. v. de Ven, professor op het seminarie Herlaer hem een brief van Ch. van der Horst, secretaris van het departement van Eeredienst, waarin deze schreef, dat de pastoor-deken De Wijs niet als vicaris-ad-interim door het gouvernement erkend zou worden. Bij het ontvangen dezer tijding, welke hem, volgens aantekening van Smits, „op zijn sterfbed in nieuwe onrust stelde”, was hij juist bezig met twee herderlijke brieven, om van zijn clerus en volk afscheid te nemen. ²⁾ Deze brieven werden door hem ondertekend en daarna ter perse gelegd bij J. J. Arkesteyn te 's Hertogenbosch. Zij zijn gedagteekend 23 April 1831. ³⁾

¹⁾ De voornaamste maatregel was, dat de vicaris 30 Oct. 1830 een commissie van 5 leden benoemde tot beheer van het pastoorsfonds. Volgens Smits kreeg de commissie ook het beheer over het vicariaatsfonds en het fonds voor het seminarie (B.B. III 270 271), doch het reglement, dat de vicaris aan de commissie gaf, heeft uitsluitend op het pastoorsfonds betrekking. De commissie bestond uit deken Hoogaerts, thesaurier, J. A. Heeren (bestuurder van het door hem gestichte liefdehuis in de Choorstraat te 's Bosch) en de Bossche leeken M. F. de Wijs, J. F. v. Rijckevorsel en H. de Wijs. Tegelijk met hun reglement gaf de vicaris hun dienzelfden 30den October een lijst van obligatiën en schuldvorderingen, welke aan het pastoorsfonds toebehoorden; acht dagen vóór zijn dood, 23 April 1831, bevestigde hij door zijn handteekening, dat ook nog enkele schuldbekentenissen ten laste van particulieren aan het fonds toebehoorden.

²⁾ Beide brieven „vervaardigde men op last van Hoogwaardig Heer” schrijft Smits. Waarschijnlijk werden ze door v. Alphen gedictieerd.

³⁾ Beide brieven bevinden zich in *Br. en Circ.*

In den brief aan zijn clerus leest men o. a. „*Rogo ergo vos, ut sufferatis verbum solatii, quod ad vos quasi valedicens dirigo*”. Hij prijst zijn priesters dan om hun kinderlijke gehoorzaamheid, hun verknochtheid aan Kerk en Paus, hun ijver en waakzaamheid ten opzichte van de hun toevertrouwde kudden en spoort hen aan, een voorbeeldigen levenswandel te leiden. In het bijzonder spoort hij hen aan tot het lezen en overwegen der H. Schriftuur. ¹⁾

„*Propterea assumite etiam gladium spiritus, quod est verbum Dei, scripturam sacram intelligo, ad omnia utilissimam. Hanc legite et meditatione continua ejus sensum vobis proprium reddite et familiarē, quatenus in tribulationibus vobis ipsis solatio habentes sanctos libros, de thesauro hoc vestro proferatis nova et vetera, quibus utamini ad instructionem, correctionem, exhortationem consolationemque fidelium. Sic sermo vester erit vivus et efficax, Deo exhortante per os vestrum.*” Ook wekt hij hen op, om een innige godvrucht te blijven onderhouden tot de Moeder Gods, „*cujus speciali protectioni cum Illustrissimo Steyartio dioecesis nostrae in fide orthodoxa constantiam aliosque favores referimus.*” De brief eindigt: „*Demum commendo me ipsum vestris precibus et Sacrificiis, ut adjuvetis me orationibus vestris pro me ad Deum, quatenus pia cum fiducia dicere mihi liceat: Opus consummavi, quod dedisti mihi, et ego ad Te venio.*

Veni Domine, Jesu.

Gratia Dei nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

In zijn afscheidsbrief „aan zijne onderhoorige diocesanen” leest men o. a. :... „De Heer is reeds voor mij gekomen en klopt aan de deur. *Door herhaaldelijke ziekelijkheden en toenemende verzwakkingen, vermaant Hij mij, dat mijn einde nadert...* De dagen mijner bedieningen zijn langdurig en moeilijk geweest”... Na het hem onderhoorige volk vervolgens geprezen te hebben om zijn gehoorzaamheid, zijn gehechtheid aan het kerkelijk gezag, bijzonder dat des Pausen, zijn geloof en Christelijke eenvoudigheid, waarschuwt hij nog

¹⁾ Zijn manuscripten bewijzen, dat hij zelf een buitengewone kennis van den Schriftuurtext bezat.

eens voor het laatst tegen de velerlei gevaren van geloof en zeden. De brief eindigt ongeveer op dezelfde wijze als die aan den clerus.

Woensdag 27 April liet professor Ph. v. d. Ven hem nog een brief teekenen, bestemd voor de Congreg. der Propaganda, waarin deze (niettegenstaande vermeld waarschuwend schrijven van v. der Horst) gevraagd werd de aanstelling van deken de Wijs als van Alphen's provisorischen opvolger te willen bekrachtigen. Smits maakt hierbij de opmerking, dat de vicarius, die nauwelijks nog schrijven kon en nog minder in staat was het belang dezer zaak te beoordeelen, met veel moeite den brief onderteekende.¹⁾

Zondag 1 Mei, hetzelfde uur, waarop zijn afscheidsbrief aan het volk in de kerken van het vicariaat werd voorgelezen, stierf Van Alphen in tegenwoordigheid van F. A. de Wijs, pastoor-deken te Boxtel.²⁾

Een exemplaar der gedrukte rouwcirculaire, welke zijn dood bekend maakte, gedateerd Schijndel 1 Mei 1831, is nog in het archief des bisdoms aanwezig³⁾.

Op het kerkhof te Schijndel, dat door hem zelf in 1829 was aangelegd, werd de overledene den 5en Mei begraven „magna cum pompa et ejulatu multo”, zooals M. J. van Bommel, procurator van het seminarie Herlaer, heeft aangeteekend⁴⁾. Hiermede in oevenstemming leest men op zijn bidprentje: „Al het volk beweende hem en zij waren vele dagen in rouw, zeggende: Hoe is de kloeke gevallen, die Israël behoedde?” I Mach. IX 20, 21.

Zooals Coppens en Schutjes mededeelen, werd bij gelegenheid der begrafenis door prof. Wilmer „een indrukwekkende

¹⁾ *B.B.* III 272; de brief is afgedrukt in *B.B.* XIX 111. 112.

²⁾ *Memoriaal der parochie Nuenen* (aant. van past. v. Lent).

³⁾ *Br. en Circ.* De circulaire was onderteekend door W. v. Leeuwen en J. de Leyer, de twee testamentaire executeurs. Vermoedelijk was v. Alphen's persoonlijke nalatenschap aan tijdelijke goederen zeer gering. Eenige weken vóór zijn overlijden, 10 April 1831, onderteekende hij een stuk, waarin hij zijn „zeer behoeftige familie” aanbeval in den steun zijner opvolgers, opdat dezen haar uit het vicariaatsfonds eenigen geldelijken bijstand zouden verleenen.” Zie bijlage VII.

⁴⁾ *Beekvliets Eeuwfeest* p. 117.

lijkrede" gehouden¹⁾. De lijkredenen van Wilmer op de seminariepresidenten A. van Gils (1834) en Ph. van de Ven (1831) zijn bekend; van die op Van Alphen leest men, dat zij niet bewaard is gebleven²⁾. Wij betwijfelen dit. Niet onwaarschijnlijk toch heeft Wilmer zijn lijkrede op Van Alphen uitgesproken in de Latijnsche taal en werd ze in 1831 te 's Bosch bij G. van Gemert en Zonen gedrukt op een blad van groot formaat ($45\frac{1}{2} \times 53\frac{1}{2}$ cM.), waarvan zich een exemplaar in het archief des bisdoms bevindt³⁾. Met den daarop voorkomenden tekst, een voortreffelijke schets van Van Alphen's edel karakter, willen wij deze bijdrage besluiten.

Jezus, Maria, Joseph.

Anno reparatae Salutis millesimo octingentesimo
trigesimo primo, Kalendis Maji, omnibus S. Ecclesiae
Sacramentis Exeuntium rite munitus ex hoc saeculo
migrauit Reverendissimus Dominus

ANTONIUS VAN ALPHEN,

Vicarius Gen. Apostolicus Dioecesis

Buscoducensis, aetatis suae anno 83 fere expleto
et Vicariatus Apostolici 49.

Pater noster mortuus est! quanto cum luctu Suorum! Col-
ligere id licet ex lacrymis ubertim fuis, cum Dominica prae-
terita in ecclesiis hujus Dioecesis populo praelegerentur
monita, quae occasione ultimi morbi ceu *testamentum* ad
omnes subditos direxerat; luctum eum sane nemo mirabitur, si
consideret qualis et quantus sit is, quem lugemus.

Vicarius noster natus in Boxtel, loco insigni Dioecesis
Buscoducensis, 16 Maii 1748, cum patria ob temporum calami-

¹⁾ Coppens I 302, 303, Schutjes II 161, waar men ook een en ander vindt over het grafmonument van v. Alphen.

²⁾ *Beekoliets Eeuwfeest* p. 117.

³⁾ *Br. en Circ.* Nog in hetzelfde jaar 1831 verscheen er bij Gebr. Langenhuisen te 's Bosch een Nederlandsche vertaling van; een drukwerkje van klein formaat, 12 blz. met als titel: *Necrologie van wijlen den Hoogwaardigen Heer Antonius van Alphen Vic.-Gen. Ap. v. h. Bisd. v. 's Hertogenbosch* (ex in bibl. v. h. Prov. Gen. v. K. en W.).

tates studiorum mediis careret, Lovanium petiit Philosophiae operam daturus, in qua ut sedula applicatione, sic plerosque condiscipulos eruditione superabat, id quod locus testatur, quem sibi comparavit, *octavus* in promotione generali anno 1767. Sed ad altiora vocatus, a profanis ad sacros ordines sese praeparat, quibus susceptis dilecta studia prosequitur eo successu, ut S. T. Licentius gradum adeptus, ad lectoris officium in collegio Driutii anno 1774 fuerit destinatus. Tum Deo ita disponente in patriam reversus, animarum curam ceu sacellanus suscipit primo in Boxtel anno 1777. Operarii in vinea Domini prudentiam et zelum facile perspexerat Vicarius Apostolicus Aarts, qui eum in suum sacellanum delegit sibi que jam tum in coöperarium et ex speciali SS. Sedis indulto futurum successorem adoptavit anno 1782, quo fine et pastoratum de Schijndel ipsi contulit 1787. Post mortem hujus Vicarii onus illud suscepit 13 Aug. 1790, arduum semper, tum maxime ob rerum perturbationes subsecutas; quod summa cum laude suorum et inimicorum reverentia administravit, constanter subiens exilia et carceres in Vincennis prope Parisios 14 April 1810; inde Mecheliniae 21 Decembris sequentis, iterumque Parisiis eodem anno. Hinc tandem post quadriennium summo omnium gaudio sibi suisque redditur 24 Aprilis 1814. Officia resumit ex praelio redux eis que gnaviter incumbit usque ad mortem . . . .

Nemo ignorat, in quantas varietates, vicissitudines et pericula *Antonii nostri* Vicariatus tempus inciderit. Inter haec pericula memoranda imprimis est ejus *prudencia*, quae omnes ministerii ecclesiastici partes complexa, in omnibus mirifice enituit. Perspicaci judicio pollens, rerum difficillimarum intimum nodum primo intuitu perspicere consueverat; nec tamen rem quamdam exequendam aggrediebatur, nisi maturius, quantum res ferebat, eandem expendisset et quidem ita, ut totum negotium precibus commendaret Deo aliorumque etiam consilia de eodem humiliter audire vellet atque exquireret. Ista prudentiae media aut etiam, pro rei gravitate, plura Reverendissimus noster ita adhibebat, ut ad rei successum plane acquisceret dispositioni Divinae Providentiae, solitus dicere: *Faciamus nos quae officium nostrum a nobis requirit, tum Deo committamus rem, Deus tunc ostendet rem esse suam.* Adagium hoc Antonii nostri inter maximas difficultates pacem illam interiori ei praestabat, quam ejusdem familiares frequenter in eo mirati sunt. Atque ex isto eodem christianae prudentiae principio nascebatur summa ejus constanti et for-

titudo illa simplex, qua nihil temere, sed nec timide aggressus est, qua inter maxima pericula stetit immotus, ut rupes in mari procelloso.

Siquid contrarium suo officio ab eo exigebatur, simpliciter respondebat: *Non possumus, conscientia prohibet*; hac fortitudine captivitatem, exilium, carcerem pro adimplerione sui officii lubens sustinuit, ad graviora etiam subeunda paratus; graviora enim merito ipsi timebantur.

Eadem fortitudine accidit, ut nihil gratiae cujusquam, licet etiam amicissimi, daret, nihil fictis lacrymis; *merita et causas* coram Deo perpendebat atque ita sine ulla consideratione humana ad executionem procedebat. Nec ulla in re majori cum circumspectione processit, quam ubi de ministris Ecclesiae promovendis agebatur; frequentissime auditus est queri amare de hac parte sui officii, quae versatur circa *promotiones*. Passim notum erat, quam nullus in promotionum negotio locus esset postulationi aut sollicitationi, etiam potentum, ut sollicitationes communiter haberentur, tamquam quae fini intento essent contrariae.

Quid dicam de zelo, labore et diligentia Reverendissimi, quem lugemus? Omnes quotquot eum cognoverunt eorundem testes sunt; quam indefesso labore institerit functionibus, quas tum munus parochi, tum munus Vicarii Apostolici ab eo exigebant. Nullum fere temporis momentum sibi habebat, nullum quod non animarum curae impenderet; *impendebat et superimpedebatur ipse pro animabus* sibi concreditis.

Quid is non fecit, ut per clerum rite formatum Ecclesiae prospiceret? Ad annum 1797 nullum in dioecesi hac institutum erat pro formandis Sanctuarii alumnis et quae Lovanii fuerant instituta et media informationis ecclesiasticae isto anno destructa sunt. Tum Antonius quanta cum solitudine mox manum admovet operi, ut erigatur hic Seminarium. Pium conatum Praelati generose juverunt pii fideles, ei ut patri confidentes: Deus opus benedixit. Seminarium erectum est et pro dioecesi aedificatum et quidem sic, ut Antonius noster moriens potuerit dicere: *In baculo meo transivi Jordanem istum et nunc cum duabus turmis regredior*¹⁾, sectionibus nempe 1a et 2a sui Seminarii.

Hoc addam pro iis, qui Reverendissimum defunctum non nisi fama noverunt, nam qui propinquius virum cognoverunt testes sunt ejusdem *simplicitatis et humilitatis*. Inimicus

¹⁾ Gen. XXXII 10.

erat omnis luxus; in tota victitandi ratione vix sibi sumebat nisi plane necessarium quoad vestimenta, suppellectilem, aedificationem, victum, quem sibi sumebat, dum interim summe hospitalis erat erga caeteros; hospitibus perbenigne receptis nulla res deerat, perquam comes et liberalis ita ut summis ii laudibus efferrent Vicarii comitatem et hospitalitatem. Quod autem supererat stricte necessario, id omne accuratissime impendit pauperibus (quos *viva templa Christi* frequenter vocitabat), aut in alias pias causas ad religionis augmentum erogandum curavit.

Arrogantiam omnem oderat, nec ferre poterat, ut quis vagam et inutilem scientiam jactaret vel laudaret; eos solos *magnos* solitus appellare, qui bene callent, quae sui status sunt, quique rebus suis se totos dedunt. De seipso porro sentiebat humiliter, de se diffusus aliorum sententiam audire consueverat, nec eam gravatim suae praeferre, si rationum momenta graviora proponerentur vel innotescerent.

Quid plura? Si singula ad religionis incrementum utiliter ab Antonio nostro gesta recensere vellem, prolixior forem. Laudibus defuncti nostri Vicarii Apost. superaddet posteritas, salutare zeli ejus effectus experta.

Unum est, quod tacere non possum, quantumvis ipse defunctis id prae sua modestia et humilitate taceri voluerit. Parisiis degens Vicarius noster, de sua agendi ratione in difficillimis temporum negotiis consuluerat Pontificem, erga quem devotissimus semper fuit et observantissimus. In responso Pius VII *totam* agendi rationem Vicarii Buscoducensis et in omnibus approbavit ¹⁾, cujus responsi, manu propria Pontificis conscripti, extractum secretarius cardinalis Pacca Vicario nostro Parisiis degenti ipse attulit, sed et ipse Summus Pontifex, libertati redditus, epistola gratulatoria ipsum condecoravit, qua similiter Vicarii Buscoducensis agendi rationem sic extollit, ut nihil ejus laudibus addi possit.

¹⁾ In de Necrologie is de vertaler hier een weinig buiten den tekst gegaan. Hij vertaalt immers: „Onze Vicarius te Parijs zijnde, had den Paus, aan wien hij altoos op het zeerste verknocht en gehoorzaam was, over zijn gehouden gedrag in de zeer moeilijke tijdsomstandigheden geraadpleegd en eenige stukken ter beoordeeling aan Zijne Heiligheid voorgedragen, verlangende hierop van Zijne Heiligheid te weten of hij regtmatig, heilig en voor de zaligheid dienstig gedaan had. Paus Pius VII heeft hier eigenhandig op geantwoord, dat het gedrag van den Apostolijken Vicarius van 's Bosch hem tot verwondering had gediend, dat hij er ten hoogsten van voldaan was en dat hij het in alles goedkeurde.”

Het door ons recursiveerde is in den Latijnschen tekst niet te vinden.

Nos pretiosam illam animam, quae hic in terris Deo et aeternitati vivebat, jam in coelis vivere et in sinu immortalitatis cum Angelis et Beatis aeterna felicitate gaudere confidimus, sed cum inscrutabilia sint iudicia Dei, eam omnium sacrificiis et precibus commendamus.

Sylvaeducis, typis G. van Gemert et Filiorum.

BIJLAGEN

I.

Schema der genealogie Van Alphen ¹⁾

Dirk van Alphen en Maria van der Schoot, wonende te Woensel, ²⁾ hadden navolgende kinderen:

I. Dirk

II. Laurens, gehuwd met N.N.

III. Jacobus, kapelaan te St. Oedenrode in 1726, pastoor te Eersel in 1734, stierf aldaar in 1749.

IV. Gerard, waarschijnlijk ongehuwd gestorven.

V. Wilhelmus.

VI. Barbara, gehuwd met N.N.

Wilhelmus van Alphen, onder V vermeld, ³⁾ huwde te Boxtel 15 April 1742 Maria (dochter van Gerard) van den Biggelaar. Hun kinderen, die allen te Boxtel geboren werden, waren:

^{1°} Theodorus, gedoopt 25 Jan. 1743, waarschijnlijk jong gestorven.

^{2°} Jan Francis, gedoopt 28 Maart 1744.

^{3°} Theodorus, gedoopt 13 Maart 1746, waarschijnlijk jong gestorven.

^{4°} Adrianus, gedoopt 22 April 1747, waarschijnlijk jong gestorven.

¹⁾ Samengesteld met behulp van de kerkregisters van Boxtel, enkele stukken in *Br. en Circ.* en het testament van Antonius van Alphen, verleden 16 Febr. 1796 voor Hendrik Jan van den Pavort, notaris te 's-Bosch. Dit testament (waarbij als executeurs waren gesteld Piet van Oorschot te 's Bosch en Adriaan van Son te Boxtel) werd later door Van Alphen herroepen; het berust in *Coll. IV.*

²⁾ Zij liet als weduwe haar testament maken 11 Febr. 1723 door notaris Willem de With te Eindhoven.

³⁾ Hij testeerde te Boxtel 17 Maart 1775.

5° *Antonius, gedoopt 16 Mei 1748, later Vicarius Apostolicus van 's Hertogenbosch.*

6° *Maria Margareta, gedoopt 3 Dec. 1749; waarschijnlijk jong gestorven.*

7° *Maria, gedoopt 24 Febr. 1751.*

8° *Margareta, gedoopt 5 Aug. 1752, vermeld in het testament van Ant. van Alphen, d.d. 16 Febr. 1796, als „thans wonend in het klooster te Uden.”*¹⁾

Jan Francis van Alphen, hierboven sub 2° vermeld, huwde te Boxtel 22 Juli 1770 Maria Elisabeth van Eyndhoven; zij hadden deze kinderen:

a. *Maria Elisabeth, gedoopt 4 Juli 1772, wonend in 1811—1813 te Boxtel ten huize harer moeder.*

b. *Henricus Antonius, gedoopt 18 Febr. 1775*²⁾, waarschijnlijk jong gestorven.

c. *Wilhelma, gedoopt 9 Nov. 1776, waarschijnlijk jong gestorven.*

d. *Wilhelmus, gedoopt 20 Nov. 1778, kapelaan te Oss in 1805, pastoor aldaar in 1816, overleden 6 Juni 1821.*³⁾

e. *Johanna Maria, gedoopt 21 Jan. 1781, huwde te Schijndel (met verlof van den pastoor van Boxtel) 30 April 1804 met Franciscus de Leyer „coram vic.-gen. apost. Ant. v. Alphen, patruo sponsae.” Zij woonden te Boxtel op den Borgakker en hadden deze kinderen: Joannes Franciscus ged. 28 Febr. 1805, Elisabeth, ged. 21 Sept. 1806, Antonius, ged. 17 Jan. 1809*⁴⁾ en vermoedelijk nog één of meer andere.

II.

1774 Aug. 18.

Diploma door de Theologische faculteit van Leuven uitgereikt aan Ant. van Alphen bij het behalen van het licentiaat in de Theologie⁵⁾.

Universis et singulis praesentes litteras visuris, lecturis pariter et auditoris, Decanus caeterique Magistri regentes,

1) Volgens Schutjes V 766 hadden de Brigittinessen te Uden een pensioonaat voor jonge juffrouwen.

2) Peter was: Rev. ac Eruditissimus D^{us} Antonius van Alphen.

3) Van hem staat aangeteekend: „Erat omnis in omnibus et ipsi similis vix umquam fuit in dioecesi”; Schutjes V 449.

4) Bij wiens doop de Vic. Ap. v. Alphen peter was.

5) Arch. bisd. 's Bosch, origineel (gedrukt op perkament).

Sacram facultatem Theologicam in Alma Universitate Studii Generalis oppidi Lovaniensis repraesentantes, salutem in Domino sempiternam. Cum pium sit ac rationi consonum veritati testimonium perhibere, praesentium serie litterarum fideliter attestamus, Venerabilem ac Eruditissimum Dominum Antonium van Alphen Boxtellensem in Scholis nostris, servatis omnibus solemnitatibus debitis et consuetis de nostrae Facultatis assensu Licentiae gradum in Sacra Theologia die 17 Augusti 1774 publice suscepisse, Quapropter omnes et singulos, ad quos praefatus Venerabilis ac Erudit. Dominus S. Theologiae Licentiatu diverterit, benigne in Domino exhortamur, ut eumdum juxta vocationis suae gradum suscipiant et condecenti prosequantur honore, suaeque humanitatis favorem eo benignius eidem impertiantur, quo Nostris fretus est testimonialibus hisce litteris, sigillo Nostrae Facultatis impresso communitis.

Datum Lovanii die 18 Augusti 1774.

De mandato Exim. DD. ac Mag. meorum
Mr. van Overbeke, S. F. Th.
bedellus et not. apost.

III.

1782, Sept. 27.

Van Alphen wordt door Paus Pius VI tot (adjunct) vicaris-generaal van het voormalig bisdom 's Bosch benoemd.¹⁾

Dilecto filio Antonio van Alphen, præsbytero saeculari Sylvaeducensis seu alterius civitatis vel dioecesis.

PIUS P. P. VI.

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem.

Ex injuncto nobis divinitus omnium ecclesiarum sollicitudinis munere, iis potissimum invigilare debemus, quae curam Christi-fidelium, ut in viam mandatorum Domini dirigantur, omnino respiciunt. Volentes itaque ecclesiae Sylvaeducensis,

¹⁾ Arch. bisd. 's Bosch, copie in tweevoud. Een der copiën werd geleverd door J. v. Beverwijk, Maire van Schijndel, op 3 Maart 1811; zijn handteekening onder de copie werd een dag later door Fremont de Beaumont, prefect v. h. departem. der Rijnmonden te 's Bosch, gelegaliseerd. Van Alphen, die als banneling vanuit Frankrijk naar België was vervoerd, stond toen juist op het punt weer naar Frankrijk teruggebracht te worden.

pastoris solatio destitutae ¹⁾, de vicario providere, ac de tua fide, prudentia, doctrina, integritate et Catholicae religionis zelo plurimum in Domino confisi, de venerabilium Fratrum nostrorum Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium, negotiis Propagandae Fidei praepositorum, consilio, Te in civitate Sylvaeducensi et locis illius dioecesis, quae Foederatorum Belgii Ordinum dominio subsunt, dumtaxat Vicarium Generalem cum facultatibus necessariis et opportunis, aliis vicariis supradictae Ecclesiae competentibus et concedi solitis ad nostrum et Sedis Apostolicae beneplacitum, auctoritate Apostolica tenore praesentium facimus, constituimus et deputamus, salva tamen semper in praemissis auctoritate Congregationis eorundem Cardinalium. Mandantes propterea in virtute sanctae obedientiae omnibus et singulis, ad quos spectat et quovis modo spectabit in futurum, ut Tibi in praemissis prompte pareant et obediant, tuaque salubria monita et mandata humiliter suscipiant et efficaciter adimplere procurent; alioquin sententiam sive poenam, quam rite tuleris seu statueris in rebelles, ratam habebimus et faciemus auctore Domino usque ad satisfactionem condignam violabiliter observari. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac quatenus opus sit dictae Ecclesiae Sylvaeducensi, etiam juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, privilegiis quoque indultus et litteris apostolicis in contrarium praemissorum quomodolibet concessis, confirmatis et innovatis. Quibus omnibus et singulis illorum, tenore praesentium ²⁾ pro plene et sufficienter expressis ac de verbo ad verbum insertis habentes, illis alias in suo robore permansuris, ad praemissorum effectum hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae apud Sanctam Mariam Majorem sub annulo piscatoris die XXVII Septembris MDCCLXXXII, Pontificatus nostri anno octavo.

J. Card. de Comitibus.

¹⁾ De Bossche kerk (diocees) was zonder herder (bisschop).

²⁾ In beide copiën staat: tenores praesentibus.

IV.

1790, Aug. 31.

Schrijven van Van Alphen aan de Congregatie der Propaganda te Rome, waarin hij den dood van vicarius Andreas Aerts mededeelt. ¹⁾

Eminentissimi ac Reverendissimi Patres.

Quod a temporibus timebamus, evenit nobis. Post varios morborum casus tandem naturae debitum solvit Rev^{mus} D^{us} Andreas Aerts, vicaris generalis Dioecesis Buscoducensis. Extremis S. Matris Ecclesiae sacramentis rite munitus, 13 hujus hora post meridiem secunda, aetatis suae 75 anno mortuus est mira patientia, erecto in Deum animo, eaque fiducia, qua moriuntur qui pii et fideles moriuntur. Omnibus omnia et forma gregis sui factus, boni et veri pastoris partes in omnibus adimplevit, oviumque suarum per annos amplius 27 curam indefessam gessit, omnibus, praecipue Supremis Reipublicae Moderatoribus, charus et dilectus.

Luget defunctum, et merito, omnis populus, ego maxime, qui ab annis octo a defuncto electus, ipsius interventu a Supremis Reipublicae Moderatoribus designatus et ope patrocinioque Eminentiarum Vestrarum a SS. Domino Pio sexto coadjutor admissus, orbatus patre, gravi hoc vicariatus onere premor.

Ob piam defuncti in Deum vitam sua certa erunt et, ut pie confidimus, modo sunt praemia. Si quid tamen in defuncto displiceret purissimo omnis sanctitatis oculo, quod momentaneam injiceret moram, Sacrificia precesque Eminentiarum Vestrarum apud Patrem misericordiarum imploramus, ut de Ecclesia optime meritis quantocius promeritam accipiat justitiae coronam. Gratitude vices omnes rependemus, Deum optimum indesinenter deprecatur, ut Sanctitatem Suam Vestrasque Eminentias in hisce temporum circumstantiis pro Ecclesiae Suae defensione et fidei propagatione Spiritu suo fortitudinis confortare, consilii et sapientiae assistere, dudumque incolumes conservare dignetur. ²⁾

¹⁾ Arch. bisd. 's Bosch, concept.

²⁾ In het verder gedeelte van zijn schrijven vraagt hij een paar faculteiten aan, om nl. militairen te mogen dispenseeren in de vastenwet en om, evenals zijn voorganger, kelken en patenen te mogen wijden (Chrismate ab Episcopo benedicto). Tenslotte deelt hij nog mede, dat hij weldra verslag over den staat van het vicariaat hoopt uit te brengen.

1791, Aug. 23

Van Alphen zendt aan den stadhouder van den hoogschout der Stad en Meierij van 's Bosch een plan aangaande de grootte der Schuurkerken in de Meierij, dat op verzoek van Van Alphen door den landmeter Hendrik Verhees ontworpen was. ¹⁾

Plan, waernaer in 't vervolg alle de Roomsche Kerkschueren souden kunnen ingericht werden, opgemaakt door H. Verhees, woonagtig te Boxtel, en aen de Heer stadhouder van de Heer hoogschout van de Stad en Meyery van 's Bosch overgelevert den 23 Aug. 1791.

WelEd. Gestr. Heer Mr. H. A. van Adrichem, stadhouder van Sijn HoogEd. en Hooggeb. Heer baron C. van Bigot, hoogschout van de Stad en Meyery van 's Bosch.

UEdG. heeft aen mij, ondergeteekenden vicaris van 't Bisd. van 's Bosch, gelieven kennis te geven, hoe dat UEdG. in 't beginne des jaers 1787 aen wijlen den vicaris Aerts heeft gesonden een exemplaar van Hunne Hoogmogenden resolutie van den 8 January desselve jaers..., hoe dat UEdG. alsdan van wijlen den vicaris heeft gerequireert desselfs consideratiën... omtrent de wijze, op welke gevoegelijkste eene geheele vernieuwinge of vergrootinge der Roomse kerkschueren op een eenparigen en vasten voet soude komen gereguleert werden, waeromtrent voornamentlijk diende te worden acht gegeven op het getal der ledemaeten, tot deselve kerk behoorende, soodanig dat naer maete van dien eens voor altijd bepaelt werde, hoe hoog, breed en lang de mueren, vengsters, deuren etc. mogen werden geboud. ²⁾

En daer UEdG., dusdanig berigcht niet ontfangen hebbende van wijlen den vicaris Aerts, hetselve van mij, ondergetekenden, opnieuws komt te requireren, soo hebbe ik, ter voldoeninge aen UEdG. verlangens, den architect H. Verhees, woonagtig tot Boxtel, meermaels van Landswege gebruykt werdende, versogt een dusdanig generael plan te willen formeren, met verder versoek van bij het inrigten van hetselve alles modest, eenvoudig en op het min costbaerste te bepaelen.

Het plan, door gemelden H. Verhees geformeert en aen mij, ondergetekenden, toegezonden, heb ik alnog ter examen ge-

¹⁾ Arch. bisd. 's Bosch, eigenh. copie van v. Alphen.

²⁾ Zie vermelde resolutie van 8 Jan. 1787 hiervoren p. 150, 151.

geven aen N. van der Horst en P. van Roy, voornaeme bouwmeesters tot 's Bosch en St. Michielsgestel en daar voorn. plan de goedkeuringe van gemelde twee bouwmeesters heeft weggedraegen, hebbe d'eer hetselve, beneffens een memorie van consideratiën UEdG. hierneffens te laeten toekomen.....

Memorie om een generaal plan te maeken, naar hetwelk alle Roomsche kerkschuuren in de Meyerij van 's Bosch, onder het district van het vicariaet van het bisdom van 's Bosch, volgens het getal der ledemaaten in lengte, breedte, hoogte van muuren en vensters in 't vervolg zouden kunnen ingerigt worden.

Alvorens tot dusdanig een generaal plan over te gaan, is het den ondergetekenden ¹⁾ voorgekomen, de volgende bemerkingen te maaken.

¹⁰ Dat bij het beraamen van dusdanig plan men behoort zorg te draagen, dat de kerkschuuren eenigzins ruym en luchtig gebouwd worden. De beknoptheyd der kerkschuuren en de laagte der mueren maaken dezelve zeer bedompt, waardoor niet alleen de zwakke gestellen geduerig met benouwdheden overvallen, maar ook alle de ledemaaten meermaals aan ziekens blootgesteld worden. Geduerende het zomersaizoen heerschen gemeenelyk hier of daar heete en rot-koortsen of andere behaallijke ziekens; diegeene, welke met dusdanige behaallijke ziekte reets besmet zijn of van dezelve nog niet teenemaal hersteld, zich begeevende tot het bijwoonen van den godsdienst, waarvan zij met geene mogelijkheid kunnen afgeweird worden, bederven wel haast de onruyme lucht; de gezonden, dusdanige geïnfecteerde lucht inademende, worden ongetwijffeld blootgesteld aan een openbaar gevaar van besmettinge. Immers de ondervinding bevestigt deze aanmerkinge, hebbende men ten tijde van de loop ²⁾ in 't jaar 1781 geobserveerd, dat die ziekte naar de zondagen zich het meeste verspreyde. En 't is ongetwijffeld uyt hoofde van gemelde aanmerkinge, dat de voornaeme bouwmeesters van alle oude tijden bezorgd zijn geweest, de publike gebouwen, die voor gemeene en talrijke vergaderingen dienden — — zooals schouwburgen, groote herbergen, doelens, schoulen etc. — — ruym en luchtig te maaken, niet zoozeer uyt cieraad, dan

¹⁾ H. Verhees.

²⁾ De roode loop of het rood melisoen (dysenterie).

wel uyt voorzorg tot behoud der gezondheid. En daar men thans bij het bouwen der barrierhuysen nevens den steenweg, bij het bouwen der nieuwe dorpscholen en alle andere publike gebouwen, welke tot gebruyk van veel volk moeten dienen, uyt hoofde van bovengemelde bemerkinge bedagt is, de verdiepingen hoog en luchtig te maaken, vermeent den ondergetekenden, dat zulks ook eenigzins met betrekking tot de zijdemueren van de kerkschueren behoort geconsidereert te worden.

2° Is het den ondergetekenden voorgekomen, dat bij het bouwen van nieuwe kerkschueren behoorde geobserveerd te worden, of die plaatsen aan zwaare passage gelegen zijn, daar de vreemdelingen het getal der kerkgangers merkelyk vermeerderen.

3° Geeft den ondergetekenden in consideratie, of niet deegelyk in aanmerkinge behoorde genomen te worden de attentie, die Haar Ed. Mogenden thans voor de Meyerij hebben, en hoe ongemeen men thans op veele plaatsen, onder gunstige voortzettinge en bevordering van Haar Ed. Mogenden, bezig is met het inneemen en cultiveeren van heyde of gemeentensgronden, waardoor het getal der huysen en gevolgelyk dat der inwoonders zal toeneemen. Van den jaare 1765 tot 1771, dus in 6 jaaren, is de Meyerij vermeerderd met 500 huysen, zooals de Heer J. H. van H(e)urn zegt in zijn werkje over het inneemen der heyden, in 't jaar 1776 gedrukt en uytgegeeven. En als men nu aanmerkt, dat gemelde tijden, wegens het inneemen en cultiveeren der heyden en gemeentensgronden, in geen vergelyk met de tegenwoordige tijden kunnen komen, is 't meer als waarschijnlijk, dat sedert den jaare 1771 tot nu toe de Meyerij aanmerkelyk in huysen en inwooners is toegenomen en van jaar tot jaar nog meer zal toeneemen naar maate het cultiveeren der nieuwe landen word voortgezet en bevorderd.

4° Heeft den ondergetekenden bij de inrigting van dit generaal plan zorg gedraagen, alles eenvoudig en modest te bepaalen, en heeft alleen in 't oog gehouden de bevorderinge en behoudenisse van de gezondheid der kerkgangers en teffens de soliditeyt of sterkte van het werk, ingerigt in de gedaante van eene schuer, eenigzins nogtans na de regels der bouwkunde.

5° Naar alle het hierboven aangehaalde rijpelyk overwogen en bij proeve onderzocht te hebben, vermeent den ondergetekenden met verscheyden bouwkundigen te moeten stellen en voor eene vaste bepaaling in 't generaal aan te nemen, dat tot den bouw van alle kerkschueren voor ider ledemaat

ten minsten drie vierkante voeten Rhijnlandsch word ver-
eyscht ¹⁾, om naar getal derzelve vierkante voeten te bepalen
de proportie van lengte en breedte.

Ten bewijse dat 3 voeten vierkant voor ieder ledemaat
zeer schraal gerekend is, behoeft men maar proef te neemen
in persoonen, welke op biese stoeltjes, dicht en bedrongen,
vóór en nevens malkanderen zitten, van welke ieder in lengte
of diepte 2 voeten en in de breedte $1\frac{1}{2}$ voet noodig hebben,
hetgeen juist de 3 bepaalde vierkante voeten uytlevert.

Wel is waar, dat alle de ledemaaten op denzelfen tijd denzelfen
dienst niet bijwoonen; dan hiertegen dient aanmerkt te worden:
1° Dat onder de ledemaaten niet gerekend zijn de kinderen
beneden de 12, 13 en 14 jaaren, daar zij nogtans van de 6
en 7 jaaren den godsdienst reeds bijwoonen.

2° Dat van de 3 opgegeven voeten vierkant alnog moet af
de noodige plaats voor sacristij, voor een vertrekje tot berging
der meubelen van de kerk, de noodige plaats voor den altaar
of altaaren, voor de communiebank, voor den predik- en de
biegtstoelen, voor de stijlen of pilaaren, voor de doorgangen
etc.; alle welke geconsidereerd zijnde, men ten klaarsten zal
kunnen zien, dat drie voeten vierkant veel te min zoude wezen,
indien alle de ledemaaten op stoeltjes plaats zouden moeten
hebben; dan daar een groot gedeelte zich sonder stoelen be-
helpt, zal men zich aan deze schraale bepaling van drie
voeten vierkant voor ieder ledemaat houden.

* *
* *

Hiermede tot het project van het generaal plan toetree-
dende, om naar het getal der ledematen in yder gemeente
de grootte der kerkschouren te bepalen tegens 3 vierkante
voeten voor ider ledemaat, zooals boven breedvoerig ver-
handeld is, alles volgens de Rhijnlandsche maat:

1° Eene gemeente van 250 tot 350 ledemaaten zal volgens
voorgaande proportie 1050 vierkante voeten binnenwerks
moeten inhouden, aan welke eene proportie zoude kunnen
gegeeven worden: lang 42 en breed 25 voeten binnenwerks,
zooals dezelve vertoon word op de aftekening No. 1 met
de twee standgezigten A en B²⁾.

¹⁾ 1 rijnlandsche voet was 31,39 cm., 1 vierk. rijnl. voet 985 cm.² De
plaatsruimte per persoon berekende hij dus op nog iets minder dan 50 bij 60 cm.

²⁾ De schetsen van schuurkerk-ontwerpen, waarnaar hij hier en verder
verwijst, zijn niet aanwezig.

De barrierhuysen, die tans langs den steenweg worden gebouwd, hoezeer dezelve van een kleyn begrip zijn, worden de verdiepingen egter 11 voeten Rhijnlandsch hoog gebouwd. Ik vermeen, dat men de zijde-muuren van de kerkschuuren No. 1 tot geen mindere hoogte bepaalen kan; derhalve worden deze zijde-muuren op de hoogte van 11 voeten onder de muurplaat gesteld.

De kreupele gevels moeten opgemaakt worden tot de hoogte van de worm of gording, dat die daaraan naar behooren geankerd kunnen worden, welke hoogte zich van zelf bepaalt; als de hoogten van de zijde-muuren bekend zijn, behoeft men maar $\frac{3}{4}$ van de geheele breedte van het gebouw te neemen, hetwelk yder schuynen zijde van de kap formeert, vallende den worm ordinaar ¹⁾ in de midden van ydere schuynen zijde, alwaar de hoogten van de kreupele gevels bepaald worden ²⁾; hetwelk volgens dit plan No. 1 is 18 voeten, zooals ten klaarsten in het standgezicht No. 1, letter B, ver- toond word, alsmede hoe dezelve boven de zijde-muuren schuyns naar beloop van de kap tot de hoogte van de wormen moet worden afgetrokken ³⁾.

De lichten ⁴⁾ moeten hoog en breed in den dag zijn 5 voeten. Den ingang met eene dubbelde deur, hoog in den dag 7 en breed 5 voeten; indien er meer deurkozijnen in de zijde-muuren of elders noodig zijn, moeten in den dag hoog zijn 7 en breed $3\frac{1}{2}$ voet, met enkele deuren te voorzien. De lichten en ingang worden ver- toond in beyde de stand-gezichten A en B. Het getal der lichten en ingangen en de plaatsen, alwaar dezelve gesteld moeten worden, kan niet vast bepaald worden; hetwelk naar de bekende gesteldheid van het terreyn, alwaar de kerkschuur geplaatst zal moeten worden, alsdan eerst kan worden vastgesteld. Om de duer-

¹⁾ Kantbemerking: „naar maate de kerken breed zijn omtrent $\frac{1}{3}$ of “. Deze en alle volgende kantbemerkingen zijn waarschijnlijk „consideratiën” van Van Alphen.

²⁾ Kantbemerking: „en daarnaar de breedten van de gebintens moeten worden gemaakt”.

³⁾ Kantbemerking: „Om de kreupele gevel juist vast te stellen en eene egale proportie te geeven, zal men eene vaste bepaaing moeten maaken, waarna de breedten der gebintens tusschen de stijlen worden vastgesteld, te weeten de wijdte tusschen de stijlen zal binnenwerks moeten zijn $\frac{3}{5}$ en tusschen de stijlen en de muur ider zijde binnenwerks $\frac{1}{5}$. 'twelk met de hiervoor geschreven schuyn beloop van ider zijde der kap de hoogte der kreupele gevels duydelyk bepaalt en waarna ook de volgende tekeningen der kerkschuuren van N° 2 tot N° 7 zijn ingericht”.

⁴⁾ = de ramen.

zaamheyd behoorden onder alle lichten en deurkozijnen blauwe steenen dorpels en nooten gebragt te worden voor die plaatsen, die de kosten daarvan kunnen draagen.

2° Eene gemeente van 350 tot 500 ledemaaten zal volgens voorgaande proportie 1500 vierkante voeten binnenwerks moeten inhouden, waaraan eene proportie gegeven kan worden, lang 50 en breed 30 voeten binnenwerks. De zijde-muuren hoog onder de muurplaat 11 $\frac{1}{2}$ voet. Daar de kreupele gevels haare hoogte van zelf bepalen, zal men kortheydshalve dezelve niet meer uytdrukken.

De lichten hoog in den dag 5 $\frac{1}{2}$ en breed 5 voeten. Den ingang met eene dubbelde deur, hoog in den dag 7 en breed 5 $\frac{1}{2}$ voet; de verdere ingangen met enkele deuren, hoog in den dag 7 en breed 3 $\frac{1}{2}$ voet. Tot¹⁾ het getal en het plaatsen der lichten en deurkozijnen bepaalt men kortheydshalve zich tot hetgeen daarvan bij de kerkschuur N° 1 gezegd is. De kerkschuur N° 2 word in platten grond en twee standgezigten A en B op de tekening N° 2 vertoond.

3° Eene gemeente van 500 tot 750 ledematen zal volgens het voorverhaalde 2250 vierkante voeten binnenwerks moeten bevatten; aan dezelve kan de proportie gegeven worden, lang binnenwerks 70 en breed 35 voeten. De zijde-muuren tot onder de muurplaat hoog 12 $\frac{1}{2}$ voet. De lichten hoog in den dag 6 $\frac{1}{2}$ en breed 5 voeten. Den ingang met eene dubbelde deur, hoog in den dag 7 $\frac{1}{2}$ en breed 5 $\frac{3}{4}$ voeten; de verdere ingangen met enkele deuren, hoog in den dag 7 en breed 3 $\frac{1}{2}$ voet.

Tot het getal etc., ziet N° 2. De kerkschuur N° 3 word in platten grond en in twee standgezichten op de tekening N° 3 vertoond.²⁾

Juist op dezelfde wijze werkt Verhees het plan verder ten einde toe uit. Het laatste gedeelte zullen wij slechts verkort weergeven:

4° Gemeente van 750—1000 l.; kerkschuur 3000 v.², lang 78 v., breed 39 v.; zijmuren hoog 13 v., ramen 7 bij 5 v., hoofdingang 8 bij 5 v., andere ingangen 7 bij 3 $\frac{1}{2}$ v.³⁾

5° Gemeente van 1000—1500 l.; kerkschuur 4500 v.², lang

¹⁾ = aangaande.

²⁾ Andere teekeningen worden door Verhees verder niet vermeld.

³⁾ Hier noteert Verhees, dat dezelfde maten als onder 4° door de Staten-Generaal in hun resolutie van 10 Aug. 1790 werden vastgesteld voor de zijmuren, ramen en ingangen der toen te vernieuwen schuurkerk te Den Dungen.

100 v., breed 45 v.; zijmuren hoog 14 v., ramen 8 bij 5 v., hoofdingang 8 bij 7 v., andere ingangen 7 bij $3\frac{1}{2}$ v.¹⁾

6° Gemeente van 1500—2000 l.; kerkschuur 6000 v.², lang 120 v.; breed 50 v.; zijmuren hoog 16 v., ramen 9 bij $5\frac{1}{2}$ v., hoofdingang 8 bij 8 v., andere ingangen 7 bij $3\frac{1}{2}$ v.

7° Gemeente van 2000—2500 l.; kerkschuur 7500 v.², lang 136 v., breed 55 v.; zijmuren hoog 18 v., ramen 10 bij 6 v., hoofdingang 8 bij 8 v., andere ingangen 7 bij $3\frac{1}{2}$ v.

Dan komt Van Alphen weer aan het woord; hij schrijft:
WelEd. Gestr. Heer

Dusdanig is het plan, door den architect H. Verhees mij overhandigt, beneffens eenige consideratiën, door mij aan gemelden Verhees gesuppeditteert. Wat de lengte en breyte der kerkschueren betreft, zooals ook de hoogte van mueren en vengsters, vermene dat deselve in 't generael niet juyster konnen opgegeven worden.

Mogelijk sal de kerkschuer N° 7 UEdG. wat groot en hoog voorkomen; dan staet te weten, dat in de geheele uytgestrektheid der Meyerij maer dry dusdanige volkrijke gemeentens gevonden werden, namentlijk Schijndel, Oirschot en Tilborg, op welke laetst gemelde plaetse over 10 jaaren het getal der ledemaaten 6400 en eenige heeft belopen²⁾ en dus ider kerk nog meer dan 3000 man sal moeten bevatten; waarbij nog komt, dat op gemelde plaetse veele gegoede ingesetenen sig bevinden en door de meenigte der ledemaeten den last der opbouwinge of onderhoud van dusdanige kerkschuer soo drukent niet is voor ider in 't besonder.

Verders met alle bereytwilligheyd en eerbied mij onderwerpente aen al hetgeene Haar Hoog- of Edelmogenden³⁾ deswegens sullen goedvinden te statuieren of bepaelen, blijve met alle hoogagtinge, WelEd. Gestr. Heer,

UEdG. bereydwilgisten dienaer
Ant. van Alphen,
vic. gen. van 't Bisdom van 's Bosch.

Schijndel, den 21 Aug. 1791.

¹⁾ Hierbij merkt Verhees aan, dat de Staten-Generaal in 1789 toestonden om de zijmuren der schuurkerk te Deurne op 15 v. te brengen. En in een kantbemerking wordt gezegd, dat de schuurkerk van Asten, in het begin der 18^e eeuw gebouwd, een lengte heeft van $98\frac{1}{2}$ v. en een breedte van 46 v.; de zijmuren zijn $14\frac{1}{2}$ v. hoog; zij heeft geen kreupele, maar stijle gevels, 38 v. hoog, en de ramen zijn hoog 8 v. en 2 duim. breed $4\frac{3}{4}$ v.

²⁾ In de twee parochiën van Tilburg samen.

³⁾ De leden van de Staten-Generaal of van den Raad van State.

Daer het Hun Hoogmogenden intentie schijnt te wesen, aen de Roomse ingesetenen van den eenen kant alle moogelijke vrijheyd van godtsdienst te verleenen, bestaenbaer met de wetten en het welsijn van 't land, en van den anderen kant te sorgen, dat deselve door geene onnoodige onkosten beswaert werden, soo neme de vrijheyd UEdG. mede in consideratie te geven, ofte het ten meeste nutte van 't algemeen welwesen der Roomse ingesetenen van de Meyerij niet soude behooren, dat op de meeste plaetsen, alwaer tans 2 kerkschueren exteren, deselve bij merkelijke reparatie of geheele vernieuwinge in der teijd gereduceert wierden tot ééne, te plaetsen alwaer deselve in de respectieve gemeentens tot meest gemack en dienst der Roomse ingesetenen soude verstrecken.

De gemeentens, op welke dusdanige reductie bij merkelijke reparatie of geheele vernieuwing gevoegelijk zoude kunnen plaets hebben, sijn mij voorgekomen: Son, Strijp, Borkel en Schaft, Gestel en Blaerthem, Oers¹⁾, Steensel en Knegsel, Casteren en Nedersel, op alle welke plaetsen sig 2 kerkschueren bevinden, die door één priester bedient moeten werden.

Wat die plaetsen betreft, alwaer 2 kerkschueren exteren met 2 priesters, zoude insgelijks op veele van deselve één kerkschuer kunnen gesupprimeert werden. Ingesetenen van Nunen en Gerwen zouden met ééne kerkschuer gevoegelijker en gemakkelijker hunnen godtsdienst kunnen hebben dan nu met twee; de gemeente van Neerwetten, niet verre van gemelde plaetsen, nog ook van Breugel afgelegen en onvermogend om pastoor, kerkschuer en het noodige tot verrigtinge van den godtsdienst te onderhouden, zoude, met suppressie van desselfs pastory, gedeeltelijk met Breugel, gedeeltelijk met Nunen en Wetten²⁾ seer gevoegelijk gecombineert kunnen worden. Insgelijks tot Maerheze en Zoerendonck, tot Bergeijk, tot Ze(e)lst en Meervelthoven soude soodanige reductie niet min tot gemack van ingesetenen, dan tot desselfs voordeel en profijt strecken.

En daer de 2 kerkschueren tot Strijp teenmael versleten bennen en bouwvallig, en gevolliglijk wel haast een adres aen Haer Edelmogenden tot vernieuwinge derselve sal moeten gemaekt worden door de ingesetenen, welke allen gesaementlijk nouwelijks tot den opbouw van ééne kerke vermogent bennen,

---

¹⁾ Oerle.

²⁾ Opwetten.

neme de vrijheyd UEdG. in bedenkinge te geven, ofte het niet soude behoren, wanneer ingesetenen van Strijp zig aen Hun Edelmogenden voor de noodige permissie tot vernieuwinge derselve kerkschueren adresseren mogten, dat ééne van deselve wierd gesupprimeert, met order van een eenige kerkschuer te bouwen en te plaetsen alwaer deselve het geschikste tot gemack van geheel de gemeente soude geoordeelt worden te behooren.

Wel is waer dat de veranderingen van standplaetsen der kerkschueren, soos als desselvs suppressiën, aen veele moeylijkheden en oppositiën gemeenelijk onderhevig sijn, dan, daer de rede en billijkheyd zoo opentlijk voor dusdanige suppressiën pleyten, is 't niet denkelijk, dat eene resolutie van Hunne Hoog- of Edelmogenden deswegens genomen, soo groote misnoegen soude baeren. Alswanneer zedert eenige jaeren Hunne Hoogmogenden sig genoodsaekt hebben gevonden ter occasie van de bedevaerden en processiën, gepleegt werdende tot Donck onder Beek, de kerkschuer aldaer bij resolutie te supprimeren, heeft men mijns weetens van geene moeylijkheden gehoort; ingesetenen van de Beekse Donck hebben in Hunne H. M. resolutie berust en oefenen met een eenige kerkschuere gemakkelijker als voren haeren godtsdienst.

Redens tot dusdanige suppressie sijn mij voorgekomen:

1° Vooreerst dat door dusdanige schikkinge de Roomsgesinden in haeren godtsdienst niet het minste gestremt, maer ter contrarie bevordert soudén worden, sijnde één of twee Roomse priesters in staat in eene eenige kerkschuer de soo noodige instructiën behoorlijk te geven en den godtsdienst naar behoren te verrigten, daar het integendeel gemeenelijk boven het vermogen derselve is, in 2 afgelegén kerkschueren de noodige instructiën te geven en den godtsdienst naar behoren waer te nemen.

2° Soude hierdoor het oefenen van den godtsdienst aen de Roomse ingesetenen gefaciliteert worden, want daer nu gemeenelijk in gemelde kerkschueren op son- en hijlgdaegen maer éénen dienst verrigt werd en dus de helft der gemeente van de eene extremitéyt der plaets sig genootsaekt vind te begeven naer de andere, soude een eenige kerkschuer, ontrent het midden geplaatst, tot gemack van 't algemeen verstreken. Claere en onwederleggelijk(e) preuven leveren hier van alle de groote dorpen van de Meyerij, op welke sig maar ééne Roomse kerkschuur bevind, alwaer den godtsdienst behoorelijker en tot meerder gemack der ingesetenen

werd verrigt en met meerder vrugt de onderwijsingen gegeven worden.

3° Soude dusdanige schikkinge de Roomsgesinde ingesetenen merkelyk verligten, want daer zij nu — — nouwelijks in staed om een eenige kerkschuer naer behooren te onderhouden — — dikwils met vergrootinge en altijd met het onderhoud van 2 kerkschueren beswaert bennen, zooals ook van de noodige meubilaire goederen en ornamenten van den godtsdienst, souden sij alsdan maer voor ééne kerkschuer te zorgen en deselve, zooals desselfs ornamenten, te onderhouden hebben.

4° Als den priester belast is met de bedieninge van 2 kerkschueren, dikwils verre van malkanderen afgelegene, gebeurt het meermaels, dat dusdanig priester, uyt hoofde van siekte, swackheyt of hooge jaeren, vroegtijdig onbekwaem is om de gemeente te bedienen, daer denselven, maar ééne kerkschuer tot sijn last hebbende, den dienst der gemeente nog lange jaeren soude kunnen waarnemen. En het is uyt desen hoofde, dat dusdanige gemeente, of wel berooft blijft van haeren behoorlijken godsdienst, of wel den priester genoodtsaekt werd een assistent te versoecken, welken te onderhouden gemeenelyk nog de revenuen van den pastoor, nog de middelen der ingesetenen toelaeten.

Ik heb vermeent bij dese gelegentheyd gemelde consideraatiën mede onder het oog van UEdG. te moeten brengen, laetende aen desselfs goedvinden en wijs oordeel over daervan al of geen gebruyk te maeken.

VI.

1802.

Schrijven van Van Alphen aan de Congregatië der Propaganda over Petrus Simons van Eupen in verband met de benoeming van een Vicarius Apostolicus in het nieuw op te richten vicariaat van Breda. 1) dd 30 juli 1802

Accedens non rogatus Eminentias Vestras super negotio, quod me et dioecesim nostram indirecte solum attingit, temerariae audaciae incurrere notam merito formidarem, si non urbi et orbi notum foret, quam ardentem à Sua Sanctitas èt Eminentiae Vestrae instrui desiderant circa ea omnia, quae pro objecto (habent) Religionis nostrae bonum et Ecclesiarum, maxime earum, quae ab Urbe procul dissitae sunt.

1) Concept in Coll. VI. → Rom. Berch III p 188 - 190

Sub secreto nuper communicabatur mihi sapientissimum S. Congregationis Vestrae consilium, constituendi nempe in ea Antverpiensis dioecesis parte, quae Reipublicae nostrae Batavae subest, vicarium apostolicum. Eadem occasione tum intellexi, Eminentis Vestris in vicarium apostolicum forte proponendum fore Amplissimum Dominum P. Simons van Eupen, Antverpia oriundum, ejusdem ecclesiae canonicum graduatum et poenitentiarium.

Vir ille insignis, omnibus notus, Eminentis Vestris ignotus non erit. Si quis eum magni habeat, si quis eum laudibus attollat, et ego. Sed quantumvis vir ille dignus sit ad primas Ecclesiae dignitates promoveri, tamen ob rationes personales et politicas haud sinat prudentia — — sub correctione — — eum in vicarium apostolicum nominari. Moraliter enim certum est, fore ut ejus in vicarium nominatio S. Sedem cum gubernio nostro compromitteret et ecclesias nostras amittendae recuperatae nuper plenae libertatis proximo periculo exponeret. Ut de his rectius judicare valeant, scire debent Eminentiae Vestrae:

1° Quod vir ille, Antverpiae natus, extraneus sit. Vi autem legum patriae, quae in provincia nostra et ea Antverpiensis dioecesis parte, de qua agitur, vigent et adhuc revocatae non sunt, sacerdotes omnes extranei ab omni officio excluduntur.

2° Vir ille pro suo religionis zelo in Revolutione Belgica sub Josepho 2° primas et praecipuas partes habuit et toto revolutionis tempore Concilio Statuum a secretis fuit. 1) Alternante fortuna, Belgioque subacto vir ille famosus est et de religione et patria bene meritus, plerisque et ante omnia guberniis odiosus devenit et velut spiritus inquietus publice traductus.

3° Post irruptionem Gallorum in Belgium eorum promereri odium dignus fuit, qui post diuturnam incarcerationem trans Rhenum in exilium miserunt 2), a quo hactenus liberatus non est; an liberandus umquam, prorsus incertum.

4° Exulans moratur Trajecti ad Rhenum, ubi focus Jansenistarum. Ibidem vir ille talenta sua non effodit in terram, sed temerariam pretensi Archiepiscopi audaciam severe castigavit et solidissimis, sed acerbis scriptis pseudo-reformatos egregie confutavit et confutat. Ast quantum suo labore de Ecclesia bene meruit, tantum Ecclesiae hostium in se odium provocavit, qui et suis eum scriptis impetunt et ut hominem inquietum palam traducunt.

1) In 1790 werd Van Eupen secretaris van de Vereenigde Belgische Staten.

2) In 1799.

Praememoratae rationes tanti ponderis visae sunt ipsi Domino Simons van Eupen, ut ad primam de eo presentando propositionem se prorsus inidoneum agnoverit et de imprudenti illo consilio Viceprefectum Missionum Hollandiae convicerit¹⁾. Nec mirum; quamvis enim Corpus Legislativum²⁾ suo de separata Ecclesia a Statu decreto firmiter inhaereat, Concilium tamen Statuum³⁾, quod, unico excepto⁴⁾, ex Reformatis constat, nihil non molitur, ut denuo in nos nostramque religionem dominetur. Neque dubium quin, si praefatus Dominus van Eupen nominaretur umquam, Concilium hanc caperet occasionem et abuteretur nominatione viri, quantumvis digni, sed eorum opinione periculosi.

Notum est, quomodo ante menses 3 ad nos in pristinam servitatem denuo redigendos — sub fallaci spe restituendarum abbatiarum, quae in Belgio suppressae sunt, et secreto articulo, cujus unus tantum conscius fuit, de constituendo [vicario apostolico] in ea dioecesis Antverpiae parte, de qua agitur — saepius-memoratum Concilium simplicitate religionum dictarum abbatiarum abusum fuerit et usum mediatore quodam Ignatio van Gils, pastore in civitate Breda, sed vigilantia Catholicorum perversum illud consilium evanuit, dum interim pastor ille promeritas in opinione Catholicorum poenas luit⁵⁾.

1) Toch schreef Ciamberlani, de vice-prefect der Holl. Missie, 15 Juli 1802 een brief aan de Propag. Fide ter aanbeveling van v. Eupen; Kleyntjens I 263.

2) Het Wetgevend Lichaam.

3) Het Staatsbewind.

4) J. B. Verheyen.

5) Na de publicatie van het Staatsbewind, d.d. 29 April 1802, behelzende het ontwerp voor het bestuur van het departement Brabant, ontving gezegd Bewind, verscheiden verzoekschriften om toe te staan, dat een viertal der in België gesupprimeerde abdijen (met name die van St. Bernards en Tongerlo) zich in het departement Brabant zouden mogen vestigen. Bij publicatie van het Staatsbewind van 14 Mei 1802 werd zulks toegestaan, doch op o. a. deze voorwaarden: Het departementaal bestuur van Brabant zou moeten bestaan uit 5 katholieken en 6 niet-katholieken; als schouten en hoofdschouten zouden uitsluitend niet-katholieken aangesteld mogen worden en de gemeentebesturen in de steden, en zoo mogelijk ook in de dorpen, moesten half uit katholieken en half uit niet-katholieken bestaan. Zij, die zich niet met dezè voorwaarden wilden vereenigen, waren, luidens het slot der publicatie, verplicht „hiervan te doen blyken schriftelyk en met ondertekening van zijn naam in eene der registers, dewelke ten dien einde zullen worden geopend, terwijl diegene, die zulks niet doen, maar zich stil houden, gerekend worden zich hiermede te hebben vereenigd en hetzelfde alzoo goed te keuren”. Terecht spreekt G. Moser in zijn dagboek van „varis et miris conditionibus”. Over de ontvangst der publicatie bij het Brabantsch volk

Sed, ut jam infirmor, saepe-memoratus D^{us} van Eupen hisce non obstantibus Eminentissimis Vestris propositus est.

Sollicitus pro Ecclesiarum nostrarum bono, praecipue earum independentia, statim anxiam meam sollicitudinem et praefatas rationes exposui Ampl^o D^o Oomen¹⁾, viro dignissimo, dioecesis Antverpiensis con-vicario, qui rationum mearum pondus optime sensit et in hoc negotio fecit quod potuit, non omne quod voluit. Caeteris etiam dioecesis Antverpiensis vicariis dictam R. D. van Eupen nominationem ob allegatas a me rationes displicuisse, pro certo habeo.

Sed quod factum est, infectum fieri nequit. Nihil igitur amplius superesse visum fuit, quam rationes a me expositas, ea qua par est submissione et reverentia, subjicere sapienti Eminentiarum Vestrarum iudicio.

Ab hac nominatione prima dependebit Ecclesiarum reipublicae nostrae status pro futuro. Si constituatur persona, in quam nulla cadit exceptio, salva erit Ecclesiarum independentia. Neque tales vel in ipso clero, de quo agitur, desunt viri. R. D. Oomen major²⁾, qui modo Bredano seminario praeest, major est omni laude, neque ulli dignitate cedere debet; frater ejus, prope Bredam pastor, forte minoris meriti non est; uterque defuncto Antverpiensi episcopo a secretis fuit. Est et alter Bredae pastor, nomine Van Dongen, qui ex omni capite laudari et commendari meretur. Hi, forte plures, nihi ignoti, dignissimi sunt et e regione gubernii omni exceptione majores³⁾.

Dum haec, non rogatus, audacius forte expono, Eminentias Vestras rogatas volo, ut sibi firmiter persuasum habeant, haec

teekende hij op 17 Mei 1802 in zijn dagboek aan: „Maximum murmur in populo; deputationes et reclamaciones mittuntur Hagam ex omni parte hujus provinciae”. Op 21 Mei d.a.v. noteerde hij de tijding, dat de publicatie werd ingetrokken. Naar aanleiding van deze publicatie schreef J. H. Sassen later, dat men niet moest denken, „dat men den Katholijken, wanneer het op het genot van politieke regten aankomt, met kloosters en conventen de oogen kan verblinden”; zie F. de Kock, *Katholieke Herdrukken II, Burgers van de Tweede Rang* (1938) blz. 171, 172.

¹⁾ Antonius Oomen, pastoor te Etten.

²⁾ Adrianus Oomen, een broeder van zoeven genoemde Antonius Oomen.

³⁾ De seminarie-president Adr. Oomen richtte een schrijven aan de Propaganda ter aanbeveling van 1° A. v. Dongen, pastoor te Breda, 2° zijn eigen broeder Ant. Oomen, pastoor te Etten, die 7 jaren secretaris van den Bisschop van Antwerpen was geweest (*Coll. IV*). In een brief van 10 April 1803 aan de Propag. verdedigde Ciamberlani den toen reeds benoemden A. v. Dongen tegen de minder gunstige beoordeeling van v. Alphen en Adr. Oomen; Kleyntjens I 317 v.v.

a me dicta non ex animo minus recto aut puro profluxisse, sed ex solo Religionis et Ecclesiarum reipublicae nostrae desiderio et amore et earumdem Ecclesiarum conservanda independentia, praerogativa illa, tam essentiali et necessaria.

VII.

1831 Maart 10.

Van Alphen beveelt zijn „zeer behoeftige familie“ aan in de milddadigheid zijner opvolgers.¹⁾

Ik, ondergetekende Ant. van Alphen, vicarius gen. apost. des Bisdoms van 's Bosch, hebbende door *bezuiniging van mijne inkomsten als anderszins* merkelijke fondsen voor het Bisdom van 's Bosch vergaderd, die ik getrouwelijk *ter dispositie van mijne wettige opvolgers* heb nagelaten en gesteld,²⁾ daar ik nochtans zeer behoeftige familie nalaat, die tijdelijken onderstand nodig hebben om niet in de uiterste armoede te vervallen.

Zoo is het dat ik bij dezen aan mijne wettige opvolgers deze mijne familie aanbeveel, ten einde hun uit deze fondsen in hunne behoeftens te willen bijstaan. En wel uit de gelden, die in het seminarie geplaatst zijn³⁾, verlang ik, dat aan mijne nicht Maria van Alphen⁴⁾ jaarlijks honderd guldens haar leven lang zouden bedeed worden. Terwijl ik verlang, dat de inkomsten van de rent, gevestigd op de kerk van Oss en staande op naam van Bonaerts⁵⁾, in geheel of ten deelen zouden gebruikt worden om in de behoefte van mijne nicht Anna Maria van Alphen⁶⁾ en deszelfs echtgenoot de Leyer hun leven lang te voorzien, zonder dat ik nochtans hierdoor

¹⁾ Het stuk werd geschreven door den seminarie-regent J. H. Smits en door Van Alphen onderteekend.

²⁾ De „fondsen“ (effecten enz.), welke hij hier bedoelt, vormden het z.g. vicariaatfonds.

³⁾ Nadat v. A. de laatste H. Sacramenten had ontvangen, werden alle geldswaardige papieren van het vicariaat door Smits naar het seminarie Beekvliet overgebracht; B. B. III 271.

⁴⁾ Maria Elisabeth v. A.

⁵⁾ In 1818 had v. A. uit het vicariaatfonds 1000 gl. à 4% geleend aan Franciscus Boonaerts te Oss ten behoeve der kerk aldaar.

⁶⁾ Johanna Maria v. A.

eenig regt hiertoe aan mijne bloedverwanten of familie wil
geven of toekennen.

Schijndel, den 10 Maart 1800
en een en dertig¹⁾.

Ant. v. Alphen,
Vic. Gen. Apost.

---

¹⁾ Drie dagen later liet Smits den vicaris voorzichtigheidshalve nog een stuk teekenen, waarin hij verklaart, „dat alle gelden en effecten, welke van mijnentwegen op het seminarie te Halder en Beekvliet, alsook bij den Eerw. Heer Hoogaerts, plebaan en deken te 's-Hertogenbosch, berusten, niet aan mij personeel toebehoren, maar eigendommen zijn van het Bisdome van 's Bosch en dat dus na mijn overlijden hierop mijne erfgenamen noch in het geheel noch ten deelen eenige aanspraak kunnen maken”.

Abdissenverkiezingen te Binderen bij Helmond.

door

JAC. J. M. HEEREN

Door de ZeerEerw. Heer A. Frenken werd in de *Bossche Bijdragen* XII (1933) blz. 100—112. een aantal stukken gepubliceerd betreffende abdissenverkiezingen in Binderen. Deze belangrijke bijdragen voor de geschiedenis dezer abdij na de hervorming van de kloostertucht omstreeks 1540 werden gevonden in het Rijksarchief te Brussel. ¹⁾

Uit diezelfde bron werd ook geput door pastoor Th. Ploegaerts bij de samenstelling van zijn drie-delig werk over de Cisterciënserkloosters in de Zuidelijke Nederlanden. ²⁾ Daarin wordt ook behandeld de geschiedenis van Binderen of Keiserinneplaats uit de jaren 1553—1648. ³⁾

Omdat hier van dezelfde bron gebruik gemaakt is als door pastoor Frenken, bevat deze publicatie voor ons weinig nieuws.

Alleen vonden wij daarin melding gemaakt van twee abdissenverkiezingen, die aan de aandacht van pastoor Fr. waren ontsnapt.

Aan de hand van de door Ploegaerts aangehaalde plaatsen

---

¹⁾ Papiers d'état et audience, n° 892, 896, 904, 911 en 1933.

²⁾ Th. Ploegaerts, *Les Moniales de l'Ordre de Cîteaux dans les Pays-Bas Meridionales*. Westmalle 1936—1937.

³⁾ T.a.p. deel I blz. 391—409.

vroegen wij hiervan fotocopieën aan, die wij hierachter (ter completering van de uitgave van pastoor Frenken), laten volgen. —

Na de dood van Maria van Meersen, die omstreeks Februari 1609 was overleden, werd hiervan door de priorin, namens het convent, kennisgegeven aan de Aartshertogen. Het Gouvernement benoemde 6 Maart 1609 de bisschop van 's Hertogenbosch en de hoogschot van 's Hertogenbosch om de verkiezingen te Binderen te gaan regelen. Zij ariveerden 30 April d.a.v. in het klooster. Daags daarna had de plechtigheid plaats. Het convent bestond toen slechts uit zeven koorzusters of gesluierde nonnen, drie lekezusters en vijf novicen. Evenals een kwarteeuw geleden, kwam ook nu weer het idee naar voren een religieuze uit een ander klooster tot abdis te benoemen, doch hiervan wilde de kloostergemeenschap niets weten, vooral niet van een zuster uit de abdij van Hocht bij Maastricht,

Van de aanwezigheid van heren Commissarissen maakten de priorin en de bourseresse gebruik om hen met de miserebele toestand van de abdij op te hoogte te brengen. Zij legden daartoe een lijst over van al haar bezittingen met de opbrengsten daarvan.

Gekozen werd *Maria van den Broeck* uit 's Hertogenbosch, met welke keuze de aartshertogen zich 4 Juni 1609 verenigden.

Nog geen vol jaar mocht deze abdis het klooster besturen. Zij stierf in het vroege voorjaar van 1610.

Weer moest dus een nieuwe abdis gekozen worden. Dezelfde zusters namen aan de verkiezing deel, alsmede drie religieusen, die door de pas ontslapen abdis waren aangenomen. Het Gouvernement benoemde 5 April 1610 dezelfde commissie als het vorige jaar. De verkiezing werd gehouden op 4 Augustus 1610. De stemmen waren erg verdeeld. Vooral afgaande op het advies van de alleszins tot oordelen bevoegde biechtvader meende de Commissie, dat de priorin *Margaretha van Kessel* op verschillende gronden verdiende

tot abdis benoemde te worden. Deze werd dan ook 17 Aug. 1610 door de Gouverneur benoemd,

BIJLAGEN

Etat et Audience n° 922 fol. 235.

Aux Archiducqs

Remonstrent tres humblement la dame prieuse et relligieuses de monastere de Notra Dame de Binderen, de l'orde de St. Bernard, citué en la Campingne, quil a pleu a Dieu appeler leur abbesse passé quelque temps et desirant le Prelat de Villers communicaire-général de l'ordre et père immediat duit cloistre entendre à l'election d'ungne nouvelle, cequil ne peu faire sans préable ordre et congé de Vos Altezes. Si supplient treshumblement les remonstrantes que V. A. soyent services ordonner audit prelat de Villers entendre a ladit election d'une Nouvelle abbesse avecq ung adjoinct telle que V. A. trouveront convenir et faisant.

(*in marge*) Son Alteze a denommé pour Commissaires l'Evesque de Bois-le-duc, l'abbé de Villers et l'escoutette de ladite ville, pour prende les informations à accoustumer Actum le 6de Mars 1609.

Etat et Audience n° 922 fol. 237—238.

Myn Eerw^{den} Heere Heere Ghijsbert Masius Bisschop der stadt 's Hartogenbossche, en Joncker Philips Brecht, hoe-geschoute der selver stadt, achtervolgende d'ordonnantie van zyn hoecheyt in date der 6^{en} Marty 1609 hebben haer gevonden in d'Abdye van Binderen by Hellemont, den lesten Aprilis, om aldaer een nieuwe abdisse te kieser, ende gedaen hebbende een misse van den Heijligen Gheest, hebben de Religiösen elcke voor hoeft gehoort en haer stemmen affgenomen den iersten May 1609, in maniere ende forme naevolgende.

In den iersten jouff. Margareta van Kessel, priorinne, oudt omtrent 53 jaeren ende geprofessiet achtendertich jaeren, bidt ende begeert voor ierst ende voor all, dat men huer geen abdisse en zijnt, uut een ander cloister, principaelyk uut 't cloister van Hocht bij Maestricht, om dat sy noch niet ge-

reformeert en is, gelijk dit cloester van Binderen, te meer omdat hier in die convente stoffs tot een abdisse genouch is, gelyck zij voor zulcx kiezende is jouff. Mariam van den Brouck alias van den Bossche, omdat zij alteyts burseresse ofte procuratrice geweest is, ende haer wel gedragen in het geestelijck ende werlijck, zoo dat niemant beter kennisse en heeft van de goederen als zij.

Jouff. Maria van den Brouck alias van den Bossche oudt omtrent sestich jaeren ende geprofessiet 48 jaeren, bidt dat men hier geen abdisse en stelt uut 't cloester van Hocht, gelegen bij Maestricht, omdat zij noch ongereformeert is, ende dat 't cloester van Binderen gereformeert is, 't geene dat by malcandern nijet wel en zoude accorderen, als wesende van verscheyde usantie ende habyt. Ende daeromme kiesse voor abdisse Margaretam van Kessel, Priorinne der voors. abdije van Binderen, uut dijen dat zy alteijts van goede leven is geweest, wel onderhoudende den regel ende die statuten haerder ordere.

Jouff. Joanna van Gerveren oudt over de vijftsestich jaeren, geprofessiet over 47 jaeren, bidt dat men hier geen abdisse en stelt uut 't cloester van Hocht, door dijen dat haer cloestere gereformeert ende gesloten is, ende dat 't cloestere van Hocht noch ongereformeert is, waer mede zij discorderen van habyt ende usantie; ende daerom uut haer cloestere is zij kiesende voor haer abdisse Margaretam Kessels priorinne, midtsdien dat zij altijt stichtich ende neerstich int onderhout van haere religie is geweest, wel verstaende oft de meeste gemeynthe begeerde tot abdisse Mariam van den Brouck, dat zij daer oycck wel mede te vreden is, om alle discorden te behujden.

Jouff. Leviëna van Eijlen, oudt ontrent 33 jaeren, geprofessiet 14 jaeren, keldersse van 't convent, kiest voor haer abdisse Mariam van den Brouck, uijt redene, dat zy int onderhout van haerder ordere alteyts stichtich is geweest, ende daerenboven oycck bursieresse ende procuratrice over 20 jaeren in der vuegen dat niemant van de religieusen beter kennissen en heeft van de goederen als zij.

Jouff. Joanna van Eijlen oudt omtrent 32 jaeren, geprofessiet 14 jaeren kiest voor haer abdisse Mariam van den Brouck,

over mits, dat zy oudt, stemmich ende onder de gemeynte wel stichtich is, ende dat niemant beter kennisse van de goederen en heeft als zij.

Jouff. Barbara Oudart alias van Ricxtel, oudt omtrent 22 jaeren ende vijff jaeren geprofessiet, kiest voor haer abdisse Levinam van Eijlen, dat haer dunct dat zij de bequaemste is, en dat zy langere als eenighe van d' oude zoude connen regeren.

Jouff. Barbara Oudart, oudt 23 jaeren, vijff jaeren geprofessiet kiest voor haer abdisse Levinam van Eylen over mits dat haer dunckt dat zy daertoe de bequaemste zoude zijn, ende dat zy ter eeren godts ende ter zielen saelichheyte zoude regeren.

D. Nicolaus Vorstius, pr. confessarius sanctimonialium, annorum circiter 70, in abbatiâ Villariensi professus ab annis 50, et hic in conventu confessarius ab annis 25, judicat pro hujus domus abatissa sumi debere sororem Margaretam de Kessel priorissam. Tamen suo iudicio maxime idonea esset soror Maria van den Brouck, nisi obstaret fortassis nimium senium, cumtamen sit adhuc valde robusta.

Judocus Colen, receptor hujus abatiæ ab annis sex, judicat sororum Mariam van den Brouck, inter alias religiosas maxime idoneam ad praefecturam, quia ipsius iudico optime regeret et in spiritualibus et in temporalibus.

Omnia superius dicta transacta sunt die mense, anno et loco superius memoratis, et me notario publico presente quod testor ego.

Etat et Audience no. 922 fol. 239—241.

Bijnderen

Staet van den goederen ende incomen des Convents van der verarmde verwoeste ende afgebrante abdije van Onser Liever Vrouwen tot Bijnderen bij Helmont, int quartier van Peel-landt geleghen van Ste Bernardi-Orden, gemackt A^o 1609 den 2 May.

In den ierste heeft het voers. Convent een hoeve bij hennen

clooster geleghen genaamt Groot Kemaede, gilt jaerlijcx in	
Rogge	xi mudt
Gerst	ix mudt
Haver	ii mudt
Al noch een hoeve genaemt Nieu Kemaede, oeck ontrent hunnen clooster gelegen gilt jaerlijcx in	
Rogge	x mudt
Gerst	vij mudt
Haver	ij mudt
Al noch een hoeve genaemt Cleyn Kemaede ontrent Helmont gelegen, doet in	
Rogge	iiij mudt
Garst	ij mudt
Haver	i mudt
Al noch een hoeve geleghen onder prochie van Bakel genaempt Rijpelberch gilt jaerlijcx in	
Rogge	vi mudt
Garst	i mudt
Boeckweyt	i mudt
Raepzaet	ii vaet
Al noch een gelach onder de voers. parochie gelegen genoempt Ter Heggen gilt in	
Rogge	ij mudt
Boeckweyt	ij mudt
Raepzaet	i vat
Al noch een hoeve onder die parochie van Bakel voers geleghen, genoempt Hoochberch	
Item dese hoeve overmidts der troublen ende swaere contributiën heeft ledich gelegen ende die huijsingte verdestrueert daer van noch ter tijt egeen profijt en compt.	
Al noch heeft het Convent een hoeve geleghen onder de heerlicheyt van Vlierden, genoemt Kerckhof, doet jaarlijcx in	
Rogge	5 mudt
Hetwelcke het Convent laet bueren den dienaer van der Capellen al daer tot Vlierden, also hier . . . . . niet.	
Al noch heeft het Convent een gelaech in de voers. heerlicheyt gelegen genaempt Vorst, doet jaerlycx in	
Rogge	iiij mud vj vaet
Boeckweyt	ij mudt
Raepzaet	i vat
Al noch een hoeve in de voernoemde heerlicheyt genaempt Ruth, deze doet jaarlijcx in	
Rogge	ix mudt

Boeckweyt . . . . . ij mudt
 Raepzaet . . . . . iij vaet
 Al noch een cleijn gelach onder de voers. heerlicheyt van
 Vlierden genoempt Hazeldonck, gilt jaarlijcx in:

Rogge . . . . . ij mudt
 Boeckweyt . . . . . ij mudt

Item een hoeve onder de heerlicheyt van Dorren genoempt
 Bottel; deze hoeve, overmidt duijteringhe ende grote contri-
 butie dese troublen tijden, heeft ledich gelegen en verlaten
 geweest; de huysinghen gansselijck verwoest ende gedestruueert
 daer van 't Convent huynen ten daghe noch egeen profijt en
 is hebbende.

Al noch heeft dit Convent een hoeve geleghen onder die
 parochie van Asten, gilt jaarlijcx in

Rogge . . . . . ij mudt vj vaet
 Boeckweyt . . . . . i mudt
 Haver . . . . . vj vaet
 Raepzaet . . . . . i vaet

Al noch een hoeve tot St. Oeden Roode genaemt Houten,
 doet jaarlijcx in

Rogge . . . . . iiij mudt
 Garst . . . . . iij mudt
 Haver . . . . . ij mudt
 Boeckweyt . . . . . i mudt

Al noch een gelach tot Rixstel geleghen, jaarlijcx in

Rogge . . . . . iij mud
 Garst . . . . . i mud vj vaet
 Haver . . . . . i mud

Al noch een hoeve in de parochie van Arlen doet jaarlijcx in

Rogge . . . . . iij mud vj vaet
 Garst . . . . . i mudt
 Haver . . . . . vj vaet
 Boeckweyt . . . . . i mudt

Al noch een derden deel van der thienden aldaar, doet jaer-
 lijcx in:

Rogge . . . . . xvi mudt
 Garst . . . . . iiij mudt

Al noch een hoeve geleghen onder de parochie van Beeck
 bij Aerle, gilt jaarlycx in

Rogge . . . . . ij mudt vj vaet
 Garst . . . . . ij mudt
 Haver . . . . . i mud
 Boeckweyt . . . . . i mudt

ende voldaan en wort, mar dickwils duer hunnen geleden schaele ende uijtteringhe veel quytshellingen genieten oft ander sins die hoeven verlaeten; oeck moeten merckelijcke quytshellinge oft cortinghe doen voer die reparatien der hoeven.

Volcht den commer ende lasten diet godtshuys van Bijnderen moet draegen.

In den iersten onsen genedighen heeren des hertoghen bede jaerlijcx belopende l^cxli gulden xiiij st.

Alnoch tot betalinghe van de renten op Brabant vercocht, jaerlijcx xlvij gl. xi st.

Al noch sekeren extraordinaris taux uitgegeven den vierden Januarij 1609 xxij gulden v st.

Item den impost van de conumpctie jaerlijcx lxxxvj gulden

Al noch heeft het Convent van Bijnderen aen- de tegenpartije alle jaer moeten opbrenghen om hun te bevrijden over de l^ci gulden

Item boven allen de voers lasten ende swaericheden van het Convent voers. tot diversche reysen bij den vijant ganselijck uutgerooft ende geplondert ende bij den soldaeten soe ter eenre als ter andere zijden geduerende desen troublen dickwils zeer ongenaedelijck overvallen geweest ende tot den been uitgemergelt ende daer om ende duer hunnen voers. soberen incomen gevallen sijn in grote sculde ende tachterheijden ende veele penninghen op interest moeten opnemen.

Behalven noch dat selfte Convent bij de wederpartije gehelijcke metter kercken is in den gront afgebrant hun niet moegelyck sijnde eenichsins wederom te restaureren sonder hulp ende bijstant van goede vrienden daer toe te imploreren, het welck die heeren Commissarissen als mijn eerwerdichste heere die bisscop ende hoege Schoutent van tshertoghenbosch tselft genochsam hebben gesien ende bevonden ende eene iegelycken daer verkerende meer dan notoir is.

Margareta van Kessel, priorin

Marye van den Broeck. bursieresse des convents van Bijnderen.

Etat et Audience no. 922 fol. 242.

Monseigneur

Pour obeir aux commandemens de vostre alteze serenissime (lesquels je respecte sur tout les choses du monde) Je me suis transporté quant et l'escoutet de cette ville au cloistre de Binderen, lequel nous avons trouvé tellement ruine et desolé (pour avoir deux fois este brullé de l'ennemij) que la demeure des religieuses n'est qu'une hutte, lesquelles neant moins sont sept voilées, cinq novices et trois laicques. Et apres avoir fait les ceremonies requises, procedants a l'lection d'une nouvelle abesse, nous avons ouij les voix des religieuses, lesquelles uniformement supplient treshumblement votre Alt. Ser. estre servie de ne les pourveoir d'une Abesse, qui soit d'un aultre cloistre, et signament de Hocht chez Maestricht. Ce que nous ne trouverions aussy (soubz treshumble correction) nullement convenable, d'autant que ledit cloistre de Hocht n'est pas reformé comme celui de Binderen, au quel il differe du tout d'habit et de coustume, veu mesmement qu'audit cloistre de Binderen, il y a de la matiere assez subsistante pour abesse et notamment soeur Marie van den Brouck, la quelle a nostre avis, merite d'y estre avancée, d'autant qu'elle y est choisie de la plupart de ses consœurs, et qu'oultre son eage et pieté, elle a passer vingt ans esté bursiere du dit cloistre, de façon qu'elle cognoist le petit revenu d'iceluy mieux qu'une aultre pour l'avoir gouvernée tant d'années.

Nous remectons neantmoins le tout a la trespour veue discretion de Votre Alteze Ser^{me} a qui nous baisons tres humblement les mains, priant le Seigneur Dieu qu'il favorisera

Monseigneur

Les royaux et vertueux desseings de Votre
Alteze serinissime en ceste vie, et qu' en
l'autre Il les couronne d'une gloire éternelle
de Boisleduc ce 6^a en May 1609
De Votre Alteze serenissime
Les tres humbles et tresobeissant
vicaire et serviteur
Gysbertus, Episc. Buscoducensis
Philippe de Brecht

In margine: Son Alteze sest resolut sur
de soeur Marie van den Brouck
estre despechez à Mariemont ce 4 Junij 1609.

Etat et Audience n 922 fol. 244.

Albert en de Isabel etc. D'eerweerdighen en de religieuse persoonen, onse lieve en de welbeminde die priorinne, religieusen ende convente van de abdije ende clooster van Onse Lieve Vrouwe te Binderen, van Ste Bernaerts orden, bij de stadt van Helmont int quartier van Peelandt in ons landt en de hertochdom van Brabant, saluyt en de dilectie.

Alsoe ons als souveraine Princen van dese onse Nederlanden toebehoort en de aengaet goede en de sorchfuldighe toesicht te nemen, dat die prelaturen, abdijen, proosdijen, dekenijen, prioryen en de andere gheestelijcke digniteyten van dese onse landen versien worden van catholycken persoonen, wensende van goeden leven en de conversatie, sonderlinghe in deser sorchelijcke tijt, om deselve 't onderhouden en de conserveren in onse goede kerstelycke en de catholycke religie, en de want by indult apostolyck en de andersints ons oock toebehoort ende wij recht hebben tot deselve prelaturen, abdijen, en de andere digniteyten van dese onse landen, als deselve comen te vaceren, bequame persoonen ende ons aanghenaem te nomineren,

ende dat die voirs abdye van Binderen jegenwoirdelycke is vacerende, overmidts d'aflyvicheyt van vrouwe Marie van Mersen uw laeste overleden abdisse, ende dat wij bevinden van noode te syn een nieuwe abdisse aldaer te versien ende stellen, doen te weten, dat wy bij Commissarissen daer toe van onsen weghen ghedeputeert, informatie hebben doen nemen op de qualiteyt, bequaemheyt, nutheyt ende leven ende conversatie van de religieusen aldaer, ende dat die achtervolghende onder andere ons rapport is ghedaen van de bequaemheyt goet leven ende conversatie van joffrouwe Marie van den Broeck,

wij hebben ghenomineert ende gepresenteert, nomineren ende presenteren bij dese voor abdisse van de voirs abdije ende clooster van Binderen, u consenterende ende versoeckende ende in cracht der indults voors ordinerende dat ghy procederende totte electie van uwe nieuwe ende toekomstende abdisse daertoe kiest, noempt ende accepteert de voors joffrouwe Marie van den Broeck als persoone daer toe be-

quaem ende ons aenghenaem wesende, de welcke wy oock consenteren ende toelaten daerop te moghen verwerven van onsen heylighen Vader de Pauws, van den Bisschop dioce-saen ordinaris off andere superieur sulcke bullen apostolyck ende provisie van confirmatie als van noode wesen sal. Ende deselve stellen off doen stellen tot behoorlycker executien, ende voorts nemen ende aenveerden de reale ende actuele possessie ende ghebruycke van de voors abdye van Binderen, mitsgaders van de vruchten, proffytten ende anderē rechten daer toe staende ende behoorende, om deselfde abdye ende clooster voortaan te houden, regieren ende administreren soo int gheestelyck als weerlyck, sonder daeromme eenichsints te misbruycken die ghewoone solemniteyten hier inne ghereserveert.

Ontbieden daeromme ende bevelen onsen lieven ende ghetrouwen die cancelier ende luyden van onsen Raide in Brabant ende allen anderen onse rechteren, justicierē, officieren ende ondersaten die dit aenghaen sal, dat sy u int ghene voors. is alle bijstandt doen ende bewijsen, indien sulcx van noode zij, ende voorts van dese onse jeghenwoordighe gratie ende nominatie doen, laten ende ghedooghen die voorn. jouffrouwe Marie van den Broecke rustelyck, vredelyck ende volcomelyck ghenieten ende ghebruycken, cesserende allen beletten ende wedersegghen ter contrarien, want ons alsoo ghelieft.

Ghegheven te Mariemont den iiij den dach Junij, int jaer ons Heeren duysent Seshondert ende neghen.

Etat et Audience n° 923, fol. 80

Op den iiij dach van Augusto in 't jaer XVI^c ende thien zijn mijn Eerwerdighste Heere den Bisschop van 's Hertoghenbossche, mijn eerwerdighe heere den prelaet van Villers ende joncker Philips van Brecht hoogh Schouteth van Sher-toghenbossche ende Meijerije, door bevel van Haere Door-luchtichste hoocheden ghecompareert binnen d'Abdye van Bijnderen ende allen de ghewielde jouffrouwen bij een gheroepen ende haer voor ghelesen de brieven van haer voors hoocheden, ghedateert den vj^{den} April in 't jaer xvj^c thien voors. om te verhooren die electie van een nieuwe abdisse indt plaetse van de leste overleden Vrouwe Maria van den Broeck, ende ghebruijkende de autoriteyt inde voors. brieven ghegeven, geprocedeert tot die voorn electie elck besonder voor hoeft verhoorende in forme ende maniere navolgende.

Margarethe van Kessel, priorinne out ontrent sessende vijftich jaeren, gheprofessyt acht ende dertich jaeren, gheweest priorinne ontrent seven jaeren, heeft gecoren jouff. Johanna van Gherruwen, wesende de outste religieuse van dezen convent ende wetende de ceremoniën van den ordre soo in de Godts diensten als anderssints, geprofessyt voor dese troubelen, doen het convent noch in synen staet ende fleur was, ende oock in de observantie van de discipline monastique, hoe wel nochtans dat zij wat cleijn hertigher is als sulcken staet wel soude vereyssen.

Onderteekent

Margareta van Kessel, priorinne.

Johanna van Gherruwen, oudt ontrent sessende sestich jaeren, geprofessyt ontrent acht ende veertich jaeren, heeft ghecooren Margareta van Kessel, priorinne, uyt redenen omdat zij een stichtighe religieuse is gheweest ende voor eenen tijt (van) seven jaeren het officie van priorinne wel ende loffelyck bedient heeft, ende onder de gemeijnte alderbest ontsicht; ende te meer omdat zij weet ende ghesien heeft de ceremoniën t'heylich ordre soo inde Godts dienst ende cappittel te houden als inde manieren van leven nae de reformatie van desen Godts huuse, die ontrent tsestich jaeren herwaerts hier in ghebracht is en van de ghemeijnte ontfanghen. Was onderteekent.

Jouff. Johanna van Gherruwen.

Levina van Eijll, out vier ende dertich jaeren, gheprofessyt ontrent seshien jaeren, heeft ghecoren jouff. Johanna van Eijll out ontrent drije ende dertich jaeren, uyt redene dat haer dunckt dat die voorn. jouff. Johanna cloeck ghenoech is om te regeren int gheestelyck ende tytdelyck.

Was onderteekent

Levina van Eyll

Johanna van Eyll out dryeendedertich jaeren, geprofessyt ontrent seshien jaeren, sou wel gheneijcht zijn te kiezen (de) priorinne als wel bequaem synde en dede haeren ouderdom, soo kiest sij jouffr. Levina van Eyll, haer suster, voor redenen segghende dat sy hoept dat haer Godt gracie sal geven om de ghemeijnte tot Godts eere ende religieusen salicheyt sal regeren, ende dat haer dunckt nyemant anders onder de ghemeijnte bequaem te wesen, overmidts zij te out oft te jonck zijn, ende dat sy nyet gherne en soude sien een vreemde daer inne comen. Was onderteekent

Johanna van Eyll

Barbara Oudart van Rixtel oudt vier ende twintich jaeren, gheprofessyt sess jaeren, heeft ghecoren jouffr. Levina van Eyll, voor redenen segghende dat sy hoept, dat sij de ghemeynte sal regeren tot Godts eere ende haerder sielen salicheyt, ende dat daeromme omdat haer dunckt dat zij cloeck van verstant is. Was onderteekent
Barbara Oudart

Barbara Oudart, out ontrent vier ende twintich jaeren, gheprofessyt sess jaeren, heeft ghecoren jouffr. Levina van Eyll, uyt redenen dat sy cloeck ende verstandich is, ende daeromme het Convent tot Godts eere ender sielen salicheyt sal regeren. Was onderteekent
Barbara Oudart

Wilhelma Suermont, out achttien jaeren, gheprofessyt een jaer, heeft ghecoren jouffr. Levina van Eyll ende dat daeromme om dat sy meynt dat jouffr. Levina het clooster sal connen regeren tot Godts eere, salicheyt der sielen ende prosperiteyt des Convents.
Was onderteekent
Wilhelma Suermont

Marie d'Ancele, oudt neghentien jaeren, gheprofessyt een jaar, heeft ghecoren Margriet van Kessel, priorinne, segghende voor redenen, dat sij het convent sal regeren tot Godts eere, salicheyt der sielen, ende nae de reformatie, meerder segghende dat zij oock goed ontsicht heeft bij de ghemeynte.
Was onderteekent
Marie d'Ancele

Francisca d'Ancella, out neghentien jaeren, gheprofessyt ontrent een jaer, heeft ghecoren jonff. Levina van Eyll, segghende voor redenen, dat sy goet int ordre is ende verstandich, dat haer dunckt dat sy alderbeste het Convent tot Godts eere ender zielen salicheyt sal administreren.
Was onderteekent
Francisca d'Ancella

Frater Nicolaus Vorstius proffessus abatie Villariensis annis circiter quinquaginta et pater Confessarius hujus abbatiae annis viginti sex, elegit tanquam maxime idoneam Margaretam de Kessel, priorissam tum propter ipsius venerandum semum tam propter auctoritatem quam habet apud conventuales et in prima propter singularem ipsius pietatem, et zelum quem habet pro antiqua domus reformatione et discipline monastice observantia, que etiam omnes novitias in novitiatu instituit et instruxit. Dicit etiam illam in frequentatione chori

et cultus divini semper esse priam et novissimam, et aliis religiosis exemplum. Dicit etiam illam a religiosis mine culpari vehementi quam tamen declaratesse moderatam et necessariam. Dicit denique illam satis esse industriam bourrumque temporalium ad abbatiam spectantium majorem pre reliquis religiosis habere notitiam. Subscriptum frater Nicolaus Vorstius,

Confessarius indignus in Bijnderen
Ghecollationneert met den originalen en
bevonden van woorde tot woorde ende
mette signature der selver te accorderen;
dat wij onderscr. met onse signaturen at-
testeren op de maent ende jaer als boven
Gisbertus Masius Ep^s Buscoducis
Robertus, abbas Villariensis
Philippe de Brecht

In margine:

Nomination à l' Abbaye de Binderen situee pres la ville
de Helmont pour domicella Marie van den Broeck.
cn 4 Juny 1609.

Etat et Audience n 923 fol. 82.

Monseigneur

En suite des lettres qu'avons receu de Votre Serenissime dateés du 6e d'Aprvil, par lesquelles nous estoit commandé, et expressement ordonné de nous rendre conionctement au monastère de Binderen, situé chez Helmont; pour en conformité des ordonnances et commandemens d'icelle ouyr toutes et chascune religieuse du dite monastere et faire fidel, et pertinent recueil de leurs voix sur l'eliction d'une nouvelle abbesse, pour au bon plaisir de Votre Alteze pouvoir succeder au lieu et office de la dernière dame abbesse defuncte.

Quoy ayants fait sincerement et par obligation qu'avons au service de Vostre Alteze, Seremissime avons trouvé que dame Marguerite de Kessel, prieuse moderne, auroit la voix de l'honeste dame plus ancienne et celle de la religieuse penultième, laquelle est fort pieusement et singulierement recommandé par le père confesseur dudit Binderen.

Si avons trouvé et recogneu, que dame Levine de Eylen at quatre voix et celle de sa soeur pour cinquième, mais en, dessous tres humble correction, disons et avisons Vostre

Serenissime Alteze, que pour plusieurs raisons et considerations peult ladite dame prieuse estre preferée a toutes aultres de son Convent, tant pour le respect de son eage, auctorité de son office et pour estre celle, qui at la cognoissance et experience de la reformation introduicte, comme aussy pour le bon zèle qu'elle at a l'endroit de l'honneur-service de Dieu, de son salut et conservation des siennes. Donc la recommandons, non obstant l'ombrage qu'aucuns religieuse pourroient avoir resenty de sa trop grande vehemence et rigueur, desquelles pourroit avoir se servy et usé vers les deliquantes.

Icy vat jointe la copie authentique de la provision, qu'at eu la susdicte dame abbesse defuncte: et n'eussions manqué de quant et quant servir vostre alteze de l'estat de cesluy monastère fort pauvre, n'eut esté que sçavons qu'iceluy, qui n'est que d'un an en ça, seroit reposant chez le seigneur Praets, secretaire de Vostre Alteze Serer. disant neantmoins constamment, que cesluy monastère est et demeure en sa grande desolation desquast et ruïne miserables. Pour pensant qu'au moyen de ceste, aurons nous acquit vers V. A., Ser.^{me} en tout, ce qu'elle pourroit pour ceste fois attendre et desirer de nous pour et à cause de la charge susdicte.

Et avec ce supplions le Tout-Puissant vouloir accompagner V. A. Ser.^{me} de ses saintes graces et de la jouysance de tout bonheur, et prosperiter telles que desirons et souhaitons a icelle d'aussy bon coeur, que sommes

Monseigneur

de V. Alteze Ser.^{me}
 tres humbles orateurs et serviteurs
 Gisbertus Masius, Eps. Buscoducensis
 Robert, abbé de Villers
 Philippe de Brecht.

Een document over de „Hasseltse kapel” te Tilburg.

door

Dr. H. BOELAARS C.S.S.R.

De „Hasseltse kapel” heeft als Maria-heiligdom nooit meer dan plaatselijke betekenis gehad. Maar de geschiedenis ook van zulke kleine bedevaartskapellen is van belang voor onze kennis der Mariaverering van onze voorouders, voor onze kijk op het „Brabantia Mariana” de eeuwen door.

In 1939 verscheen van de hand van de verdienstelijke werker aan Tilburgs historie, L. G. de Wijs, een „Geschiedenis van de Hasseltse Kapel” ¹⁾, waarin hij alle tot dan toe bekende gegevens samenvat en ordent en nieuwe daaraan toevoegt. Op dit werkje wil deze bijdrage een kleine aanvulling bieden.

Het enige ietwat uitgebreidere document, dat ons iets meedeelt omtrent de oudere geschiedenis der kapel, wordt door de schrijver op blz. 22-23 in extenso afgedrukt. Het document was reeds eerder gepubliceerd door Edmond Meelis in zijn boek: *Uit Tilburg's verleden. Losse schetsen uit de geschiedenis van Tilburg* ²⁾. Deze eerste publicatie van het document „voor zover leesbaar” was echter zeer gebrekkig. L. de Wijs geeft een veel verbeterde lezing.

De betekenis van dit stuk wordt door L. de Wijs aldus

¹⁾ Lamb. G. de Wijs, *De geschiedenis van de Hasseltse kapel*, Tilburg 1939.

²⁾ Tilburg 1901, blz. 139—140.

weergegeven. „Behalve de getuigenis van de klok is er nog een andere en wel schriftelijke verklaring uit het jaar 1524, waarin Herman Cornelius en Jan Peter Hendrikse verklaren, dat zij de eikebomen bij de kapel hebben geplant. Hieruit zou te verklaren zijn, dat dus de kapel ongeveer het jaar 1500 reeds bestond" (blz. 21-22). In een voetnoot voegt hij hieraan toe: „Waar een en ander indertijd zeer nauwkeurig is onderzocht en notarieel is vastgesteld geworden, daar kunnen wij het jaartal 1524, dat toen de kapel reeds bestond, als waar aannemen" (blz. 23).

Vervolgens geeft hij in het kort zijn interpretatie van het langste gedeelte van het document. „In het jaar 1708 werden, bij een twist omtrent het recht van voorpoting bij de kapel, de oudste lieden opgeroepen om te getuigen, zoals dat in die tijden gebruikelijk was" (blz. 22).

Dezelfde interpretatie van het document was reeds gegeven door Edmond Meelis, die schrijft: „In het begin der XVIIIe eeuw scheen er een twist ontstaan te zijn omtrent het recht van voorpoting bij de kapel. In het jaar 1709 (sic) werden de oudste lieden uit de Hasselt opgeroepen om te getuigen, dat het recht daartoe aan de kapel behoorde. Onder hen waren twee personen J. C. van Heijst, oud 77 jaren en Willem Marten Fiers oud 79 jaren, die plechtig verklaarden voor het goed recht der kapel, die reeds in hun vroege jeugd bestond" ¹⁾).

Wanneer men echter het document, zoals het bij de Wijs is afgedrukt aandachtig leest, gaat men toch ernstig twijfelen aan de gegeven interpretatie en ook aan de gegeven lezing van het document.

Vooreerst blijkt uit het stuk zelf, dat hier niet sprake is van de beslechting van een twist uit het jaar 1708. Het onderhavige stuk is een in 1708 notarieel bevestigde copie van een document over de beslechting van een twist uit het jaar 1616. Het was in 1616, dat J. C. van Heijst en Willem Marten Fiers getuigden voor het recht der kapel op een stuk grond

---

¹⁾ Edmond Meelis, a. w. blz. 139.

langs de akkers, een „voorhoofd”, en op de aldaar met hulp van de laatste geplante heesters.

Op de rugzijde van het oorspronkelijk document van 1616 hebben de kapelmeesters nog twee andere getuigenissen gegeven omtrent plantingen bij de kapel. Dit blijkt uit de woorden „In dorso staet noch soo volght.” De tweede planting gebeurde in 1620 door Jan Peters en Marten Janssen.

De eerste zou, volgens de lezing van Meelis en de Wijs geschied zijn „Int jaer ons Heeren ano duisent vijff hondert en vier en twintig” ¹⁾ door Herman Cornelis en Jan Peter Hendrickx. Dit wordt getuigd door deze laatste. Nu lijkt het weinig waarschijnlijk, dat op de rugzijde van een document van 1616 door Jan Peter Hendrickx getuigd kon worden, dat hijzelf in 1524 bij de kapel bomen heeft geplant. Nauwkeuriger studie van het document in het oud-archief der gemeente Tilburg leverde dan ook de lezing op: „duisent vijff hondert ende vierentnetech 94.” Door de tweede *t* van het woord vierentnetech werd een *g* geknoeid. De lettergreep „gen” is blijkbaar door een abuis uitgevallen. Om niettemin duidelijk te maken welk jaar bedoeld werd heeft men tweemaal het getal 94 in cijfers toegevoegd ²⁾.

Uit het gezegde volgt dan, dat dit stuk geen schriftelijk getuigenis inhoudt voor het bestaan der kapel in 1524. Wel kan men evenwel uit het document besluiten, dat de kapel reeds lange tijd vòòr 1616 bestond. Men roept ter bevestiging van de rechten der kapel enkele oude lieden op, en het stuk vermeldt uitdrukkelijk, dat zij beiden aan de Hasselt geboren zijn. Vandaar zal het feit, waarover zij getuigen wel in hun jonge jaren hebben plaats gehad. Dit in aanmerking genomen, mogen wij uit dit document wel besluiten tot het bestaan der kapel rond het jaar 1570. Te samen met de door de Wijs gepubliceerde inlichting uit het

¹⁾ Edmond Meelis, a.w. blz. 140. L. G. de Wijs, a.w. blz. 23.

²⁾ Aldus werd mij medegedeeld door de Archivaris van Tilburg, H. Schurink. Aan hem dank ik ook een nauwkeurig afschrift van het document, dat als aanhangsel bij dit artikel gepubliceerd wordt.

belastingkohier van de 100ste penning uit 1569¹⁾, is dan dit stuk het oudste schriftelijke getuigenis omtrent de Hasseltse kapel²⁾.

Wittem (L).

Oud-archief der gemeente Tilburg. Protocol van de resolutiën van drost en schepenen, 1738—1750. (Inv. no. 4). (Bijgebonden tussen de notulen van 19 Sept. 1740 en 31 Oct. 1740).

Ter instantie vanden Heijlichgeestmeesters der Cappelle van onser lievē Vrouwe binnen der kercke van Tilborgh Compareerden voor ons Daniel joost mutsaerts ende Anthonis adriaen Alewijnsson schepenen der voorschreven Heerlijckheit van Tilborgh ende Goirle Jan Cornelisson van Heijst oudt LXXVII-tich jaren ende Willem marten Fiers oudt LXXIX-tich jaren, Ende hebben beijde solemnelijck geaffirmeert waerachtich te wesen, als dat zij deponenten beijde aenden hertgange vande Hasselt voorschreven sijn gebooren, Ende dat sij oversulcx seer wel ende int seecker weten te verclaren dat alsulcke voorhoofd gelegen tusschen den wegh loopende beneffens derselver capelle naer de corte straete ter heije ende der weeteringe geheijten het breekwater toebehoorende is derselver Capelle Dwelcke voorhoofd alsnu beplant is met eijcke opgaende heesteren, Ende dat t'selve voorhoofd is gelaeten ende vergunnen door Jannen Niclaes Verhoeffven die men noemde ma.. en (?) met heeswegh sijre huisvrouw aende Cappelle voorschreven verclarende voortts die voorschreven Willem Deponent dat hij dit voerhoofd heeft sien ende helpen beplanten ten behoeve derselver Cappelle naer dat dit voerhoofd aende voorschreven Cappelle was gelaeten oft gelegateert, Alsoo dat zij deponenten seer wel weten dat den voerschreven Cornelis Jan...³⁾ die alsnu proprietaris is

¹⁾ Fotografische weergave van deze tekst bij L. G. de Wijs, a.w. blz. 25.

²⁾ Het is wellicht mogelijk, de tijd waarop het legaat door Jannen Nicolaas Verhoeffven en Heeswegh zijn huisvrouw aan de kapel werd gedaan, nog iets nader te bepalen. In het kohier van de 100ste penning uit het jaar 1569 wordt omtrent de kapel gezegd, dat „daer egeen erff toe en is meer dan daer de capelle voors. op en is staende”. Indien „egeen erff” betekent: geen grondbezit, en indien in voorkadastrale tijd een belastingkohier zonder meer als voldoende bewijs kan worden aangezien, moet het besproken legaat van na 1569 dateren.

³⁾ De naam is in het manuscript opengelaten.

der stede van Jannen Claes verhoeffven voirschreven, daer toe egeen recht actie oft toeseggen totten voirschreven voirhoift en is competerende in eeniger manieren, sonder argelist: Aldus gedaen ende gepasseert voor den schepenen bovengeschreven inden jare ons Heeren duijsent ses hondert ende sestien opden negentiensten dagh der maent vanden meerte mij ondergeteeckent aldaer tegenwoirdich *ende was onderteeckent H. De Roij.*

In dorso staet noch soo volght: Int jaer ons Heren ano Duijsent vijff hondert ende vierentne(gen)tegh 94 soe hebben Herman Cornelis ende Jan peter Hendricx die eijken boemmen ghesedt of gheplant aen die weste sijde bij dat brewater als Cappelmeesters te dier tijt bij mij Jan peter Hendrickx 94,

Item int jaer 1620 soe hebben Jan peters ende marten janssen die heijsteren gegesedt aendie cappelle aen die suijsde sijde Capelmeester of tot dier tijt 1620.

Dat dese copije accordeert met sijn principael na gedane collatie aent selve, Attesteert den ondergeschr(even) openbaer Notaris Tilborgh residerende desen 29e november 1708.
(w.g.) A. v. Loon, not(ariu)s pub(licu)s.

Maas en Waal

door

PATER CUNIBERTUS SLOOTS O. F. M.

In het Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert bevindt zich het handschrift, dat wij hier met een aantal door ons aangebrachte noten publiceren. Wij hebben ons de vraag gesteld, of dit handschrift wel openbaarmaking verdient. En wij meenden bevestigend te mogen antwoorden. Het Bisdom 's Hertogenbosch mag zich verheugen in een altijd nog uitstekend en gewaardeerde Geschiedenis, die L. H. C. Schutjes ons leverde. Maar wat Schutjes in zijn voorrede moest opmerken over het werk van Coppens, geldt ook voor zijn arbeid. Dat kan ook welhaast niet anders. In geschiedkundige publicaties op de wijze, zoals hij ons zo voortreffelijk er een leverde, moeten welhaast onvolledigheden en fouten voorkomen. Daarom heeft elke bijdrage, die thans Schutjes aanvult en verbetert — en dat doet ons handschrift — zijn waarde en kan bij een eventuele heruitgave van Schutjes werk benut worden tot een zo volmaakt mogelijk geheel. Hierbij komt nog, dat de samensteller van het handschrift met goede historische zin, wel is waar zeer beknopte, maar toch niet onbeduidende aantekeningen maakte. Vooral uit de emancipatie-tijd van de Katholieken. De waarde van de publicatie hebben wij bovendien trachten te verhogen, door enige noten, waarvan wij de gegevens hebben geput uit ons Provinciaal Archief.

Het handschrift bestaat uit 16 bladen of 32 bladzijden,

16 x 20, ongelinieerd; voor elke plaats, — in alphabetische volgorde — nam de samensteller een blad; voor de toegevoegde algemene mededelingen gebruikte hij de laatste 2 bladen.

Ofschoon het handschrift de gemoedelijke kenmerken draagt van zijn tijd, geeft het niet de indruk een klad te zijn; liever zien wij er een definitieve tekst in; niet uitgesloten is, dat de samensteller er een voorstudie mede bedoelde of voor de parochiën van Maas en Waal een uitgave voorbereidde, zoals Schutjes die later zou geven. In elk geval wilde hij zich een inzicht verwerven in de kerkelijke historie van Maas en Waal. Daarvoor moesten hem dienstig zijn zowel de chronologische lijst van de dienstdoende geestelijkheid, als de ineengedrongen verzameling van allerlei feiten en feitjes.

Het zich bevinden van het handschrift in het Provinciaal Archief van de Minderbroeders zou doen vermoeden, dat een Minderbroeder het samenstelde. Uit het handschrift zelf is omtrent de Auteur niets met zekerheid te besluiten. Het meest voor de hand ligt, dat het handschrift afkomstig is uit Megen. Daar was van 7 September 1883 tot 19 September 1893 leraar en van 27 Februari 1897 tot 21 April 1899 Rector Clarissarum Pater Richardus van Scheyndel, die 5 Februari 1929 te Woerden overleed. Deze Pater interesseerde zich zeer voor geschiedenis van Megen c. a., maakte talloze aantekeningen en vele voorstudies en heeft mogelijk dit handschrift bij zijn onderzoekingen gevonden of ten geschenke gekregen. Toen hij 19 September 1893 subarchivista werd te Weert, kan hij het daar gedeponeed hebben. Of — wat waarschijnlijker is — na zijn dood is het met andere persoonlijke aantekeningen van Woerden naar Weert verhuisd.

Het handschrift werd afgesloten in 1856; enkele aanvullingen van later datum (tot 1866) werden duidelijk naderhand aangebracht door de samensteller zelf.

Behoudens de enkele bronnen, die de samensteller zelf aangeeft, is het duidelijk, dat hij gebruik maakte van de parochiale archieven, die hij zelf ofwel bezocht of waaruit hij

mogelijk de gelijkvormige gegevens door een rondschrĳven met vragenlijst wist te verkrijgen.

Alphen

- 1726 Pastoor geworden Pater van Gassel ¹⁾.
Communicanten 280, Protestanten 4 huishoudinge.
- 1747 Deservitor R. D. C. van Heymen ²⁾, Pastoor van Oyen.
- 1768 Pastoor G. Vermeulen, welk in 7ber 1770 naar Dreumel gepromoveerd is.
- 1770 R. D. Fr. van den Hove, Pastor, obiit 1781 ³⁾
- 1782 R. D. Fr. Ebbinkhuysen. tot 1786 Pastor.
- 1786 R. D. R. J. van Kilsdonk Past. obiit 1787.
- 1787 J. G. van Gelder Pastor tot 1803 ⁴⁾
- 1803 J. van Mook, Past.
- 1808 W. van Geyn, Past.
- 1817 A. van Berkel Past. obiit 8va 7bris 1831.
- 1831 Joes Joseph Jurgens Past. 21 Sept. 1831, is geboren 25 Aug. 1796, Presb. 19 Sept. 1819, Assistens te Horn en Thorn 1820 ibid. 13 maanden; vandaar naar Horssen in 1821, ibid. 4 maanden; vandaar naar Baarlo 1822 ibid. een jaar; A° 1823 naar Druten den 27 Sept. Vierendeeljaarsgeld ontv. 90 gl. en van de kerk 50 gl. voor miswijn enz., voor den kapell. 75—, is vrij van lasten te betalen.
- Kerkenhuis nieuw gebouwd Ao 1774. De oude kerk genaast 1801, zijnde in het bezit der protestanten geweest sedert 1581. A° 1837 nieuw leyen dak 800 gl. 1822 subsidie 3000 gl. ter affossing van schuld in het kerkenhuis.
- Kapellaan Henric. Barten. — Extra visitatie 20 Nov. 184.. Natus in Beers 1 Nov. 1818. Presbyteratus 17 Dec. 1842. Assistens in Alphen 7 Juli 1848 tot 23 Aug. 1853. Kapitaal op het groot-boek 2000 gld. interest f 48 : 55.

¹⁾ Pater Joannes van Gestel (Gestel) O.F.M. werd geboren in 1698 te Eindhoven, geprofest in de Orde van de Minderbroeders 18 Augustus 1718 te Erkelenz, priester gewijd in 1721. In 1726 pastoor geworden te Alphen, (Zie *Bosche Bijdragen* IV, 299) werd hij 10 Augustus 1732 pastoor te Ammerzoden, waar hij 24 Augustus 1781 overleed. Zie Schutjes II, 152; III 98, 110, 114, 487, 824 v. Katholijk Meyerysch Memorieboek, 's-Bosch 1819, blz. 219. Zijn benoeming ging in op 8 November.

²⁾ Schutjes V 483 noemt hem van Heumen.

³⁾ Schutjes III 98 laat hem 20 Sept. 1782 sterven.

⁴⁾ Schutjes III 99 zegt 1830, wat klaarblijkelijk een drukfout is voor 1803.

A°. 1846 de banken 96 : 60. Kerkhof 17 gl. Landhuur 630 : 50.

1849 in juni een nieuw orgel à 1600 gl. circa.

1850. De missie geopend den 20 Aug.

1853 Denominatus Assistens R. D. Jacobus Crouwers, oriundus in Sambeek: Advenit in Alphen 27 Aug. 1853—9na 7bris vero sacellanus.

1856 den 4 Oct. T. Coppelmans, kapellaan gekomen.

Altforst

Van 1725 tot 1796 Past. de gardiaan van Megen.¹⁾

1796 Past. geworden J. van Horenbeek, welke den 21 Sept. 1801 naar Horssen gezonden is.

1801 Past. geworden G. van Lunen, welke in 9ber 1804 Pastoor van Horssen geworden is.

1804 in 9 ber J. H. van Horenbeek wederom Pastoor te Altforst, is hier gestorven den 18 Dec. 1805.

1806 Past. Andr. Lennaers Minorita, obiit 1812.²⁾

1812 Deservitor ad interim W. Steyns-Bisschop Past. te Appeltern, doch slechts ad paucos dies. Den 25 April tot Past. of Deservitor benoemd Pater C. van Coenen.³⁾ Doch Pater Provinciaal hem niet willende loslaten dan op het ootmoedig verzoek van Huntjens⁴⁾ zoo heeft de Hw. Heer Huntjens de gedane benoeming gerevoceerd en

1812 den 29 Mei tot Past. aangesteld J. L. Hol.

1823 Jac. Sengers den 26 Nov.

1827 den 5 Junij J. van Oss.

1831 in Mei H. de Bruyn, geb. 30 Jul. 1792. Presb. 1816.

1847 in April R. D. J. Barten gekomen.

Vierendeeljaarsgeld 90 gl. Nieuwe kerk 1833.

¹⁾ Schutjes III 108: van 1675—1796: De Paters te Megen.

²⁾ Andreas Lennaers (Lennars, Leenaers) werd 10 December 1772 geboren te Leiden, 24 September 1793 geprofest in de Orde van de Minderbroeders te Lichtenberg (Maastricht), priester gewijd 21 September te Keulen. Hij was — na een verblijf te Megen tot 1801 — kapelaan te Nijmegen tot 1806. Hij overleed 10 April 1812.

³⁾ Zie over hem: C. Sloots O.F.M., Honderd jaar Harteburgkerk, Leiden 1936 blz. 31. Hij was geboren in 1787 te Soest, geprofest in de Orde van de Minderbroeders 27 Augustus 1809 te Megen, priester gewijd te Amsterdam. Hij overleed 3 Febr. 1834 te Megen. Hij was enkele jaren Kapelaan te Leiden. Zie Arch. Utrecht IX, 71 en Bijdr. Haarlem 1874, 345.

⁴⁾ Benedictus Huntjes O.P. werd in 1804 deken van Nijmegen en later vicarius generalis over de dekenaten Nijmegen en Druten. Schutjes V 295—296.

Huis grootendeels vernieuwd 1835.

Interest aan C. van den Bosch 28 gl. kapitaal 700 gl. voor Missen gesticht door Jan van Mook 12 gl. kapitaal 300 gl. Dus schuld 1000 gl.

Altforst Monnikenwoerd 2de proostdij aan de abdij *Berne* onderhoorig. Er woonden 70 nonnen. De stichtster Bessela is er begraven. Zie ook Coppens tom. 3 pag. 8. Het gezegde nonnenklooster is verwoest circa 1356, Zie Coppens 2de afdeeling van het derde deel pag. 43 en 44. Folcoldus had een heerlijk verblijf te Altforst, *ibid.* pag. 27. Hij was ook graaf van Maas en Waal, *ibid.* 27 en stichter van het klooster te Berne. Hij gaf Altforst aan Berne pag. 28.

Appeltern

- 1725 Parochiekerk voor Appeltern, Altforst en Maasbommel is de kloosterkerk te Megen, Pastoor de Gardiaan ¹⁾
- 1731 Pastoor van Dieten, G. v. Herwaerden Deservitor. Item te Dieten de Parochiekerk.
- 1742 Obiit past. in Dieten. Deservitor van Appeltern gesteld Pater van Loon uit het Meg. klooster. ²⁾
- 1799 Pastor Joes Huygens, Capucijn.
- 1802 den 8 jan. J. van Mook, Pastoor — Na 2 jaar naar Alphen d. i. den 19 Dec. 1803.
- 1804 Joes de Kleijn Deservitor.
- 1807 De Kleijn naar S. Agatha en Deservitor wordt R. D. Alardus Smulders sac. saecularis.
- 1811 Pastoor R. D. W. T. Steijns Bisschop, Preekheer.
- 1819 Pastoor R. D. Wilh. Hol, obiit 14 Maji 1839.
- 1839 Past. W. G. H. Rijke.
- 1841 In November Past. R. D. J. C. A. W. Walter.
- 1842 in 8ber R. D. P. P. Kersten. † weg ³⁾ 22 Febr. 1843.
- 1845 den 25 Maart Past. R. D. Th. Ant. Bernardinus, Smitz.

R. C. 190. Protestant 80. vierend. 110 gl. Nieuwe kerk Ao 1829, Nieuw huis 1832. De parochiekerk was een jaar in het bezit der R. C., toen deze er van werden beroofd den 14 Mei 1802.

¹⁾ Schutjes III blz. 131. noemt de Paters van Megen-generatim-pastoor van 1675—1731 en 1742—1799.

²⁾ Een Nicolaus van Loon was in 1708 student te Megen. Verder konden wij geen bijzonderheden over hem vinden. Schutjes III 131 vermeldt nog verschillende andere Minderbroeders als Pastoor. Ons Hs. zwijgt tot 1799.

³⁾ Schrijfwijze voor *kruisweg*.

Ao 1847 de Pastor het nadeelige slot der rekening ad 175:31 aan de kerk geschonken. Terwijl de vaste schuld nog blijft 400 gl.

Batenburg

Voor 1725 onder Hernen en Horssen; Later ook onder Demen.

1796 Deservitor gezonden R. D. Antonius van Luunen.

1800 Past. J. F. Smits Pastor.

1803 Past. A. van Berkel.

1817 Den 25 Octob. R. D. W. van Geijn, Geb. te Beuningen den 27 Februari 1775, Presb. 23 Mei 1802, Deservitor in Ooy 9ber 1803, Groesb. 1806, Past. te Alphen 1808. †weg opgericht 26 Aug. 1846.

R. C. 512, protest. 92, joden 5. — Ontvangt sedert 1838 geen vierendeeljaarsgeld, was vroeger bepaald op 150. Moet voor de schaal bezorgen Miswijn en kerkengoed wasschen, ook alle personeele lasten betalen. Ao 1846 de banken f 160:30.

Adsistent F. L. Schuurmans den 8 October 1847, ontslag den 8 Nov. 1848 — overleden te Uden den 15 April 1849.

Zijn opvolger J. A. Sengers, geboren te Megen 19 Oct. 1819, Presbyter 10 Junij 1843. Te Wateringen den 21 Sept. 1843.

1852 den 1 Julij M. Coppes Past.

1854 van Mrt tot April Missie door 2 Redemptoristen.

Bergharen

Tot 1795 is het grootste gedeelte der parochie onder Hernen en het overige onder Horssen geweest.

1795 R. D. R. J. van Gelder den 28 Mrt.

1803 R. D. J. G. van Gelder den 22 Dec. Past. ibid, obiit den 7 Mrt. 1817.¹⁾

1817 den 23 April R. D. F. Clarenbeek.

1822 den 5 Jan. van de Missen bij het testament van G. Aarts gesteld ad 15 st.

1833 den 18 Mrt R. D. H. van de Sand.

1841 den 15 Julij de nieuwe kerkhof gebenediceerd.

1843 den 16 Julij de kruisweg opgericht.

R. D. v. d. Sand geboren 17 Febr. 1796. Presb. 6 Mrt. 1819, kapell. te Winssen 18 April 1820²⁾

¹⁾ Volgens Schutjes 17 Maart.

²⁾ Schutjes III 381 maakt hem kapelaan in 1819.

R. C. 702, protest 45. vierendeeljaarsgeld 100 gl.
 Nieuwe kerk gebouwd 1830. Subsidie 5900.
 Pastorijhuis eene verdieping verhoogd Ao 1845 f 1804
 gl. Subsidie uit 's lands kas 1700 gl. Nog aan schuld
 1400 gl.

Banken 119 gl.

- 1852 Kapell. Henricus van Dore 1850 den 22 Mrt.
 den 3 Julij G. Sackers kapellaan; Priester ab 25 April
 1834. Naar Vortum Nov. 1854. Gevolgd M. van
 den Oever.

Dreumel

Separata a Wamel 1706, primus pastor R. D. Petrus van der
 Kerkhoff, cui successit

1727 Deservitor R. D. Mathias van Nouhuys.

Communicanten 450. Protestant 7 huishoudingen.

Nouhuys Deken geworden den 25 Nov. 1755, obiit den
 6 Mrt. 1762.

1762 den 12 Aug. Past. Henricus van Aelst, obiit 22 Jul. 1770.

R. D. Henricus van de Cop naar Holland. Exeat 1762.

1770 den 5 Sept. wordt Past. R. D. G. Vermeulen, is over-

leden den 28 junij 1812. Sub eo oratorium elongatum
 nempe Ao 1777 et oblatis parochianorum intus ad mo-
 dum ecclesiae adornatum.

1812 Past. geworden R. D. J. v. d. Heyden den 2 Julij, was
 geboren den 9 Dec. 1785, obiit den 16 Oct. 1843.

Nieuwe kerk 1819, subsidie 16500 — Orgel 1826 ad
 1210 gl.

1843 den 6 Nov. J. V. Oss Past. geworden — verhuisd
 15 Nov. 1845.

Kruisweg opgerigt den 1 Dec. 1846.

Kapellaan E. J. Albers Mei 1846, geboren 2 Mei

1816, Presb. 27 Octob. 1839, Assistent te Beek den

30 Aug. 1840, kapell. te Afferden 29 Mrt. 1842, kapell.

Dreumel Mei 1846. Herpen Febr. 1858.

gevormd den 12 julij 1843, item den 3 Aug. 1846 en

den 4 October 1849, den 21 Mrt 1854, den 13 Julij 1857.

Matrim. contracta coram Rdo G. Bernst ¹⁾ mense Ja-
 nuario anni 1820 usq. 21 Junii 1823 saepius.

R. D. E. de Ruyter kapell. te Dreumel 8 Aug. 1825
 tot den 14 Mrt. 1836.

¹⁾ G. Bernst was in 1819 kapelaan volgens Schutjes III 477.

R. D. R. van Koolwijk van Mrt. 1836 tot Aug. 1837.
Rdus Dnus T. G. Boerkamp kapell. van 16 Aug. 1837
tot 1 October 1843.

Rdus Dnus G. Poos van 15 Nov. 1843 tot 13 Mei 1846.

Rdus Dnus E. J. Albers van 13 Mei 1846. Priester ab
27 Oct. 1839, Natus 2 Mei 1816.

Missie geopend 19 jan. 1850. Gesloten den 29 january.
De Missionarissen vertrokken den 31 january, zijnde 4 paters
Redemptoristen.

Het Heerehuis van den Baron is afgebroken in 1850.

1854 den 23 Dec. is G. Spruytenburg als President der Con-
ferentie Sⁿ Vincentii a Paulo gekozen.

Nota. 1848 stuccadoorder v. d. Berg 83 gl.

— van den Braak 133 gl.

1849 verwer j. v. Lubeek 105.

— zink in de goten 126.

— poorten 62.

1851 de 2 kleine altaars gemarmerd etc. 171 gl.

1856 de Kerk gewit, communiebank etc. opgehaald.

Druten

1727 onder Puiflijk tot 1795, wanneer Pickegni het gebruik
der Kerk aan de R. C. toegestaan heeft. Deze hebben
ze echter wederom spoedig moeten afstaan, tot dat ze
door de Representanten te 's Hage den 10 jan. 1800
in forma aan de R. C.

R. D. Wilh. van Meerwyk eerst Deservitor en

1798 den 1 juny Pastoor geworden, obiit 18 Augustus 1801 ¹⁾.

1801 Past. geworden Rdus ac. Ampl. Dns M. A. Syben,
Qui A^o 1803 pastorum suum deseruit.

1803 18 ^{9^{ber}} R. D. R. J. van Gelder, welke den 24 Nov.
1804 deken geworden is, obiit 8 Dec. 1819.

Nieuwe Klok gewijd den 16 Sept. 1816.

1819 den 30 Dec. R. D. Melsen Past.

1838 den 17 Mrt. Past. R. D. Ger. Petrus van den Bosch,
geboren den 29 Dec. 1801. Presb. 8 Sept. 1824, kapell.
te Beuningen 13 Sept. 1825, te Wamel 11 Dec. 1827,
te Beek Dec. 1828. — R. C. 1458, protest. 124, joden 10.
Vierendeeljaarsgeld vroeger bepaald op 320, geniet
provisorie 220.

1) Volgens Schutjes 18 Mei.

Moet Miswyn leveren, betaald ook de lasten. ita 1842 opgegeven.

De Kerk opnieuw gebouwd 1822. Subsid....

Kruisweg 3 Oct. 1844. Kapel. Arnoldus Nass.

Gevormd den 13 Julij 1843, item Mgr. Schepers 17

Mrt 1854, 14 Jul. 1857 A^o 1845 Kerkeschalen f 318 : 83¹/₂,

Banken f 773 : 09¹/₂.

De Kerk heeft een kampje, renderende jaarlyks circa 96 gl. Nog een stukje bouwland circa 63 gl. item en idem onder Leeuwen circa 23 gl. zamen 182 gl.

A^o 1846 de banken f 865.00, schaal 270.00.

P. Mauriks natus 1 Sept. 1800. Pr. 15 Aug. 1824. Ass.

Oosterhoudt 2 Aug. 1825. Alphen 19 Sept. 1827. Druten

4 Oct. 1831. Bedankt Nov. 1854.

Missie geopend den 16 febr. 1850 gegeven door 3 paters Redemptoristen.

Hernen

- 1725 is te Hernen gevormd door Z. D. H. W. den Bisschop van Ruremonde. — Pastoor Franc. Doncquers, welke den 19 Juni 1725 Deken geworden is, zijnde Batenburg, Bergharen en Leur mede onder zijne pastoreele zorg. Bedankt voor Pastoor 1741 en Dekenschap Ao 1743. ¹⁾
- 1741 wordt Past. Theod. van Teeffelen, die sedert 1734 alhier Adsisistent geweest was; R. P. Theod. v. Teeffelen obiit den 28 Sept. 1742. ²⁾

¹⁾ Bisschop van Roermond was toen Franciscus Ludovicus Sanguessa. O. F. M. Doncquers (Donckers, Donkers) werd geboren te 's Hertogenbosch, volgens een andere lezing in Eindhoven in 1666 of 1667. Hij werd geprotest bij de Minderbroeders te Maastricht-Lichtenberg 1686 (op 31 Maart of 25 April of 31 Mei) en hij werd priester gewijd in 1690. In 1692 ontmoeten wij hem als prefect te Megen. Gymnasium, werd in April 1698 vicaris en lector van de Moraal in Heinsberg en in 1699 vicaris te Megen en aldaar lector van de Moraal in 1702. 17 Januari 1703 tekende Angelus d'Ongnies, Bisschop van Roermond zijn aanstelling tot missionaris van Hernen. Zijn benoeming tot deken werd mondeling gegeven te Grave op 19 Juni 1725 en schriftelijk bevestigd te Roermond op 7 Juli. Hij trad einde Mei 1741 af als Pastoor en overleed te Antwerpen op 24 Februari 1744. Zie over hem o. m; Schutjes IV, 154, Bossche Bijdragen IV 298, 301, 307; De Godsdienstvriend 1859 (83) 44.

²⁾ Pater van Teeffelen, (Tefelen, Theeffelen) werd geboren te Teefelen in 1697, geprotest in de Orde van de Minderbroeders te Leuven op 24 Augustus 1717 en priester gewijd in 1720. Hij was o. m. vicarius te Megen, werd 20 April 1734 assistent te Hernen en 20 Juni 1741 pastoor aldaar. De „vir pius et pacificus” werd begraven te Megen. Zie Bossche Bijdragen IV, 298, 306; De Godsdienstvriend 1859 (83) 44 en Schutjes IV, 154,

- 1742 wordt Past. R. Pater Adrianus van Teeffelen, frater dfti. ¹⁾
 1750 den 29 Oct. overleden.
 1750 den 8 Dec. Past. G. Stevens ²⁾ Minorita, obiit 1766.
 1766 wordt Past. R^{dus} Pater J. van der Meer ³⁾
 1767 obiit R. Dnus G. Wynackers, sac. saecul.
 Den 30 Aug. 1814 obiit R. D. J. van der Meer.
 1814 wordt Past. R. Pater J. Sleijpen — Decanus 23 Dec.
 1819, obiit 10 Nov. 1839, aet. A^o 70. ⁴⁾
 1839 den 19 Dec. wordt Past. R. Pater C. v. der Locht.
 1841 Den 11 Sept. wordt Past. R. Pater J. Broekman. ⁵⁾
 1842 den 25 Juny wordt deservitor R. D. C. van der Locht,
 geb. te Oosterhout 29 Dec. 1797, Presb. 29 Juli 1820,

¹⁾ Adrianus van Teeffelen (Tefelen, Theeffelen) was geboren te Teefelen in 1699; geprofest bij de Minderbroeders 4 Juni 1722 te Leuven, priester gewijd in 1723. Hij was assistens of secundarius te Hernen, totdat hij 24 October 1742 pastoor werd. Hij overleed 28 (of 29) October 1750.

²⁾ Gulielmus of Wilhelmus Stevens werd geboren in 1700 te Tongeren; geprofest in de Orde van de Minderbroeders 15 Juni 1721 te Erkelenz; de kleine wijdingen ontving hij te Roermond van Mgr. Fr. Lud. Sanguessa O.F.M. op 18 December 1722, het subdiakonaat 19 December 1722, het diakonaat 20 December 1722. Priester werd hij gewijd in 1724. In 1726 ontmoeten wij hem als leraar te Megen, wat hij bleef, tot dat hij in 1750 assistens of secundarius te Hernen was. 8 November 1750 werd hij daar tot pastoor benoemd.

Voorzien van alle HH. Sacramenten overleed hij 13 Juli 1766 en werd begraven te Megen. Vgl: Schutjes IV, 154; De Godsdienstvriend 1859 (83), 44; Arch. Utrecht IX, 64.

³⁾ Hij werd 1 Mei 1725 geboren te Tongeren, geprofest 7 Maart 1745 te Maastricht-Lichtenberg, priester gewijd 31 Mei 1749 te Mechelen (volgens zijn bidprentje te Antwerpen). In 1751 was hij assistent te Teeffelen (Schutjes V 703).

3 October 1759 werd hij assistent te Hernen en op 7 Augustus 1766 benoemd tot pastoor. Hij werd begraven te Hernen. Volgens zijn bidprentje, waarvan een exemplaar in ons Archief te Weert, „toonde hij geen droefheid tegen God, omdat hem de plaag der blindheid overkwam”. Zie verder De Godsdienstvriend 1859 (83) 44. en Schutjes IV 154.

⁴⁾ Jos. Sleypen werd geboren te Ulckhoven 10 December 1769, geprofest in de Orde van de Minderbroeders 4 November 1786 te Maastricht-Lichtenberg en priester gewijd 25 Mei 1793 te Luik. Hij was van 1791—1796 prefect te Megen. Hij werd 30 Augustus 1814 pastoor. In de biechtstoel werd hij door een beroerte getroffen. Zie over hem o. m. Schutjes IV 155. De Godsdienstvriend 3 1836 (37), 259; 1839 (43), 323, 1859 (83) 45 v.v. Publicaties de Limbourg 1891 (28) 405, C. Sloots, O.F.M. Honderd jaar Hartebrugskerk, Leiden 1936 blz. 10 Hij werd begraven te Hernen.

⁵⁾ Pater Joannes Broekman werd 15 Februari 1806 geboren te Neerbosch, geprofest in de Orde van de Minderbroeders 11 November 1836, priester gewijd 23 December 1837 te Luik, overleden te Megen 6 December 1863. Hij was lector van de theologie te Weert, pastoor te Hernen (1841—1842) en te Gorinchem (1842—1850).

- assistent te Wychen 12 Aug. 1820, missionarius te Woerden 10 Octob. ... Kapell. te Hernen 1 Mei 1822. ¹⁾ R. C. 639, Protestant 50. De oude kerk genaast 1801, vergroot A° 1831. Subsidie 2200 gl. Nieuw pastory 1841. Vierendeeljaarsgeld 100 gl. Moet voor de schaal bezorgen Miswijn etc., wasschen. Moet alle ook personeele lasten betalen, ita A° 1842.
- 1848 obiit R. Dnus Petrus Josephus van Gelder aet. A° 60. Schuld op het huis 600. Kerk eenig land en geld, Rendeert jaarlyks circa 200. A° 1846 de banken f 151.55.
- 1851 Als Kapellaan gekomen Henricus Dominicus Poort den 20 Aug. 1851. ²⁾

Horssen

- 1696 was deservitor R. D. A. Engels. ³⁾
- 1729 den 12 junij obiit R. D. Ant. Engels Pastor.
- 1729 Past. Carolus van Hemert, obiit 26 Jan. 1734. ⁴⁾
- 1734 wordt deservitor R^{dus} Pater J. van Beurden. ⁵⁾
- 1736 wordt Past. J. Hermans, † heer ⁶⁾, obiit 29 juny 1775.
- 1775 wordt Past. R. Pater Jac. Requile, Minorita. ⁷⁾
- 1801 wordt Past. R. D. J. H. van Horenbeeke den 21 Sept. ⁸⁾
- 1804 den 5 Nov. provisioneel Deservitor R. D. G. van Luunen, wordt Pastoor 22 July 1805.

¹⁾ Hij is geprofest in de Orde van de Minderbroeders 13 Juli 1820 te Hernen; de priesterwijding ontving hij te Munster, is overleden — als rustende pastoor — 16 December 1881 te Hernen. Kapelaan te Woerdeu werd hij 13 September 1820. Van 13 September 1841—25 Juni 1842 was hij pastoor te Wychen. Als pastoor van Hernen trad hij af 26 Maart 1874.

²⁾ Hij was geboren 5 October 1822 te Amersfoort, geprofest in de Orde van de Minderbroeders 5 November 1843 te Weert, priester gewijd 29 Mei 1847 te Haaren. Hij was vicarius te Megen (1848—1850), assistent en kapelaan te Hernen (1851—1857), verder assistent te Leiden, te Weert en te Maastricht, waar hij 3 September 1895 overleed. Zie C. Sloots, Honderd jaar Hartebrugskerk, Leiden 1936 blz. 93.

³⁾ „Welligt een Minderbroeder” zegt Schutjes IV 638; zeker geen Minderbroeder, maar een wereldpriester.

⁴⁾ Vgl. De Godsdienstvriend 1861 (86) 43. We treffen hem niet aan in de registers van ons Archief.

⁵⁾ Joannes van Beurden (Beurde) was geboren in 1703 te Bommel, geprofest bij de Minderbroeders 5 Februari 1725 te Leuven, priester gewijd in 1726. Hij overleed te Megen 27 Juli 1759.

⁶⁾ † Heer: schrijfwijze voor: Kruisheer, als elders † weg voor: Kruisweg.

⁷⁾ Jacobus Requile (of de Requile of Reequilli). Vgl. de Godsdienstvriend 1861 (86) 43—44; De Maasgouw 1923 (43) 52. Zijn benoeming tot pastoor geschiedde op 6 September 1775.

⁸⁾ Daarvoor te Altforst.

1809 den 22 Dec. R. D. A. van Mook, obiit 14 Nov. 1842.
 1834 den 10 Dec. J. van Oss, Past. Presbyter ordinatus
 30 Nov. 1818.

1843 den 6 Nov. R. D. Th. Gerardus Boerkamp, Past. geb.
 28 Mrt. 1802¹⁾, Presb. 10 Mrt 1827; Assistent te
 Gassel 7 Aug. 1827, Kapell. te Haps 10 Juny 1828,
 te Dreumel 16 Aug. 1837.²⁾

De oude kerk genaast 1799. Huis gekocht 1819. Sub-
 sidie 3000 gl. R. C. 665, Protest. 100, Joden 8. †weg
 opgericht 22 Jul. 1844.

G. Sackers als Kapellaan te Horssen in het begin
 van Aug. 1841 is vertrokken naar Beuningen den 13
 Mei 1843³⁾. Natus 26 Jan. 1802. Presbyteratus 25 April
 1834, te Appeltern Aug. 1835, Delft April 1840.

1843⁴⁾ den 12 Mei gekomen als Kapell. J. Berben tot Nov.
 1843.

1843 in Nov. R. Dnus P. van den Hoogen Kapell. ge-
 worden.⁵⁾

R. Dns. M. Jacobs Kapell. geworden den.... 1844,
 vert. 3 Jan. 1850.⁶⁾

H. van Leur 4 Jan. 1850. Zyne patenten d.d. 25 Dec.
 1849. Henricus van Leur geboren te Deursen 29 Febr.
 1816, Priester geworden 21 Mei 1842. Assist. bij P.P.
 S. J. te Nijm. Nov. 1842, kap. bij de Minnebr. ib.
 30 Sept. 1843.

Het land van de Kerk zamen 18 Bunders, 70 Roe-
 den. Belastbaar inkomen 211; 92. — A° 1846 opge-
 bragt 918 : 06.

De banken 119 : 25. Schaal 56 : 11 $\frac{1}{2}$; ita A° 1846. —
 Gevormd 5 Oct. 1849. Missie van 3 P.P. Redempt.
 geopend den 18 Nov. 1850.

Godefridus van Goch overste der broeders van den
 3 regel Sti Francisci, die een gesticht onder Horssen
 bij Batenburg bewoonden, hetwelk den berg van O.L.V.
 werd genoemd.

Zie Coppens laatste deel p. 64. Tot 1551 zijn de nonnen

¹⁾ Volgens: Schutjes 6 Maart 1803.

²⁾ Volgens: Schutjes 1833.

³⁾ Volgens: Schutjes in 1842.

⁴⁾ Volgens: Schutjes 1842.

⁵⁾ Ontbreekt bij Schutjes.

⁶⁾ Volgens Schutjes 1849 K. Oeffelt. Deze data zijn te concilieren. Zie de volgende Kapellaan.

(te Haren) bestuurd geweest door eenen pater uit het genoemd klooster onder Horssen. *ibid.*

Leeuwen

- 1727 Maxima hujus pagi pars est sub cura Pastoris in Puyflijk. Reliqua pars sub cura Pastoris de Wamel.
- 1797¹⁾ wordt Past. R. D. van de Sand, sac. saecul.
- 1800 den 26 Febr. Past. R. D. H. Daems ex Bimmen, obiit 23 Sept. 1809.
- 1809 den 13 Octob. Past. R. D. G. van Leeuwen, obiit 27 Nov.
- 1809 den 23 Dec. Past. R. D. F. Verploegen.
- 1838 den 17 Mrt. R. D. P. van Zeeland, geb. 24 Dec. 1797, Presb. 24 Dec. 1821, Kapell. te Millingen den 1 April 1824, te Leeuwen 5 Sept. 1824.
R. D. Expast. Franc. Verploegen, geb. te Altforst 5 Mrt. 1773, Kapell. te Beuningen... te Cuyk... Past. te S. Hubert...²⁾ te Leeuwen 23 Dec. 1809. Obiit Jan. 1856.
R. C. 1898. Prot.... Vierendeeljaarsgeld 180 gl. Moet leveren Miswijn, linnegoed wasschen en 25 gl. lasten betalen, ita opgegeven A° 1842.
Nieuw Kerkenhuis gebouwd 1800, item nieuwe Kerk 1836, Huis vergroot 1840, †weg 7 Nov. 1843, gevormd den 4 Aug. 1846, item Mgr. Schepers 20 Mrt. 1854. A° 1845 schalen f 372 : 23, Banken f 637 : 19.
Wordt aan interessen betaald 78 : 25. Aan fundatie 158 : 10, zamen 236 : 35. Deze som als interessen á 4 pct. gerekend komt schuld een kapitaal van 5900. Organist en Koster Rijkskas.
Nieuw orgel begonnen te zetten op den Herfst 1847. Missie begin den 28 Febr. 1850. Einde of slot den 11 Mrt. 4 P.P.
1851 van den 11 tot 19 Junij renovatie door 3 Redempt. met de Kruisplanting, als dan mede het jubilé van Pius IX.
- 1856 den 4 Nov. is de Kapellaan Taabe³⁾ benoemd tot Pastoor van Rijkevoort en is in zijne plaats te Leeuwen gekomen J. H. van den Mark, tot hiertoe Kapellaan te Overasselt.

¹⁾ Volgens Schutjes: 1796; hij heet daar: Gerardus van der Sandt.

²⁾ Volgens Schutjes: eveneens in 1809.

³⁾ Joannes Theodorus: Schutjes IV 691.

Maasbommel.

- 1725 Parochiekerk in het klooster te Megen.
 1747 R. D. L. van Heumen, Past. in Oyen Deservitor.
 1777 De gardiaan van Megen Deservitor van Maasbommel, Altforst en Appelftern.
 1799 R. Pater J. Hirtznach. Deservitor en A° 1802 Pastor ¹⁾).
 1808 Past. R. d. S. Pater L. Trines, obiit 7 Aug. 1814 ²⁾).
 1814 Past. R. D. Ant. Bruysten den 5 Sept.
 1819 den 11 Mrt. Past. R. D. J. Schouten.
 1834 den 10 Dec. R. D. J. Heynen, geb. 15 July 1797, Presb. 10 Sept. 1821, Assistent te Oploo 23 Mei 1823, te Vierlingsbeek 22 Juli 1824, te Sambeek 6 April 1827, Obiit 29 Jan. 1855. Gevolgd Petrus v. d. Bogaard. R. C. 648, Protest. 60, Joden geen. Vierendeeljaarsgeld 104 gl. De oude kerk genaast 1799. Die afgebroken en herbouwd 1812.
 1845 Schaal f 55:74. Banken f 74.25.
 Volgens Hendrixx, beschrijving der stad Grave pag. 101 is Maasbommel voorheen een stad geweest ³⁾).
 Orgel gekregen A° 1848. A° 1844 schuld op de kerk 3000 gl. à 4 1/2 pct.
 Nieuwe Pastory gebouwd A° ...
 A° 1847 bleef de vaste schuld nog 3500 gl. te weten; te Megen 1500. Bij Mej. van de Wijst 2000 gl. zamen interest betalen 155 gl. Terwijl de Pastoor 1000 gl. gegeven heeft, waarvoor jaarlijks Missen.
 Missie door 3 Redemptoristen geopend 1 Febr. 1852.

Niftrik.

- 1734 obiit R. D. J. de Kleyn, Past. in Niftrik aet. 49, curae pastoralis 19.
 1735 Past. R. D. Guilhelmus van Haaren.
 1739 ⁴⁾ den 4 Oct. Past. R. D. J. van Elk, Deken 9 Mrt. 1762.

¹⁾ Joannes Hirtznach (Hertznach) werd 3 Januari 1775 te Venlo geboren en 11 September 1794 te Erkelenz geprotest bij de Minderbroeders en priester gewijd te Emmerik in 1797. In 1808 vertrok hij naar Megen hij overleed „prope Venlo“ 31 Juli 1820. De pastoorsbenoeming geschiedde op 12 Juli 1802.

²⁾ Leonardus Trines (Trynes, Tirinus) werd geboren 22 April 1768 te Belfeld, geprotest in de O.F.M. 4 October 1788 te Erkelenz, priester gewijd 17 December 1791 te Luik. Van 1799 tot 25 Mei 1800 was hij deservitor te Gemert (Schutjes III 692). Hij overleed 7 Augustus 1814 te Megen.

³⁾ Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der stad Grave door P. Hendrixx, Grave, J. R. van Dieren 1845—1846 2 dln. pl.

⁴⁾ Volgens Schutjes V 195: 1738.

- obiit 29 ¹⁾ Maji 1804, aet. 94, curae pastoris 65, dec. dignit 42.
- 1804 den 18 Aug. Past. R. D. P. Schreven, obiit 28 April 1834.
- 1834 den 7 Juny Past. R. D. M. Sengers, geb. te Malden den 29 Febr. 1796. Presb. 6 Mrt. 1819. Assistens te Beek met Paschen 1819²⁾, te Afferden Sept. 1825³⁾. R. C. 300, Protestant 6. Vierendeeljaarsgeld 50 gl. Moest zijn 100. Moet leveren Miswijn, wasschen enz. en lasten betalen, ook personeele, ita 1842.
- De oude kerk genaast 1799.
- Wegens de kapel voorheen te Niftrik gebouwd, zie Hendriks tom I pag. 84.
- Organist en $\frac{1}{2}$ kuster H. Arts van Wezel.
- Willem Rijken, kerkm. ab anno 1797.
- A° 1846 de banken f 41 : 00.
- Het orgel voor 't eerst bespeeld en gepreekt 28 Maart 1843.
- 1850 Nieuwe Pastory gebouwd voor ruim 2300 gl.

Puiflyk.

- 1727 Deservitor R. Pater P. Reesen⁴⁾, sub cujus cura sunt etiam Druten et major pars de Leeuwen. Oratorium ejus est separatum a suis aedibus fere per quadrantem et est valde vile. Communicantes 900.
- 1735 Obiit R. P. P. Reesen.
- 1735 den 4 Sept. wordt Past. R. D. Joes Petr. Schoonderwoert, Presb. saecul.
- 1772 obiit in Druten Venerab. Dnus Ant. Hoogstraaten, subdiac.
- 1773 den 17 Jan. obiit R. D. Schoonderwoert.
- 1773 den 7 Febr. wordt Past. A. W. Schluijjs. Obiit 21 Jan. 1781.
- 1781 den 24 Febr. Past. R. D. Joes Martens Toonen⁵⁾, obiit 1785.
- 1785 den 9 April Past. R. D. Ant. v. Coolwijk, kapell. Giebels⁶⁾.

¹⁾ Volgens Schutjes V 195: 9 Mei.

²⁾ Volgens Schutjes V 195: 1821 kapelaan.

³⁾ Volgens Schutjes V 195: 1823.

⁴⁾ Petrus Reesen (Reesens, Reesers) werd in 1674 te Maastricht geboren, geproft bij de Minderbroeders te Lichtenberg 7 Augustus 1693, priester gewijd in 1698 of 1699. Hij was van 1707 tot 1713 pastoor te Afferden en overleed te Puiflyk 12 Augustus 1735.

⁵⁾ Bij Schutjes V 500: Mertens (Toonen).

⁶⁾ Laurentius: Schutjes V 501.

BOSSCHE BIJDRAGEN

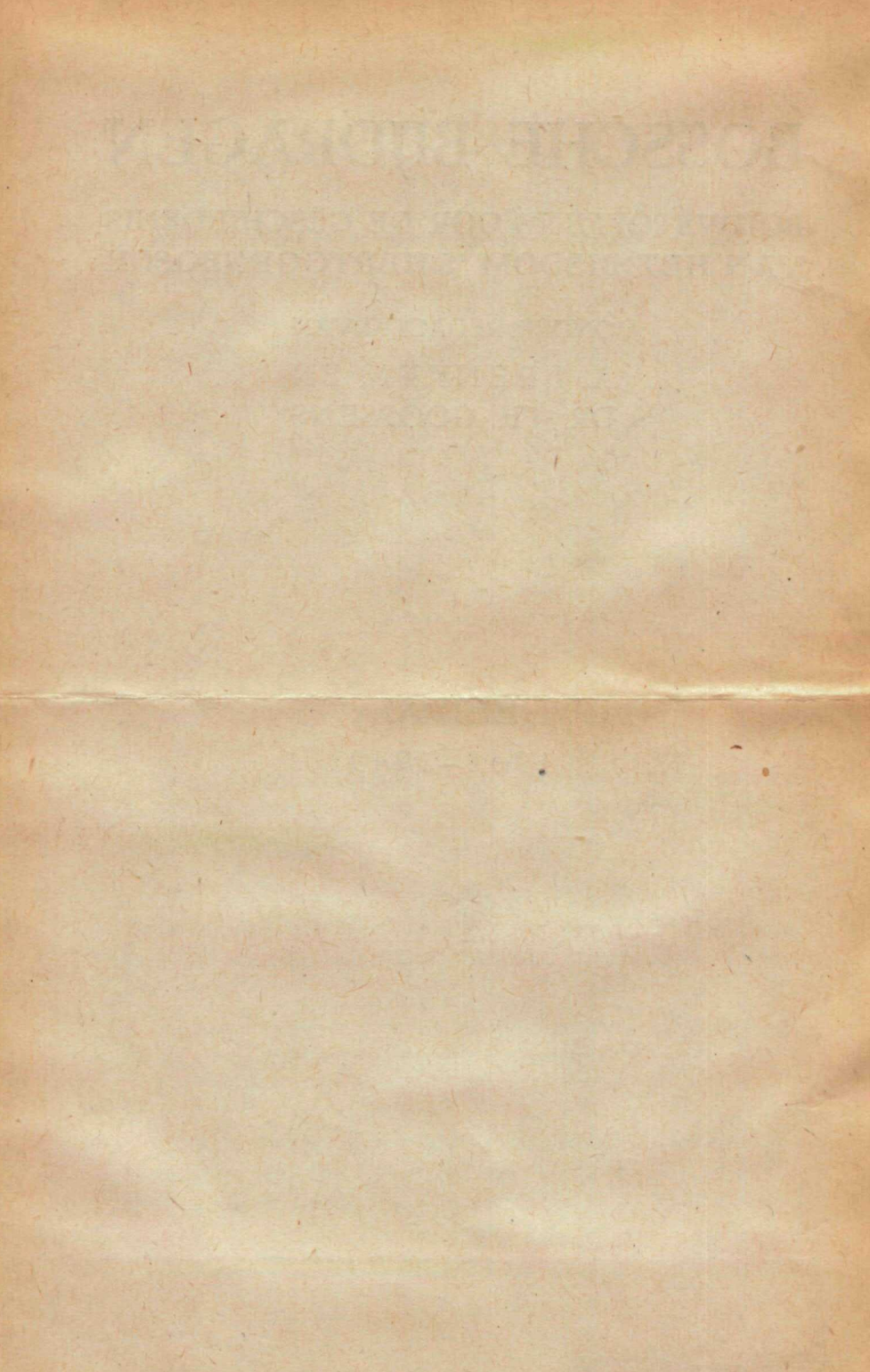
BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN
A. FRENKEN EN
DR. TH. GOOSSENS

DEEL XIX

AFLEVERING 3

JULI 1949

- 1797 Pagi Leeuwen et Druten a Puyflijk separantur.
 1811 den 13 Mei Past. R. D. W. Soetecouw.
 1817 den 31 Mrt. Exeat aan R. D. Soetecouw gegeven.
 1817 den 12 April Past. R. D. Ant. Th. Lamers.
 1826 den 21 Sept. Past. R. D. M. J. Martens¹⁾, obiit 22 Febr. 1829.
 1829 den 7 Mrt. Past. R. D. J. H. Coebergh, obiit 28 Febr. 1836.
 1836 den 14 Mrt. Past. R. D. E. de Ruyter, geb. 25 Febr. 1798, Presb. 27 Mei 1821, kapell. te Bezel 25 Mrt. 1823, te Dreumel 8 Aug. 1825.
 R. D. Hubertus van Beek, geb. te Ewijk, den 1 April 1800, Presb. 3 Mrt. 1823, woont sedert 1829 te Puyflijk. R. C. 436, Prot. 13. Vierendeeljaarsgeld 140 gl. Moet hiervoor leveren Miswijn, wasschen enz.
 Nieuw kerkenhuis gebouwd A. 1816 et 1817. Subsidie. A^o 1846 de banken f. 176:70.
 1850 De Missie hier geopend den 8 Aug. gesloten den ... Door 3 R. P. Redemptoristen herhaald Dec. 1853.
 1851 Den 1 April is de Eerw. Heer E. de Ruyter, die bedankt heeft, opgevolgd door den Eerw. Heer Joannes Fransen, geboren te Beers den 25 Aug. 1807. Priester 1832. te Gassel Assistent in 1835, kapell. te Vorden 1836 ibid. 2 jaren. Deservitor te Bredevoorde in 1838 en 1839 gedurende 9 maanden. Te Duistervoorde kapellaan 1 1/2 jaar, in 't laatst van 1840 Assistent te Nijmegen, in 1844 kapell. te Volkel, te Mill 1848.

Wamel.

- 1727 Deservitor R. D. G. Bedyx, ord. S. Norberti Abb. Post.
 1734 wordt Past. P. H. Paderborne.
 1748 Past. R. D. G. van Linden, obiit 27 Julii 1770.
 1770 den 5 Sept. Past. R. D. L. Schiks, obiit 4 Dec. 1828. Nota: De uitvaart eerste Mis in de nieuwe kerk. Zijn jubilé 17 Sept. 1820.
 1772 Concessum est Praen. ac illustri familiae de Grootenhuisen, ut in castro suo de Sterkenburg S.S. Missae sacrificium celebrari possit. Item praenob. Dno Baroni de Hakfort.
 1828 den 20 Dec. Past. R. D. Arn. Godefridus Jansen. Kruisweg opgericht 22 Dec. 1846.

¹⁾ Schutjes V 501: Mathias Antonius.

- Pastor geb. 20 Sept. 1794, Presb. 28 Oct. 1817. kapellaan te Cuyk den 12 Maart 1819.
- Kapell. J. Elsen, geb. 16 Jan. 1814, presb. 23 Dec. 1837, Assistent te Beek den 24 Dec. 1838, kapell. te Wamel den 25 Aug. 1840.
- 1ste kerkerekening te Wamel 15 Juli 1840.
- R. C. 1219, Protest. 131, Joden 6. Vierendeeljaarsgeld 90 gl. Moet leveren Miswijn, kerkenlinnen wasschen. Doch hiervoor de eene schaal. Personeele en gemeentelasten betalen ita A° 1842.
- Nieuwe kerk gebouwd 1828, kost 23000 gl.
- Subsidie 11.730 gl. Het land, waarop de kerk staat, kost 2000 gl. Gevormd 4 Oct. 1849.
- A° 1845 schaal f. 157 :30. Banken f. 533:20.
- 1850 Nieuwe pastory gebouwd ad circa 7000 gl.
- De Missie door 3 begonnen Dom. ad Vesp. 26 Jan. 1851.
- 1851 hac 7 Octobris ecclesia clandestine benedicta est per Pastorem, facultate ab illmo Dno ad hoc concessa.
- 1854 in July heeft de Eerw. Heer Jansen voor de pastory zijn dimissie aangevraagd.
- 1854 Den 2 Aug. is tot pastoor van Wamel benoemd de Eerw. Heer Joannes Thomaus van de Burgt.
- R. D. Petrus van Beek als kapellaan te Wamel gekomen 6 Oct. 1854.
- 1855 den 3 July is de Eerw. Heer H. van den Heuvel als Pastor te Wamel gearriveerd.

Districtus Neomagensis Decani ¹⁾ nominati sunt:

- 1725 die 19 Junii Franciscus Doncquers ²⁾ Ordinis F. F. Min. Recoll. Religiosus, Deservitor in Hernen. Decanatum demisit A° 1741.
- 1741 die 20 Junii Augustinus Libens, Missionarius Neomagensis Schouwenberg, Pastor in Groesbeek. ³⁾
- 1755 die 25 Nov. R. D. Mathias van Nouhuys, Pastor in Dreumel, obiit 6 Martii 1762.
- 1762 R. D. Joes van Eck, Presb. saec. ex Wamel, Past. in Niftrik, obiit 29 Maji 1804.
- 1804 die 24 Nov. Districtus Neomagensis divisus est in binos

¹⁾ Zie Schutjes III 30—31.

²⁾ Zie noot 1 blz. 217.

³⁾ Volgens Schutjes III 31 werd Joannes Schouwenberg deken in 1744.

districtus et inde creatus est Districtus Drutensis ¹⁾,
cujus 1^{mus} Decanus nominatus est R. J. van Gelder,
Presb. saec. et Pastor in Druten. Obiit 8 Dec. 1819.
2^{dus} R. Pater Joseph Sleyden ²⁾ Ord. FF. Min. Recoll.
Pastor in Hernen. Decanus institutus 23 Dec. 1819.
obiit 10 Nov. 1839.

3^{tus} Joes van Oßs, Decanus constitutus 4 Januarii 1840.

4^{tus} R. D. Fr. van Clarenbeek, Past. in Winssen, Decanus nominatus est 16 Julii 1854. Natus est 12 Jan. 1791.

1854 den 5 Mei is het district Druten vermeerderd met Ewijk en Winssen. ³⁾

5. A. van Stiphout institutus... Maji 1866.

Opgaaft van biechtpenningen gedurende een jaar, 1851 geraamd door de Pastoors.

Afferden 60 gl.; Alphen 35 gl.; Altforst 50 gl.;

Appelt. 60 gl.; Batenb. 9 gl.; Bergharen 60 gl.;

Dreumel 25 gl.; Druten 180 gl.; Hernen 110 gl.;

Horssen 70 gl.; Leeuwen 100 gl.; Mbommel 30 gl.;

Niftrik 20 gl.; Puiflijk 10 gl. in een maand, waarin de Paaschtijd; Wamel 100 gl. N.B. voor Dreumel is later bevonden te zijn 25 : 54¹/₂

Miscellanea,

1827 den 9 Mei obiit Consgen. ⁴⁾

1827 Concordaat. Te Deum etc. Dom. 1ma Adventus.

1841 den 7 Jan. ontv. Litteras Executoriales Pontificii Brevis d.d. 2 Junii p.e. ⁵⁾

1841 Exercitia in Uden a 23 Aug. usq. ad 28.

1842 Episc. Gerrae consecr. 17 Aprilis. ⁶⁾

Kwam 1ste Keer te Horsen 11^e Mei 1842.

H. v. d. Velden Provicaris 17 Apr. 1838, Vic. Gen.

21 Mei 1839, Apost. Adm. van Grave etc. 28 Nov. 1840

¹⁾ Zie Schutjes III 25.

²⁾ Zie noot 4 blz. 218.

³⁾ Aldus ook Schutjes III 25.

⁴⁾ F. H. Consgen was secretaris van de dekenaten Cuyck en Nijmegen. Zie Ned. Biogr. Woordenboek I 631 en Schutjes I 232.

⁵⁾ Betref de inlijving van de Vicariaten Grave en Ravenstein bij het Vicariaat 's Hertogenbosch, zie Schutjes II 81.

⁶⁾ Zie Schutjes II blz. 168.

1842 H. van der Velden bedankt en zijne dimissie gegeven den 18 Jan. Obijt 30 Mei 1857. ¹⁾)

A 2da Martii 1842 cuncta quae spiritualem curam concernunt dirigenda ad illum den Dubbelden. ²⁾)

A die 1ma Julii 1842 ad illum D^{nm}. Episc. Gerr.

Jubilaeum 1830,

Pro Hispania 1842.

Voor Pius IX begonnen 24 Jan. 1847. Een jubilé begonnen 16 Mrt. 1851, wederom 28 Nov. 1852. — 3 Dec. 1854. — Dec. 1858. Visitatio op het laatst van 1825,.... 1844, 1845 in 7^{ber}, 1846 in Aug. 1847 in 7^{ber}.

Congregatio Pastorum 1844 den 31 Julij, 1845 den 15 Julij, 1846 den 9 Julij, 1847 den 15 Junij, 1848 den 11 Julij.

Illmus Dnus natus in Driel 28 Aug. 1794, sacell. in Schijndel 1818, Pastor in Best 1828, in Tilburg 1832. Per summum Pontificem denominatus Episcopus die 14 Jan. 1842, consecratus 17 April 1842, vice-superior 7^{bris} 1847, Archiepiscopus electus 4 Mrt. 1853.

Voor de oprigting der bisdommen stont Maas en Waal onder Keulen. Zie Coppens 2 Afdeeling van het 3de deel, pag. 44.

De benoeming van Mgr. van Gerra als Aartsbisschop van Utrecht werd bekend in April 1853. Beweging.

Naar Romen vertrokken den 7 Nov. 1854.

¹⁾ Zie zijn merkwaardige levensloop: Schutjes I 110—111.

²⁾ Hij was 14 Januari 1842 tot vicarius apostolicus benoemd. Schutjes II 164.

Afkoop van het onderhoud der kerken door het domein. ¹⁾

door

P. NOORDELOOS

Bij de wisseling van de 18e en 19e eeuw was de toestand, waarin het overgrote gedeelte van de grote kerken of torenkerken — de oude parochiekerken — in de provincie Noordbrabant verkeerden in een woord gezegd, bedroevend. Vrijwel zonder uitzondering stonden ze allen in het teken van verval. Muurleeuwenbekjes, muurpeper, gras, ganzevoet, varentjes, havikskruid, dravik en ereprijs in de soorten, wier optimum oud muurwerk en vermolmd hout is, hadden daarop vaak een zeer welige groeiplaats. Er was nog wel variatie van de vrijwel intacte constructie, via min of meer geheel of gedeeltelijk verval tot het ergste, tot de ruïne, welke bijv. aangetroffen werd te Sambeek, waar een kolossale boom was opgeschoten in het schip der kerk. Tot overmaat van ramp loeide op 9 November 1800 een geweldige orkaan over het land van Brabant. Gevolg hiervan was, dat tientallen torens sneuvelden. Velen sleurden in hun val een deel der kerk mede. Het beeld van de gruwel der verwoesting in de heilige plaatsen was hiermede volkomen.

De oorzaak? Enerzijds was verval van krachten een zeer voorname factor. De leeftijd van al deze kerken was verschillend, toen zij in de eerste helft van de zeventiende eeuw het leed der ontheiliging aan zich voelden voltrekken. Toen

---

¹⁾ In hoofdzaak geput uit Algem. Rijks-archief. Kerkgebouwen in Noord-Brabant 497-500.

waren er reeds onder, die de lasten van de dag zwaar op zich voelden drukken. Van vele geslachten reeds hadden zij het doopkleed en de lijkbaar binnen haar geheiligde wanden aanschouwd. Meerdere generaties hadden hare drempels overschreden, om daar te putten uit de altijd overvloedig welkende bron der genaden. Het verloop van ruim anderhalve eeuw van zon en regen, van storm en vorst zou aan geen dezer, hoe goed overigens het onderhoud mocht zijn geweest, zijn voorbij gegaan zonder ernstige sporen na te laten en voor meerderen zou dus toch het begin der negentiende eeuw de tijd zijn geweest, dat zij zouden zijn bezweken als gevolg van de wetten der schepping, de wet der vertering. Er waren echter ook nog anderen, die nog bloeiden in haar eerste jeugd, toen zij wreed werden geschonden. En als deze reeds tot verval waren gekomen, dan was dit niet een gevolg van hoge leeftijd, doch gebrek aan doelmatig onderhoud. Deze tweede oorzaak kon men aflezen van bijna ieder kerkgebouw, dat daar vereenzaamd stond in het land van Brabant.

De ontwikkeling van de parochiestichtingen in dat gewest bracht mede, dat vele kerken betrekkelijk weinig vaste goederen bezaten. Voor onderhoud en restauratie waren zij aangewezen op de geestelijke tiendheffers. Deze gaarden op het luiden der tiendklokken de tienden van de gebruikers van de tiendplichtige gronden. Hiertegenover hadden zij de verplichting om, soms enkel het koor, het dak, het schip of de toren soms ook de gehele kerk te onderhouden. Zolang het verband, waarin deze verhoudingen waren opgebouwd bleven bestaan, zolang de abdijen en de kapittels, waartoe de kerken met derzelfer tienden behoorden, bleven beantwoorden aan hunne oorspronkelijke bestemming, werd de onderhoudsplicht behoorlijk nagekomen. Evenwel de reformatie vernietigde alles. Voor zover binnen de generaliteit gelegen, werden de kloostergoederen geconfisqueerd. Een gedeelte van de tiendplichtige landerijen kwam in particuliere handen en het restant werd bijeengegaard in geestelijke kantoren. Door deze debâcle

kwam ook de onderhoudsplicht te drukken op particulieren en geestelijke kantoren. De buitenlandse geestelijke instellingen bleven aansprakelijk voor de nakoming der verplichtingen, uit het bezit der tienden voortvloeiende, alsof de reformatie niet radicaal vernietigd had de band tussen tienden en kerkgebouw. Evenwel, al konden zij zich niet geheel aan de onderhoudsplicht onttrekken, verklaarbaar is, dat zij, nu de kerken aan de katholieke eredienst onttrokken waren, het onderhoud tot het hoogst noodzakelijke beperkten. Een enkele, als bijv. de abdij van Tongerlo ontdeed zich radicaal van deze verplichting, die uit godsdienstig oogpunt onwillekeurig tegenstond. Op 10 Juli 1668 sloot de abt met gecommiteerden uit de heren raden van staten een overeenkomst, waarbij de abdij werd ontheven van alle reparatiën aan kerken en torens in de meierij van 's-Hertogenbosch, waar zij geheel of ten dele tiendheffers waren en wel te Riel, Tilburg, Enschoot en Haren. Tegenover deze afkoop deed de abdij afstand van de de renten en chijnsboeken. Deze gingen toen over aan het kantoor-generaal van de domeinen te 's-Hertogenbosch.

Later, toen andere soortgelijke instellingen gesupprimeerd werden, kwamen de goederen, en daarmee ook al weer de onderhoudsplicht aan het domein, voor zo ver zij niet aan particulieren versjacherd werden.

Het verhaal van deze lotgevallen demonstreert reeds, dat de nakoming van de onderhoudsplicht herhaaldelijk in het grootste gevaar moest komen. De historië bevestigt deze zienswijze. Meermalen hebben belanghebbenden een beroep op de rechter gedaan teneinde de tiendheffers tot de naleving van hun onderhoudsplicht te dwingen. 'n Moeilijk geval voor de rechter, aangezien na de verbreking van de oorspronkelijke band tussen oorspronkelijke tiendheffers en betrokken kerkgebouwen, nog maar weinig positieve bepalingen bestonden, waarop het recht kon steunen. Gemeenlijk werden als maatstaf genomen de edicten van de aartshertogen Albert en Isabella, uitgevaardigd 28 Maart 1611 en 2 October 1613. Deze hield men als maatstaf ook na de officieele scheiding

in 1648. Evenwel, in Oostenrijks Brabant werden na verloop van tijd de oude edicten herroepen en vervangen door dat van 25 September 1769. In de generaliteit bleef men echter teren op de oude herinnering, op gewoonterecht waarvan de basis was ingetrokken. Hiermede kon men evenwel moeilijk weerspannige onderhoudsplichtigen dwingen. Daarom besloten de staten-generaal tenslotte de regeling dezer materie ter hand te nemen. Zij is vervat in de resolutie van 16 Januari 1778 ¹⁾ Hierin werd voor het district Brabant vastgelegd, dat de onderhoudsplicht van de kerken ten platte lande, met al wat aan dezelve annex was, inbegrepen preekstoel, banken en vloer, als ook van de aan de kerken verbonden torens en van de tiendklok, ook al hing deze in een op zich zelf staande toren, een last was „wesentlijk aanklevende en leggende op alle geestelijke tienden”, onverschillig wie ze bezat en hoe ze verkregen waren. De tiendenaars behoefden echter slechts aanvullend te werken en bij te dragen in de kosten van bouw, restauratie, reparatie en onderhoud, voor zo ver de kerkfabriek daartoe niet bij machte was.

Nu was er ten minste een juridische grondslag voor de beoordeling van de geschillen, die nog steeds aan de orde kwamen. Op grond van deze resolutie nu werd bij beslissing van de raad en leenhove van Brabant van 20 December 1782 de abdij van Postel in hoedanigheid van geestelijke tiendheffer nog verplicht tot onderhoud van de vroegere parochiekerk van Helmond. Wanneer men zich niet verplicht achtte tot onderhoud van de kerk uit de tienden, dan had de tiendheffer zich binnen een bepaalde termijn na de publicatie der resolutie moeten wenden tot de raad van Brabant, teneinde van deze een officieel gewijsde te bekomen, waarin de vrijstelling was vastgelegd.

De verwaarlozing van deze maatregel leidde op 11 Maart 1792 tot de uitspraak, dat de aan kerk en toren van Halsteren vereiste reparatiën kwamen ten laste van de tiendheffers

¹⁾ Bijlage 1. De resolutie is hier opgenomen, aangezien zij niet voorkomt in Cau, Groot Placcaetboek van Holland en Zeeland.

onder Halsteren n.l. het gemene land en huis van Bergen, ieder voor de helft, „zijnde er voor het huis van Bergen, even als voor bijzondere tiendheffers ingevolge het plakkaat van 16 Januari 1778 een gewijsde nodig van de raad van Brabant, ten einde van in die kosten te dragen gelibereerd te worden. Hierin was geslaagd de heer en het markiezaat van Bergen-op-Zoom. Betoogd werd, dat de tienden, welke zij genoten nimmer in handen van geestelijke personen of corpora waren geweest. Op verzoek van de raden en rekenmeesters van de doorluchtige huize van Bergen-op-Zoom besliste op 20 November 1782 de raad en leenhove van Brabant en landen van Overmaze, dat de heer en markiezaat vernoemd, als bezitters van tienden niet gehouden waren, om bij te dragen tot bouw, herstel en vernieuwing van kerken enz. ten platte lande.

In de Franse tijd — de republiek, Koning Lodewijk en inlijving bij Frankrijk — werd de toestand er niet beter op. De abdij van Postel kwam hare verplichtingen na tot 1793. Gesupprimeerd zijnde, weigerden de tiendheffers de kerken te onderhouden. Het was hun om de winst begonnen, de kerken interesseerden hun minder. Zo waren er meer tienden verkocht aan particulieren, vooral krachtens de keizerlijke decreten van 20 Augustus 1811 en 17 Maart 1812. In de koopovereenkomsten werd de verplichting tot onderhoud vastgelegd. De tienden toch werden verkocht „avec leurs servitudés actives et passives.” Niettemin weigerden de bezitters pertinent om ook maar iets uit te leggen ten behoeve van de kerken.

Beugen	Ginneken	Maarheze	Sambeek
Beers	Gassel	Mil & St. Hubert	Vessem
Cuyk	Haps	Neerloen	Vierlingsbeek
Deurne	Kasteren	Overloon	Wintelre en
Escharen	Linden	Soerendonk	Wanrooi

ondervonden van deze onwilligheid de onaangename gevolgen. Het euvel schulde evenwel niet alleen bij de particuliere bezitters, ook het domein onttrok zich aan zijn wettige onder-

houdsplicht speciaal ten opzichte van kerken, die door de katholieken waren genaast en aan die gemeenten in bezitting, behering en het speciaal onderhoud waren gegeven. Hoewel de onderhoudsplicht door geen enkele wettelijke maatregel was opgeheven, zo weigerden de beheerders toch in verschillende gevallen. Gerwen, Tongelre, Bakel, Milheze, Steensel en Prinsenhage, om er maar enkele te noemen, klaagden over de nalatigheid van de tiendheffers, van het domein. De gedeputeerden van de classis 's-Hertogenbosch legden hun droeve bevindingen omtrent het onderhoud der tiendkerken in Hilvarenbeek, Os, Bokstel, Oosterwijk, Lit en Alem voor aan de autoriteiten in Den Haag. ¹⁾

Gedeeltelijk trof dit verwijt ook de heer van Breda. Niet ten aanzien van de heffing van zijn gewone tienden. Hij had weten aan te tonen, dat deze niet van geestelijke oorsprong waren. Nu had de toemalige heer in 1388 aan zijn kapelaans weliswaar de tienden van Sprang bij gift overgedragen, doch oorspronkelijk stamden zij van hem af en hij was leek. Iets anders was dit met de graduale tienden afkomstig van de geestelijke goederen van 's-Hertogenbosch en van de adbij van Thorn. Hieruit genoot de heer van Breda een zeker bedrag en als daaruit kerken waren onderhouden, dan moest hij tot dat onderhoud blijven bijdragen.

Zoals gezegd kwamen tal van parochiën in gedrang en deze weigering van onderhoud en herstel had tot noodlottig gevolg, dat verschillende kerken ofwel ledig bleven staan en nog te sneller tot verval kwamen, ofwel dat de katholieken zich zware offers moesten getroosten, om de kosten van reparatie en restauratie te dragen, terwijl het domein met de opbrengst van de tienden gingen strijken. Dit alles geschiedde, niettegenstaande dat herhaalde uitspraken en aanschrijvingen op het onverzwakt voortbestaan van de verplichtingen voor de tienheffers wezen. Zo werd de inhoud van het plakkaat van 16 Januari 1778 bij besluit van

---

¹⁾ Ara Eerediensten 139 nr. 1 en 2.

van het staatsbewind van de Bataafse Republiek van 4 Maart 1805 in zijn volle kracht vernieuwd en van toepassing verklaard. In de resolutie van het departementaal bestuur van Brabant van 2 April 1805 nr. 21 werd hier met nadruk op gewezen. Koning Lodewijk scherpte de tiendheffers herhaalde malen hun verplichting in. Bij koninklijk decreet van 21 Grasmaand 1809 nr. 7 bepaalde hij, dat alle geestelijke tiendheffers zouden gehouden zijn om, conform de bestaande wetten en plakkaten de nodige reparatiën aan de kerken, waartoe zij verplicht waren te doen plaats hebben, met last aan de minister om dienaangaande de nodige orders aan de respectieve landdrosten te doen geworden en te zorgen, dat hieraan niet alleen ten spoedigste maar ook ten volle zou worden voldaan. Bij artikel 9 van het koninklijk decreet van 2 Augustus 1808 nr. 26, werd bepaald; „de verplichting van de bezitters van geestelijke tienden en van corporatiën of anderen, die door reële lasten op sommige goederen liggende, gehouden zijn tot enige betalingen aan of onderhoud van kerken, pastoryhuizen of dergelijke gebouwen, blijft echter in haar geheel”. Later werd nog verklaard, dat de zaak der tiendheffers bij binnenlandse zaken werd behandeld. ¹⁾

Al deze maatregelen hadden weinig effect en tijdens de inlijving bij Frankrijk werd het er, door verkoop van domeintienen aan particulieren nog niet beter op. ²⁾

Eerst toen het koninkrijk der Nederlanden was geconstitueerd en geordende toestanden waren ingeleefd, kon men met succes een categorische beslissing uitlokken omtrent de onderhoudsplichten van het domein ten aanzien van de kerken. Verschillende adressen werden ingezonden met verzoek om grotere en kleinere bedragen uit de inkomsten der domeinen, ten einde daarmee de kerken te restaureren. Rukfen, Dongen en Made-Drimmelen zonden o.a. dienaangaande adressen in in het jaar 1817. Voor de administratie van de domeinen

¹⁾ Ara Eerediensten 135 nr. 149 b.

²⁾ Een afschrift van het proces-verbaal van verkoop gaat hiernevens als bijlage 2,

doemde nu een spookbeeld op in de vorm van restauratie en onderhoud van een zeer groot aantal kerken. Dit dreigde een last te worden, die met alle inkomsten uit de geestelijke tienden niet verzet kon worden. Dit moest in ieder geval worden voorkomen. Alvorens in deze richting maatregelen te nemen, werd besloten de stand van zake nauwgezet op te nemen. Op 18 Augustus 1817 werd aan de onderscheiden rentmeesters een circulaire gezonden, waarin op de eerste plaats werd gevraagd of er in hunne rentambten kerken waren, die aan het land toebehoorden en uit die hoofde door het domein werden onderhouden. Dan werd de vraag gesteld of het gewenst werd geacht, dat deze toestand bestendig werd, dan wel dat de kerken in eigen beheer werden gegeven; zulks tegen een bepaalde vergoeding voor afkoop. Daarbij werd verzocht op te geven, welke bedragen aan restauratie nodig zouden zijn. De rentmeesters deden hun plicht. Zij gaven aan, welke kerken op hunne domeintabellen voorkwamen, verstrekten de daarbij gevraagde cijfers en adviseerden in het algemeen tot afkoop. Blijvend onderhoud werd allerminst in het belang van de administratie geacht.

Dit was de eerste stap op de weg naar afkoop van de onderhoudsplicht. Gevolg van de uitslag van deze enquête was het koninklijk besluit van 30 November 1818 La. N 2 nr. 1 betreffende de overgifte van kerkgebouwen. Bij artikel 12 van dit besluit werd de staatsraad, president van raden en rekenmeesteren der domeinen Jhr. C. A. Fannius Scholten en belast met het onderzoek naar de kerkgebouwen, torens, pastoriën en scholen, welke door het domein als geestelijk tiendheffer werden onderhouden. Verder werd hem opgedragen om met de autoriteiten te onderhandelen over de wijze, waarop dit onderhoud zou kunnen worden afgekocht. Als basis voor de beoordeling werd aangegeven het plakkaat van 16 Januari 1778, vernieuwd bij staatsbesluit van 4 Maart 1805.

Door deze beslissing werd heel de administratieve machine onder hoogdruk gezet. Op 28 December vaardigde de president der domeinen een paar brieven uit aan de rentmeesters om

de registers voor 1818 zo snel mogelijk af te sluiten en verder alle onafgedane stukken terstond in orde te brengen. De contentieuse stukken moesten voor 10 Januari aan hem worden ingezonden. De zevende Januari 1819 werd een circulaire uitgevaardigd aan de gouverneurs der noordelijke — de Nederlandse worden hiermede bedoeld — provinciën waarin hij verzocht om opgave van de lasten door het domein te dragen en van de geestelijke gebouwen, eigendom van het domein zijnde. De gouverneurs dienden zich te verstaan met de kerkgenootschappen, door bemiddeling van de gemeentebesturen omtrent de regeling van de afkoop. Diezelfde dag werd langs andere zijde, nl. die van de directeuren van de registratie en de domeinen in de verschillende provinciën, getracht dezelfde gegevens binnen te krijgen, ten einde deze later tegen elkander te kunnen uitwisselen. Toen dit niet vlot genoeg ging werd op 11 Maart een rappèl gezonden aan Zeeland, Noordbrabant, Noordholland, Zuidholland, Gelderland, Utrecht, Friesland, Groningen en Drente. 29 Maart 1819 maakte de directeur van de registratie te 's-Hertogenbosch een staat op van de onderhoudsplicht van het domein ten aanzien van de kerken. Nu volgde op 8 April een circulaire aan de burgemeesters en kerkmeesters van de betreffende gemeenten, houdende verzoek om opgave van de gronden, waarop zij meenden tot het onderhoud ingevolge plakkaat van 16 Januari 1778 gerechtigd te zijn; om overlegging van een staat van de inkomsten der goederen; afschrift van de laatste rekening; opgave van de overige tiendheffers, die behoorden bij te dragen en tenslotte van de suppletie, die men zou behoeven bij overname van gebouwen en onderhoud.

Na nog een rappèl op 16 April te hebben ontvangen, zond de staatsraad gouverneur van Noordbrabant aan de staatsraad president der domeinen een drietal staten in met de vereiste gegevens.

Moet deze vertraagde inzending geweten worden aan onwil van de gouverneur om zijn medewerking te verlenen? Het is niet noodzakelijk, gezien de zeer omvangrijke hoeveel-

heid materiaal, die in dat gewest verzameld moest worden. Het is echter wel mogelijk, aangezien gedeputeerde staten van Noordbrabant met de heren in Den Haag van gevoelen verschilden in heel deze aangelegenheid. Bij besluit van 5 Maart 1819 hadden zij het bestek goedgekeurd betreffende het verrichten van reparatie aan de kerktoren van Alem en aan de burgemeester autorisatie verleend, om tot aanbesteding te kunnen overgaan. Afschrift was gezonden aan de ontvanger van de domeinen, opdat deze bij de tegen 13 Maart uitgeschreven aanbesteding aanwezig zou kunnen zijn. Met dit optreden kon de staatsraad Fannius Scholten zich niet verenigen en deze maakte op 16 April zijn gevoelen kenbaar aan gedeputeerde staten. Deze dienden 3 Mei van antwoord. Het domein is verplicht tot onderhoud, aldus betoogden zij. Nimmer is tegen deze handelwijze bezwaar gemaakt. Hilvarenbeek en Goirle bewijzen dit. Is de staatsraad soms van gevoelen, dat torens niet onder de onderhoudsplicht vallen? Zo ja, dan is hij niet volledig georiënteerd ter zake. Immers zij hebben het constant gebruik in hun voordeel en bovendien het besluit van het staatsbewind van 4 Maart 1805 nr. 3. Het betoog was niet in staat om de heer Scholten te overtuigen. De onderhoudsplicht aanvaardde hij, maar niet de wijze van uitvoering. Hiermede hadden gedeputeerde staten niets te maken. Overeenkomstig de lex 24 de legibus was hij van gevoelen, dat men een wet in haar geheel moest nemen. Nu vorderde artikel 5 de indiening van een aanvraag. Bij wie? Toen bij de raad van state, later bij de hoofdadministratie der domeinen, nu bij het ministerie van financiën. Zulk een aanvraag was niet ingekomen. Ook was geen overzicht gegeven van de financiële situatie van de kerkfabriek te Alem. En tot slot. De raad van state bestond niet meer en gedeputeerde staten konden zeker niet geacht worden dat college te vervangen. Met gelijke post zond hij op 11 Mei een vertrouwelijk schrijven aan de gouverneur. Hij deelde hem mede, dat hij een generaal rapport moest uitbrengen ten aanzien van de

afkoop van de onderhoudsplicht, aangezien dit invloed zou kunnen uitoefenen op de tienjarige begroting. Hij verzocht zijn medewerking om tijdig gereed te kunnen zijn. 14 Mei zond hij een brief aan de directeur der domeinen te 's-Hertogenbosch, houdende verzoek om de gouverneur te bewerken. De directeur antwoordde officieel, dat de gouverneur hem had medegedeeld, dat hij in zijn dubbele hoëdanigheid van gouverneur en président van gedeputeerde staten niet anders kon doen, dan de belangen der ingezetenen en gemeenten behartigen. Daarom was hij van gevoelen, dat aanbestedingen, die dringend noodzakelijk waren, niet konden worden opgehouden. En het domein zou moeten betalen en zou het weigeren, dan zou worden overgegaan tot procesvoering. Het resultaat zou zeker niet in het voordeel van het domein zijn. Confidentieel berichtte de directeur Van Harencarspel Eckhardt aan Scholten, dat hij uit het gesprek met de gouverneur had opgemaakt, dat men zich in 's-Hertogenbosch gepasseerd gevoelde. De gouverneur althans had een opdracht van de koning verwacht. Gedeputeerde staten zouden aan hun recht vasthouden. Hij was van gedachte, dat het zwaar werk zou worden en adviseerde hem daarom persoonlijk naar het Zuiden te komen. Staatsraad Scholten luisterde naar zijn adviseur. Op 25 Mei versterkte hij aan de koning een overzicht van het verloop der zaak. Hij moest Z.M. evenwel mededelen, dat hij op 1 Juli onmogelijk gereed kon zijn. Verder verzocht hij hem machtiging om in persoon naar 's-Hertogenbosch te gaan. Deze machtiging zou hij gaarne zien versterkt in de vorm van een opdracht tot onderhandeling op grond van de artikelen 12 en 13 van het K.B. van 30 November 1818. Ook gaf hij in overweging om de gouverneur te verwittigen. Een sentimentele noot in zijn rapport was de uiting, dat hij het vijf jaren lang goed had kunnen vinden met de hoogste ambtenaren van de staat zowel als van de provincie. Nu zijn ambtsbetrekking weldra zou ophouden te bestaan, zou hij gaarne in minnelijk vergelijk deze moeilijkheden willen oplossen.

Na de verzending van dit rapport ontving hij nog het verweer van gedeputeerde staten op zijn betoog. Ook zij baseerden zich op Lex 24, nisi tota lege perspecta. Zij voegden hier evenwel aan toe: male de lege judicat, qui verba legis amplectens contra legis nititur voluntatem. De beide rechtsregels combinerende stelden zij zich op het standpunt, dat zij de administratieve voogdij voerden over alle ambtenaren der provincie en in die geest waren zij overtuigd de de raad van state te vervangen.

Gedeputeerde staten had hij dus niet kunnen bekeren. Integendeel, in de overtuiging, dat deze aangelegenheid tot hunne competentie behoorde hadden zij naast dat van Alem nog andere verzoeken van kerkbesturen afgehandeld en machtiging verleend tot aanbesteding van onderhoudswerken ten laste van tiendheffers. Voor Alem was het bedrag f 480.—. Aan andere gemeenten was toegestaan: Zundert f 1455.—, Prinsenhage f 4980.—, Schijndel f 3980.—, Eersel f 1550.—, Duizel f 2888.—, Oerle f 431.—, Dungen f 3800.— en St. Michielsgestel f 1158.—. En vervuld met zorg, dat de gemeente- en kerkbesturen in 'dit opzicht geen ondoordachte handelingen zouden stellen, wezen gedeputeerde staten belanghebbenden er op, dat alle transacties of overeenkomsten betreffende de regeling van herstel der kerken na afkoop van het onderhoud in geen geval gesloten mochten worden zonder tussenkomst en goedkeuring van hun college. De kerkmeesters en het kerkgenootschap zouden verantwoordelijk worden gesteld voor de gevolgen van onwettige handelingen. Voor 10 Juni moesten zij mededelen, wat in dit opzicht door hen was gedaan ¹⁾. De staatsraad bespeurde terstond het effect van de houding van gedeputeerde staten. Van de gemeenten Hilvarenbeek, Dussen, Netersel, Riel, Bladel, Goorle en De Hoeven ontving hij de mededeling, dat zij reeds aan gedeputeerde staten opgave hadden versterkt ten aanzien van de nodige reparatiën en dat zij zich onbevoegd

¹⁾ Provinciaal blad van Noordbrabant van 28 Mei 1819, nr. 50.

achtten, om zonder speciale machtiging met hem hierover te onderhandelen. In verband met een en ander zond hij op 1 Juni een aanvullend rapport aan de koning. Deze ontving op 2 Juni de overwegingen van de minister van financiën betreffende het rapport van 25 Mei. De minister deelde het gevoelen van de staatsraad ten aanzien van de onderhoudsplicht en steunde de door deze voorgestelde maatregelen n.l. persoonlijk bezoek en schorsing van alle voorgenomen aanbestedingen. De koning aanvaardde de adviezen en in zijn besluit van 4 Juni 1819 La. W2 nr. 72 werd vastgelegd, dat gedeputeerde staten in deze aangelegenheid geen enkele bevoegdheid hadden: „En in aanmerking nemende, dat hoewel de verplichting erkend wordt, daaruit geenzins kan worden afgeleid, dat de tegenwoordige gedeputeerde staten der provinciën ten deze enig gezag hebben uit te oefenen, aangezien zij noch de toenmalige raad van state, noch de naderhand ingestelde departementale besturen in de werkzaamheden, welke aan dezelve waren opgedragen, hebben vervangen, maar de tegenwoordige provinciale autoriteiten hunne attributen alleen in de voorschriften der grondwet en in de daarop gebaseerde reglementaire bepalingen moeten vinden...” Aan de staatsraad Scholten werd opgedragen om zich naar 's-Hertogenbosch te begeven, ten einde in persoon met de gouverneur en gedeputeerde staten te onderhandelen¹⁾. De staatsraad gaf op 11 Juni 1819 aan de gouverneur in een niet officieel schrijven kennis, dat hij voornemens was om 25 Juni a.s. in 's-Hertogenbosch te zijn, teneinde over de aangelegenheden der kerken te confereren. Meer officieel werd op dezelfde dag kennis gegeven aan gedeputeerde staten. Hij was voornemens 23 Juni uit Den Haag te vertrekken, 24 Juni in Den Bosch aan te komen en 25 Juni met de conferentie te beginnen. Hem werd opgedragen spoed te maken, opdat het resultaat in de algemene staatsbegroting van 1820 e.v. jaren zou kunnen worden verwerkt.

¹⁾ Ara. Dossier K.B. 4 Juni 1819 La. W2. nr. 72.

Hij achtte het gewenst, dat gedeputeerde staten van alle gemeenten een opgaaf zouden vragen, van het bedrag dat voor onmiddellijk herstel en voor verder onderhoud nodig zoude zijn.

Intussen beraadslaagden gedeputeerde staten over de inhoud van het koninklijk besluit van 4 Juni. Enerzijds was het hun aangenaam te vernemen, dat het plakkaat van 1778 zou worden genomen als rechtsbasis van de onderhoudsplicht van het domein. Anderzijds was het voor hen een teleurstelling, dat alle aanbestedingen en onderhoudswerken aan kerken en torens, overeenkomstig het advies van de president der domeinen voor onbepaalde tijd waren geschorst. Hierdoor gevoelden zij zich gekrenkt in de rechten. Zoals reeds gezegd, waren zij van gevoelen, dat deze aangelegenheden tot hunne competentie behoorden. Daarom besloten zij op 17 Juni 1819 om zich tot de koning te wenden en deze nader van hunne zienswijze op de hoogte te brengen. Zij brachten Z.M. onder het oog dat, toen na de verandering van de zaken, de geestelijke tiendheffers weer tot onderhoud konden worden gedwongen, enkele verzoeken om gelden voor herstel inkwamen. Zij hadden deze onderzocht en met de nodige voorzichtigheid verder behandeld. Aan de hoofdadministratie van de domeinen werd het plan van aanbesteding voorgelegd en als deze dit kon goedkeuren werd het doorgegeven. Gebruik was, dat de verdere uitvoering werd overgelaten aan het civiel bestuur. Bij de afwikkeling betaalde het domein het gedeelte, waarvoor het aansprakelijk was gesteld. Aldus verliep alles op de meest volmaakte wijze.

Het stemde hun dan ook zeer onprettig, dat de president hiertegen bezwaren had ingebracht en dat Z.M. daarnaar had geluisterd en deze ook deelde. Het gold toch slechts een formaliteit! Het was toch slechts een kwestie van woorden! Dit had men allerminst verwacht, aangezien de president door de sanctie der gedane betalingen van reparatie, de feiten had goedgekeurd. Zij erkenden ten volle, dat

zij niet de raad van state waren, doch zij meenden, dat het in de geest van de thans bestaande inrichting was, dat zij in de plaats van de raad van state optraden. Dit te meer, aangezien de raad van state geen souverain gezag vormde in de generaliteit, maar alleen een gedelegeerde commissie was, die belast was met het oppertoezicht over de administratie. Vergelijking van attributen wees hun inziens uit, dat de provinciale autoriteit bevoegd was tot executie van het plakkaat. Hoe het ook zij, naar hun oordeel was het dwaasheid om aan te nemen dat, omdat de raad van state niet letterlijk was te vinden in het aangenomen regeringsstelsel, de verplichting van het domein niet ten volle zou moeten worden nagekomen en het domein zich dus in beter condite zou bevinden, dan ieder andere geestelijke tiendheffer. Het beginsel erkend zijnde, moest de verplichting worden nagekomen. Hierin behoorde verder de president niet te beslissen, aangezien men geen rechter mag zijn in eigen zaak.

Verder gaven zij aan Z.M. nog te kennen, dat opschorting van de uit te voeren werken belangrijke financiële nadelen met zich zou brengen. Dan veroorloofden zij zich de vrijheid hem er op te wijzen, dat zij weliswaar een circulaire hadden uitgevaardigd, doch daar hadden zij alle reden toe, omdat de president der domeinen zich buiten hun college om had gericht tot de gemeenten. Tot slot werd aangedrongen op een spoedige beslissing.

De koning stelde het adres op 22 Juni in handen van de president, zodat deze het mee kon nemen om het in 's-Hertogenbosch te bespreken. Vrijdag 25 Juni om half acht kwam de president in die stad aan. Al spoedig kwam de gouverneur zijn opwachting bij hem maken. Daarbij werd een afspraak gemaakt voor een besogne ter inleiding. De volgende dag gaf de gouverneur hem schriftelijk te kennen, dat de bijeenkomst zou plaats hebben op 't Hof tussen 5 en 6 uur. De president accepteerde de uitnodiging tegen half zes. Te voren bracht hij een tegenvisite aan de gouverneur. Deze deelde hem daarbij mede, dat de commissie van financiën uit

gedeputeerde staten de conferentie zou bijwonen. Deze kwam er nu als volgt uit te zien. Van de domeinen waren aanwezig de president Scholten, zijn commissaris Swaan en de directeur van de registratie en domeinen in Noordbrabant, Eckhardt. Van gedeputeerde staten waren aanwezig de heren Borret en Luyben, terwijl Linsen afwezig was. De president opende de vergadering met een korte toespraak, doch ging zeer spoedig tot het zakelijk gedeelte over, waarbij hij als basis stelde het plakkaat van 16 Januari 1778, en verder als uitgangspunt nam, dat het koninklijk besluit van 4 Juni gel-den had toegezegd om zaken te kunnen doen. De commissie uit gedeputeerde staten verklaarde zich gaarne bereid tot medewerking op deze basis. Zij zag enige zwarigheid in het vinden van een grondslag voor de begroting van de afkoopsommen. Dit werd erkend, doch er waren reeds vele gegevens verzameld, die tot bouwstoffen konden dienen. Dan maakte de commissie bezwaar tegen de surcheance der aanbestedingen. Hierover werd van gedachten gewisseld zonder tot een beslissing te komen. Voor het overige was men het met elkander eens, dat het domein ontlast diende te worden van het onderhoud, door het betalen van een som voor reparatie en het stichten van een fonds in elke gemeente, waaruit het jaarlijks onderhoud zou kunnen worden voldaan. De 28ste Juni kwam men weer bijeen. De commissie kwam terug op de surcheance van de aanbestedingen. De president echter verklaarde zich niet competent hierin te beslissen. Het koninklijk besluit van 4 Juni belette dit. Besloten werd zich nogmaals tot de koning te wenden. Hierop werden vastgesteld de navolgende dertien punten, welke verder als richtlijn zouden worden genomen.

- 1e. ¹⁾ dat omtrent de gedetacheerde Pastorien van de Kerkgebouwen, zoude worde geobserveerd de distinctie, tussen die, welke tot Geestelijke Corporaties welke de missie der Pastoors hadden, behoorden en omtrent welkers onderhoud men den Tiendheffer verpligt oordeelde, en

---

¹⁾ Ara. Kerkgebouwen nr. 497.

- dezulke voor welke, het eigendom van Gemeenten of andere zijnde, die verplichting niet bestond, ten ware bewijs van het tegendeel konde worden geproduceerd.
- 2e. dat de Kerken, Pastoriën enz., dominiaal eigendom zijnde, op eene onderscheidene wijze beschouwd en behandeld zoude worden.
  - 3e. dat indien mogt blijken, dat bij de overneming der Kerken, bijzondere kosten tot vergoting, verfraaijing enz. mogten zijn geimpendeert, deze niet tot lasten der Tiendheffers behoorden te komen, en dat om dit te onderzoeken de Gedeputeerde Staten de Gemeenten bij Circulaire zullen aanschrijven om een precise opgave hunner voorschotten, *terwijl op de wezenlijk en noodwendig gedane uitgaven, bij het eventueel arresteren van het quantum zou worden geattendeerd.*
  - 4e. dat de Kerkhoven en derzelven muurwerken *niet* tot dit onderhoud betrekkelijk zoude worden beschouwd, ten waare zulks uitdrukkelijk konde worden bewezen.
  - 5e. dat de nalatigheid in het verzuim der Fabrieken in het doen van derzelve Rekeningen en aanvraag de daar door *vermeerderde* reparatiekosten niet in aanmerking zoude worden genomen, maar de zaak beschouwd worde in den tegenwoordigen stand; het echter noodzakelijk gekeurd wordende dat Gedeputeerde Staten, die Fabrieken noodzaken om tot 1818 incluys te reekenen.
  - 6e. dat bij het arresteren van het quantum ook niet zoude geattendeerd worden, ofte in aanmerking komen die tienden onder het Fransch Gouvernement verkogt en de prijs van hetzelfde genoten, voor zoo verre dezelve zonder den last van onderhoud waren verkogt, alzoo zulks van geen aanbelang konde worden beschouwd.
  - 7e. dat wanneer zoude blijken dat de Fabrieken batige sloten van reekeningen in kassa hadden gehad, en die penningen niet tot reparatie gebruikten, het welk ten prejuditie der Tiendheffer was strekkende, daarop bij de behandeling der zaaken regard zoude worden genomen.
  - 8e. dat daar er met sommige Fabrieken eenige accoorden omtrent het onderhoud of schadeloosstelling daar voor bestaan, dezelve zullen worden getoetst aan art. 7 van het placaat A° 1778 en mitsdien na bevinding zullen stand houden of vervallen.
  - 9e. dat betrekkelijk die Kerden en Kapellen, als 'die van Aalst, Dommelen, Gestel en Blaarthem, Lierop, Nuune

en Klein Zunderd, welken buiten gebruik zijn, en voor zoo verre de protestantse Kerkgenootschappen aangaat geen herstelling vorderen, de Gedeputeerde Staten de Roomsche Catholijke Gemeente zullen aanschrijven of dezelve ook die tot noodwendig gebruik behoeven, ten einde daarvan des *neen* aan Z.M. een voordragt ter verkoop te doen, *zullende ten aanzien van het provenu en de ontheffing welke daaruit voor het Domein zou resulteren bij het bepalen der zaak het nodig regard geslagen worde.*

- 10e. Er zal ook behoorlijk onderscheid worde gemaakt, tusschen zoodanige gebouwen tot welkers onderhoud den Geestelijken Tiendheffer is verpligt en de zoodanige welke alleen door liberaliteiten van den Heer, Eigenaar enz. zijn onderhouden of ondersteund geworden.
- 11e. Men zal omtrent art. 1 der publikatie van A° 1778 alwaar het onderhoud der kerken bepaald word *ten platten lande*, dit zoodanig beschouwen, dat daar door die Gebouwen, welke zig in Steeden, *vestingen* zijnde, bevinden niet in aanmerking zullen komen, *Salvo Jure tertii.*
- 11e. daar er zig nog zommige Kerkgebouwen bevinden, waarover wel tusschen beide Kerkgenootschappen overeenkomsten zijn getroffen, dog welke nog niet 't zij geheel of ten deele ter executie zijn gebragt, *en nog met betrekking tot zoodanige gebouwen welke door R.C. gereclameerd zijn*, zullen Gedeputeerde Staten, daar van aan de Staatsraad President eene opgave doen, om daarvan het noodige gebruik te kunnen maken bij eene voordragt aan Z.M. om de vereffening derzelve nog hangende zaken aan Gedeputeerde Staten op te dragen, en
- 13e. daar het alhier slegts de verpligting van het *Domein* als partikulieren Tiendheffer aangaat, is het van uiterst belang, kennis te dragen der andere Tiendheffers, waarop de Fabrieken hun regt gaaf behouden, en het geen in mindering der dominiale verpligting moet strekken, en hoe zeer men daarvan wel globale opgaven heeft verkregen, zoo zullen echter Gedeputeerde Staten, ten einde daar van volkomen gecertioneerd te kunnen zijn, dit zoo *veel mogelijk* specifiek opgeven.

Tot slot vroeg de staatsraad nog hoeveel geld men dacht nodig te hebben voor onderhoud en herstel. De leden van gedeputeerde staten wisten hier niet op te antwoorden. Toch drong de

president aan op een globale opgave. In de volgende bijeenkomst verklaarde de commissie bij monde van Borret, dat dit niet te doen was, voor alle afzonderlijke opgaven binnen zouden zijn. Zij hadden slechts titulair toezicht en beschikten daarom niet over voldoende gegevens. Besloten werd daarop het bekende bedrag als globaal te beschouwen. Na bekendheid met alle gegevens zou het vatbaar zijn voor vermeerdering of vermindering. Dit zou in het rapport aan de koning tot uiting worden gebracht. De commissie maakte nog reserve ten aanzien van de administratie, of het kapitaal met de intrest ten hunnen name, dan wel ten name van de gemeente op het grootboek zou worden gesteld. In de bijeenkomst van 1 Juli werden onderzocht de staten, die men ter beschikking had. De commissie merkte op, dat deze zeer onvolledig waren. De president weet dit aan de circulaire van gedeputeerde staten van 28 Mei. Om tot een conclusie te komen en aan de koning althans approximatieve cijfers voor te leggen, bood hij aan voor jaarlijks onderhoud een som van f 10.000.— te vinden uit f 400.000.— grootboek schuld.

Dit achtte hij voldoende, aangezien uit de kerk-fabrieken zelf nog kwam een bedrag van f 7.000.—

Hierbij moesten dan nog geteld worden de leveringen in natura en de bedragen door andere tiendheffers verschuldigd. Te samen te stellen op f 5.000.—
f 22.000.—

Dit zou op 100 kerken — welk getal hij wel aan de hoge kant dacht — f 220.— per kerk maken.

Voor dadelijk herstel oordeelde hij de opbrengst van de tiend over 1819, zijnde f 100.000.—, voldoende.

De commissie wilde dit aanbod wel aanvaarden, maar alleen op voorwaarde, dat het als approximatief zou gelden. Verder gaf zij in overweging, om door oculaire inspectie elk geval zo nauwkeurig mogelijk te beoordelen. De staatsraad was hiervoor te vinden. Hij zou de koning adviseren

om de commissie uit gedeputeerde staten met de directie van de domeinen op te dragen, om binnen drie maanden alles nauwgezet op te nemen en af te werken. De commissie nam aan om deze voorstellen de volgende dag te brengen in de vergadering van gedeputeerde staten. Over zijn ervaringen in het Zuiden bracht de president op 9 Juli 1819 aan de koning rapport uit. Een generaal rapport, voor zo ver dat mogelijk was, werd ingediend 7 Augustus. De president verontschuldigde zijne onvolledigheid met de verklaring, dat als Noordbrabant en Gelderland niet hadden tegengewerkt, hij een volledig verslag had kunnen doen. Omtrent Gelderland had hij in Juni een afzonderlijk verslag uitgebracht, doch dienaangaande niets gehoord. In globale trekken gaf hij overigens een overzicht van het verloop van zijn werk. In het algemeen had hij over medewerking niet te klagen gehad. Vervolgens hield hij een betoog omtrent de oorsprong van de verplichtingen van het domein. Deze zocht hij in de naasting der geestelijke goederen en de vereniging van dezelve met het domein. Met de lusten waren ook de lasten overgegaan. Recht en billijkheid brachten mede, dat ofwel het onderhoud moest doorgaan, ofwel belanghebbenden worden schadeloos gesteld. Aangezien nu de ondervinding had geleerd hoe schadelijk het onderhoud door het domein was, en het daarbij prettiger moest zijn, voor de betrokken kerkbesturen om baas in eigen huis te zijn, stelde hij de volgende oplossing voor:

- 1e. aan de kerkbesturen uit te keren een bedrag in contanten, benodigd voor onmiddellijke reparatiën.
- 2e. op naam van ieder kerkgenootschap te stellen zodanige sommen werkelijke schuld als welker interesten gelijk stonden met het jaarlijks onderhoud.

Voor het eerste doel zou dan, Noordbrabant uitgezonderd, nodig zijn f 34850.— gelijk staande met het provenu van f 792000.— werkelijke schuld. Tot jaarlijks onderhoud f 10489.— zijnde gelijk aan f 419400.— werkelijke schuld. En dit volgens onderstaande specificatie.

Provincie	• dadelijk herstel	jaarlijkse toelage
Gelderland	f 13700.—	f 3020.—
Noord-Holland	„ 4350.—	„ 1600.—
Zuid-Holland	„ 2200.—	„ 750.—
Zeeland	„ 600.—	„ —.—
Utrecht	„ 3500.—	„ 3225.—
Vriesland	„ 1000.—	„ 400.—
Groningen	„ 3000.—	„ 325.—
Overijssel	„ 3500.—	„ 665.—
Drente	„ 3000.—	„ 500.—
	<u>f 34850.—</u>	<u>f 10485.—</u>

De afwikkeling van deze zaken had nog al wat voeten in de aarde. Op de eerste plaats toch werd dit rapport van president Scholten gezonden aan de minister van financiën. De minister oordeelde het wenselijk om dienaangaande het gevoelen in te winnen van de directeur-generaal der in- en uitgaande rechten en indirecte belastingen, omdat aan deze ambtenaar was opgedragen de zorg voor het domein.

Alleen adviseerde de minister de gelden te vinden uit de inkomsten van 1819, dan wel uit de verkoop van enige inschrijvingen. Dit geschiedde 20 Augustus 1819. Op 7 April 1820 was de directeur-generaal met zijn advies gereed. Hij zond de staten terug om deze in overeenstemming met de door hem gemaakte bedenkingen nader te onderzoeken en vervolgens met een behoorlijke ontwikkeling van alle gronden een nader voorstel te doen. De koning volgde dit advies op en retourneerde de stukken op 13 April aan de president. Deze zond ze op 7 Juni 1820 opnieuw in, met de verklaring, dat hij het rapport van de directeur-generaal met alle aandacht had geëxamineerd en aan de gronden, zo in zijn rapport van 7 Augustus 1819 voorkomende als aan de hem reeds bevorens geëxhibeerde en onderzochte bewijzen van het recht der op de daarbij gevoegde tabellen opgegeven kerkgebouwen tot onderhoud en reparatie van dezelfde, getoetst. Hij vertrouwde thans dat de inzage van de tabellen voor de koning voldoende zou zijn om zich te over-

tuigen, dat alle daarop vermelde kerkgenootschappen onbetwistbaar recht hadden om onderhoud te vorderen. Verder poogde hij in bijzonderheden het gevoelen van de directeur-generaal te weerleggen. Alvorens nader hierop in te gaan moet ik volledigheidshalve mededelen, dat er nog een parallel geval liep. Door gedeputeerde staten van Groningen was advies uitgebracht omtrent het onderhoud der kerken aldaar. Dit was doorgezonden aan de staatsraad directeur-generaal voor de zaken van de hervormde kerk. Hiervoor diende de staatsraad president der domeinen op 15 October 1819 van advies, waarna het dossier gesteld werd in handen van de directeur-generaal der in- en uitgaande rechten. Deze rapporteerde hierover op 4 Juli 1820 aan de koning, die de stukken bij apostille van 17 Juli 1820 nr. 3 weer aan president Scholten zond, ten einde van antwoord te dienen op de bezwaren van de directeur-generaal. Deze bezwaren waren in hoofdzaak dezelfde als die, welke in laatste instantie tegen het generaal rapport van 7 Augustus waren ontwikkeld. Uit de weerlegging van de staatsraad president der domeinen, Scholten, ingezonden 28 September 1820, weten wij hoe de directeur-generaal der in- en uitgaande rechten er over dacht. Deze hoofdamtenaar wees er op, dat er een groot onderscheid bestond tussen de reclames uit Noordbrabant en die uit de overige provinciën. Voor Noordbrabant bood het plakkaat van 16 Januari 1778 een hechte rechtsbasis.

Dit staatsstuk gold evenwel niet voor de overige provinciën. Betreffende de motieven, die voor de overige provinciën en inzonderheid Groningen golden, was hij van mening, dat in de aangehaalde resolutiën van de staten van Groningen van 25 Juli 1594, 17 Februari 1595 en 21 Februari 1597 niets stelligs was bepaald ten aanzien van het onderhoud der kerkgebouwen in Groningen. De president gaf gaarne toe, dat dit expressis verbis niet het geval was. Hij verklaarde dit uit het feit, dat de gebouwen eigendom waren van de staat en de gemeenten de gebruikers, met het notoir gevolg, dat de staat met het onderhoud belast bleef. De soeverein, alle

geestelijke goederen verkrijgende, moest zich met alles wat de eeredienst betrof belasten en dus ook de gebouwen, die hij alstoen verkreeg, onderhouden. Het gedrag der staten van Groningen gedurende twee eeuwen wees uit, dat zij dit ook als zodanig opgevat hadden.

Dan beweerde de directeur-generaal, dat door het ophouden van de Unie van Utrecht en het verbreken van het foederalisme alle daardoor aangegaane verplichtingen voor de nieuwe staatsinrichting waren vervallen. De president kon dit niet toegeven. Veranderingen in het algemeen staatsbestuur mochten nimmer voeren tot verkorting van rechten van derden. Hoedanig een staat ook moge zijn ingericht, zij is een persona moralis, die als zodanig steeds aansprakelijk is en blijft. Geen schokken, geen revolutie kunnen de verplichtingen van de staat veranderen of verminderen en het opgevolgd bestuur moet altoos de verbintenissen nakomen, welke het vorige wettig heeft aangegaan. Dit is een algemene grondregel van staats- en burgerrecht. Bewijs hiervoor wordt geleverd door het feit dat de provincie tot 1809 hare verplichtingen heeft nagekomen, niettegenstaande de scheiding van kerk en staat.

Verder merkte de directeur-generaal op, dat de verbintenissen tussen de onderscheidene provinciën onderling, vóór twee eeuwen aangegaan, nu nadat de provinciale souvereiniteiten waren ontbonden, niet meer konden geacht worden te bestaan. Al die rechten en verplichtingen waren overgegaan in de algemene souvereiniteit. Hieruit wilde hij afleiden, dat, daar de provincie Groningen zelve geen recht had om onderhoud voor de kerkgebouwen uit de algemene kas te vorderen, de zich aldaar bevindende kerkgenootschappen dit recht ook niet hadden. Hiertegenover stelde de president, dat ook deze redenering niet opging.

De verplichting van Groningen was van geheel andere aard. In 1594 ging Groningen bij capitulatie over. De geestelijke goederen werden aan de provincie gelaten onder gehoudenheid om in de behoeften van de eeredienst te voorzien.

Aan deze verplichtingen, door vele resolutiën bekrachtigd, bleef de provincie steeds onderhevig en toen zij bij de verbreking van de Unie een deel werd van de republiek, was deze gehouden om de verplichtingen te blijven nakomen, omdat zij, de voordelen van de vereniging genietende, ook voorzeker alle lasten, waartoe ieder deel te voren verbonden was, op zich moest nemen. Hij wees er op, dat de directeur-generaal terecht had gezegd, dat de provinciale domeinen staatsdomeinen werden. Daardoor toch stelde hij de plicht van de staat vast om alle vroegere provinciale verplichtingen na te komen.

Tot slot zal ik uit het betoog nog aanstippen, dat de directeur-generaal zich beriep op het decreet van 2 Augustus 1808 nr. 26. Ook hier trad de president hem tegemoet en hield hem voor dat alle verplichtingen tot onderhoud van kerken, welke, uit contracten met vroegere souvereinen aangegaan, voortvloeden, moesten blijven bestaan en worden nagekomen. Dit sterkte de president juist in zijn overtuiging dat de staat zich ook thans daaraan niet kon onttrekken. De directeur-generaal werd in kennis gesteld met het verweer van de president der domeinen, doch blijkens zijn verklaring van 15 December 1820 bleef hij bij zijn gevoelen en verwees hij de zaak op nieuw terug aan de president. Hier kwam het echter voorlopig niet terecht. Op 3 October was het rapport van de president gezonden aan de raad van state; op 22 December werd aan datzelfde college gezonden het rapport van de directeur-generaal. Dit college bracht op 15 Mei 1821 advies uit.

Hierin werd allereerst gewezen op het verschil van gevoelen tussen twee hoofdamttenren. De president meent een plicht tot onderhoud te zien. De directeur-generaal is van oordeel, dat het lang genoten onderhoud meer als een gunst is te beschouwen. Van het gouvernement kan dan ook niets anders worden gevraagd, dan de gebouwen in goeden staat te brengen en af te leveren. Hij zondert hiervan echter uit, die plaatsen, waar het domein tiendheffer is. Dit was het

verschil ten aanzien van het standpunt in het algemeen. Ten aanzien van Groningen bestond in het bijzonder dit verschil. De president was van gevoelen, dat de gelden aan de kerkbesturen betaald, berustten op afkoop in vroeger dagen gedaan. Deze vervielen daardoor onder de exceptie vervat in het decreet van 2 Augustus 1808. De directeur-generaal beschouwde ze niet als een contractuele verplichting, maar als een subsidie door de staten van Groningen destijds tot onderhoud van deze of gene kerk toegelegd. Waar thans alle kerkgenootschappen aanspraak hadden op dezelfde voorrechten, kon een fauteur van de eene boven de andere niet bestaan. De president had nog gepoogd deze gevoelens te weerleggen. Hij bleef bij zijn mening, dat de betalingsplicht van af 1814 bestond. Het achterstallige vóór 1814 hadden belanghebbenden moeten reclameren, langs den weg, die toen openstond voor allen, die vorderingen of lasten ten behoeve van het gouvernement hadden.

Na aldus de status questionis te hebben uiteengezet sloeg de raad van state een anderen weg in. Alles daargelaten, vroeg hij zich af of er een wettelijke basis was, waarop de verplichting van de staat kon worden gebaseerd. Hierop gaf hij zich een bevestigend antwoord en verwees daarbij naar artikel 194 van de grondwet van 1815, luidende: „De traktementen, pensioenen en andere inkomsten van welken aard ook, thans door de onderscheiden godsdienstige gezindheden of derzelve leeraars genoten wordende, blijven aan dezelve gezindheden verzekerd.” Hieruit concludeerde de raad, dat geen aanspraak kon worden gemaakt op en er dus geen verplichting bestond voor betalingen, die hoezeer te voren ook bestaan hebbende, bij de introductie der grondwet niet werden genoten. Dit voorschrift, dat in hoofdzaak overeenstemde met de bepalingen van de artikelen 136 en 137 der grondwet van 1814, moest geacht worden daarop te berusten, dat in een staat, in welke de grondwettelijke bepalingen gelijke rechten en bescherming toekenden aan alle godsdienstige gezindheden, de eigenaardige toestand bestond,

dat iedere gezindheid bleef genieten al hetgeen waarvan zij ten tijde van het aangaan van het maatschappelijk contract door de grondwet bevestigd, in het genot waren. Hiertoe nu moest de grondwet zich beperken, wilde zij voorkomen, sustinuen en twisten, die zouden ontstaan door reclames wegens hetgeen men onder vorige gouvernementen en onder andere staat van zaken had verkregen of verloren. De raad van state stelde daarom voor artikel 194 te nemen als criterium voor de verplichtingen op het domein rustende, met dien verstande, dat dit geen verandering zoude brengen in de verplichtingen, welke op het domein, voor zo ver het geestelijke tiendheffer was, rustten.

Dit in analogie met de particuliere geestelijke tiendheffers. Voorts onverminderd zodanige toelagen, als de koning in bijzondere gevallen zou goedvinden te accorderen. Op grond van deze rechtsbasis stelde de raad van state voor:

- 1e. de reclames van Groningen, die vóór de grondwet al niet meer werden betaald, af te wijzen.
- 2e. het onderhoud van de kerkgebouwen in de noordelijke provinciën, dat tot de inwerkingtreding van de grondwet van 1814 had geduurd, te handhaven, doch dit af te kopen op de wijze zoals was voorgesteld aangezien zulks voordeliger was.
- 3e. de scholen in orde te brengen, dezelve over te geven aan de gemeente en het onderhoud verder ten laste der gemeente te brengen.

De koning kon zich met dit advies verenigen, blijkens zijn besluit van 1 Juni 1821 nr. 21. Aan de staatsraad president der domeinen, Fannius Scholten, werd opgedragen om een nadere voordracht in te dienen, waarin met het bovenweergegeven advies rekening zou zijn gehouden. Na onderzoek der stukken vroeg de staatsraad op 21 Juli 1821 nog aan de koning o.a. of, waar het domein als geestelijk tiendheffer een kerk onderhield, dit buiten twijfel moest voortduren. De raad van state, die deze stukken 17 October 1821 ontving, adviseerde op 4 December 1821, dat dit inderdaad

de bedoeling was van het koninklijk besluit van 1 Juni 1821, welk advies op 9 December aan de president werd doorgegeven. In deze gevallen behoefde dus geen onderzoek plaats te hebben naar de oorsprong der verplichting, noch ook of het onderhoud wel in 1848 werd verzorgd door het domein.

Intussen had de president reeds op 12 November de gouverneurs van de betrokken provinciën in kennis gesteld met de gevallen beslissing en aan hen om nieuwe gegevens verzocht. Dit verzoek werd op 24 December herhaald onder medeling van de laatste beslissing van de raad van state. Ook de directeuren van de registratie in de verschillende provinciën had hij op de hoogte gebracht op 14 November. Hij verzocht om mede te werken met gedeputeerde staten ten einde te komen tot het afsluiten van contracten, gelijk er in Noordbrabant reeds 140 waren gesloten. Buitengewoon best vlotte dit blijkbaar nog niet, want op 11 Juli 1822 bracht hij de directeuren nog in herinnering zijn brief van 17 November en uitte hij de klacht, dat hij nog geen resultaten had bespeurd. Hij moest de koning toch eindelijk eens verslag uitbrengen. En, waar hij dit van Noordbrabant reeds had kunnen doen, terwijl daar meer aan de hand was dan in alle overige gewesten te samen, drong hij ernstig op aan, dat hem afdoende resultaten zouden worden bericht. Van de zijde der gewestelijke besturen, was er toch wel aandacht aan zijn verzoeken geschonken. Het verloop hiervan blijkt uit zijn interim-rapport van 28 Maart 1822. Bij koninklijk besluit van 22 Maart 1822 nr. 76 waren gedeputeerde staten van Gelderland en Utrecht gemachtigd om uit hun midden een commissie te benoemen om met de directeur der registratie bij locale inspectie de zaak op te nemen. In Holland, Zeeland, Overijssel, Groningen en Drente werd de uitvoering opgedragen aan de ambtenaren der registratie en domeinen. Intussen waren de gouverneurs ten dezen werkzaam geweest en hadden zij de president enkele mededelingen verstrekt. Deze legde hij op 28 Maart, verzameld in een rapportje, aan de koning voor. Beknopt was de inhoud als

volgt. Aan de gouverneur van Groningen was gebleken, dat ingevolge de richtlijnen gegeven bij het koninklijk besluit van 1 Juli 1821 nr. 21 geen der kerken bij de aannemingen der grondwet enig onderhoud of subsidie genoot. In de jaren 1808—1810 was de betaling der toelagen gestaakt. Hij kon echter enkele kerken voordragen voor onvermogen. In Friesland bleken twee kerken n.l. die van Hemelum en Haskerdijken eigendom van het domein te zijn. In Drente maakten kerk en pastorie te Assen en te Smilde, aanspraak op onderhoud. De gouverneur was echter niet positief in zijn verklaring omtrent de toestand in 1814. De president zou hieromtrent nadere inlichtingen inwinnen. Omtrent Utrecht waren nog geen juiste gegevens binnen gekomen. Gelderland, Overijssel, Zeeland, Noordholland en Zuidholland, waren allen nog meer of minder in gebreke gebleven met de inzending van gegevens op basis artikel 194 der grondwet.

Uit het vorenstaande is gebleken, dat in Noordbrabant de afkoop naar wens was verlopen. De commissie, door de koning benoemd bij besluit van 13 Augustus 1819 La. C. nr. 4, bestaande uit de heren J. Linsen, A. J. Borret, J. L. A. Luyben en Van Harenkarspel Eckhardt, kon wel is waar niet gereed komen op 15 October, gelijk was afgesproken. De grote hoeveelheid en de afgelegenheid van de te bezoeken plaatsen, in een zeer ongunstig seizoen wettigden deze vertraging ten volle. Er werd evenwel met spoed gewerkt en ter gelegenheid, dat de commissie van gedeputeerde staten en de directeur der registratie in Den Haag waren, konden deze een voorlopig rapport uitbrengen, dat door mr. F. Scholten op 31 Januari 1820 met zijn advies aan de koning werd voorgelegd. Hij maakte van deze gelegenheid gebruik om de koning er op voor te breiden, dat het nog al wat zou kosten, doch dat de cijfers hoewel hoog, toch rechtvaardig en voordelig waren. 93 Overeenkomsten lagen gereed. Voor dadelijk herstel eisten deze f 321.657.— en voor jaarlijks onderhoud f 13306.50. Deze bedragen zouden wel niet hoger

worden, dan respectievelijk f 400.000.— en f 15.000.—. Nu mochten deze bedragen hoog lijken, het jaarlijks bruto inkomen van de tienden in Noordbrabant bedroeg evenwel f 556.687. Hiérop ging hij een berekening maken. Hij wees er op, dat de opbrengst onzeker was. Kosten van heffing speelden hierbij een rol; ook de graanprijzen van de laatste jaren. In verband met dit alles moest men wel 15% als onzuiver voorstellen om de waarde van de hoofdsom te vinden, vooral als men deze op één jaar baseerde. Op deze hoge opbrengst was de contante waarde f 3.750.000.—. Hierop drukte dan de last van het onderhoud. Deze was moeilijk te begroten, doch werd zeker niet te hoog genomen, als deze op 10% werd gesteld, alzo op f 55668.70 à 5% = hoofdsom f 1.113.374. — Dit bedrag zou een koper van tienden zeker aftrekken. Alzo bijna een derde. Alsdan nu de gehele afkoop kon plaats vinden

door dadelijke storting van	f 400.000.—
en f 15000.— onderhoud = 600000 N.W.S.	
koers 44%	„ 264.000.—
	<hr/>
	totaal dus f 664.000.—

dan zou dit bij de voorgaande berekening reeds een besparing opleveren van f 449.374. Verder zou hieraan het voordeel verbonden zijn, dat er geen nieuwe lasten meer op drukten. Onvoorziene rampen konden het domein niet meer treffen. En als zijdelings voordeel werd gesuggereerd, dat f 400.000.— in specie, bloei zouden brengen in het gewest.

Vervolgens had de commissie nog de aandacht gevestigd op de baronie van Breda. Moest zij ook de tiendkerken aldaar bezoeken? De president legde de vraag aan de koning voor en merkte daarbij op, dat de Oranje's als heren van Breda over de „onbedingde souvereiniteit" van de Baronie met de raad en tienhove van Brabant vaak, en vooral in 1773 met veel klem van redenen wederzijds hadden ge-procedureerd.

De kwestie was steeds onbeslist gebleven. Hij was nu van oordeel, dat dit onderwerp slechts een speculatieve kwestie was geworden. Immers al konden zij ook beweren, dat hun tienden niet van geestelijke oorsprong waren, als ook, dat het plakkaat van 1778 niet van toepassing was in de Baronie, dan verviel deze argumentatie thans toch. De onderhoudsplichtige tiendheffende abdijen waren gesupprimeerd, die tienden aan het domein vervallen en bijgevolg ook was het domein uit die hoofde onderhoudsplichtig. Hij vroeg daarom machtiging om met de betrokken plaatsen te onderhandelen.

Hierna volgde op 11 Maart een volledig verslag van de Brabantse commissie. Ook dit werd persoonlijk overgebracht, opdat desgewenst de nodige toelichting mondeling zou kunnen worden verstrekt. De commissie wist duidelijk te maken, dat zij alle reden van bestaan had gehad. Door belanghebbenden toch was voor onmiddellijk herstel gevraagd f 810.776.—. De taxatie van deskundigen had het teruggebracht tot f 511.965.—, terwijl de commissie had bericht, dat met f 379.831.90 werd genoeg genomen. Ten aanzien van het jaarlijks onderhoud kon het op gelijk succes bogen. Dit was van f 27.401.— teruggebracht tot f 16.083.40, hetgeen overeenkwam met f 643.336.— aan nationale werkelijke schuld. De cijfers, waarop partijen tot elkander waren gekomen, konden in alle opzichten de toets der critiek doorstaan. Immers over de jaren 1794-1819, in vijf en twintig jaar dus, was er besteed $\pm$ f 900.000.— alzo per jaar ongeveer f 36.000.— per jaar. Verder waren de ingediende reclames onderzocht en geschift. Vlierde, Hoogezwaluwe, Lagezwaluwe, Made en Drimmelen waren afgewezen, omdat op deze het plakkaat van 1778 niet van toepassing was. Rukfen, Hoogerheide en Ossendrecht waren afgewezen, omdat zij gelegen waren in het Markiezaat van Bergen-op-Zoom, dat volgens artikel 3 van het plakkaat vrij was. Baardwijk en Wijk lagen tevoren in Holland en hadden geen tienden. Dorst moest worden beschouwd als een gevolg van Oosterhout.

Verder verdient uit het verslag nog te worden aangestipt dat in Soerendonk de katholieken de kerk, toen nog in het bezit der hervormden, reclameerden.

In Loon-op-Zand hadden beide gezindten zich afzonderlijk tot de koning gewend om toewijzing van de geheel vervallen parochiekerk. Hoewel Woensdrecht tot het Markiezaat behoorde, zou zich daar toch een geestelijke tiend bevinden.

Helvoirt reclameerde wel, doch moest nadere bewijzen overleggen. Beek en Donk, Escharen, Gemonde, Gassel, Liesel, Lit, Liemde, Mil en St. Hubert, Neerloon, Overloon, Stratum, Sambeek, Tilburg, Vlierden, Veldhoven, Vierlingsbeek en Wanrooi vereisten nader onderzoek, omdat de vorderingen verre van bewezen waren. In Gassel, Oudenbosch en Wouw bevonden zich drie pastorieën, waarbij het domein geïnteresseerd was. Bij schikking der kerkelijke aangelegenheden waren deze buiten gebruik te stellen en ten bate van het domein te verkopen. Betreffende de tienden, die in de Franse tijd waren verkocht met last van onderhoud, werd voorgesteld om de tegenwoordige eigenaars maar niet gerechtelijk te dwingen tot nakoming der verplichting. Zij vreesden dat de uitkomst toch negatief zou zijn. De baronie van Breda en het Land van Ravenstein, waar het huis van Oranje en de keurvorst van de Palts op thans nog voorhanden zijnde akten vaste jaarlijkse subsidiën of uit tienden, of uit andere domeingoederen tot onderhoud van kerken en torens hadden gevestigd of gegeven, had de commissie ongemoeid gelaten, omdat deze plaatsen, evenals die van de steden, in het volle bezit waren van hunne rechten. Tot slot moest de commissie nog bekennen, dat zij er niet in had kunnen slagen overeenstemming te bereiken in Etten, Oosterwijk, Asten, Kleinzundert en Drunen, zulks wegens de overdreven eisen van de reclamanten.

Aan de hand van dit rapport deed de president der domeinen op 28 Maart een voordracht aan de koning. Nadat deze hierop het advies van de overige administratieve instanties had ingewonnen, vaardigde deze zijn besluit van 18 April

1820 nr. 38 uit, waarbij acht en negentig contracten werden goedgekeurd en achttien aangehouden tot nader onderzoek van de verplichting. 2 Mei 1820 ontving de president de tekst van het koninklijk besluit. Diezelfde dag zond hij een afschrift aan de directeur der registratie in 's-Hertogenbosch met verzoek om gedeputeerde staten alvast daarmede in kennis te te stellen. Zelf deed hij dit bij schrijven van 5 Mei en op 8 Mei zond hij de acht en negentig contracten ter uitvoering aan de directeur der registratie.

Op 22 Juni deelde hij hem zijn zienswijze mede over de contracten, die waren aangehouden. Bij artikel 2 van het besluit van 18 April 1820 was bepaald dat een zorgvuldig onderzoek moest worden ingesteld naar de onderhoudsplicht van het domein. Naar bevind van zaken zouden onder hoge goedkeuring zo nodig andere contracten zijn op te maken. Hij voegde bij zijn schrijven drie staten. De eerste had betrekking op de plaatsen, waar de tienden destijds waren verkocht. Een opsomming van deze plaatsen gaf ik reeds. Vervolgens was er een aantal parochies, waar naast het domein particuliere tiendheffers bestonden. Deze zouden hun vrijstelling moeten bewijzen. Konden zij dit niet, dan moesten zij in de kosten bijdragen. In St. Michielsgestel $\frac{1}{12}$, Stiphout $\frac{1}{3}$, Zeelst $\frac{2}{5}$, Bakel $\frac{1}{3}$, Nunen $\frac{5}{9}$, Moergestel $\frac{3}{4}$, Rosmalen $\frac{5}{12}$ en Bokstel $\frac{3}{10}$. In ieder geval was men van gedachte dat particuliere tiendheffers moesten bijdragen te Erp $\frac{1}{5}$, Schijndel $\frac{2}{7}$, Dungen $\frac{1}{50}$, Ginneken $\frac{7}{25}$, Zon $\frac{1}{4}$, Bergeik $\frac{3}{4}$, Geldrop $\frac{1}{2}$, Reusel $\frac{1}{3}$, Lagemierde $\frac{1}{16}$, Hilvarenbeek $\frac{1}{3}$, Grootzundert $\frac{7}{29}$, Goirle $\frac{3}{16}$, Heesch $\frac{1}{3}$, Os $\frac{2}{3}$, Asten $\frac{3}{4}$, Geffen $\frac{1}{2}$, Waalwijk $\frac{1}{2}$ en Drunen $\frac{2}{3}$. Ten slotte was er nog een aantal kerkbesturen, die ook nog een beroep op het plakkaat van 1778 hadden gedaan en waar dientengevolge een nader onderzoek moest worden ingesteld.

Het waren:

Beek onder Prinsenhage, Dorst onder Oosterhout, Escharen, Gemonde, Gastel, Gassel, Hogerheiden, Helvoort, Liesel, Lit, Liemde, Mil & St. Hubert, Neerloon, Oudenbosch, Over-

loon, Stratum, Sambeek, Tilburg, Vlierden, Veldhoven, Vierlingsbeek, Wouw, Wanrooi.

Intussen was er ook gewerkt aan het in Januari ingediende interim-rapport, vooral wat betreft de vraag of met de gemeenten in de baronie Breda contracten mochten worden gesloten. De minister van Justitie en de staatsraad directeur-generaal der in- en uitgaande rechten en indirecte belastingen, berichtten op 11 November 1820 aan de koning, dat blijkens ingewonnen ambtsberichten reeds op 26 plaatsen in de baronie gelegen, contracten waren afgesloten krachtens het koninklijk besluit van 18 April 1820 nr. 36. Verder was bij besluit van 25 September 1820 nr. 71 ter uitvoering van de wet van 25 Mei 1816, S. 25 bepaald, dat over onderhoud en herstel der kerken, hetwelk moest geschieden uit de tienden aan Z. K. H. prins Frederik der Nederlanden afgestaan en in de rentambten Breda, Niervaart, Oosterhout, Steenberg, Zevenbergen en Zwaluwe gelegen, met de bestuurders dier kerken mocht worden onderhandeld. Hiermede waren alle bezwaren opgeheven en kon de heer Scholten vrijelijk doorgaan.

Voor zover er geen bezwaren tegen hadden bestaan, waren de contracten met bekwame spoed afgewerkt. Reeds op 29 November legde de directeur der registratie in Noordbrabant een lijst over van 114 overschrijvingen in het grootboek der nationale werkelijke schuld ten belope van f 283100,—. Als taxateurs hadden dienst gedaan de heeren Backx, Essens en Heersels. Deze declareerden voor hun kosten f 1608,—. Wat er van te zeggen? Voor taxatie van de reparatie van de St. Lambertus te Vugt door architect Heersels van Bokstel declareerde deze f 21,—. Gedeputeerde staten declareerden voor reis- en verblijfkosten voor Liemde, Enschoot en Kromvoort voor het afsluiten der contracten van afkoop f 174,—. Voor eenzelfde karweitje te Tilburg en Soerendonk werd f 309,— in rekening gebracht. Dit ging regelmatig zo door. Geen wonder dat de minister 23 Maart

1822 op ontvangst van een declaratie de vraag stelde of er niet eens een einde aan die commissie kwam?

Tot een interessante gedachtenwisseling gaf in die tijd aanleiding het verzoek van de Zeereerw. Heer A. Oomen, pastoor van Beek. Deze vroeg 5 December 1820 aan gedeputeerde staten om de kosten van de bouw van de kerk aldaar alsnog te nemen voor rekening van de tiendheffers. Het verzoek werd op 9 December 1820 om advies gestuurd aan de directeur der registratie te 's-Hertogenbosch. De directeur voelde er niets voor. Hij motiveerde zijn beslissing als volgt. Beek is een gehucht onder Prinsenhage gelegen. Voor deze parochie is de onderhoudsplicht afgekocht. Bijgevolg heeft het domein er geen enkele verplichting meer. Hier komt bij, dat het bisdom Antwerpen in 1796 Beek tot een afzonderlijke parochie heeft gepromoveerd. Nu staat er in het plakkaat van 1778, dat de verplichting der tiendenaars geldende is voor „de alstoen bestaande parochiekerken”. Als Beek en Prinsenhage nu een administratieve verbinding vormden, gelijk bijvoorbeeld Bavel en Ginneken, dan zou er sprake van onderhoudsplicht kunnen zijn, maar alleen als de parochie bestond voor 1778. Gedeputeerde staten konden zich oppervlakkig genomen wel met dit advies verenigen, maar bij nadere beschouwing verschilden zij toch van gevoelen met de directeur. 9 Februari 1821 berichtten zij deze, dat de tiendheffer, volgens het plakkaat ook gehouden was bij uitbreiding van het aantal gelovigen een nieuwe kerk te bouwen. Wel was overleg tussen geestelijke overheid en gouvernement nodig, doch dit geregeld zijnde, kon de tiendheffer zich niet onttrekken. Nu was deze kerk met voorkennis van het gouvernement gebouwd. Ergo. Op 12 Februari 1821 legde de directeur het geval voor aan president Scholten. Hij voegde er aan toe, dat Gassel onder Escharen en Ledeakker in dezelfde omstandigheden verkeerden. President Scholten stond afwijzend tegenover het verzoek van pastoor Oomen. 20 Februari 1821 deelde hij mede, dat het bouwen van nieuwe kerken niet overeenkwam met de woorden van het plakkaat „willende voorzien, dat de kerken

ten platten lande behoorlijk in staat worden gehouden". De president ging dus niet uit van de oorspronkelijke bestemming der tienden. Zijn tweede argument komt mij meer steekhoudend voor. Bij de bouw was uitdrukkelijk als conditio sine qua non voor de toestemming gevorderd „indien de verzoekers in staat bevonden worden daarvan alle kosten te dragen". Was bij de bouw een beroep op de tiendheffers gedaan, dan zou geen toestemming zijn verleend. Met dit advies was de poging van pastoor Oomen tot mislukking gedoemd.

Zoo ging het ook met anderen.

Na de groote vloed van contracten, kwamen geleidelijk nieuwe koninklijke besluiten los. Eenerzijds werd daarbij machtiging verleend tot het aangaan van overeenkomsten, anderen zagen zich echter in hun verwachtingen teleurgesteld tengevolge van een afwijzende beschikking. Zo werd bij koninklijk besluit van 2 April 1822 nr. 45 een aantal ontwerp-overeenkomsten goedgekeurd tot een bedrag van f 131900,—. Daar tegenover werd verklaard, dat er geen termen waren om onderhandelingen aan te knopen met Vlierden, Lagezwaluwe, Drimmelen, Rukfen, Baardwijk en Wijk, Tilburg, Maashees en Veldhoven. Ten aanzien van de eersten bestond er voor het domein niet de minste verplichting en in de laatstgenoemde plaats was geen kerk. Althans waren er tot nu toe geen termen om transacties aan te gaan met Ossendrecht, Hoogerheide, Woensdrecht, Liesel en Liemde. Aangedrongen werd op nader rapport omtrent de St. Pieter te Vugt. 11 Juli 1821 had de koning de reclame van Hoogezwaluwe reeds afgewezen. Bij besluit van 31 Januari 1823 nr. 102 werd de roomse gemeente te Dorsten in het bezit gesteld van de kapel. Voor het domein bestond er geen reden meer voor afkoop van onderhoud.

Hier dient vermeld te worden, dat er in het begin van 1823 verandering kwam in de opperste leiding van zaken. Bij de wet van 27 December 1822 S. 59 was opgericht een amortisatie-syndicaat, waarvan de leden benoemd werden 10 Januari

1823. Dit syndicaat werd in het volle bezit gesteld der domeinen en krachtens 4c dier wet werden aan het syndicaat mede alle verplichtingen overgedragen, die op de domeinen rustten. 1 Mei 1823 ging het beheer der domeinen aan het syndicaat over. ¹⁾ De staatsraad Jhr. Fannius Scholten werd intussen uitgenodigd, om deze aangelegenheid, die hij van de aanvang af zo zorgvuldig verzorgd had, tot het einde te willen behartigen. Hij stemde hierin toe. Hij ontving verder zijn orders van de permanente commissie uit het amortisatie-syndicaat gezeteld in het St. Jorishof te Amsterdam. De titel van F. Scholten werd: Staatsraad, belast met het vervolgen en ten einde brengen der hem opgedragen dominiale zaken.

Zo ging dan de staatsraad rustig door met zijn arbeid. Op 3 en 5 Juli was hij daarmede weer zover gevorderd, dat hij in staat was opnieuw rapporten uit te brengen aan de koning. Deze dankte hem op 8 Juli voor de toezending van de staten van Zuidholland, Noordholland, Noordbrabant en Utrecht.

Hierna volgden opnieuw enige besluiten waarbij enkele voorlopige overeenkomsten werden gesanctioneerd. Verder deelde de secretaris van de staat bij schrijven van 2 October 1824 nr. 107 op last van zijne majesteit mede, dat onderhandeld mocht worden over alle subsidiën tot onderhoud van kerken, genoten door Aduard, Boertange, Kloosterburen, Kolhorn, Delfzijl, Dokkum, Dorkwerd, Engelbert, Ezinge, Ferwert, Garnwert, Grootegast, Haren, Hoogkerk, Leegkerk, Littelbergt, Menkeweer, Midwolde, Niehove, Nieuwe- of Langakkerschans, Noordlaren, Obergum, Oude- of Bellingwolderschans, Rottum, Scharmer, Schildwolde, Stitswert, Tenboer, Tezinge, Veendam, Visvliet, Wagenborgen, Westebroek, Westerlee, Wittewierum. Voor al deze plaatsen kon, zoals gezegd over subsidie worden beraadslaagd. Ten laste van het domein konden zij echter niet komen, blijkens mededeling dd. 3 December, 1825 van de president der domeinen

---

¹⁾ Hk. Riemens. Het Amortisatie-syndicaat, p. 97.

aan de liquidatiecommissie. 12 Juni 1825 verklaarde de koning, dat er geen termen waren om te onderhandelen over afkoop van onderhoud voor de kerk van Assen en van Smilde. De overeenkomsten met Zierikzee, Tolen en Scherpenisse werden vervallen verklaard, omdat de geestelijke rente nog steeds werd voldaan door het domein, terwijl bij besluit van 19 Augustus 1825 nr. 159 de kerk te Haren bij Oosterwijk, tot dan toe bij de hervormden in gebruik, aan de katholieken werd gegeven, met alle lusten en lasten, waardoor het domein werd ontheven van de onderhoudsplicht.

Tegen deze tijd meende de staatsraad president Fannius Scholten, dat hij zijn werk wel kon beëindigen. Alles was nog wel niet afgewerkt, doch dat was buiten zijn schuld. De onwil van de gemeente- en kerkbesturen was oorzaak, dat de verzoeken van Gorssel, Kloetingen, Hemelum en Bergum niet konden worden afgedaan. De langgerekte onderhandelingen met Putten en Harderwijk waren nu afgesloten met voorlopige contracten, die hij bij zijn algemeen rapport van 28 November 1825 overlegde.

Omtrent Koog op Texel moest hij toen nog mededelen, dat hij nog niet overtuigd was van de onderhoudsplicht van het domein. Op 2 December 1825 nr. 128 deelde koning Willem mede, dat hij met genoeg kennis had genomen van het rapport van staatsraad Jhr. C. A. Fannius Scholten, houdende verslag van bijna de gehele afkoop van de hem opgedragen werkzaamheden.

Een overzicht van de uitkeringen aan de verschillende kerkgenootschappen gedaan, volgt thans met een generaal overzicht van de beschikbaar gestelde gelden en van de opbrengst der tienden.

BIJLAGE 1.

De staten generaal der vereenigde Nederlanden allen den geenen die deese sullen sien ofte hooren leesen, salut. ¹⁾

Nademaal seedert veelē jaren in het district van de generalitijt bysonder in Staats Braband, menigvuldige moeilykheeden ontstaen sijn, betrekkelijk de verpligtinge der geestelijke thiendheffers tot het bouwen, vernieuwen, repareeren en onderhouden der kerken met hetgeene daertoe behoord, ten platten Lande aldaar, en dat de bekende edicten oft ordonantien van de aartshertogen Albert en Isabella van den 28 Maart 1611 en 2 October 1613, op dat subject gemaakt, welke men sig meerendeels ook hier te lande in het reguleeren en decideeren der questien en disputen over die verpligtinge ontstaen, tot een rigtsnoer heeft voorgesteld, door hare keyserlijke en koninklijke majestijt sijn worden vernietigt en herroepen, en in plaats van de selve, ten aansien van Oostenrijks Braband en andere districten bij een nieuwe wet oft edict van den 25e September 1769 de verpligtinge van de gemelde geestelyke thiendheffers, tot het bouwen, vernieuwen en repareeren en onderhouden der voorschreeve kerken, met hetgeene daertoe behoord, merkelyk uytgebryder is verklaard, en het allesints ongerymd soude syn, dat de vreemde Roomsche geestelykhijd de thienden hier te Landen genietende, van dien opsigte van beeter condisie alhier soude wesen, dan in haar eyge vaderland. Soo ist, dat wij het selve overgemerkt hebbende en ten besten van onse goede ingesetenen en bevordering der ware gereformeerde Religie willende voorsien; dat de kerken ten platten Lande, tot de voorschreeve oeffening behoorlijk worden in staat gehouden, door diegeenen, tot welker verpligtinge sulcx behoord, na alvorens daerop ingenoomen te hebben de consideratien en het advijs van de eerste resideerende en andere Raden van den Rade van Leenhove van Braband en Landen van Overmaze resideerende alhier in den Hage, bij deliberatie van den Raad van State der vereenigde Neederlanden, hebben goedgevonden en verstaan, om eenmaal de Rechten op dat stuk insgelijks te bepaalen en door middel van een generale wet, de thiendens weeder te brengen tot haar primitive staat en destinatie, te

¹⁾ Ara, Statert generaal nr. 317.

ordonneeren, statueeren en te verklaaren, gelijk wij ordonneeren, statueeren en verklaaren bij desen, en sulx bij provisie voor sooverre het gemelde district van Staats Braband betreft.

Art: 1.

Dat de verpligting om te continueeren tot het bouwen, vernieuwen, repareeren, en onderhouden der kerken ten platten lande, en van de daaraan vast sijnde gebouwen, met al hetgeene daartoe gehoord, de predikstoelen, sitbanken, vloeren niet uytgesondert, mitsgaders toorens, voorsooveel deselve op de kerken oft daeraen vast staen, en van de thiendklok, schoon hangende in een tooren, die op sig selven en van de kerk afstaat in het district van Braband, is een last, weesentlijk aanklevende en leggende op de geestelyke thiendens, dat is, op alle thiendens int generaal en sonder onderschijd van wat aard, natuur oft qualijtjt deselve ook mogen sijn, en sonder dat tot de geestelykhijd derselve geeven oft neemen kan, oft die door geestelyke persoonen oft gestigten, dan bij laicale oft waereldlijke persoonen thans worden beseeten, oft op wat wijze deselve geacquireerd sijn, uijtgesondert alleen op soodanige thiendens, waarvan de possesseurs den rechten genoeg sullen konnen bewijsen, dat se nimmer in handen van geestelyke persoonen oft corpora geweest sijn.

Art: 2.

Wel verstaende nogthans, dat de eygenaars oft besitters van de soodanige thienden, als bij het voorgaende art. gesigneerd sijn, niet gehouden sullen sijn te dragen in de kosten tot hetgeen voorschreeve is, dan, nadat altoorens de inkomsten van de Fabricq oft andere kerkgoederen tot hetselve synde verordend oft geschikt, daartoe sullen weesen besteld, en mitsdien niet, dan subsidiaria, en alleen tot supplement van hetgeen aan de inkomsten van de Fabricq oft andere kerkgoederen soude moogen te kort schieten.

Art: 3.

En om alle disputen over den aard en gestelthyt der gemelde thienden geheel en al af te snyden en voor te koomen, lasten en beveelen wij alle en een ygelyk die sustineeren oft beweeren soude willen, dat de thiendens bij hun beseeten, nimmer in handen van geestelyke persoonen oft corpora geweest sijn, daarvan te doceeren, te weeten de inheemsche bin-

nen 4 maanden en de uytheemsche binnen 8 maanden na de publicatie deses, mitsgaders, dat sij tot dat eynde aen den Rade van Braband en Landen van Overmaze, resideerende alhier in den Hage, sullen moeten overleeveren alle soodanige documenten, stukken en beschijden, als sy tot fundament van soodanige sustinue sullen vermeenen te kunnen dienen, ten eynde bij gemelde Rade van Braband, na summierlijk ingenoomen te hebben de consideratien en het advis van den advocaat fiscaal van Braband over de gefundeerthijd oft ongefundeerthijd van deselve geoordeeld, en de plano sonder figuur van proces uytgewesen te worden, soo als bij deselve in goede justitie sal bevonden worden te behooren, met verdere last, dat desulke, die door gemelde Rade van Braband gefundeert in hare sustenue geoordeeld sullen mogen worden, gehouden sullen sijn, het gewysde van den raad van Braband binnen 2 maanden na dato, te doen registreeren, soo ten comptoire van den rentmeester der geestelyke goederen van het district, als ter secreterijje van de plaetse, waer onder hare thienden gelegen sijn, alles op poene, dat bijaldien de eygenaers oft besitters van soodanige thienden binnen de voorschreeve tijd van 4 en 8 maanden respectieve van het overleeveren oft doen overleeveren van hare documenten en beschijden als voren, sullen koomen te blyven in gebreeken, dat sij de voorscr. tijd overstreecken sijnde, in het vervolg daerover in rechten niet meer sullen worden gehoord, maar aen den last van contributie tot hetgeen bij art: 1. staat vermeld, voor onderheevig gehouden worden, en daarmede voor altoos gegraveerd sijn en blyven.

Art: 4.

Ingevalle, daar de thiendheffers, die de thienden genieten in den omtrek van een deselve parochie, elkanderen niet sullen kunnen verstaan, over de proportie, waer toe een yder syn aandeel tot het bouwen, vernieuwen, repareeren en onderhouden der kerken, en wat daartoe gehoord, als vooren behoort te contribueeren, sullen deselve gesamentlijk, en elk van hun hoofd voor hoofd, gehouden en verplicht sijn, provisione pro rato daertoe te furneeren, en behoudens aen de gesamentlyke thiendheffers de facultijt, om daarna, tusschen hun onderling te discutieeren de questie over yders aandeel in het bijzonder, en om het teveel gefourneerde te kunnen repeteeren.

Art: 5.

Bij aldien de verschuldigde thiendheffers op de eerste requisitie van officieren en regenten, als opperprovisoiren van de kerk in gebreken blijven, ten haren lasten en kosten, te laten doen de reparatien, restauracien en vernieuwingen, die uyt de revenuen der Fabricq goederen niet kunnen gevonden worden, soo sullen de voorscr. officieren en regenten, met overlegging van een staat der revenuen van de Fabricq en van de ordinaris lasten daar uyt betaalt wordende, en waar uyt teffens sal moeten blijken, hoeveel het sloth van de laast-gemelde kerke-reekening bedraagd, als meede van eene begrooting van kosten van de vereyscht wordende reparatien, restauratien oft vernieuwingen, daarvan bij request kennisgeeven aan den Raad van Staate, die het voorschreeve request stellen sal in handen van den rentmeester der geestelijke goederen van het voorschreeve district, met last, om oculaire inspectie te neemen, de thiendheffers oft derselver geauthoriseerdens daarop te hooren en ten spoedigsten aan den Raad te berichten, dewelke de saak daartoe gedesponeert vindende, den gem: rentmeester sal autoriseeren de vereyscht wordende reparatien, restauratien oft vernieuwingen publicq aen te besteeden, en het beloop daar van beneevens van alle de kosten, soo, die de regenten hebben moeten maaken, als die daar verder op gelooopen sijn, bij parate executie te verhaalen op de thiendens van den nalaatigen thiendheffer.

Art: 6.

Wijders statueeren en ordonneeren wij, dat alle costumen, usantien en gewoontens de ordonnantien oft reglementen van de aartshertogen Albert en Isabella van den 28 Maart 1611 en 2 October 1613, respective, mitsgaders alle andere reglementen, ordonnantien en resolutien bij ons, oft bij den Raad van State op het stuk vant onderhouden, repareeren en restaureeren der kerken, torens en thiendklokken succesvelijk gemaakt en genoomen, en deese eenigsints contrareerende, sullen sijn en worden gehouden voor gederogeed, als niet willende, dat deselve voortaan binnen onse voorschreeve Landen van applicatie oft gebruyk te sullen mogen worden gemaakt.

Art: 7.

Dat alle accorden, transacties oft andere conventien, hoe-

danig deselve ook souden mogen sijn, die in het toekomende tegens deese onse ordonnantie tusschen de thiendheffers en gemeentens ten platten lande, oft wie het ook soude mogen sijn, over het bouwen, vernieuwen, repareeren en onderhouden der kerken, en de daaraan vast sijnde gebouwen met hetgeen daertoe behoord, mitsgaders van de toorens en thiendklokken binnen voorschreeve onsen lande van Brabant mogten worden gemaakt en aangegaan sullen weesen wel, onbestaanbaar en van onwaarde, tensij deselve tot onderwerp mogten hebben het een oft ander bysonder geval, het geen tot andere gevallen in geen consequentie soude kunnen getrokken worden, en met onse voorkennis en approbatie oft met die van den Raad van State, mogte syn aangegaan.

Art: 8.

Dat de thiendheffers, welke sig zouden willen behelpen teegens eene gemeenten met eenig accord, transactie oft andere conventie, strekkende, om de parochianen oft ingeseetenen te verpligten, soo tot betaling der thienden, als tot voldoening van deese oft geene last, op die thienden leggende, onaangesien soodanige conventie gehomologeerd, oft door een rechterlyk gewijsde soude mogen sijn bekragtigd, sullen gehouden en verpligt sijn binnen den tijd van vier maanden soo inheemsche oft van 8 maanden, soo buytenlandsche sijn, na de publicatie deses, soodanige accorden, transacties oft andere conventien te vertoonen aan den Rade van Brabant voornt. ten eynde parthyen summierlyk gehoord, en ingenoomen synde de consideratien en het advijs van den advocaat fiscaal van Brabant over de validitijt en het effect van voorschreeve accord, transactie oft andere conventie bij denselven dienáangaande te worden gedisponeerd, soo als in goede justitie bevonden sal worden te behooren: verklarende wij, dat alle soodanige accorden, transactien oft conventien, die binnen den bepaalden termijn oft termijnen, niet als voorschreeve sullen wesen gepresenteerd, zullen gehouden worden voor nul, nietig en van onwaarde.

Art: 9.

Laastelyk ordonneeren en beveelen wij aan alle onse officieren en justiciere binnen den voorschreeve onsen lande van Brabant deese onse ordonnantie stiptelyk te agtervolgen en te doen agtervolgen, en in het bysonder aan onse rentmeesters der geestelyke goederen sorgvuldig agt te geeven,

dat de kerken met al hetgeen daertoe gehoord, mitsgaders de toorens en thiendklokken, sooals deselve respectivelyk hier vooren omschreeven sijn, onder het district hunner comptoiren gehoornde, in het vervolg in behoorlyken staat worden onderhouden, met verdere last, om sulks contraire bevindende, daarvan aan den Raad van State kennis te geeven. En opdat niemand van deese onse wille en meeninge ignorantie pretendeere, maar alle en een ijgelyk weeten moge, waarnaar sig te reguleeren, lasten en beveelen wij, dat deese alomme in onsen lande van Braband sal worden gepubliceert en geaffigeert ter plaatse daar sulx behoord en te geschieden gebruykelyk is.

BIJLAGE 2.

A F S C H R I F T

van de Expeditie van het Procès-verbal
van verkooping van de Tienden.

Departement
des Bouches du Rhin.

Arrondissement
de Nimegue
Commune
d'Overloon.

No. 1er
du Procès verbal d'expertise.

No. 47
du Présent Procès verbal
Affiche No. 2

Art. de l'affiche No. 47.

Procès verbal d'adjudication
des Dimes.

Première enchère et adjudication
définitive.

Décrets Impériaux des 20 Aout 1811 &
17 Mars 1812.

L'an mil huit cent douze le dix sept du Mois de août, à dix heures du matin, en exécution des décrets Impériaux des 20 Août 1811 et 17 Mars 1812, qui ordonnent la vente des dîmes du département des Bouches du Rhin, et qui en reglent le mode et les Conditions. Nous Préfet du département des Bouches

du Rhin accompagné de Pierre Etienne Boiteux, directeur de l'administration de l'Enregistrement et des Domaines, et de notre Secrétaire Général, avons fait annoncer qu'il allait être procédé à la réception des premières enchères pour la vente des dîmes ci-après désignées faisant le No. 47 de l'affiche spéciale No. 2, dont il a été donné lecture, laquelle affiche a été bien et dûment publiée et apposée dans les lieux prescrits par la loi suivant les certificats des Maires des Communes de tout le Département, lesquelles dîmes consistent en trois portions et doivent être perçues sur les terres, biens ruraux et autres objets ci-après désignés,

S a v o i r :

La Dîme Novale, la grande dîme de grains et la dîme Novale dans la franchise provenant du Prince d'Orange aboutissant levant la commune de Vierlingsbeek, midi la commune de Maashees et la bruyère, couchant la bruyère vers les tourbières, nord la bruyère d'Overloon, Laquelle dîme de la commune d'Overloon appartenant au Gouvernement français comme provenant de celui Hollandais, et formant un seul lot d'estimation, laquelle suivant le procès verbal de l'expert en date du 24 Mai 1812, enregistré à Bois le duc le 21 Juillet 1812 folio 122 R^o Caste 8 par Monsieur De Roon, qui a reçu un franc dix centimes, a été portée à la somme de vingt neuf mille six cent quarante six francs cinquante centimes, lesquelles portions de dîme seront adjudugées définitivement le 31 Août 1812 au plus offrant et dernier enchérisseur suivant l'affiche ci-dessus rappelée, sous les conditions suivantes:

Conditions Générales

Art. 1er.

L'adjudicataire jouira des objets spécialement énoncés par situation et consistance et déclarera les bien connaître ils lui seront vendus avec leurs servitudes actives et passives, franchises et quittes de toutes dettes et hypothèques rentes et rédevances foncières et droits quelconques conformément aux lois de l'Empire.

Art. 2.

Il jouira des dîmes comme elles appartiennent à l'Etat et comme les précédens propriétaires en jouissaient, sans garantie de consistance de produits, ni aucune que celles des tenans et aboutissans.

Art. 3.

Il laissera jouir quelques portions de terrains de l'exemption momentanée obtenue par plusieurs propriétaires pendant l'espace de temps qui reste encore à courir; ces objets compris dans les tenans et aboutissans appartiendront à l'adjudicataire après l'expiration des délais déterminés pour l'exemption ne sont pas comprises dans la vente les dîmes des terres Domaniales qui ont été affermées aux fermiers à condition qu'ils la percevaient à leur profit.

Art. 4.

Les enchères seront ouvertes sur une mise à prix de vingt cinq fois le revenu d'une année commune formée du produit effectif des 5 dernières années.

Art. 5.

Le prix de la vente sera acquitté en numéraire ou en rescriptions du trésor Impérial créées pour l'acquit des arrérages arriérés de la dette publique de la Hollande, dans le cas où l'adjudicataire voudrait solder le prix de son adjudication en rescriptions il sera tenu de payer deux pour cent en numéraire à compte du prix de la totalité de son adjudication.

Art. 6.

Le prix de l'adjudication des dîmes sera payé, au bureau des Domaines à Bois-le-Duc, par tiers, en numéraire ou en rescriptions savoir un tiers dans les 4 jours de l'adjudication: (ce tiers comprendra les 2 pour cent payables en numéraire suivant l'art. 5 ci-dessus:) un tiers dans six mois, et un tiers dans un an.

Art. 7.

Le 1er terme de payement qui sera fait dans les 4 jours ne payera point d'intérêts; mais ils seront dus à raison de cinq pour cent l'an pour chacun des deux autres termes.

Art. 8.

Tous les acquéreurs, qui voudront anticiper leurs payements, ne payeront point d'intérêts.

Art. 9.

S'il existe des baux de dîmes dont l'expiration n'est pas

encore arrivée, ces baux seront regardés comme résiliés à compter de cette année.

Art. 10.

Les acquéreurs des parties adjudgées avant le 1er août jouiront de la récolte, bien entendu qu'ils seront obligés d'exécuter les charges, clauses et conditions des adjudications du produit des dîmes, si elles ont eu lieu; et de rembourser les frais faits s'il en existe; à l'exception des petites dîmes, qui ayant été adjudgées en 1811 pour être perçues à la récolte de 1812 doivent encore être perçues par les adjudicataires de ladite année 1811.

Art. 11.

L'adjudicataire ne pourra réclamer le paiement de la dîme sur les terres domaniales qui en sont exemtes ou dont la dîme est comprise dans le bail du fermier; et les autres propriétés jouissant du même privilège ne seront pas comprises dans les adjudications. L'adjudicataire sera tenu de se conformer à cet égard aux procès-verbaux qui ont été rédigés pour la vente de la récolte de 1811. Il n'aura droit qu'à ce qui a été adjudgé dans cette année, excepté pour les terres jouissant momentanément d'une exemption ainsi qu'il est dit en l'art. 3.

Art. 12.

Si par la suite quelques portions de terrains sont endiguées, la dîme qui sera dûe appartiendra au Domaine, si toute fois les dits terrains n'étaient point assujettis à la dîme en 1811.

Art. 13.

Les adjudicataires domiciliés dans le département seront tenus d'élir domicile à Bois-le-Duc; et ils se soumettront à reconnaître comme bons et valables tous les actes qui seront faits au domicile par eux élu, dérogeant à cet égard à toutes lois à ce contraires. Les porteurs de procurations devront en justifier; elles seront passées devant notaire, dûment légalisées et seront annexées aux procès-verbaux.

Art. 14.

Le préfet de concert avec le directeur des Domaines se réserve d'exiger des adjudicataires, dont la solvabilité ne sera pas connue, bonne et suffisante caution tant du prix de

la vente que du montant des frais et autres droits quelconques laquelle sera obligée solidairement avec le principal obligé sans division ni discussion. La même obligation pourra être imposée aux commands ou amis.

Art. 15.

Les enchères seront d'abord ouvertes sur chaque lot de dîmes puis sur la totalité des lots de chaque commune; mais dans ce cas les enchérisseurs sur chaque lot partiel seront les seuls qui pourront concourir pour la totalité de la Dîme de la commune: et la somme totale des adjudications partielles servira alors de mise à prix; S'il y a enchère, l'adjudication sera faite en masse au dernier enchérisseurs; dans le cas de non-enchère les adjudications partielles seront définitives.

Art. 16.

L'adjudication sera faite à la chaleur des enchères et à l'extinction des feux et elle ne sera définitive que lorsqu'un dernier feu aura été allumé et sera éteint, sans que pendant sa durée il n'ait pas été fait aucune autre enchère.

Art. 17.

Les particuliers ne seront admis à enchérir qu'en justifiant par un certificat du Maire de la commune d'un domicile certain et qu'ils sont imposés au rôle de la contribution foncière personnelle et mobilière au lieu de leur domicile: à défaut de pouvoir faire cette justification ils devront déposer entre les mains du Secrétaire Général de la préfecture le 1er terme de paiement d'après la 1ère mise à prix: les mêmes conditions auront lieu pour ceux qui sont nommés commands ou amis.

Art. 18.

On n'admettra pas aux enchères ni à l'acceptation de commands ceux qui s'étant rendus adjudicataires de biens nationaux n'ont point acquittés les termes échus et les frais de vente aux échéances, ou qui ayant déjà subi l'événement d'une folle enchère n'auront pas payé depuis la somme dont ils sont restés débiteurs.

Art. 19.

On rejettera pareillement les offres de ceux qui sont en état d'ivresse.

Art. 20.

Tout adjudicataire pourra, dans les 24 heures de l'adjudication, faire des déclarations d'ami ou de commands aux termes des lois, sans que les particuliers en faveur desquels ces déclarations seront faites, soient tenus à un droit d'enregistrement autre que celui qu'aurait payé l'adjudicataire, pourvu toute fois que l'acte de déclaration de command soit déposé au bureau de l'enregistrement des actes civils dans les 24 heures, conformément au no. 24 paragraphe 1er de l'art. 68 de la loi du 22 frimaire an 7.

Art. 21.

L'acquéreur supportera la retenue du 5e pour tenir lieu de la contribution foncière que les propriétaires des terres assujetties à la dîme sont autorisés à faire suivant le décret impérial du 6 Janvier 1811, ou suivant toute autres formes quiseraient ultérieurement prescrites par Sa Majesté.

Art. 22.

Les adjudicataires seront tenus de payer en outre dans les 20 jours de l'adjudication les droits de timbre et d'enregistrement des procès-verbaux d'adjudications (: le droit proportionnel d'enregistrement est de 2 pour cent plus le décime par franc:) tous les autres frais demeurent à la charge du Domaine.

Art. 23.

A défaut de payement d'un ou de plusieurs termes les adjudicataires seront déchus de plein droit; dans ce cas ils seront tenus de payer les droits de timbre et d'enregistrement de leur adjudication, ainsi que les 2 pour cent fixés par le décret du 17 Mars 1812, qui dans aucun cas ne pourront être remboursés, et en outre le dixième du prix de l'adjudication; s'ils n'ont payé aucun terme, ou la 20me, si un ou plusieurs termes ont été acquittés: cette indemnité sera payée aussi en numéraire et non en récriptions, sans qu'il y ait lieu à restituer les termes échus; les intérêts du montant de l'adjudication seront compensés avec celui de la récolte qui reviendrait à l'adjudicataire déchû; lequel alors sera tenu de rembourser ce qu'il aurait touché de trop.

Fait et redigé à Bois-le-Duc le 29 Avril 1812.

Le Directeur de l'Enregistrement et des Domaines,
(Signé) Boiteux.

Vu et approuvé par Nous, Préfet du Département des Bouches du Rhin le 5 Mai 1812.

(Signé) FREMIN DE BEAUMONT.

Après quoi nous avons provoqué les offres des amateurs présents sur la somme de vingt neuf mille six cent quarante six frans cinquante centimes, et attendu qu'il n'a été fait aucune offre, nous avons ajourné le séance de l'adjudication définitive au 31 de présent mois.

Fait à Bois-le-Duc les dits jours, mois et an que dessus et ont signé avec nous le directeur de l'enrégistrement et des domaines et notre secretaire Général.

Le Directeur de l'Enrégistrement et des Domaines
(Signé) BOITEUX.

Le Préfet de Département des Bouches du Rhin,
(Signé) FREMIN DE BEAUMONT.

par le préfet,

Le Secrétaire Général
(Signé) I. LINSEN.

Enrégistré en debet folio 17 recto case 2 à Bois-le-Duc 1er septembre 1812.

Le Receveur de l'Enrégistrement
(Signé) ROON.

Et le dix-neuf du mois de Octobre mille huit cent douze à dix heures du matin accompagné de Monsieur Pierre Etienne Boiteux, Directeur de l'Enrégistrement et des Domaines et de notre Secrétaire Général nous étant rendus dans la Salle d'audience, nous avons annoncé que d'après la publication faite par l'affiche du 25 Juillet 1812 No. 2, apposée à cet effet dans les lieux préscrits par la loi ainsi qu'il est Justifié par les certificats des Maires des communes de ce Département, il allait être procedé à l'adjudication définitive des dites portions de dîmes provenant du Gouvernement Hollan-dais, et dont la consistance est plus au long détaillé dans la première crieé qui a eu lieu le dix sept du mois de Août 1812, enrégistrée en debet folio 17 Ro. Case deux 1e Sept Septembre 1812.

(Signé) C. DE ROON.

Ayant fait donner lecture des dites affiches, du procès-verbal de la première séance, des détails y portés sur la consistance des objets mis en vente, et des clauses charges et conditions y détaillées, nous avons ouverts les enchères sur la Somme de vingtneuf mille six cent quarante six francs cinquante centimes.

En conséquence nous avons fait allumer un premier feu, pendant la durée duquel il a été offert par les Sieurs Leopold de Sasse d'Yssel, propriétaire demeurant à Boxmeer et Pierre Théodore Bovens, Maire de Maashees Arrondissement de Nimegue, la somme de vingt neuf mille Sept cent quarante six francs cinquante centimes; pendant le second feu il a été offert par le Sieur ..... la somme de .....; pendant la troisième feu il a été offert par le Sieur ..... la somme de .....

Et il a été allumé un dernier lequel s'étant éteint sans qu'il ait été fait aucune enchère, Nous préfet sousigné avons adjugé aux Sieurs Leopold de Sasse d'Yssel, propriétaire demeurant à Boxmeer, et Pierre Théodore Bovens, Maire de Maashees, arrondissement de Nimegue, pour eux ou leur Command comme derniers enchérisseurs les dites portions de Dime designées au présent procès-verbal pour la somme de vingtneuf mille sept cent quarante six francs cinquante centimes aux clauses, charges et conditions portées au procès-verbal des autre parts.

Fait et rédigé en la Salle de la préfecture par Nous Préfet du Département des Bouches du Rhin en présence de Monsr. Boiteux, Directeur de l'administration de l'Enregistrement et des Domaines, qui après lecture faite à signé avec Nous, et les acquéreurs ont déclaré Savoir Signer.

(Signé) LEOPOLD DE SASSE D'YSSELT.

(Signé) PETRUS THEODORUS BOVENS.

Le Directeur de l'Enregistrement et des Domaines

(Signé) BOITEUX.

Le Préfet du Département

(Signé) FREMIN DE BEAUMONT.

Par le Préfet

Le Secrétaire Général de la Préfecture,

(Signé) I. LINSEN.

Enrégistré à Bois-le-Duc le vingt un 8.bre 1812 fol. 49
Case 4 à 6, reçu la somme de six cent cinquante cinq francs,
quatre vingt deux centimes, décime compris.

Le Receveur de l'Enrégistrement,
(Signé) ROON.

Pour copie conform
Le Secrétaire Général
de la Préfecture
L S (getekend) I. LINSEN.

Voor eensluitend afschrift
gegeven te Maashees den 12 May 1821
door

Den meden aankoper, houder
der Expeditie
THEOD. BOVENS.

Procès-verbal d'enchère	1.—
Droit du présent procès-verbal d'adju- dication définitive ...	595.20
Total	596.20
Décime	59.62
Total	<u>655.82</u>

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
1	18-4-1820 Nr. 38	Aalburg	k. t. p.	f 1500.—
2	„	Aalst	k. t. enz.	f 2500.—
3	„	Aarlerixtel	k. t. enz.	f 1000.—
4	„	Alem	k. enz.	f 800.—
5	„	Alem	t.	f 1200.—
6	„	Alphen	k. t. enz.	f 1000.—
7	„	Alphen	p.	f 600.—
8	2-4-1822 Nr. 45	Asten	k.	f 2000.—
9	„	Asten	t.	f 500.—
10	18-4-1820 Nr. 38	Baarle-Nassau	k. t. enz.	f 2000.—

k = kerk
t = toren
p = pastorie

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 7000.—	Herv.	Alle goederen afkomstig van de abdij St. Truyen thans domein.
f 5000.—	R.C.	Dominiale tienden, afkomstig van de geestelijke goederen van het kwartier Kempenland.
f 1000.—	Herv.	De tienden van het St. Catharina-kapittel te Eindhoven, thans eigendom van het domein in deze Gemeente.
f 2400.—	Herv.	De domeintiende genaamde de Hogenwegsche, Lagenwegsche, Rechtwegsche, Klaverkampsche en korenwaardsche tienden, benevens de smaltienden.
f 1000.—	Gem.	
f 4000.— ¹⁾	R.C.	De tienden afkomstig van de abdij van Tongerlo, thans domein.
f 2000.—	R.C.	
f 3200.—	R.C.	
f 1600.—	Gem.	
f 5000.—	R.C.	De tienden van de vorsten en de abdij van Thorn, bestaande, voor zooverre die onder Baarle Nassau gelegen in 21 klampen en 3 klampen vlastienden, thans domein. Vermits sedert de invoering der Fransche wetten in de zuidelijke provinciën des Rijks, de tienden aldaar zijn afgeschaff, heeft er sedert dat tijdstip geene verpachting derzelve meer plaats gehad, onder het territoir van het geinclaveerde Baarle Hertog gelegen, en uit dien hoofde sustineert men,

¹⁾ Zijnde tevens afgestaan het batig slot der inkomsten van de kerk, hetwelk is geschat op f 3000.— in de suppositie, dat de r.c.-gemeente aan de hervormden zal moeten uitkeren f 1500.— ineens en f 70.— jaarlijks.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
11	18-4-1820 Nr. 38	Baarle-Nassau	kapel	f 300.—
12	2-4-1822 Nr. 45	Bakel	k. t. enz.	f 4125.—
13	18-4-1820 Nr. 38	Bavel	k. t. enz.	f 2000.—
14	„	Beek en Donk	k. enz.	f 3000.—
15	„	Beek en Donk	t.	f 600.—
16	22-8-1823 Nr. 25	Beers	k. t. enz.	f 3000.—
17	18-4-1820 Nr. 38	Beers Middel en Westel	k. t. enz.	f 2000.—
18	2-4-1822 Nr. 45	Berchem	k. enz.	f 1200.—
19	„	Berchem	t.	f 1200.—
20	„	Bergeyk	k. t. enz.	f 1200.—

1) Toegestaan was f 6750.—, echter werd aan het kerkbestuur uitgekeerd f 22.50 aangezien de oneven som van f 50.— niet voor overschrijving vatbaar

den afkoop
tot jaarlijksch
onderhoud

Gezind-
heid

Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?

dat het domein, als vervangende den geestelijken tiendheffer, niet verder gehouden is, in het onderhoud te voorzien, als zoo verre de tienden onder Baarle-Nassau gelegen. gecalculeerd op drie vierde van het geheel.

- f 1600.— Herv.
- f 6750.—¹⁾ R.C. De grove of korentienden aldaar gedeeltelijk afkomstig van de Duitsche orde, Commanderie Gemert, gedeeltelijk van de abdij van Echternach, thans aan het domein.
- f 3000.— R.C. De graduale tiend en de tiend van het kapittel van Thorn; thans domein.
- f 3000.— R.C. De grove of korentienden.
- f 1400.—²⁾ Gem.
- f 5000.— R.C. Domeintienden voor eenige jaren verkocht.
- f 6000.— R.C. De domeintienden aldaar als zijnde van geestelijke origine a.d. van het kapittel van St. Pieter te Oorschot $\frac{2}{3}$ en voor $\frac{1}{3}$ het gemeene land n.l. twee klampen novaliatienen.
- f 1600.— R.C. De tienden, waaraan het domein voor $\frac{1}{3}$ gedeelte en een tiend genaamd het kostertiendje.
- f 800.— Gem.
- f 5000.— R.C. De kerkhofsche, Bergerheidesche en Eikereindsche tiendklampen voor $\frac{2}{5}$ gedeelten, afkomstig van de abdij St. Jacob te Luik.

was. 50 tegen koers van 45% = f 22.50 in contanten en f 6700.— wegens overschrijving op grootboek.

²⁾ Benevens de afbraak der groote kerk.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
21	18-4-1820 Nr. 38	Berlicum	k.	f 150.—
22	2-4-1822 Nr. 45	Berlicum	t.	f 150.—
23	18-4-1820 Nr. 38	Best	k. t. enz.	f 2000.—
24	11-5-1825 Nr. 128	Beugen	k. t. enz.	f 1600.—
25	18-4-1820 Nr. 38	Bladel	k. t. enz.	f 3000.—
26	„	Borkel-Schaft	k. t. enz.	f 1600.—
27	2-4-1822 Nr. 45	Boxtel	k.	f 18000.—
28	„	Boxtel	t.	f 2025.—
29	18-4-1820 Nr. 38	Boxtel	p.	f 300.—
30	„	Breugel	k. t. enz.	f 2500.—
31	„	Budel	k. t. enz.	f 1800.—
32	„	Chaam	k. t. enz.	f 2000.—
33	„	Chaam	p.	f 450.—
34	12-9-1824 Nr. 93	Cromvoirt	p. t.	f 3250.—
34a	23-10-1825 Nr. 41	Cuyk	k.	f 3000.—

¹⁾ Kerk enz. van Borkel f 1000.— en f 75.— jaarlijks.
Kerk enz. van Schaft f 600.— en f 50.— jaarlijks.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 3200.—	Herv.	De tienden in de gemeente afkomstig van de abdij van Bern.
f 2000.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	St. Odulphus, uit de tienden van het kapittel van St. Pieter afkomstig.
f 4000.—	R.C.	De pastorale domeintiende.
f 6000.—	R.C.	Vier klampen tienden door het domein geheven.
f 5000.— ¹⁾	R.C.	
f 11250.— ²⁾	R.C.	De dominiale tienden afkomstig van het kapittel van St. Pieter te Bokstel.
f 4500.—	Gem.	
f —.— ³⁾	Herv.	
f 4000.—	R.C.	De grove of korentienden te Breugel.
f 6000.—	R.C.	Alle tienden van Budel afkomstig van het O. L. Vrouw Munster te Aken, nu domein.
f 4800.—	Herv.	De tienden afkomstig van de abdij van Tongerlo, thans domein.
f 2000.—	R.C.	
f 2000.—	R.C.	
f 4000.—	R.C.	De tienden afkomstig van de vorst van Hohenzollern Sigmaringen en uit de pastorale domein tienden.

²⁾ Zie Bakel f 11200.— op grootboek en f 22.50 in contanten.

³⁾ Benevens de afstand der pastoriehuizinge, tuin enz.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
35	11—5—1825 Nr. 128	Cuyk	t. enz.	f 2000.—
36	18—4—1820 Nr. 38	Deurne	k. enz.	f 3000.—
37	"	Diesen	k. p.	f 2250.—
38	"	Diesen	t.	f 1300.—
39	"	Dinther	k. enz.	f 1850.—
40	2—4—1822 Nr. 45	Dinther	t.	f 700.—
41	18—4—1820 Nr. 38	Dommelen	k. t. enz.	f 2000.—
42	"	Dongen	k. enz.	f 2200.—
43	2—4—1822 Nr. 45	Drunen	k. t. enz.	f 5500.—
44	18—4—1820 Nr. 38	Dungen	k. t. enz.	f 4800.—
45	"	Duyzel	k. p.	f 1100.—
46	18—4—1820 Nr. 38	Duyzel	t.	f 300.—
47	"	Eersel	k. enz.	f 1000.—
48	"	Eersel	t.	f 300.—
49	"	Eindhoven	koor der kerk	f 1900.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 2000.—	Gem.	
f 6000.—	R.C.	
f 4400.—	R.C.	De dominiale tienden, zijnde van geestelijke origine, uitgezonderd eene klamp novalia-tienden.
f 2000.—	Gem.	
f 3200.—	R.C.	Grove en smalle tienden aan het domein behorende.
f 2000.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	De domeintienden afkomstig van de geestelijke goederen van het kwartier Kempenland.
f 8000.—	Herv.	De domeintienden in de gemeente geheven afkomstig van de commanderie van Braque.
f 6000.—	R.C.	Domeintienden en anderen.
f 6000.—	R.C.	De 10 klampen domeintienden voor $\frac{49}{50}$ en drie burgsche donk tienden van Isaak van Beusekom voor $\frac{1}{50}$.
f 4400.—	R.C.	De gezamenlijke dominiale tienden.
f 1200.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	De dominiale tienden aldaar.
f 1440.— ¹⁾	Gem.	
f 2000.—	R.C.	De inkomsten van het voormalig St. Catharina kapittel, nu domein.

¹⁾ Zie Bavel. Hier werd 45 % van f 40.— = f 18.— toegekend in contanten.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
50	12—9—1824 Nr. 93	Enschot	k. enz.	f 2000.—
51	22—6—1823 Nr. 137	Enschot	t.	f 500.—
52	18—4—1820 Nr. 38	Erp	k. t. enz.	f 2000.—
53	2—4—1822 Nr. 45	Escharen	k. t. enz.	f 650.—
54	18—4—1820 Nr. 38	Etten	k. enz.	f 3000.—
55	29—9—1821 Nr. 52	Etten	t.	f 3000.—
56	2—4—1822 Nr. 45	Gassel	k. t. enz.	f 250.—
57	18—4—1820 Nr. 38	Gastel Oud en Nieuw	k. t. p.	f 14400.—
58	29—9—1821 Nr. 52	Geertruidenberg	k. enz.	f 8500.—
59	„	Geertruidenberg	t. enz.	f 2600.—
60	2—4—1822 Nr. 45	Geffen	k. enz.	f 845.—
61	„	Geffen	t.	f 355.—
62	18—4—1820 Nr. 38 en 2—4—1822 Nr. 45	Geldrop en Zes gehuchten	k. t. enz.	f 7715.—
63	18—4—1820 Nr. 38	Gemert	koor der kerk	f 1000.—
64	22—6—1823 Nr. 137	Gemonde	k. t.	f 1500.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 3000.—	R.C.	
f 1000.—	Gem.	
f 3600.—	R.C.	De grove of korentienden.
f 3000.—	R.C.	
f 6000.—	Herv.	De tienden van de abdij van Thorn, thans domein.
f 4000.—	Gem.	
f 3000.—	R.C.	
f 10000.—	R.C.	De tienden aldaar afkomstig van de abdij van St. Bernard, thans domein.
f 10000.—	Herv.	
f 4000.—	Gem.	
f 1000.—	R.C.	
f 800.—	Gem.	
f 7700.—	R.C.	De helft van de tienden van groot- en klein Braakhuizen en de halve smaltiende onder Geldrop; verder de helft van de Hoogtiende, de helft van de Syzen Rooyische, de helft van de Rielsche en de helft van de Hulscher tiend gelegen in de zes gehuchten, afkomstig van de Commanderie der Duitse orde te Gemert en van het St. Catharina-kapittel te Eindhoven.
f 2400.—	R.C.	De grove of korentienden van Gemert afkomstig van de Duitse orde.
f 2400.—	R.C.	

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
65	18-4-1820 Nr. 38	Gerwen	k. t. enz.	f 800.—
66	„	Gestel- Blaarthem	k.	f 2000.—
67	„	Gestel- Blaarthem	t.	f 600.—
68	18-4-1820 Nr. 38	Gilze	k. t. enz.	f 3250.—
69	„	Ginneken	k. t. enz.	f 2376.—
70	„	Goirle	k. t. enz.	f 1625.—
71	„	Haren bij Megen	k. t. p.	f 1200.—
72	1-10-1825 Nr. 223	Haren bij Oisterwijk	t.	f 2500.—
73	18-4-1820 Nr. 38	Halsteren	k. t. p.	f 3000.—
74	„	Hapert	k.	f 2500.—
75	„	Hapert	t.	f 500.—

¹⁾ 4300 grootboek en 45 % van 20.— = f 9.— in contanten.

²⁾ 4800 grootboek en 45 % van 75.— = f 33.75 in contanten.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 4000.—	R.C.	De domeintienden afkomstig uit de geestelijke goederen in Peelland.
f 4000.—	R.C.	Toren en schip der kerk werden onderhouden uit de domeintienden van Gestel. Het Zuiderkoor door eigenaar van de hoeve Gagelbosch mr. W. v. d. Heide te Eindhoven. Het Oosterkoor door den eigenaar van het kasteel van Blaarthem en het Noorderkoor door den eigenaar eener hoeve, in eigendom bij den heer Demarmol te Brussel, herkomstig uit de geestelijke goederen van het kwartier Kempenland. Het gebouw is deerlijk vervallen.
f 1600.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	
f 4320.— ¹⁾	Herv.	De tiend van het kapittel van Thorn, de hooge en de middelbare tiend van Heusdenhout, de kleine tiend aldaar, allen thans aan het domein behoorende.
f 4875.— ²⁾	R.C.	Domeintienden en die van verschillende anderen.
f 3200.—	R.C.	Domeintienden.
f 2400.—	Gem.	Domeintienden binnen de Gemeente geheven.
f 4000.— ³⁾	R.C.	De helft der domeintienden aldaar.
f 2800.—	R.C.	De kerk, middel en Dalesche klampen, en de tienden van de abdij van Tongerlo afkomstig.
f 1200.—	Gem.	

³⁾ Benevens de afstand van het pastoriehuis.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
76	6—8—1825 Nr. 23	Haps	k. t. enz.	f 1500.—
77	18—4—1820 Nr. 38	Heerel	k. enz.	f 1200.—
78	„	Heesch	k.	f 3500.—
79	„	Heesch	t.	f 500.—
80	„	Helmond	k. t. enz.	f 5000.—
81	18—4—1820 Nr. 38	Helvoirt	k. p.	f 900.—
82	„	Helvoirt	t.	f 750.—
83	6—2—1821 Nr. 70	Helvoirt	p.	f 300.—
84	18—4—1820 Nr. 38	Hilvarenbeek	k. t. enz.	f 5833.33
85	„	Hoeven	k. t. p.	f 10900.—
86	„	Hogeloon	k. p.	f 1400.—
87	„	Hogeloon	t.	f 4000.—
88	„	Hogemierde	k.	f 5300.—

¹⁾ Benevens de pastorale goederen zijnde 3 perceelen land groot 2 bunder, 48 roeden, 26 ellen, 25 palmen.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezindheid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 5000.—	R.C.	Domeintienden.
f 3000.—	R.C.	
f 4000.—	R.C.	Domeintienden $\frac{2}{3}$ en die van J. J. van Veld-driel $\frac{1}{3}$.
f 1200.—	Gem.	
f 11000.—	R.C.	De gezamenlijke tienden afkomstig van de abdij van Postel.
f 4000.—	Herv.	Uit alle tienden en goederen onder Helvoirt en Oosterwijk aan de domeinen behorende en herkomstig van de abdij van St. Geertrui te Leuven.
f 1600.—	Gem.	
f 1000.— ¹⁾	R.C.	
f 9333.33 ²⁾	R.C.	De tienden van het kapittel van St. Pieter en van den proost van Maaseik, thans aan het domein, verder uit particuliere tienden.
f 8000.— ³⁾	R.C.	
f 5600.—	R.C.	De groote of straatsche klamp, kerkklamp, Heuvelsche klamp.
f 1400.—	Gem.	
f 4800.—	R.C.	De dominiale tienden aldaar, zijnde van geestelijke oorsprong, o.a. van de abdij van Averbode, uitgenomen een klamp novalia-tienden.

²⁾ 9300 grootboek en 15.— in contanten.

³⁾ Benevens de afstand van de pastorie.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
89	„	Hogemierde	t.	f 200.—
90	„	Hogemierde	p.	f 500.—
91	2—4—1822 Nr. 45	Hubert	k. t. enz.	f 1300.—
92	18—4—1820 Nr. 38	Hulsel	k. enz.	f 1000.—
93	18—4—1820 Nr. 38	Hulsel	t.	f 250.—
94	„	Kasteren	k. t. enz.	f 1500.—
95	„	Knegsel	k. t. enz.	f 1000.—
96	„	Kuyk Nieuw en Onzenoord	k. t. enz.	f 2200.—
97	„	Lagemierde	k. t. enz.	f 2812.50
98	6—4—1821 Nr. 81	Ledeakker	k. t. enz.	f 700.—
99	18—4—1820 Nr. 38	Leur	k. t. p.	f 3400.—
100	12—9—1824 Nr. 93	Liempde	k. t. enz.	f 2000.—
101	18—4—1820 Nr. 38	Lierop	k. t.	f 2700.—
102	„	Lierop	p.	f 300.—
103	„	Lieshout	k.	f 1900.—
104	„	Lieshout	t.	f 500.—

¹⁾ 5600.— op grootboek, benevens f 11.25 in contanten.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 1200.—	Gem.	
f 2000.—	R.C.	
f 5000.—	R.C.	
f 2000.—	R.C.	De dominiale tienden aldaar.
f 800.—	Gem.	
f 3400.—	R.C.	
f 2000.—	R.C.	De domeintiende.
f 5000.—	R.C.	De geheele tienden in die gemeente geheven wordende.
f 5625.— ¹⁾	R.C.	De dominiale tienden aldaar, zijnde van geestelijke oorsprong, uitgenomen een klamp novalia-tienden.
f 2800.—	R.C.	
f 8000.—	Herv.	De tienden van de abdij van Thorn thans domein.
f 1000.—	R.C.	
f 4000.—	R.C.	Alle tienden van Lierop, afkomstig van de abdij van Postel, nu domein.
f 2000.—	R.C.	
f 4000.—	R.C.	De grove of korentienden, afkomstig van de abdij van Postel.
f 1200.—	Gem.	

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
104a	12—11—1825 Nr. 153	Linden	k. t. enz.	f 1500.—
105	2—4—1822 Nr. 45	Lith	k. enz.	f 1000.—
106	2—4—1822 Nr. 45	Lith	t.	f 500.—
107	9—4—1822 Nr. 76	Loon op Zand	k.	f 9000.—
108	„	Loon op Zand	t.	f 1200.—
109	17—1—1825 Nr. 35	Made	k. p.	f 5500.—
110	18—4—1820 Nr. 38	Maarheze	k. t. p.	f 2000.—
111	18—4—1820 Nr. 38	Maren	k. t. enz.	f 2500.—
112	18—4—1820 Nr. 38	Mereveldhoven	k. t. enz.	f 2000.—
113	2—4—1822 Nr. 45	Mill	k. t. enz.	f 3000.—
114	18—4—1820 Nr. 38	Mierlo	k. t. enz.	f 2000.—
115	2—4—1822 Nr. 45	St. Michielsgestel	k. t. enz.	f 5775.—
116	„	Moergestel	k.	f 2000.—

¹⁾ Benevens het pastoriehuis.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 4000.—	R.C.	Uit de domeintienden herkomstig van den Huize Hohenzollefn.
f 4000.—	Herv.	
f 1000.—	Gem.	
f 8000.—	R.C.	Uit de domeintienden in 7 klampen binnen de gemeente geheven wordende.
f 3000.—	Gem.	
f 10000.—	Herv.	De domeintienden gelegen onder Made-Drimmelen.
f 3600.—	R.C.	De tienden afkomstig van het kapittel van het St. Catharina-kapittel te Eindhoven, nu behoorende aan de heeren Wesselman en van Wijk.
f 2000.—	R.C.	De domeintienden te Maren geheven en wel $\frac{1}{3}$ uit het gemeene land en $\frac{2}{3}$ uit het domkapittel St. Lambertus te Luik afkomstig.
f 2400.—	R.C.	
f 5000.—	R.C.	
f 4000.— ¹⁾	R.C.	De domeintienden afkomstig van de episcopale goederen te 's-Hertogenbosch en van de abdij van Tongerlo.
f 4000.—	R.C.	Tienden van de domeinen en van particulieren.
f 4000.—	R.C.	De dominiale tienden aldaar, zijnde van geestelijke oorsprong, uitgenomen eene klamp novalia-tienden.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
117	„	Moergestel	p.	f 800.—
118	2—4—1822 Nr. 45	Moergestel	t.	f 800.—
119	„	Neerloon	k. t. enz.	f 700.—
120	18—4—1820 Nr. 38	Nederwetten	k.	f 1200.—
121	„	Nederwetten	t.	f 350.—
122	„	Netersel	k. t. enz.	f 2000.—
123	„	Nispen	k. t. enz.	f 5000.—
124	„	Nistelrode	k. enz.	f 2400.—
125	„	Nistelrode	t.	f 600.—
126	„	Nuland	k. enz.	f 2800.—
127	„	Nuland	t.	f 800.—
128	„	Nunen	k. enz.	f 3500.—
129	„	Nunen	t.	f —.—
130	„	Oedenrode St.	k. t. enz.	f 4000.—
131	„	Oedenrode St.	k.	f 600.—
132	„	Oedenrode St.	t.	f 1300.—

¹⁾ Onder bepaling, dat de r. c. kerkenraad zal blijven onderhouden het gedeelte der kerk door de hervormden gebruikt en alle schade daaraan zal herstellen.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 2400.—	R.C.	
f 2200.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	
f 2800.—	R.C.	De gezamenlijke domeintienden, afkomstig van het convent van Hooydonk.
f 1000.—	Gem.	
f 5000.—	R.C.	Drie dominiale tiendklampen.
f 6000.— ¹⁾	R.C.	De domeintienden aldaar afkomstig van de abdij van Tongerlo.
f 4400.—	R.C.	
f 1600.—	Gem.	
f 6000.—	Herv.	Tienden van de domeinen in de gemeente Nuland.
f 2400.—	Gem.	
f 4000.— ²⁾	R.C.	De halve tienden van Boost en Opwetten afkomstig van de kanunniken van Cortenhoven, thans aan het domein als ook uit de tienden van Nunen, competeerende aan den heer Massing.
f —.—	Gem.	
f 6000.—	R.C.	Alle grove of korentienden.
f 2400.—	Herv.	
f 1600.—	Gem.	

²⁾ Benevens afbraak der ingevallen kerk.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
133	18-4-1820 Nr. 38	Oerle	k. t. p.	f 3500.—
134	„	Oirschot	k. enz.	f 9000.—
135	„	Oirschot	t.	f 2000.—
136	„	Oostelbeers	k.	f 2000.—
137	„	Oostelbeers	t.	f 500.—
138	„	Oostelbeers	p.	f 250.—
139	„	Oosterhout	k.	f 5000.—
140	„	Oosterhout	t.	f 2000.—
141	17-4-1821 Nr. 95	Oisterwijk	k. t. enz.	f 15000.—
142	17-1-1821 Nr. 35	Oisterwijk	p.	f 500.—
143	6-4-1821 Nr. 21	Oploo	k. en t.	f 1000.—
144	18-4-1820 Nr. 38	Opwetten	kapel	f 200.—
145	„	Oss	k.	f 3000.—

1) Benevens afbraak der oude parochiale kerk.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 6000.—	R.C.	De domeintienden aldaar, zijnde van geestelijke origine, o.a. van de abdij van Postel, uitgenomen een klamp novalia-tienden.
f 14000.—	R.C.	St. Pieter en Lieve Vrouw, de domeintienden, als zijnde van geestelijke origine, o.a. van het kapittel van St. Pieter aldaar, uitgenomen vijf klampen novalia-tienden.
f 4000.—	Gem.	
f 3400.—	R.C.	De domein-tienden aldaar, zijnde van geestelijke origine.
f 1600.—	Gem.	
f 2000.—	R.C.	
f 8000.—	R.C.	Drie en zestig klampen tienden onder Oosterhout aan het domein behorende.
f 3000.—	Gem.	
f 10000.— ¹⁾	R.C.	Domeintienden afkomstig van de gewezen abdij van St. Geertrui te Leuven, geheven in de gemeente Oosterwijk, Heukelom, Berkel en Udenhout.
f 1000.—	Herv.	
f 4000.—	R.C.	
f 1440.— ²⁾	R.C.	De domeintienden.
f 4000.—	R.C.	Domein- en particuliere tienden, in Oss geheven, afkomstig van de abdij van Echternach.

²⁾ f 1400 grootboek en f 18.— in contanten.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
146	„	Oss	t.	f 500.—
147	„	Oudenbosch	k. t. enz.	f 6500.—
148	30—10—1821 Nr. 85	Overloon	k. t.	f 1000.—
149	6—4—1821 Nr. 81	Princenhage	k. t.	f 4000.—
150	2—4—1822 Nr. 45	Reusel	k. t. p.	f 3000.—
151	18—4—1820 Nr. 38	Riel	k. t. p.	f 4000.—
152	6—4—1821 Nr. 81	Riethoven	k.	f 1500.—
153	„	Riethoven	t.	f 300.—
154	18—4—1820 Nr. 38	Rosendaal	p.	f 500.—
155	2—4—1822 Nr. 45	Rosmalen	k.	f 2000.—
156	„	Rosmalen	t.	f 500.—
157	„	Rijckevoord	k. t. enz.	f —.—
158	6—4—1821 Nr. 81	Rijen	k. t. enz.	f 2500.—
159	6—4—1821 Nr. 81	Rijsbergen	k. t. enz.	f 4000.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 1000.—	Gem.	
f 6800.—	R.C.	De tienden gelegen in de gemeente van den Oudenbosch, behoord hebbende aan de abdij van St. Bernard; thans domein.
f 4500.—	R.C.	
f 6000.—	R.C.	De dominiale tienden aldaar, afkomstig van de abdij van Thorn en van de bisschoppelijke en geestelijke goederen van 's-Hertogenbosch.
f 6000.—	R.C.	De dominiale tienden aldaar en die van H. J. F. van de Ven te 's-Hertogenbosch.
f 5600.—	R.C.	De tienden afkomstig van de abdij van Tongerlo, thans domein.
f 3200.—	R.C.	De gezamenlijke domeintienen, gedeeltelijk afkomstig van de abdij St. Jacob te Luik en gedeeltelijk uit de geestelijke goederen van Kempenland.
f 800.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	De domeintienen aldaar afkomstig van de abdij van Tongerlo.
f 3000.—	Herv.	Domeintienen onder Rosmalen.
f 1600.—	Gem.	
f 2000.—	R.C.	
f 5000.—	R.C.	
f 6000.—	R.C.	De domeintienen aldaar.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
160	2-4-1822 Nr. 45	Sambeek	k.	f 450.—
161	„	Sambeek	t.	f 2000.—
162	18-4-1820 Nr. 38	Schijndel	k. t. enz.	f 6000.—
163	8-7-1825 Nr. 113	Soerendonk	k. t. enz.	f 1500.—
164	18-4-1820 Nr. 38	Someren	k.	f 1200.—
165	„	Someren	t.	f 250.—
166	2-4-1822 Nr. 45	Son	k. t. enz.	f 1875.—
167	18-4-1820 Nr. 38	Sprundel	k. t. p.	f 5000.—
168	„	Steensel	k. enz.	f 4500.—
169	„	Steensel	t.	f 850.—
170	2-4-1822 Nr. 45	Stiphout	k. t. enz.	f 1800.—
171	„	Stratum	k. t. enz.	f 700.—
172	18-4-1820 Nr. 38	Strijp	k. t. enz.	f 2000.—
173	„	Terheiden	k. t.	f 5500.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 3000.—	R.C.	
f 3000.—	Gem.	
f 11000.—	R.C.	De groote of korentienden herkomstig van de voormalige theologische faculteit van Leuven, uit de particuliere en Nonnenbosche tienden.
f —.—	R.C.	De tienden afkomstig van het St. Catharina-kapittel te Eindhoven.
f 3600.—	Herv.	
f 1200.—	Gem.	
f 4500.—	R.C.	De grove of korentienden te Zon.
f 9000.—	R.C.	De tienden van het kapittel van Thorn, thans domein.
f 2400.—	R.C.	De gezamenlijke dominiale tienden.
f 1600.—	Gem.	
f 4000.—	R.C.	De pastorie-tienden aan het domein behorende, afkomstig van de geestelijke goederen van Peel-land.
f 2000.—	R.C.	
f 4000.—	R.C.	De vier klampen tienden aan het domein behorende, afkomstig gedeeltelijk van Z. M. den Prins van Oranje en gedeeltelijk van de abdij van St. Pieter te Cortenhoven.
f 8000.—	R.C.	Twaalf klampen geestelijke tienden aldaar, thans domein.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
174	„	Teteringen	k. t. enz.	f —.—
175	1—4—1825. Nr. 120	Tilburg aan het Heiken	k.	f 12600.—
176	22—2—1823 Nr. 176	Tilburg	t.	f 1500.—
177	18—4—1820 Nr. 38	Tongelre	k.	f 2000.—
178	22—6—1823 Nr. 137	Tongelre	t.	f 400.—
179	18—4—1820 Nr. 38	Ulicoten	k. t. enz.	f 300.—
180	„	Valkenswaard	k.	f 1900.—
181	18—4—1820 Nr. 38	Valkenswaard	t.	f 600.—
182	„	Veghel	k. t. enz.	f 5300.—
183	„	Veldhoven	p.	f 500.—
184	„	Veldhoven	t.	f 450.—
185	„	Vessem	k. t. enz.	f 1400.—
186	2—4—1822 Nr. 45	Vierlingsbeek	k. t. enz.	f 600.—
187	25—5—1822 Nr. 108	Vught	k.	f 3000.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 6000.—	R.C.	
f 8000.—	R.C.	Alle tienden onder Tilburg, uitgezonderd de helft van de novale tienden.
f 4000.—	Gem.	
f 6000.—	R.C.	De gezamenlijke tienden, voor $\frac{1}{3}$ afkomstig van het St. Catharina-kapittel te Eindhoven, voor $\frac{2}{3}$ van de abdij van Binderen.
f 1800.—	Gem.	
f 1000.—	R.C.	De tienden herkomstig van de vorsten en het kapittel van Thorn; thans domein. Verder als Baarle-Nassau.
f 5000.—	R.C.	De Delisharksche, Zeelbergsche en Geenhoven-sche klampen onder Valkenswaard, vroeger aan de abdij van Echternach, thans aan het domein behorende.
f 2000.—	Gem.	
f 6000.—	R.C.	De grove of korentienden aldaar.
f 2000.—	R.C.	De tienden afkomstig van de abdij van Postel.
f 1400.—	Gem.	
f 6000.—	R.C.	De tienden aldaar.
f 6000.—	R.C.	
f 4000.—	Herv.	St. Pieter; domeintienden van het kapittel van Cranendonck. St. Lambertus; domeintienden van de Duitsche orde.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
188	„	Vught	t.	f 5500.—
189	18—4—1820 Nr. 38	Waalre	k.	f 1000.—
190	„	Waalre	t.	f 1000.—
191	„	Waalwijk	k. t. enz.	f 2000.—
192	2—4—1822 Nr. 45	Wanrooy	k. t. enz.	f 1200.—
193	18—4—1820 Nr. 38	Westerhoven	k. t. enz.	f 3500.—
194	18—4—1820 Nr. 38	Wintelre	k. t. enz.	f 3000.—
195	„	Woensel	k.	f 3200.—
196	„	Woensel en Eckhart	t.	f 1300.—
197	„	Wouw	k. t. p.	f 12000.—

¹⁾ Benevens afbraak der parochiale kerk en toren.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 3000.—	Gem.	
f 4400.—	R.C.	De klampentienden van Waalre, genaamd de Heuvelsche, de dorps, de Loonder, de tiende van het hof en de smaltiende bevorens behoord hebbende aan de abdij van Echternach, nu aan het domein.
f 2400.—	Gem.	
f 4000.—	Herv.	Domeintienden gezamenlijk met die van den Heer van Waalwijk.
f 5000.—	R.C.	
f 5000.—	R.C.	De domeintienden der gemeente, afkomstig van de episcopale goederen van 's-Hertogenbosch, de geestelijke goederen van het kwartier Kempenland en van de abdij van St. Jacob te Luik.
f 3000.— ¹⁾	R.C.	De tienden aldaar. De tienden van Vessem en Wintelre behoorden voor $\frac{2}{3}$ aan de kanunniken van St. Pieter te Oorschot en voor $\frac{1}{3}$ aan het land: In 1813 zijn ze door het Fransche gouvernement verkocht aan de particulieren, die tot onderhoud aangemaand zijnde, dit weigerden.
f 5000.—	R.C.	
f 2000.—	Gem.	
f 8000.—	R.C.	De tienden der gemeente, afkomstig van de abdij St. Bernard, die gelegen in het land van Nassau onder Rozendaal, kerkelijk territoir van Wouw; de limitatietienden onder Kruisland, gemeente Steenberg; de derde schoof betreffende mede kerkelijk territoir van Wouw, alle welke tienden thans domein zijn.

Provincie NOORD-BRABANT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
198	13-6-1825 Nr. 48	Wouw	p.	f 1500.—
199	18-4-1820 Nr. 38	Zeelst	k.	f 1500.—
200	„	Zeelst	t.	f 300.—
201	20-9-1821 Nr. 52	Zundert (Klein)	k. t. p.	f 3500.—
202	18-4-1820 Nr. 38	Zundert (Groot)	k. t. enz.	f 4551.—

1) 6000 grootboek en f 31.5.— in contanten.
Benevens afbraak der bestaande kerk en toren, met last om een torentje of klokkenhuis te bouwen.

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
--	-----------------	--

f	—.—	Herv.	
f	4000.—	R.C.	De pastoriëtienden, de Hooydonksche en Bindersche klampen, de pastoriëtienden dienden eertijds tot onderhoud van den pastoor, de Hooydonksche klamp is afkomstig van het convent Hooydonk onder Nederwetten gelegen en de Bindersche van de abdij Binderen eertijds onder Helmond gestaan hebbende.
f	1000.—	Gem.	
f	4000.—	R.C.	De zoogenaamde abdij en pastorale tienden, benevens vier hoeven en landerijen, thans domein.
f	6069.— ¹⁾	R.C.	De geestelijke domeintienden aldaar, de tienden van den heer van Loenhoud en die welke thans behooren aan den heer Lacoste.

Provincie GELDERLAND

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
1	6—9—1823 Nr. 47	Aalten	Pastoriehuis aanhorige schuur en de brug over de beek	f 800.—
2	„	Afferden	Het dak van de buik der par. kerk	f 300.—
3	„	Almen	pastoriehuis	f 2000.—
4	„	Alphen	het dak van de buik der par. kerk	f 300.—
5	„	Altfort	het dak der par. kerk	f 1500.—
6	8—10—1824 Nr. 59	Apeldoorn	Schoolhuis op het Loo	f 3000.—
7	6—9—1823 Nr. 47	Beusichem	Pastoriehuis	f 1000.—
8	„	Buurmalsen	Parochiale kerk. toren en pastorie	f 2500.—
9	8—10—1824 Nr. 59	Deutichem	Nederduitse en Latijnse school- huizen	f 600.—
10	6—9—1823 Nr. 47	Didam	Pastoriehuis	f 2000.—
11	„	Dinxperloo	Pastoriehuis en aanhorige schuur	f 700.—
12	6—9—1823 Nr. 47	Dreumel	het schip der par. kerk	f 3000.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 4500.—	Herv.	
f 1000.—	R.C.	
f 4000.—	Herv.	
f 2000.—	R.C.	
f 2000.—	Herv.	
f 2000.—	Gem.	
f 4000.—	Herv.	
f 12000.—	Herv.	
f 12000.—	Gem.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	

Provincie GELDERLAND

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
13.	„	Erichem	Par. kerk, toren, f pastoriehuis en aan de kerk ver- bonden school- huis welk laatste is gemaakt van het voorm. koor der kerk en een gebouw met de- zelfde uitmaakt	1500.—
14	„	Eibergen	Pastoriehuis	f 1500.—
15	„	Gilselaar	id.	f 1700.—
16	„	Gorssel	id.	f 2000.—
17	8—10—1824 Nr. 59	Groenlo	Nederduits schoolhuis	f 600.—
18	6—9—1823 Nr. 47	Hengelo	Pastoriehuis en f aanhorige schuur	4600.—
19	„	Hummelo	id.	f 2000.—
20	„	Lathum	id.	f 1300.—
21	8—10—1824 Nr. 59	Lochem	Nederduits schoolhuis	f 600.—
22	6—9—1823 Nr. 47	Niftrik	Koor der par. f kerk	1200.—
23	8—10—1824 Nr. 59	Oldebroek	Schoolhuis en f aanhorige schuur te Hattermerwe- zep	1500.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
--	-----------------	--

f 8000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 4000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 4000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 4000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 4000.—	Gem.	
----------	------	--

f 4000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 4000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 5000.—	Herv.	
----------	-------	--

f 5000.—	Gem.	
----------	------	--

f 2000.—	R.C.	
----------	------	--

f 2000.—	Gem.	
----------	------	--

Provincie GELDERLAND

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
24	6—9—1823 Nr. 47	Puyflijk	Het dak der par. kerk	f 1500.—
25	„	Renkum	Par. kerk, toren, pastoriehuis	f 4500.—
26	8—10—1824 Nr. 59	Renkum	Kosteri en schoolhuis	f 1600.—
27	6—9—1823 Nr. 47	Ruurlo	Pastoriehuis en aanhorige schuur	f 2200.—
28	„	Sillevold	pastoriehuis	f 700.—
29	„	Steenderen	pastoriehuis	f 2000.—
30	„	Varsseveld	Pastoriehuis en aanhorige schuur	f 1000.—
31	„	Vorden	Pastoriehuis	f 2000.—
32	8—10—1824 Nr. 59	Vorden	Schoolhuis	f 1200.—
33	6—9—1823 Nr. 47	Wamel	par. kerk	f 3000.—
34	„	Warnsveld	pastoriehuis	f 1300.—
35	„	Winterswijk	pastoriehuis en aanhorige schuur	f 1200.—
36	„	Wijchen	par. kerk en pastoriehuis	f 2400.—
37	„	Zeddam	pastoriehuis	f 1600.—
38	6—9—1823 Nr. 47	Zelhem	pastoriehuis en aanhorige schuur	f 2000.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f —.—	Herv.	
f 10000.—	Herv.	
f —.—	Gem.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 5000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Gem.	
f 2000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	R.C.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	

Provincie GELDERLAND

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
39	„	Zutphen	Broederenkerk en daarbij beho- rende kosters- huisje	f 4500.—
40	8—10—1824 Nr. 59	Zutphen	Nederduitse schoolhuizen: 1. achter Grote of Walburgs- kerk; 2. achter de Broederen- kerk en La- tijnse school- huizen.	f 2500.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloëide de verplichting tot onderhoud voort?
--	-----------------	--

12000.— Herv.

12000.— Gem.

Provincie HOLLAND (Noordelijk gedeelte)

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
1	4-10-1823 Nr. 17	Egmond (binnen)	kerk en pastorie f te Egmond op den Hoef	1000.—
2	22-6-1823 Nr. 86	Egmond aan Zee	kerk en pastorie f	1580.—
3	13-10-1823 Nr. 84	Egmond aan Zee	toren op de herv. f kerk	105.—
4	22-6-1823 Nr. 86	Heilo	pastorie f	767.—
5	„	Koedijk	kerk en pastorie f	1070.—
6	13-10-1823 Nr. 84	Koedijk	toren op de herv. f kerk	1070.—
7	31-10-1823 Nr. 85	Nibbixwoud	Par. kerk	
8	„	Nibbixwoud	toren f	—.
9	22-6-1823 Nr. 86	Pancras St.	kerk en pastorie f	1256.—
10	13-10-1823 Nr. 84	Pancras St.	toren op de herv. f kerk	31.—
11	20-7-1823 Nr. 88	Urk	par. kerk, toren f en pastorie	2000.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 14000.—	Herv.	
f 11000.—	Herv.	
f 1000.—	Gem.	
f 4000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 1200.—	Gem.	
f 5000.—	Herv.	
f 1300.—	Gem.	
f 8000.—	Herv.	
f 1200.—	Gem.	
f 8000.—	Herv.	

Provincie HOLLAND (Zuidelijk gedeelte)

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
1	22—6—1823 Nr. 87	Cillaardshoek	par.kerk pastorie en schoolhuis	f 325.— f 1500.—
2	..	Loosduinen	par. kerk, toren en pastoriehuis	
3	..	Rhijnsburg	pastoriehuis	f 280.—

Provincie ZEELAND

1	13—7—1825 Nr. 55	Kattendijke	Ene subsidie van zestig Gulden Nederlands 's jaars tot onder- houd der kerk aldaar aan dez- elve door voorn, Staten van Zee- land bij Resolutie van 12 April 1698 toegestaan.	f 180.—
2	..	Maartensdijke St.	Ene subsidie van eenhonderd en vijftig Gulden Nederlands tot onderhoud der pastorie aldaar, waarin dezelve bij Besluit van Z. M. dd. 5 Juni 1815, Nr. 5 be- vestigd is.	f 180.—

den afkoop
tot jaarlijksch
onderhoud

Gezind-
heid

Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?

---

f 12000.— Herv.

f 16000.— Herv.

f 2400.— Herv.

f 2400.— Herv.

f 6000.— Herv.

Provincie UTRECHT

Num- mer	Datum en nummer K.B.	Naam der Gemeente	Aard van gebouw	Bedrag van tot herstel
1	24—6—1823 Nr. 15	Amerongen	pastorie	f 3600.—
2	13—6—1824 Nr. 75	Utrecht	par. Domskerk	f 10000.—
3	23—2—1825 Nr. 99	Utrecht	Domstoren	f 20000.—
4	13—6—1824 Nr. 75	Utrecht	Par. St. Janskerk	f 4500.—
5	„	Utrecht	St. Pieterskerk	f 900.—

Provincie VRIESLAND

1	20—8—1823 Nr. 36	Haskerdijken	kerk en toren	f 800.—
---	---------------------	--------------	---------------	---------

Provincie OVERIJSEL

1	31—10—1823 Nr. 85	Weerselo	kerk, toren, pas- torie en kosters- woning	f 2400.—
2	„	Windesheim	kerk, toren, pas- torie enz.	f 3000.—

den afkoop tot jaarlijksch onderhoud	Gezind- heid	Waaruit vloeide de verplichting tot onderhoud voort?
f 4000.—	Herv.	
f 66000.—	H.N.	
f 140000.—	Gem.	
f 34000.—	H.N.	
f 32000.—	H.W.	
f 5000.—	Herv.	
f 4000.—	Herv.	
f 8000.—	Herv.	

STAAT houdende globale opgave der door Z.M., bij onderscheidene Besluiten toegestane sommen aan onderscheidene Kerken Gembest in de N.Prov. zoo in kontante penningen als op het Grootb. N. W. Schuld, ter voldoening aan den inhoud der door Hoogstdenzelven goedgekeurde overeenkomsten aangegaan tusschen hen en het Domein tot afkoop van der Dom. verp. tot het onderhouden van kerken, torens, pastoriën, scholen, enz.

Volgnummer	Provincien	Toegestane sommen		Aanmerkingen
		in kontante penningen	op het Grootb. N. W. Schuld	
1	Noord-Brabant	f 481138.58	f 786300.00	
2	Gelderland	„ 71400.00	„ 141500.00	
3	Noord-Holland	„ 7809.00	„ 65700.00	
4	Zuid-Holland	„ 2105.00	„ 30400.00	
5	Zeeland	„ 480.00	„ 8400.00	
6	Utrecht	„ 39000.00	„ 276000.00	
7	Vriesland	„ 800.00	„ 5000.00	
8	Overijssel	„ 5400.00	„ 12000.00	
	Totaal	f 608132.58	„ 1325300.00	

AMORTISATIE-SYNDICAAT

Generale Staat van den opbrengst der Tienden in de Provincie Noord-Brabant,
over de jaren 1821 tot en met 1825, ingesloten

Kantoren	Opbrengst in guldens van f 106 ¹ / ₄ cents, over					Aanmerkingen
	1821	1822	1823	1824	1825	
Bergen op Zoom	20181.—	17959.50	25130.—	14776.—	16034.—	
Boxmeer	2140.—	1743.50	2448.80 ¹ / ₂	1783.—	1379.—	
Breda	36084.—	27500.—	42977.—	27379.—	27635.—	
Eindhoven	38741.—	27371.—	35721.50	24012.25	23076.25	
Grave	19331.—	17901.35	10188.—	7220.—	7528.—	
's-Hertogenbosch	8250.—	6159.—	8674.—	6600.—	6131.50	
Heusden	7930.—	7050.—	8327.—	6535.—	8359.—	
Klundert	15396.—	13529.—	16143.—	10123.—	14116.—	
Oedenrode (St.)	32996.25	25916.—	35141.50	25615.25	24213.—	
Oosterhout	17047.15	15212.—	19721.—	12372.15	13345.25	
Oss	14651.—	11304.—	16548.—	11746.—	10974.—	
Oudenbosch	33135.—	26622.—	34961.—	22360.60	23183.80	
Roosendaal	25207.—	21392.—	30193.50	17757.—	22548.—	
Tilburg	41875.—	32622.—	43554.—	33143.—	31318.—	
Zevenbergen	18972.—	10055.—	25537.—	15519.—	23376.—	
Zwaluwen	3872.—	3704.—	4901.—	3276.75	4399.—	
	335808.40	266040.35	360166.30 ¹ / ₂	240218.10	257615.80	

Register van Personen.

- Aa, v. d., ... *) , 157
 Aalberts, Jan, 66
 Aarts, G., 215
 Abeelen, Andreas, past., 91
 Adalbero, biss. v. Luik, 8—9
 Adriaens, Elisabeth, 145
 Adrichem, H. A. v., 151, 174
 Aelbregts, Engel wed. Lenard, 19
 Aelst, Henricus v., past., 216
 Aerie, Jan Janssens v., 93
 Aerts, Andreas, apost. vic., 143,
 145—148, 151, 161, 166, 173—174
 Albers, E. J., kap., 216—217
 Alberti, Mattheüs, past., 97
 Albertus O. Carm., fr., 100
 Albertus v. Oostenrijk, aartshertog,
 199, 231, 266, 269
 Alewijns, Anth. Adr., 208
 Alexander VII, paus, 123
 Alphen, Adrianus v., 169
 —, Antonius v., apost. vic., 111—
 112, 142—188 passim
 —, Barbara v., 169
 —, Dirk v., 144—145, 169
 —, Gerard v., 169
 —, Henricus Ant. v., 170
 —, Jacobus v., 169
 —, Jan Francis v., 169—170
 —, Johanna Maria v., 170, 187
 —, Laurens v., 169
 —, Maria v., 170
 —, Maria Elisabeth v., 170, 187
 —, Maria Margareta v., 170
 —, Margareta v., 170
 —, Theodorus v., 169
 —, Wilhelma v., 170
 —, Wilhelmus v., 144, 169—170
 Altenstadt: zie Schmidt
 Alva, hertog v., 37—39
 Amelis, Daniel, 22
 Ameyden, Geertruid v., 35, 49, 51, 86
 —, Margaretha v., 89
 Ancella, Francisca d', 202
 Ancelle, Marie d', 202
 Andreas a Matre Jesu O. Carm., P.,
 past., 99
 Andreas Crusius, biss., 96
 Angelus d'Ongnies, biss., 218
 Arents: zie Arnoldi
 Arkesteyn, J. J., 162
 Arnoldi, Hubertus, past., 83, 91
 —, Mattheus, past., 101
 Arnoldus, fr., convers, 5
 Arts, H., 224
 Backx, ..., 261
 Bacx, Johanna, priorin, 89
 Baell O. Carm., Maternus v., past.,
 97
 Baerll, Antonius v., 97
 Bar, Theobaldus v., biss., 11
 Bardoul, Joannes, 59
 Baronius, Caesar, 143
 Barten, Henricus, kap., 212
 —, J., past., 213
 Battum, Izaak, rentm., 66
 Beaumont, Fremin de, prefect, 171,
 277—278
 Beckers, Arnoldus, rector, 61
 Bedyx, Greg., past., 225
 Beeck, Agnes Cath. v., 69—70
 —, Maria v., 70
 Beek, Hub. v., pr., 225
 —, Petrus v., kap., 226
 Beelen, Joffr., 19
 Beers, Johanna v., 35, 53, 58, 61, 86
 Beier, Joannes, 138—140
 Bellotus, Franciscus, 140
 Berben, J., kap., 221
 Berckel, Angela v., 35
 —, Nicolaes Jzn. v., 20
 —, Jhr. Rutger v., 19, 34
 — (alias Boshuysen), Wilhelmina
 v., 35, 49, 86
 Berends, Mr. B., 136
 Berensberg, Joannes, abt, 24—25
 Berg, ... v. d., 217
 Bergaigne, H. de, hoogschout, 110
 Bergh, Hendrik v. d., graaf, 104
 Berkel, A. v., past., 212, 215
 Berlaer, Jan v., 24
 Bernst, G., kap., 216

*) schuilnaam v. Adr. Oomen.

- Bessela, relig., 214
 Beurden O.F.M., J. v., 220
 Beusekom, Isaac v., 287
 Beverwijk, J. v., maire, 171
 Beijnsens, G. kap., 152
 Biggelaar, Gerard v. d., 169
 —, Maria v. d., 144, 169
 Bigot, Baron C. v., hoogschout, 174
 Blom, Hendrik, 65
 Blommaert O. Carm., Godefridus, past., 98
 Bock von Patteren, Carolina von, 67
 —, Josephus von, 66/67
 —, Karel Fl. M. von, 67
 Boeckholt O. Carm., Columbanus, past., 99
 Boerkamp, Th. G., past., 217, 221
 Bogaard, Petrus v. d., past., 223
 Boisschot, Margaretha v., 5
 Boiteux, Pierre Etienne, 272, 276—278
 Bommel, Mgr. Corn. v., 157
 —, M. J. v., 164
 Bonifacius, biss. v. Lausanne, 6—7
 Boonaerts, Franciscus, 187
 Borret, A. J., 244, 247, 256
 Bosch, C. v. d., 214
 —, G. P. v. d., past., 217
 Boshuysen (alias v. Berckel), Wilhelmina, 35
 Boudewijns, A., 79
 Bovens, P. Th., burgem., 278—279
 Braak, . . . v. d., 217
 Braber, Oswald Alb., past., 97
 Brecht, Philips v., hoogschout, 107—108, 191, 197—198, 200, 203—204
 Broeck, Maria v. d., abdis, 190, 192—193, 197—200, 203
 Broegel, Joannes de, 84—85
 Broek, Matthias v. d., past., 102
 Broekman, Joannes, past., 219
 Bruyn, H. de past., 213
 Bruysten, Ant., past., 223
 Buel, Huibert v., 22
 Burgt, J. Th. v. d., past, 226
 Busco, Macharius de, kanunn., 11

 Camp, M. F. v., 156
 Campo, Godefr. de, past. deken, 90
 Capiet O. Carm., Elizearius, 98
 Ciamberlani, Mgr. Luigi, 185—186
 Clarenbeek, Fr., past. deken, 215, 227

 Clemens Crabeels, biss., 86, 138
 Coebergh, J. H., past., 25
 Coene O. Carm., Telesphorus, past., 99
 Coenen, C. v., past, 213
 Coeverincx, Gijsbert, aartsdiak., 74—75
 Coghen O. Carm., Bonaventura, prior, 100
 Colen, Judocus, 193
 Comitis, Arnoldus Th., not. publ., 74—75
 Coninck, P. C. G. baron v., 159
 Consqen, F. H., secr., 227
 Coolwijk, Ant. v., past., 224
 Cop, Henricus v. d., 216
 Coppelmans, T., kap., 213
 Coppes, M., past., 215
 Cornelis Fr. Nelis, biss., 153, 186
 Cornelis, Herman, 206—207, 209
 Cort, G. de, past., 146
 Cortenbach, Jan v., 22
 Coudenhove, Jacob v., 89
 Court, P. E. de la, 157
 Crabeels, biss., zie: Clemens
 Cranendonck, Marcellius v., 91
 Cremers, Herman, 66
 Crouwers, Jacobus, ass., 213
 Crusius, biss., zie: Andreas
 Cuyck, Beatrix v., 5

 Daems, Henricus, past., 222
 Daendels, H. W., gen., 154
 Dammerscheidt, Leonard, abt, 26—27, 32
 Daniel a Virgine Maria O. Carm., 96
 Daniëls, Elisabeth, 145
 —, Guilielmus, rector, 90—91
 Demarmol, . . ., 291
 Deventer, Jhr. Corn. Proeningh v., zie: Proeningh
 Dicbier, Elisabeth, 88
 —, Elsbena, 90
 —, Hendrik, 88
 Dobbelseen, Jhr. Dirk, 89
 Doerne, Antonetta v., 71
 Doeseldonc, Marcellis v. d., 88
 —, Margriet v. d., 88
 —, Peter v. d., 88
 Dolmans, Guilielmus, past., 98
 Donckers, Franciscus, dek., 218, 226
 Donder, Johan, rentm., 64, 68
 Dongen, A. v., past., 186
 Dore, Henricus v., kap., 216

- Draeck, Adriaan, drost, 66
 Drijcors, Mr. Egidius, 73—74
 Driutius, Remigius, 145, 166
 Dubbelden, Henr. den, past., '160,
 228
 Duinkerken, Anton v., 113
 Dijk, Arn. Th. v., not. publ., 74—75

 Ebbinkhuysen, Fr., past., 212
 Eck, Jhr. Hendrik v., 104—110
 —, J. v., past. deken, 223, 226
 Eckerbroeck, Theodericus v., '90
 Eckhardt, zie: Harencarspel
 Egidius, pr., 5
 Elsen, Jac., kap., 226
 Elshout O. Carm., Guilielmus, past.,
 97
 Elsraeck, Jan, prior, 91
 Emundus, fr., convers, 5
 Engels, A., deserv., 220
 Ennetten, Wilhelmijn Nijssen v.,
 145
 Espinosa O. Cap., Carolus d', past.,
 100
 Essens, . . . , 261
 Eupen, Petrus S. v., kanunn., 155,
 183—186
 Eyck, Barbara v., 61
 —, Caspar v., hoogschout, 103,
 106—110
 —, Catharina v., 32, 73, 81
 —, Elizabeth v., 82
 —, Everard v., 70
 —, Floris v., 61
 —, Goyard v., 69, 106
 —, Heilwig v., 69—70
 —, Johanna v., 69
 —, Johanna Sophia v., 70
 —, Margaretha v., 88
 —, Sophia v., 35, 49, 51, 86
 —, Willem v., 88
 Eyll, Johanna v., 192, 201
 —, Levina v., 192—193, 201—203
 Eynatten, Balthasar v., 22, 40
 —, Maria v., 40
 Eyndhouts, Elisabeth v., 83, 89
 —, Margriet v., 83
 —, Mechteld v., 83
 —, Sophia de, 81
 Eyndhoven, Maria El. v., 170

 Fabri, Laurentius, past., 90
 Falck, A. R., min., 131, 133—134
 Fannius Scholten, Jhr. C. A., 236,
 238—239, 241, 244, 249—250,
 254, 256, 261—262, 264—265
 Fiers, Willem Marten, 206, 208
 Florentius a S. Joann. Bapt. O.
 Carm., 96
 Folcoldus, graaf, 214
 Formentraux O. Carm., Angelus,
 past., 98—99
 Fourier, Petrus, 61
 Franciscus Bonae Spei O. Carm., 95
 Franciscus Lud. Sanguessa O.F.M.,
 biss., 218—219
 Franciscus Sonnius, biss., 21, 36—
 37, 142
 Fransen, Joannes, past., 225
 Frederik, prins, 261
 Fremin de Beaumont, pref., 171,
 277—278

 Gageldonk, Heilwig v., 24
 Gastel O.F.M., Joannes v., past., 212
 Gelder, J. G. v., past., 212, 215
 —, P. J. v., past., 220
 —, R. J. v., deken, 217, 227
 Gemert, G. v., 165, 169
 —, Mr., Gerard J. v., past., 21, 91
 Gerardus, fr., convers, 5
 Gerwen, Anna Maria v., 70
 —, Anna Millinck v., 63
 —, Christina v., 35, 49, 86
 —, Johanna v., 35, 49, 86, 192, 201
 —, Josine v., 32
 —, Magdalena v., 81
 —, Margriet v., 88
 —, Peter Millinck v., 63
 —, Willem v., 86
 Gestel, Franciscus v., officiaal, 42
 Gestel O.F.M., zie: Gastel
 Gesualdo, Ascanio, nuntius, 44
 Geyn, W. v., past., 212, 215
 Geysbach, Tilman v., 91
 Ghert, Mr. P. G. v., referend., 131
 Ghoer, Joannes v., abt., 26
 Ghoir, Barbara v., priorin, 32
 Giebels, Laur., kap., 224
 Gilbertus, fr., convers, 5
 Gils, Antonius v., 143, 148, 156—
 160, 165
 —, Ignatius v., past., 185
 Goch, Godefridus v., 221
 Godefridus, investitus, 90
 Godfried v. Mierlo, biss., 138
 Goirle, Jan v., rentm., 22, 84
 Goossens, Thijs, schout, 107

- Goubau d'Hovorst, M. J. F. G.
baron, 117—122, 125—126,
129—134
- Graaf, Arn. Th. v. d., not. publ.,
74—75
- Greef, Hendrik Goorts de, 66
- Gregorius XIII, paus, 74, 138—140
- Grevenbroeck, Jan v., 90
- , Josina v., 71
- Grobendonck, Schetz v., 105
- Grootenhuysen, fam., 225
- Gualtery, Antony Balthasar, 65
- , Gijsbert, 65, 67
- , Matthias Jacobus, 65, 67
- Gijben, Ghisbertus, 22, 74
- Gijsbertus Masius, biss., 41, 59, 92,
142, 191, 197—198, 200, 203—204
- Haaren, Guilhelmus v., past., 223
- Hackfort, baron v., 225
- Haetert, Catharina v., 73, 83
- , Margrieta v., 73—74, 81
- Hamel, . . ., 105
- Hanewinckel, Johannes, 68
- , Stephanus, ds., 67, 157
- Hanskens, Mr. Johan, 93
- Harencarspel Eckhardt, v., 239,
244, 256
- Heeren, J. A., 162
- Heersels, . . ., 261
- Heide, Mr., W. v. d., 291
- Hemert, Carolus v., past., 220
- Hendricx, Jan Peter, 206—207, 209
- Henricus, biss. v. Luik, 8—9
- , fr., mag., 6
- Henskens, Johanna, 89
- Hermans, J., past., 220
- Herwaarden, G. v., 214
- Heull O. Carm., Marianus v. d.,
past., 99
- Heumen, C. v., past., 212
- , L. v., 223
- Heurn, J. H. v., 176
- Heusden O. Carm., Guilielmus v.,
past., 97
- Heuvel, H. v. d., past., 226
- Heyden, J. v. d. past., 216
- Heyndal, Nicolaes, abt, 2, 5, 25, 61
- Heymen, C. v., past., 212
- Heynen, Jac., past., 223
- Heyst, Jan C. v., 206, 208
- Hinneſdael, Ludovicus de, 22, 76
- Hirtznach, J., past., 223
- Hoeufft, Dirk, 66
- , Isabella Agneta, 66
- Hohenlohe, graaf Philips v., 34
- Hoingen, Maria v., 40
- Hol, J. L., past., 213
- , W., past. 214
- Holleman, Fred. A., 67
- Hongarije, Maria v., landvoogdes,
27, 46, 57
- Hoogaerts, J., pleb. deken, 158,
161—162, 188
- Hoogen, P. v. d., kap., 221
- Hoogstraaten, Ant.; subdiak., 224
- Horenbeek, J. H. v., past., 213, 220
- Horpusch, Balduinus v., abt, 41,
43—46 vlg., 57—58 vlg., 85,
87, 92
- Horst, Ch. v. d., 162, 164
- , Mr. K. v. d., 117
- , N. v. d., 175
- Houbraken, Judocus, vic. gen., 92
- Hove, Fr., v. d., past., 212
- Hoven, Samuel v., 67
- Huntjes O.P., Benedictus, vic.-gen.,
213
- Huygens O. Cap., Joannes, 214
- Isabella Clara Eugenia, aartshe-
togin, 199, 231, 266, 269
- Jacobs, G., past., 74, 93
- , M., kap., 221
- Janschens, Mr. Johan, 93
- Jansen, Arn. G., past., 225—226
- Janssen, J. D., 149
- , Marten, 207, 209
- Janz., Gijsbert, 75
- Jeger, Henriette Beatrix de, 66
- , Joanna Clara de, 66
- , Johan Karel de, 66
- Jurgens, J. J., past., 212
- Karel V, keizer, 27, 31—32, 76
- Katzenellenbogen, Philips v., biss.,
2, 72—73
- Kempenaer, H. de, rentm., 66
- Kerkhoff, P. v. d., past., 216
- Kersten, P. P., 214
- Kerstjens O. Carm., Theodorus,
past., 100—101
- Kessel, Beatrix (de), 73—74, 83
- , Magdalena, 81
- , Margaretha v., abdis, 190—193,
197, 201—203
- , Theoderica v., 89

- Keversberch, Anna Elisabeth v., 71
 Kilsdonk, R. J. v., past., 212
 Kirse, Henricus, 5
 —, Mabilia, 5
 Kleyn, J. de, past., 214, 223
 Koolwijk, R. v., kap., 217

 Lacoste, . . . , 311
 Laer, Frederik E. v., 66
 Lamberti, Winandus, abt, 63
 Lamennais, F. R. de, 137
 Lamers, A. Th., past., 225
 Lancelotte, Horatius, kard., 60
 Langenhuisen, boekhandel, 136, 165
 Laurentius Metsius, biss., 37—40, 46, 73, 79, 138
 Leefdael, Sophia J. v., 71
 Leeuwen, G. v., past., 222 *)
 —, W. v., 164
 Lennaers O. F. M., Andreas, 213
 Leo, pr. relig., 2—4, 72—73
 Leur, H. v., kap., 221
 Leyer, Antonius de, 170
 —, Elisabeth de, 170
 —, Franciscus de, 170, 187
 —, J. de, 164
 —, Joannes Fr. de, 170
 Libens, Aug., past. deken, 226
 Lieshout, Jacobus Fr. v., past. deken, 59, 75
 Linden, Gozew. v., past., 225
 Linsen, J., secr., 244, 256, 277—279
 Lith, Jan P. v. d., 66
 Locht, C. v. d., past., 219—220
 Lodewijk Napoleon, koning, 149, 157., 233, 235 vlg.
 Loenhoud, heer v., 311
 Lommel, Laur. Hub. v., 57
 Loon, A. v., not. publ., 209
 —, Nicolaus v., 214
 Lovendael O. Carm., Damasus v., past., 102
 Lubeck, J. v., 217
 Lucas O. Carm., Reinerus, past., 101
 Lucassen, Adr., pr., 74—75
 Luther, Maarten, 27, 39, 85
 Luunen, G. v., past., 213, 220
 —, A. v., 215
 Luyben, J. L. A., 244, 256

 Maanen, Mr. C. F. v., min., 113—116, 125—135 passim
 Macharius de Busco, kanunn., 11
 Mandosius, L., 140
 Maria v. Hougarije, landvoogdes, 27, 46, 57
 Mark, J. H. v. d., kap., 222
 Marsilius, abt, 4—5
 Martens, M. J., past., 225
 —, zie Toonen
 Masius, biss., zie: Gijsbertus
 Massing, . . . , 299
 Mauriks, P., ass., 218
 Méan, Mgr. F. A. M. C., graaf de; aartsbiss., 126, 131
 Meer, J. v. d., past., 219
 Meersen, Maria v., abdis, 190, 199
 Meerwijk, W. v., past., 217
 Melsen, Th., past., 217
 Mervortius, J., past., 139, 141
 Messie, N.F. du, past., 146
 Metsius, biss., zie: Laurentius
 Meurs, Geertruid v., 64
 Michael Ophovius, biss., 69, 142
 Middelborch, . . . , 79
 Mierlo, biss. v., zie: Godfried
 —. Mr. Gerard Aertssen v., 93
 Millinck, zie: Gerwen
 Mollerus, Mr. J. H. baron, 130—131, 134
 Molner, Godaert de, past. deken, 90
 Mombaerts, Clara, 32
 Mommers, Albana, 73, 79
 Mook, A. v., pr., 221
 —, J. v., past., 212, 214
 Moors, Jan, abt van Berne, 104, 106
 Mosch, J. H., 134
 Moser, G., 185
 Multatuli, 113
 Mutsaerts, Daniel Joost, 208
 Muysenbrouck, . . . , 140—141

 Nagell, A. W. C. baron v., min., 131, 134
 Napoleon I. keizer, 111, 149, 156
 Nass, Arn., kap., 218
 Nederven, Wilh. v., 90
 Nelis, C. F., biss., zie: Cornelis
 Nicolaas v. Zoes, biss., 41, 43—46 vlg., 57—60, 75—76, 85, 87, 142

*) Volgens Schutjes IV 690: G. van Luunen.

- Nicolai, Mr. Rodolphus, 91
 Nielens O. Carm., Maternus, past.,
 97
 Nooy, G. v., aartspr., 112
 Nouhuys, Mathias v., dek., 216,
 226
 Nuenen, Philips v., 22
 Nuynhem, Jan v., 89
 —, Sophia v., 89
 —, Walraven v., rentm., 22, 77—78,
 89
- Odiik, Catharina v., 64
 Oedenroy, Goyaert Herm. v., 22
 Oever, M. v. d., 216
 Ongnies, biss., zie: Angelus
 Oomen, Adrianus, vic., 157, 186
 —, Antonius, past., 153, 186, 262—
 263
 Oorschot, Piet v., 169
 Ophovius, biss., zie: Michael
 Oploe, Johanna v., 88
 Oss, J. v., past. deken, 213, 216
 221, 227
 Oudart, Barbara, 193, 202
 —, Jacob, 40
 —, Margrieta, 35, 40
 Oudheusden, Jodoca de, 81—83
 —, Johanna, 73
 Overbeke, Mr. v., 171
- Paderborne, Paulus H., past., 225,
 Patteren, von, zie: Bock
 Paulus V, paus, 44
 Pavort, Hendrik J. v. d., not., 169
 Pels, Lambertus, 84—85
 Peters, Jacob, pr., 21
 —, Jan, 207, 209
 Philips, graaf v. Katzenellenbogen,
 biss., 2, 72—73
 Philips II, kon. v. Spanje, 46, 139
 Pichegru, Ch., gen., 217
 Pius IV, paus, 123, 126
 Pius VI, paus, 171—172
 Pius VII, paus, 114, 168
 Pius IX, paus, 222, 228
 Pol, Catharina Maria v. d., 70
 Pollaert, Agnes v., priorin, 33, 61,
 69
 —, Andries v., 61
 —, Angela v., priorin, 60, 73—75,
 83, 85, 93
 —, Anna Sophia v., 71
 —, Catharina v., 69
- , Engelberta v., zie: Pollaert,
 Angela
 Pollardt, Angela, rel., 35
 Pollarts, Johanna, 83
 Ponte, Godefridus de, coadj., 90
 Poort, Henricus D., kap., 220
 Poos, G., kap., 217
 Potters, J. F., dek., 146
 Praets, . . . , secr., 204
 Proeningh, Christina, 64
 —, Cornelis, genaamd van Deventer,
 63—65
 —, Cornelis, Jr., 64—65
 —, Dirk, 64
 —, Gerard, 64
 —, Hendrik, 64
 —, Jacob, 64
 —, Lambert, 64—65
 Proisme, Michael, 59
 Pulser, Goyaard Luc. de. past., 59,
 76
- Raveschot, Adriana Maria v., 70
 Reesen, P., past., 224
 Renerus, fr. convers, 5
 Repelaar, Balthasar, 65
 Requile, Jac., past., 220
 Reyers, Catharina Ida, 64
 Rhodius, Arnoldus, 58
 —, Joannes, rector, 42, 47, 52, 57—
 58, 60, 91—93
 Rigt, baron v., 67
 Robbertus de Bergis, biss., 83
 Robertus, abt v. Villers, 203—204
 Robiano de Borsbeek, L. F. P. M. J.,
 graaf de, 123, 132, 134
 Rombouts, Corstiaan, 66
 Roon, C. de, 272, 277, 279
 Roosmalen, Isabella Maria v., 65
 —, Johannes Dom. v., kap., 65
 —, Martinus J. v., past., 65, 146,
 152
 Roover, Edmond de, 24
 —, Elisabeth de, 4
 —, fam. de, 3
 —, Hillegonda de, 4, 24
 —, Margaretha de, 4
 —, Theodora de, 4, 88
 —, Willem de, 5
 Roovre, . . . de, baljuw, 107
 Rooy, Henricus v., 74—75
 Rooyackers, Math., 66
 —, P., 19
 Rossum, Maarten v., 34

- Roy, H. de, 209
 —, Jan v., (Jr.), past., 91—93
 —, Jan v., (Sr.), past., 93
 —, Jan Janssen v., past., 92
 —, P. v., 175
 —, v., zie: Rhodius
 Rutgerus, abt v. Rolduc, 8
 Ruyter, Ev. de, past., 216, 225
 —, Godefridus de, 68
 Rijckevorsel, J. F. v., 162
 Rijke, W. G. H., past., 214
 Rijken, W., kerkm., 224
 Rijssen O. Carm., Guilielmus, past., 100
 Rijt, W. v. d., hoogschout, 103, 110

 Sackers, G., kap., 216, 221
 Sage ten Broek, J. G. le, 113—137
   passim
 Sand, G. v. d., past., 222
 —, H. v. d., past., 215
 Sanders, H., past., 90
 —, Huibert W., 145
 —, Willem, 145
 Sanguessa, biss., zie: Franciscus
 Sasse v. Ysselt, Leopold v., 278
 Sassen, J. H., 186
 Schepers, Mgr., 218, 222
 — O. Carm., Angelus, past., 99—
   100
 Scheijndel O. F. M., Richardus v.,
   211
 Schiks, Lamb., past., 225
 Schippers, Rod., 91
 Schluifs, Adr. W., past., 224
 Schmidt auf Altenstadt, Alida J. Cl.
   von, 67
 —, Johan H. A. von, 67
 —, Otto von, 67
 Scholten, zie: Fannius Scholten
 Schoonderwoert, J. P., past., 224
 Schoot, Dirk v. d., 145
 —, Dymphna v. d., 145
 —, Maria v. d., 144—145, 169
 —, Philips v. d., 145
 —, Philips Philipsz. v. d., 145
 Schout, Hub. W. v. d., 57
 Schouten, J., past., 223
 Schouwenberg, J., past. deken, 226
 Schreven, P., past., 224
 Schroiders O. Carm., Ildephonsus,
   past., 101
 Schuurmans, F. L., ass., 215
 Schuyf, Pieter, 62

 Sengers, Jac. A., past., 213, 215
 —, Mart., past., 224
 Siegenbeek, M., 158
 Simons, Wilhelmus, 85
 Sleeuwens, Paulus, past., 101
 Sleijpen, Jos., past. deken, 219, 227
 Smits, J. F., past., 215
 —, J. H., regent, 161—162, 187—
   188
 —, Laur., past., 90
 Smits v. Eckart, Mathilde, 91
 Smitz, Th. A. B., past., 214
 Smulders, Alardus, deservitor, 214
 Snel O. Cap., Eustachius, 96
 Soetecouw, W., past., 225
 Son, Adriaan v., 169
 Sonnius, biss., zie: Franciscus
 Sopers, Theodorus, 65
 Spapen O. Carm., Florentinus, 96
 Spierinck, Jacoba, 32, 38, 79, 82
 Spruytenburg, G., 217
 Stakenbroek, Arnulphus v., 6
 Stakenburg, fam., 3—6, 73
 —, Willem v., (Jr.), 5
 —, Willem v., (Sr.), 5
 Steenhuijs, Elisabeth v., priorin, 35,
   47, 73—74, 83, 89, 92
 —, v. d. Noot, barones, 100
 Steghen, Petrus Melchior v. d., abt,
   71
 Stekelenburg, Godefr. v., 67
 Sterre, Cornelius Pallas v. d., 64
 Stevens, Gulielmus, past., 219
 Steyns—Bisschop, W. T., past,
   213—214
 Stiphout, Arn. v., deken, 227
 —, Renier G. A. v., 73—74
 Storm v. 's-Gravensande, Jeremias,
   66
 Stralen, Mathias, abt, 33, 35, 40,
   53, 92
 Suermont, Wilhelmina, 202
 Swaan, . . . , 244
 Sijben; M. A., past., 217.

 Taabe, J. Th., kap., 222
 Tay, Teresa Alexandra, 70
 Teeffelen, Adrianus v., past., 219
 —, Theodorus v., past., 218
 Theobaldus, äbt, 14, 16, 46
 Theobaldus v. Bar, biss., 11
 Theodericus, prior, 4—5, 7, 90
 Toonen, J. M., past., 224
 Trines, Leon., past., 223

- Tseraerts, Karel, 27, 29.
 Tuyll v. Serooskerken, Jacob v.,
   66
 —, Reinoud G. v., 66
 —, Vincent Max. v., 66

 Vaeck, Anna, 70
 Veen, Albana Mommers de, 73, 79
 —, Maria v., priorin, 89
 Velddriel, J. J. v., 293
 Velden, H. v. d., vic. gen., 227—
   228
 Ven, H. J. F. v. d., 303
 —, Philippus v. d., prof., 111, 162,
   164—165
 Verbraken, Petrus, kanunn., 138—
   141
 Verdonk, Mr. G., past. deken,
   92—93
 Verhees, Hendrik, 151, 174—175,
   179—180
 Verheyen, J. B., 185
 Verhoeven, Jan N., 208—209
 Vermeulen, G., past., 212, 216
 —, G. A., aartspr., 117
 Verploegen, Fr., past., 222
 Verstraelen O. Carm., Joann. Bapt.,
   past., 98
 Verstraten, Jac., past., 101
 Vervo, Catharina, 13, 42, 86
 Vichten O. Carm., Livinus v. d.,
   past., 101
 Vladeracken, Ida Charlotte v., 70
 Vlierden, Evard v., 63
 —, Ida Francoise v., 70.
 —, Karel v., 70
 —, Magdalena Francoise v., 70
 —, Richard v., 63
 Vlokhoven, Aleid v., 24
 Voort, Godert v. d., 70
 —, Petronella v. d., 71

 Vorst, Jhr. Cesar Hendr. O. v., 40
 Vorstius, Nicolaus, 193, 202—203.

 Waesbeeck, Adriana Maria, 70
 Walkart, Elisabeth, 66
 Walter, J. C. A. W., past., 214
 Walterus, fr., convers. 5
 Wassenberg, Maria, 40
 Water O. Carm., Christianus v.,
   past., 100
 Weiland, P., 158
 Weppelman, Joannes, 116
 Werken O. Carm., Fulgentius,
   past., 97
 Wermont, Mr. Maarten v., 105
 Wesselman, . . . 297
 Weyers, doctor, 43
 Wiel, Anna, 74
 Wilde O. Carm., Pius de, past., 101
 Willem I, koning, 113—136 passim,
   149, 159, 265
 Willemse, J., kap., 132—134
 Wilmer, G. P., prof., 164—165
 With, Willem de, not., 169
 Wormbs, Joannes, abt, 33, 36, 38—
   40, 79
 Wouters, Michiel, 22
 Wijckerslooth, Mgr. C. L. baron
   v., 134)
 Wijk. . . v., 297
 Wijnackers, G., pr., 219
 Wijs, Fr. A. de, past., 111—112,
   159, 162, 164
 —, H. de, 162
 —, M. F. de, 162
 Wijst, Mej. . . v. d., 223

 Zeeland, P. v., past., 222
 Zoes, biss. v., zie: Nicolaas
 Zwijssen, Mgr. Joannes, aartsbiss.,
   228

Register van Plaatsnamen

- Aalburg**, 280
Aalst, 21, 35—36, 245, 280
Aalten, 312
Aardenburg, 95
Aarle, 70—71, 74, 80, 195
Aarle-Rixtel, 40, 280
Aduard, 264
Afferden, 216, 224, 227, 312
Agatha, St., 214
Aken, 285
Alem, 115, 234, 238, 240, 280
Almen, 312
Alost (België), 100
Alphen (G.), 212—215, 218, 227, 312
 —, (N. Br.), 280
Altforst, 213—214, 220, 222—223, 227, 312
Amerongen, 324
Amersfoort, 95, 220
Ammerzoden, 212
Amsterdam, 95, 116, 134, 213, 264
Antwerpen, 94—96, 99, 101, 153, 155—157, 184—186, 218—219, 262
Apeldoorn, 312
Appeltern, 214, 221, 223, 227
Assen, 256, 265
Asten, 70, 180, 195, 259—260, 280
Aubel, 7
Averbode, 6, 293
- Baardwijk**, 258, 263
Baarle-Hertog, 281
Baarle-Nassau, 280—283, 307
Baarlo, 212
Baexem, 61
Bakel, 194, 234, 260, 282, 285
Balgooy, 96—97
Bari, 44
Baseldonk, 20
Batenburg, 215, 218, 221, 227
Bavel, 262, 282, 287
Beek (bij Helmond), 20—21, 24, 35, 40, 67—68, 73—74, 80, 84, 87, 182, 195, 216—217, 224, 226, 259, 282
 — (bij Princenhage), 260, 262
Beek en Donk, 20—21, 24, 35, 68, 73—74, 182, 259, 282
Beers, 212, 225, 233, 282
Beesel, 225
Belfeld, 223
Bellingwolderschans, 264
Berchem, 282
Bergen-op-Zoom, 115, 233, 258, 327
Bergeijk, 181, 260, 282
Bergharen, 215—216, 218, 227
Bergum, 265
Berkel, 301
Berlicum, 284
Berne (abdij v.), 104, 214, 285
Best, 228, 284
Beugen, 97, 233, 284
Beuningen, 215, 217, 221—222
Beusichem, 312
Binderen, 4, 21, 62—63, 189—204 passim, 307, 311
Blaarthem, 69, 181, 245, 290—291
Bladel, 240, 284
Blerick, 66
Boertange, 264
Bonn, 26
Boort, 299
Borkel en Schaft, 181, 284
Boxmeer, 94—100, 278, 327
Boxtel, 70, 144—146, 148, 151, 159, 164—166, 169—171, 174, 234, 260—261, 284—285
Breda, 11, 104, 106—107, 139, 141, 155, 183, 185—186, 234, 257, 259, 261, 327
Bredevoorde, 225
Breugel, 3, 17, 19, 65—68, 145, 181, 284—285
Brugge, 100
Brussel, 6, 38, 44, 58—59, 76, 79, 82, 101, 104, 106, 122, 124, 126, 131—132, 135, 141, 146, 148, 189, 291
Budel, 284—285
Buurmalsen, 312
- Capelle**, 107
Casteren, 181, 233, 294
Chaaam, 284

- Cillaarshoek, 322
 Constantinopel, 44
 Cortenhoven, 299, 305
 Cortessem, 11
 Cromvoirt, 261, 284
 Cuyck, 95—96, 98—99, 102, 222,
 226—227, 233, 284, 286
- Delft**, 221
 Delfzijl, 264
 Demen, 215
 Deurne, 152, 180, 195, 233, 286
 Deursen, 61, 63, 221
 Deventer, 138
 Didam, 312
 Dieën, 214
 Diessen, 286
 Diest, 11
 Dinther, 286
 Dinxperloo, 312
 Doetinchem, 312
 Dokkum, 264
 Dommelen, 245, 286
 Dongen, 235, 286
 Donk, 20—21, 24, 35, 68, 73—74,
 182, 259, 282
 Dorkwerd, 264
 Dorst, 258, 260, 263
 Droomel, 212, 216—217, 221, 226—
 227, 312
 Driel, 228
 Drimmelen, 235, 258, 263, 297
 Drunen, 107—108, 110, 259—260,
 286
 Druten, 212—213, 217—218, 224—
 225, 227
 Duistervoorde, 225
 Duizel, 240, 286
 Dungen, (den), 108, 179, 240, 260,
 286
 Dussen, 240
- Echternach, 283, 301, 307, 309
 Eckart, 66, 70, 308
 Eersel, 169, 240, 286
 Egmond, 320
 Eibergen, 314
 Eindhoven, 28, 34, 39, 59, 72, 75,
 81, 101, 169, 196, 212, 218, 281,
 286, 289, 291, 297, 305, 307, 327
 Ell, 20, 68
 Emmerik, 223
 Engelbert, 264
 Engelthal, 26
- Enschedé, 116
 Enschoot, 231, 261, 288
 Erichem, 314
 Erkelenz, 212, 219, 223
 Erp, 260, 288
 Escharen, 233, 259—260, 262, 288
 Etten, 186, 259, 288
 Ewijk, 225, 227
 Ezinge, 264
- Ferwerd**, 264
 Floreffe, 21
 Fontaine-Peureuse, 66
- Garnwerd**, 264
 Gassel, 221, 225, 233, 259—260,
 262, 288
 Gastel, 260, 288
 —, (Nieuw-), 288
 —, (Oud-), 288
 Geertruidenberg, 288
 Geffen, 20, 260, 288
 Geldrop, 66, 69, 260, 288—289
 Gelselaar, 314
 Gemert, 115; 160, 223, 283, 288—
 289
 Gemonde, 259—260, 288
 Gent, 94, 101, 114
 Gerwen, 17, 19, 61, 66, 68, 86, 92,
 181, 234, 290
 Gestel, 39, 81, 181, 245, 290—291
 Gilze, 290
 Ginderdorp, 21
 Ginneken, 233, 260, 262, 290
 Goirle, 208, 238, 240, 260, 290
 Gorinchem, 95, 219
 Gorssel, 265, 314
 Grave, 96, 98—99, 218, 223, 227,
 327
 Gravenhage ('s), 63, 95, 105—108,
 113, 116, 122, 136, 138, 186,
 217, 234, 238, 241, 256, 266,
 268
 Gravenmoer ('s-), 107
 Groningen, 102
 Groenlo, 314
 Groesbeek, 215, 226
 Grootegast, 264
 Groot Linden, 98
 Groot Zundert, 60
- Haaren** (bij Oisterwijk), 143, 220,
 231, 265, 290
Haarlem, 138—139

- Halder, 188
 Halsteren, 232—233, 290
 Hapert, 290
 Haps, 98, 221, 233, 292
 Harderwijk, 265
 Haren (Gron.), 264
 —, (bij Megen), 222, 290
 Haskerdijken, 256, 324
 Hattemerwezep, 314
 Hedel, 104, 115
 Heerenberg, ('s) 132
 Heerle (N. Br.), 292
 Heesch, 260, 292
 Heilo, 320
 Heinsberg, 218
 Helmond, 4, 21—22, 24, 34, 62, 66,
 75, 88—93, 138—141, 152, 189,
 191, 193—194, 199, 203, 232,
 292, 311
 Helvoirt, 260, 292—293
 Hemelum, 256, 265
 Hengelo (Gld.) 314
 Hengstdijk, 95
 Hernen, 215, 218—220, 226—227
 Herpen, 216
 Hertogenbosch ('s-), 1—2, 11, 13,
 20—21, 34, 36—37, 39, 41—43,
 52 vlg., 60, 62, 65—66, 70, 74—
 77, 79, 84—85, 87, 91—95, 103,
 105—106, 108—111, 138—140
 142, 144—147, 149—151, 153—
 154, 156, 158, 160, 162, 165,
 168—175, 180, 187—188, 190—
 192, 197—198, 200, 203—204,
 210, 218, 227, 231, 234, 237, 239,
 241, 243, 260, 262, 272—274,
 276—277, 279, 297, 303, 309,
 327
 Hertogenrade ('s-), 2, 4—5, 37, 58,
 72, 77
 Heukelom, 301
 Heumen, 98—99
 Heusden, 105—110, 327
 Heusdenhout, 291
 Hilvarenbeek, 11, 99, 234, 238, 240,
 260, 292
 Hoeven, 240, 292
 Holtzem, 26
 Hontenisse, 95
 Hoogeloon, 292
 Hooge Mierde, 292, 294
 Hoogerheide, 258, 260, 263
 Hooge Zwaluwe, 258, 260, 263
 Hoogkerk, 264
 Hooionk, 1—93 passim, 299, 311
 Horn, 212
 Horssen, 212—213, 215, 220—222,
 227
 Hubert (St.), 222, 233, 259—260,
 294
 Hulsel, 294
 Hulst, 95
 Hummelo, 314
 Jutfaas, 155
 Kattendijke, 322
 Keent, 96
 Keulen, 43, 58, 140, 213, 228
 Klein Zundert, 246, 259
 Kloetingen, 265
 Kloosterburen, 264
 Kloosterrode, 2—3, 8, 42, 45—46,
 57, 60, 63, 85
 Klundert, 11, 327
 Knegsel, 181, 294
 Koedijk, 320
 Kolhorn, 264
 Koog, 265
 Kruisland, 309
 Lage Mierde, 260, 294
 Lage Zwaluwe, 258, 263
 Langakkerschans, 264
 Latham, 314
 Lausanne, 6
 Ledeakker, 262, 294
 Leegkerk, 264
 Leeuwen, 218, 222, 224—225, 227
 Leiden, 213, 220
 Leur, 218, 294
 Leuven, 20, 41, 88, 144—145, 166—
 167, 170—171, 218—220, 293,
 301, 305
 Lichtenberg, 213, 218—219, 224
 Liempde, 259—261, 263, 294
 Lier, 63, 69
 Lierop, 245, 294—295
 Liesel, 259—260, 263
 Lieshout, 21, 68, 87, 294
 Linden, 98, 233, 296
 Lith, 234, 259—260, 296
 Littelbergt, 264
 Lochem, 314
 Loon-op-Zand, 259, 296
 Loosduinen, 322
 Luik, 6, 8, 11, 36, 45, 83, 85, 90,
 157, 219, 223, 283, 297, 303, 309

- Maarheeze**, 181, 233, 296
Maartensdijk (St.), 322
Maasbommel, 214, 223, 227
Maashees, 263, 272, 278—279
Maastricht, 7, 20, 138—141, 190—
 192, 198, 213, 218—220, 224
Made, 235, 258, 296—297
Maeseijck, 91, 293
Malden, 224
Maren, 296—297
Mariemont (België), 199—200
Marienthal, 7—9, 24, 26, 43
Mechelen, 6, 40, 77, 89, 91, 126,
 131, 166, 219
Meerveldhoven, 181, 296
Megen, 211, 213—215, 218—220,
 223
Menkeweer, 264
Michielsgestel (St.), 111, 175, 240,
 260, 296
Middelbeers, 282
Midwolde, 264
Mierlo, 3, 67—68, 88, 90, 157,
 296
Milheeze, 234
Mill, 99—100, 225, 233, 259—260,
 296
Millingen, 222
Moergestel, 260, 296, 298
Mook, 98
Münster, 138—139, 220

Namen, 77, 138
Napels, 77
Nederasselt, 96
Nederharen, 89
Nederwetten, 1, 10, 15, 17—21, 24,
 34, 52, 65—66, 68, 72, 80, 87—
 93, 181, 298, 311
Neerbosch, 219
Neerloon, 233, 259—260, 298
Netersel, 181, 240, 298
Neuss, 26
Nibbixwoud, 320
Niehove, 264
Niervaart, 11, 261
Nieuweschans, 264
Nieuw Gastel, 288
Nieuwkuyk, 294
Nieuwpoort, 100
Niftrik, 223—224, 226—227, 314
Nispen, 298
Nistelrode, 298
Noordlaren, 264

Nueneen, 1, 3, 17, 19, 32, 61, 63,
 65—69, 72, 86, 90, 92, 181, 245,
 260, 298—299
Nuland, 298—299
Nijmegen, 105, 213, 221, 225—227,
 271, 278

Obergum, 264
Oedenrode (St.), 2, 11, 19—20, 59,
 66—67, 70, 72, 75, 89, 93, 169,
 195—196, 298, 327
Oeffelt, 97, 221
Oerle, 181, 240, 300
Oirschot, 11, 180, 283, 300, 309
Oisterwijk, 67, 234, 259, 265, 290,
 293, 300—301
Oldebroek, 314
Onsenoord, 294
Oostelbeers, 300
Oosterhout, 218—219, 258, 260—
 261, 300—301, 327
Ooy, 215
Oploo, 35, 223, 300
Opwetten, 181, 299—300
Orthen, 159
Osnabrück, 2, 72
Oss, 170, 187, 234, 260, 300—302,
 327
Ossendrecht, 258, 263
Ossensisse, 95
Ostade, 70
Oudenbosch, 259—260, 302—303,
 327
Oudeschans, 264
Oud Gastel, 288
Overasselt, 222
Overloon, 233, 259, 260—261,
 271—272, 302
Oyen, 212, 223

Pancras (St.), 320
Parijs, 137, 166, 168
Poederlé (België), 96
Postel, 5, 21, 232—233, 293, 295,
 301, 307
Princenhage, 234, 240, 260, 262,
 302
Puiflijk, 217, 222, 224—225, 227,
 316
Putten, 265

Ravenstein, 67, 227, 259
Renkum, 316
Reusel, 260, 302

- Riel, 231, 240, 302
 Riethoven, 302
 Rixtel, 40, 65, 193, 195, 202
 Roermond, 67, 98, 132—133, 218—219
 Rolduc, 2, 7—11, 13—16, 20—21, 23—26, 29, 32—33, 35—38, 40—41 vlg., 44, 46—47, 56—60, 63, 71, 73, 76, 79, 91—92
 Rome, 60, 101, 118, 123, 126, 139—141, 145—146, 148, 155, 172—173, 228
 Roosendaal, 302, 309, 327
 Rosmalen, 260, 302—303
 Rottum, 264
 Rucphen, 95, 235, 258, 263
 Ruurlo, 316
 Rijen, 302
 Rijkevoort, 222, 302
 Rijnsburg, 322
 Rijsbergen, 302

 Saffenberg, 7
 SambEEK, 100—101, 213, 223, 229, 233, 259, 261, 304
 Schaft, 181, 284
 Scharmer, 264
 Scharnen, 7—9
 Scherpenisse, 265
 Schildwolde, 264
 Schoteldonk, 19
 Schijndel, 111—112, 145, 148, 158, 164, 166, 170—171, 180, 188, 228, 240, 260, 304
 Silvolde, 316
 Sinnich, 7—9, 24—26, 32—33
 Smilde, 256, 265
 Soerendonk, 181, 233, 259, 261, 304
 Soest, 213
 Someren, 4—6, 14, 70, 92, 304
 Son, 17—20, 64—68, 77, 181, 196, 260, 304—305
 Spekt (het), 19
 Sprang, 234
 Sprundel, 304
 Steenbergen, 261, 309
 Steenderen, 316
 Steensel, 181, 234, 304
 Sterksel, 6
 Stiphout, 40, 68, 93, 260, 304
 Stitswerd, 264
 Stralen, 97
 Stratum, 65, 259, 261, 304

 Strijp, 181—182, 304
 Suriname, 132—133

 Teeffelen, 218—219
 Tenboer, 264
 Terheiden, 304
 Teteringen, 306
 Teuven, 7
 Tezinge, 264
 Thielt, 99
 Thienen, 100
 Thorn, 20, 212, 234, 281, 283, 289, 291, 295, 303, 305, 307
 Tiel, 105
 Tilburg, 180, 205—209, 228, 231, 259, 261, 263, 306—307, 327
 Tolen, 265
 Tongelre, 21, 66, 89, 91, 101, 196, 234, 306
 Tongeren, 219
 Tongerloo, 185, 231, 281, 285, 291, 297, 299, 303
 Trente, 37, 45, 55, 76
 Turnhout, 98, 144

 Uden, 81, 170, 215, 227
 Udenhout, 301
 Ulecoten, 306
 Urk, 320
 Utrecht, 77, 114, 117—118, 126, 135, 184, 251, 324
 Uyckhoven (België), 219

 Valkenswaard, 306—307
 Varsseveld, 316
 Veendam, 264
 Veghel, 65, 146, 152, 306
 Veldhoven, 259, 261, 263, 306
 Velp, (N. Br.), 98
 Velzen, 134
 Venlo, 91, 223
 Vessem, 233, 306, 309
 Vierlingsbeek, 101—102, 223, 233, 259, 261, 272, 306
 Villers, 191, 193, 200, 202—203
 Vincennes, 166
 Visvliet, 264
 Vleuten, 66
 Vlierden, 194—195, 258—259, 261, 263
 Vlijmen, 108
 Volkel, 225
 Vorden, 225, 316
 Vortum, 216

- Vredenbergh, 63
Vught, 261, 263, 306, 308
- Waalre, 308—309
Waalwijk, 71, 260, 308—309
Wagenborgen, 264
Wamel, 216—217, 222, 225—227, 316
Wanroy, 233, 259, 261, 308
Warnsveld, 316
Wateringen, 215
Weerselo, 324
Weert, 210—211, 219—220
Werkendam, 104—105, 109
Westelbeers, 282
Westerbroek, 264
Westerhoven, 308
Westerlee, 264
Wezel, 224
Windesheim, 7, 26, 32—33, 324
Winssen, 215, 227
Wintelre, 233, 308—309
Winterswijk, 316
Wittem, 208
Wittewierum, 264
Woensdrecht, 259, 263
Woensel, 90, 144, 169, 196, 308
- Woerden, 211, 220
Wolfswinkel, 19
Workum: zie Woudrichem
Woudrichem, 105
Wouw, 259, 261, 308—310
Wychen, 220, 316
Wijk (N. Br.), 258, 263
- Zaltbommel, 105
Zeddam, 316
Zeelst, 21, 68, 75—76, 87—89, 181, 260, 310
Zelhem, 316
Zes Gehuchten, 288—289
Zevenbergen, 95, 261, 327
Zierikzee, 265
Zoeterbeek, 19, 34, 58, 61, 63, 65, 69—70
Zuilen, 66
Zundert, 240, 310
—, (Groot-), 260, 310
—, (Klein-), 246, 259, 310
Zutphen, 318
Zwaluwe, 261, 327
—, (Hooge-), 258, 260, 263
—, (Lage-), 258, 263
-

Register van Zaken

- Abdisseverkiezingen te Bunderen, 189—204
- Abdij v. Rolduc, 1—93 passim
- Abdijen (verplichtingen v.), 231—233
- Apostolisch vic. Ant. v. Alphen, 111—112, 142—188
- Bisdom 's-Hertogenbosch (oprichting), 36
- Bisschoppen in ballingschap, 138
- Carmelieten, necrologium, 94—102 passim
- , pastoors in het bisdom 's-Hertogenbosch, 94—102
- Clerus in 't land v. Maas en Waal, 210—228
- Courant (Roomsche-Catholijke), 114, 116, 127—128
- Domeinen, 114 vlg., 231, 235 vlg.
- Hasseltse kapel te Tilburg, 205—209
- Hoogschout (Staatse) in de Meierij vóór 1629, 103—110
- Hooionk (de Priorij v.), 1—93 passim
- , altaren v., 7, 47, 92—93
- , archieven v., 1, 63
- , beneficianten v., 93
- , bestuur v., 11—12
- , bezittingen v., 17—22, 63—68, 87—88
- , brand te, 32—33
- , cijnsboek v., 19 vlg.
- , econom. toestand v., 14—16, 87—88
- , kapelwijding te, 6—7
- , kloosterregel v., 7—14, 27—32, 39—40, 44
- , Kruis-reliquie (H.) v., 6
- , lijst der gepensioneerde jonkvrouwen v., 69—71
- , oorlogstroebelen te, 34—35
- , opheffing v., 62 vlg.
- , pastoors of rectoren v., 89—93
- , pensioenen der zusters v., 67—71
- , prebenden v., 23—24, 38—39
- , reformatiepogingen te, 27 vlg., 36 vlg., 40 vlg., 57 vlg., 60 vlg.
- , religieuzen v., 5, 35, 49, 69—71, 88—89
- , stichting v., 2 vlg., 71 vlg.
- , verval (geestelijk) v., 23—27, 32, 38—39
- , visitatie te, 11—12, 38 vlg., 51 vlg., 79—87
- Katholieke Courant, 114, 116, 127—128
- Katholieke Maatschappij, 113—137
- Katholiek Reveil, 113—137
- Kerken (afkoop onderhoud der), 229—327
- Kerken en pastorieën enz.
- in Friesland, 324—325
- in Gelderland, 312—319
- In Holland, 320—323
- in Noord-Brabant, 280—311
- in Overijssel, 324—325
- in Utrecht, 324—325
- in Zeeland, 322—323
- Maas en Waal (Parochiegeestelijken in 't land v.), 210—228
- Onderhoudsplicht ten aanz. v. d. kerken, 229—327
- Oorlog, Gelders-Brab., 34
- , Tachtigjarige, 34—35
- Pastoors (Carmelieten-) in het bisdom 's-Hertogenbosch, 94—102
- , in het land v. Maas en Waal, 210—228
- Pastorieën, zie: Kerken
- Proces v. d. abt v. Rolduc contra de biss. v. 's-Hertogenbosch, 58
- Regel v. St. Augustinus, 7—14, 23, 29, 41, 45—46, 50, 57, 59, 85
- Retorsietijdperk, 103—110
- Reveil, Katholiek, 113—137
- Tienden in Brabant (opbrengst), 327
- Tiendheffing, 229—327 passim

